

ISSN 2616-7948 (print)

ISSN 2617-1244 (online)

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

2021 #2 (8)

UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Видається з 2018 року

Scientific journal

Issued two times per year

Published since 2018

Київ | 2021 | Київський національний
університет культури і мистецтв
Kyiv | 2021 | Kyiv National University
of Culture and Arts

Друкується за ухвалою Вченої ради
Київського національного університету
культури і мистецтв
(протокол № 6 від 29.10.2021

Журнал друкується на підставі Свідоцтва про
державну реєстрацію друкованого засобу інформації
(серія КВ № 23123-12963р від 25 січня 2018 року),
виданого Міністерством юстиції України

Головний редактор — д-р філол. н., проф. Микола Тимошик
Editor-in-chief: Doctor of Sciences (Philology), Professor Mykola Tymoshyk

Відповідальний секретар — канд. пед. н., проф. Трач Юлія
Executive Secretary: PhD in Pedagogy, Professor Yulia Trach

Редакційна колегія:

Балаклицький Максим – д-р н. із соц.
комунік., проф.;
Гарачковська Оксана – д-р філол. н.,
проф.;
Гжебик Маріола – д-р габ., проф. (Же-
шувський ун-т, Польща);
Гуменюк Тетяна – д-р філос. н., проф.;
Зикун Наталія – д-р н. із соц. комунік.,
проф.;
Новальська Тетяна – д-р іст. н., проф.

Editorial Board:

Maksym Balaklytskyi – Doctor of Social Commu-
nications, Prof.;
Oksana Harachkovska – Doctor of Philology,
Prof.;
Mariola Grzebyk – Dr hab., Prof. (University of
Rzeszów, Poland);
Tetiana Humeniuk – Doctor of Philosophy, Prof.;
Natalia Zykun – Doctor of Social Communica-
tions, Prof.;
Tetiana Novalska – Doctor of History, Prof.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України
від 15.04.2021 № 420 (додаток №3)

науковий журнал «Український Інформаційний Простір»
включено до Переліку наукових фахових видань України
за спеціальностями:

061 – «Журналістика та інформація»
029 – «Інформаційна, бібліотечна, архівна справа».

**Журнал зареєстровано та індексується в наступних науково-метричних
базах даних і каталогах:**

Index Copernicus, Academic Resource Index, PKP Index, BASE, Crossref, Google Scholar,
Academia, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), ResearchGate, ResearchBib, Journal Factor,
Worldcat, Каталоги НБУВ (IRBIS-NBUV), Наукова періодика України (УРАН).

Шеф-редактор — д-р пед. н., проф. Михайло Поплавський
Editor director: Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor Mykhailo Poplavskyi

Адреса редакції:

Кімн. 917, вул. Є. Коновальця, 36
Київський національний університет
культури і мистецтв, м. Київ, 01133

Editorial office address:

Office 917, 36 Ye. Konovaltsia Street
Kyiv National University
of Culture and Arts, Kyiv, 01133

Тел./tel.: +38 (096) 104 79 53
e-mail: ukrinfoprostir@gmail.com

Редакція залишає за собою право на редагування текстів, яке не змінює позиції автора.
Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.

© Київський національний університет
культури і мистецтв, 2021

ЗМІСТ

CONTENT

Від головного редактора	7	The editor's-in-chief address
The editor's-in-chief address	11	Від головного редактора

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

ACTUAL ISSUES OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Михайло Поплавський Рейтинг університету як інструмент оцінювання якості освіти	16	Mykhailo Poplavskyi University Ranking as an Education Quality Assessment Tool
Микола Тимошик Журналіст як професія: ретроспективний огляд побутування поняття в інформаційному просторі	39	Mykola Tymoshyk Journalist as a profession: retrospective review of the concept existence in the information space
Юрій Бендер Події на Сході України крізь призму дослідження британського журналіста	74	Yuri Bender Events in Eastern Ukraine through the prism of a British journalist's study
Інна Костиця Марина Шевченко Стан українського інформаційного простору як відображення позиції України в глобальному культурному дискурсі: реалії та перспективи	98	Inna Kostyria Maryna Shevchenko The state of Ukrainian information space as a reflection of Ukraine's position in the global cultural discourse: realities and perspectives

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЖУРНАЛІСТИКИ ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ

THEORY AND PRACTICE OF JOURNALISM AND PUBLISHING

Василь Яременко Журналістика і публіцистика Бориса Грінченка в контексті сьогодення	108	Vasyl Yaremenko Borys Hrinchenko's journalism and publicism in the context of modernity
Eglė Keturakienė Literary portrait of Motiejus Valancius in the biographical novel The Shepherd by Juozas Jasaitis	129	Егле Кетуракієне Літературний портрет Мотіюса Валанція в біографічному романі «Поводир» Юозаса Ясайтиса
Вікторія Галудзіна-Горобець Журналістське дослідження в українських реаліях	137	Victoriia Haludzina-Horobets Journalistic research in Ukrainian realities
Оксана Гарачковська Жанрові особливості аналітичної журналістики у контексті становлення сучасного інформаційного простору	146	Oksana Harachkovska Genre features of analytical journalism in the context of modern information space formation

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ

HISTORY OF JOURNALISM AND BOOK PUBLISHING

Валентина Галич Публіцистичні мотиви щоденникової рецепції Олеса Гончара постаті Лесі Українки	156	Valentyna Halych Publicist motives of Oles Honchar's diary reception of Lesia Ukrainka figure

Олександр Галич Мемуари Сергія Єфремова про заснування перших українськомовних видань	170	Oleksandr Halych Sergii Efremov's memoirs on the establishment of the first Ukrainian-language publications
Ігор Срібняк Марина Палієнко Журнал інтернованих вояків армії УНР «Наша Зоря» у таборі Ланцут (Польща): джерельно- інформаційний потенціал	183	Ihor Sribniak Maryna Paliienko Journal of interned soldiers of the UNR Army "Nasha Zoria" in Łancut camp (Poland): source and information potential
Анна Тертична Часописи посольства УНР в Софії: інструмент промоції України в Болгарії	209	Anna Tertychna Magazines of the Embassy of the UNR in Sofia: tool of Ukraine's promotion in Bulgaria

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ТА РЕКЛАМА

PUBLIC RELATIONS AND ADVERTISING

Тетяна Рогова Микита Гапонов Візуальна репрезентація міста Запоріжжя у кіновиробництві	220	Tetiana Rohova Mykyta Haponov Visual representation of Zaporizhzhia city in cinema production
Ірина Ніронович Просвітницька місія реклами західноукраїнських газетно-журнальних видань (1919–1939 рр.)	234	Iryna Nironovych Educational mission of advertising of Western Ukrainian newspaper and magazine publications (1919–1939)

РЕЦЕНЗІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

REVIEWS, MESSAGES

Віталій Москаленко «Українско Слово» та «Українско-български Преглед» через сто років	246	Vitalii Moskalenko “Ukrainian Word” and “Ukrainian-Bulgarian Review” in a hundred years
Микола Тимошик Книга про журналістику реальну та ілюзорну	249	Mykola Tymoshyk The book about real and illusory journalism
Михайло Жайворон Шовковий шлях літературного Китаю: погляд із України	261	Mykhailo Zhaivoron The Silk Way of literary China: view from Ukraine

Від головного редактора

Шановний читачу!

У цій вступній частині чергового випуску «УІП» традиційно виділяю найбільш резонансні в загальнонаціональному інформаційному просторі соціально значущі події за минуле півріччя, у центрі яких опинялася журналістика як сфера суспільної діяльності та носії цієї професії.

У такий спосіб є можливість привернути увагу передусім дослідників-журналістикознавців — вихованців і сповідників різних журналістських шкіл та їхніх учнів із числа аспірантів, магістрів, здобувачів наукових ступенів — до потенційних тем теоретико-практичного характеру, які потребують збирання, аналізу, узагальнення різноманітного емпіричного матеріалу та його осмислення в контексті актуальних сучасних проблем буття нашого фаху.

Лютневе рішення Ради Національної Безпеки й Оборони (РНБО), яким запроваджувалися санкції проти низки зареєстрованих в Україні телеканалів («112», «ZIK», «News One») за відкрите розігрування проросійської карти, актуалізувало в подальшому тему продажності частини журналістського корпусу Української держави, міри їхнього професіоналізму, патріотизму та порядності. Газетно-журнальні шпальти, а також радіо- та телефір стали активніше заповнюватися сюжетами про маніпуляції, медіакілерство, фабрики фейків, відроджені темники, навішувані проросійські меседжери, пропаганду російських «качок». Громадські активісти організували низку акцій щодо бойкоту й інших телеканалів, які не потрапили в рішення РНБО, але системно порушують журналістські стандарти. Йшлося зокрема про телеканал «1+1». Як слушно зауважив Голова РНБО Олексій Данілов, в Україні працює багато телеканалів з антиукраїнським порядком денним. Тож варто сподіватися, що нові санкції проти таких неминучі.

Прикро констатувати, але журналістика молодій Українській державі, яка після завершення процесу роздержавлення і приватизації чи не вся опинилася в кількох кулаках олігархів, замість стати об'єднавчим чинником нації, продовжує розхитувати державотворчий корабель. Навіть у засадничих питаннях захисту держави від російського агресора годі говорити про дотримання спільного знаменника. Скажімо, те, що відбувається на сході України упродовж останніх восьми років, у різних ЗМІ й тепер називається по-різному: російсько-українська війна і внутрішній конфлікт України, Українська влада і київська хунта, ОРДЛО і ДНР/ЛНР, мешканці ОРДЛО під тимчасовою окупацією Росії і народ Донбасу.

Причина?

Низка українських журналістів свідомо замінює поняття «свобода слова» на «інформаційний тероризм». І не просто так просуває в національний інформаційний простір створені кремлівськими пропагандистами терміни і словосполучення, які у той чи той спосіб покликані «узаконити» в свідомості мільйонів українських громадян анексію українських територій на Донбасі та Криму. Саме цим і викликана поява «Глосарію назв, термінів та словосполучень, які рекомендовано використовувати у зв'язку з тимчасовою окупацією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, м. Севастополь і окремих районів Донецької та Луганської областей».

Цей своєрідний словник із п'яти розділів, що містить 63 терміни і поняття (подано фейкові варіанти та їхні правильні відповідники), розробила РНБО України у співпраці з НАНУ із залученням профільних органів державної влади. Документ оприлюднено 20 жовтня 2021 року. Питання лиш у тому, наскільки відповідально журналісти осмислять цей документ, наскільки активно користуватимуться тими рекомендаціями, наскільки сумлінно віднесуться до нагальної справи очищення українського інформаційного поля від щедро розсіяного північним сусідом на наших теренах — від Луганська до Ужгорода — ідеологічного бур'яну.

З-поміж різноманіття гострих тем у цьому огляді варто виділити ще дві: напади на журналістів або перешкодження їхній професійній діяльності та громадська ініціатива щодо скасування звання «Заслужений журналіст України».

4 жовтня стався напад на журналістів програми «Схеми» Радіо Свобода Кирила Овсяного та Олександра Мазура під час виконання ними професійних обов'язків у приміщенні головного офісу Укрексімбанку. Інформація ця того ж дня з блискавичною швидкістю заповнила стрічки новин значної кількості електронних ЗМІ. Ситуація виглядала дикунською: за запитання, яке не сподобалося голові правління цієї державної установи Євгену Мецгеру (а йшлося про виділений банком кредит на значну суму організації, що спонсорує сепаратистів на сході України), за вказівкою Мецгера його заступники та охорона банку застосували силу, відібрали техніку та стерли відеозаписи інтерв'ю.

Журналістська спільнота оперативно відреагувала на таке нагле зухвальство. Вже наступного дня громадське об'єднання медіа-рух «Медіа за усвідомлений вибір» виступило із заявою про негайне звільнення з посади голови правління Укрексімбанку.

Під стінами банку відбулася акція журналістів на підтримку своїх колег під девізом «Зітріть Мецгера в нуль!». На плакатах зазначалися статті кримінального кодексу України: 171 — «Перешкодження профе-

сійній діяльності журналістів», 345–1 — «Погроза або насильство щодо журналіста», 146 — «Незаконне позбавлення волі», 186 — «Грабіж».

Хоч ця акція й не була чисельною, але завдяки проявленій колегами з інших видань журналістській солідарності набула широкого розголосу.

Не встигнули вщухнути пристрасті довкола розправи журналістів у державному банку, як подібна історія повторилася на території Києво-Печерської лаври. Цього разу виконувати службові обов'язки (знімати сюжет про пожежу на території обителі) журналістам телеканалу «Магнолія-ТВ» завадили настоятель лаври, скандально відомий митрополит Павло, та кілька монахів. У журналістів відібрали телефон та стерли запис.

Ці два свіжі приклади — лише одна складова в ланцюгу кричущих випадків, пов'язаних із нападами на журналістів у себе вдома та перешкоджанням їхній професійній діяльності. Переконливим підтвердженням цієї тези можуть слугувати свіжі результати проведеного журналістами інформаційно-аналітичного порталу «Слово і Діло» дослідження кримінальних правопорушень проти журналістів в Україні за останні п'ять років.

Дослідження це завершено у вересні цього року і присвячене 21-й річниці нерозкритого вбивства Георгія Гонгадзе. Маємо вражаючі цифри. Так, упродовж 2015 року у правоохоронній системі було зафіксовано 85 правопорушень кримінального характеру щодо журналістів. Надалі з кожним роком ця цифра невпинно зростала: 2016-го — 141, 2017-го — 174, 2018-го — 177 правопорушень. Упродовж лише січня-серпня 2021 року слідчі Генеральної прокуратури відкрили 182 справи за перешкоджання журналістській діяльності. Серед найпоширеніших видів облікованих правопорушень на першому місці зазначається перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, на другому — погроза або насильство щодо журналіста, на третьому — умисне знищення або пошкодження майна журналіста.

І остання гаряча новина цього періоду. Від середини літа в інформаційному просторі держави стало активніше поширюватися в різножанрових матеріалах поняття «Заслужений журналіст України». Своєрідним детонатором такої наростаючої циркуляції стала ініціатива Ради з питань свободи слова, що діє при Президентові України, «припинити практику присвоєння почесного звання журналістам та започаткувати внесення відповідних змін до закону «Про державні нагороди».

Питання насправді актуальне і вже давно перезріле. Це рудимент тоталітарної системи, коли в такий спосіб роздавання нагород (а це не лише моральна втіха носія такого звання, а й помітна доплата до пенсії) комуно-більшовицька влада намагалася приручити журна-

лістський (як і письменницький) корпус, зробити його сліпим виконавцем своїх вказівок. Цим же «пряником» уже більш ніж 30 років користується хронічно непатріотична і не професіональна українська влада. Можна навести низку прикладів, коли звання заслужених отримували десятки журналістів зі столиці і різних країв, які своїми публікаціями не допомагали, а шкодили становленню Української незалежності. То перед ким і завдяки кому такі журналісти ставали заслуженими?

Ініціатива про скасування цього звання ставить питання в ширшій площині. Ідеться про необхідність реформування всієї системи державних нагород, як рудименту радянщини, якої натепер не знайдеш в жодній іншій країні світової демократії.

Доповнення, увиразнення, розширення порушеної в цім переднім слові проблематики читач знайде в низці наукових розвідок і досліджень авторів свіжого випуску «Українського Інформаційного Простору».

Запрошую небайдужих колег-журналістикознавців та журналістів-практиків разом, аргументовано й переконливо, професійно й патріотично, творити реальну картину національного інформаційного простору — з його набутками, проблемами, перспективами, в його тісному взаємозв'язку зі ЗМІ демократичного Заходу.

**Микола Тимошик,
головний редактор
«Українського Інформаційного
Простору»**

The editor's-in-chief address

Dear Reader!

In this introductory part of the new issue of “UIS”, I traditionally highlight the most resonant in the national information space socially significant events over the past six months, at the center of which was journalism as a sphere of social activity and carriers of this profession.

In this way, it is possible to attract first of all the attention of researchers-journalists — students and confessors of various journalism schools and their students from among postgraduate students, masters, applicants for scientific degrees — to potential topics of a theoretical and practical nature that require collection, analysis, generalization of various empirical material and its comprehension in the context of actual, current modern problems of our specialty existence.

The February decision of the National Security and Defense Council (NSDC), which imposed sanctions on several TV channels registered in Ukraine (112, ZIK, News One) for openly playing the pro-Russian card, further highlighted the topic of the sale of part of the journalistic corps of the Ukrainian state, measures of their professionalism, patriotism, and decency. Newspaper and magazine columns, as well as radio and television broadcasts, began to be more actively filled with stories about manipulations, media killers, fake factories, revived temniks, pro-Russian messengers, and propaganda of Russian “fake news”. Public activists organized a series of actions against the boycott and other TV channels that were not included in the decision of the National Security and Defense Council but systematically violate journalistic standards. In particular, it was about the 1 + 1 TV channel. As the Chairman of the National Security and Defense Council Oleksiy Danilov rightly noted, there are many TV channels with an anti-Ukrainian agenda in Ukraine. So it is to be hoped that new sanctions against them would be inevitable.

It is a shame to state, but the journalism of the young Ukrainian state, which, after the completion of the process of denationalization and privatization, almost all ended up in several fists of the oligarchs, instead of becoming a unifying factor of the nation, continues to shake the state-building ship. Even in the fundamental issues of protecting the state from the Russian aggressor, there is no need to talk about adhering to a common denominator. For example, what has been happening in eastern Ukraine for the past eight years is now called differently in different media: the Russian-Ukrainian war and the internal conflict in Ukraine, the Ukrainian authorities and the Kyiv junta, ORDLO and DNR / LNR, ORDLO residents under temporary occupation Russia and the people of Donbas.

The reason?

Some Ukrainian journalists deliberately replace the notion of “freedom of speech” with “information terrorism.” And it is not just that the Kremlin propagandists promote terms and phrases created in the national information space, which in one way or another are designed to “legalize” the annexation of Ukrainian territories in Donbas and Crimea in the minds of millions of Ukrainian citizens. This is what caused the appearance of the “Glossary of names, terms, and phrases that are recommended for use in connection with the temporary occupation of the Russian Federation of the Autonomous Republic of Crimea, Sevastopol and some districts of Donetsk and Luhansk regions.”

This original dictionary of five sections, containing 63 terms and concepts (fake versions and their correct equivalents), was developed by the National Security and Defense Council of Ukraine in cooperation with the National Academy of Sciences of Ukraine with the involvement of relevant public authorities. The document was published on October 20, 2021. The only question is how responsibly journalists will interpret this document, how actively they will use those recommendations, how honestly they will treat the urgent matter of clearing the Ukrainian information field of the ideological weed generously scattered by the northern neighbor in our territory — from Luhansk to Uzhhorod.

Among the variety of top topics in this review, two more should be singled out: attacks on journalists or obstruction of their professional activities and a public initiative to abolish the title of “Honored Journalist of Ukraine”.

On October 4, there was an attack on journalists of the “Schemes” program of Radio Svoboda Kyril Ovsiany and Oleksandr Mazur while performing their professional duties at the Ukreximbank headquarters. This information on the same day filled the news feeds of a significant number of electronic media with lightning speed. The situation looked savage: for a question that displeased the chairman of the board of this state institution Yevhen Metsher (and it was a loan allocated by the bank for a significant amount of the organization that sponsors separatists in eastern Ukraine) on Metsher’s instructions his deputies and bank security used force, seized equipment and erased the video of the interview.

The journalistic community promptly responded to such brazen audacity. The very next day, the public association Media Movement for Conscious Choice stated the immediate dismissal of the Chairman of the Board of Ukreximbank. An action of journalists in support of their colleagues took place under the bank walls under the motto “Wipe Metsher to zero!”. The posters noted articles of the Criminal Code of Ukraine: 171 — Obstruction of the professional activity of journalists, 345-1 — Threat or violence against a journalist, 146 — Illegal imprisonment, 186 — Robbery.

Although this action was not numerous, it was widely publicized thanks to the journalistic solidarity shown by colleagues from other publications.

The passions surrounding the massacre of journalists in the state bank did not subside, as a similar story was repeated on the territory of the Kyiv-Pechersk Lavra. This time, journalists of the Magnolia-TV channel were prevented from performing their official duties (filming a story about a fire on the territory of the monastery) by the abbot of the monastery, the notorious Metropolitan Pavlo and several monks. The phone was confiscated from the journalists and the recording was erased.

These two recent examples are just one component of a series of high-profile cases involving attacks on journalists at home and interfering with their professional activities. The up-to-date results of a study of criminal offenses against journalists in Ukraine over the past five years by journalists of the information and analytical portal Slovo i Dilo can serve as convincing confirmation of this thesis.

The study was completed in September this year and is dedicated to the 21st anniversary of the unsolved murder of Georgiy Gongadze. We have impressive numbers. Thus, during 2015, 85 criminal offenses against journalists were recorded in the law enforcement system. In the future, this number has been steadily growing every year: in 2016 — 141, in 2017 — 174, in 2018 — 177 offenses. In January-August 2021 alone, investigators from the Prosecutor General's Office opened 182 cases for obstructing journalistic activities. Among the most common types of reported offenses, the first is the obstruction of the lawful professional activity of journalists, the second is the threat or violence against a journalist, and the third is the intentional destruction or damage to a journalist's property.

And the latest top news of this period. From the middle of summer, in the information space of the state, the concept of "Honored Journalist of Ukraine" began to spread more actively in various genre materials. A kind of detonator of such a growing circulation was the initiative of the Council on Freedom of Speech, which operates under the President of Ukraine, to stop the practice of awarding honorary titles to journalists and begin to amend the law "On State Awards".

The issue is relevant and has long been overripe. This is a vestige of the totalitarian system when in this way the distribution of awards (and this is not only the moral consolation of the holder of this title but also a significant increase in pension) the Communist-Bolshevik government tried to tame the journalistic (as well as writers) corps. The same "gingerbread" has been used by the chronically unpatriotic and unprofessional Ukrainian authorities for more than 30 years. There are many examples when dozens of journalists from the capital and different countries received the title of Honored, who did not help with their publications but harmed the formation of Ukrainian independence. So to whom and thanks to whom did such journalists become honored?

The initiative to abolish this title raises questions in a broader sense. It is about the need to reform the entire system of state awards as a rudiment of Sovietism, which you will not find in any other country in the world democracy.

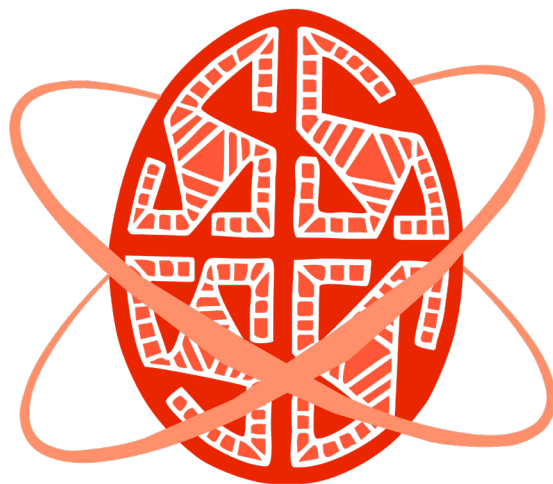
The reader will find additions, clarifications, and expansions of the issues raised in this foreword in several scientific investigations and researches by the authors of the latest issue of the Ukrainian Information Space.

I invite caring fellow journalists and practicing journalists together, arguably and convincingly, professionally and patriotically, to create a real picture of the national information space — with its achievements, problems, prospects, in its close relationship with the media of the democratic West.

**Mykola Tymoshyk,
Editor-in-Chief
of “Ukrainian Information Space”**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

ACTUAL ISSUES
OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

УДК 378.014.6:005.6(100)

Рейтинг університету як інструмент оцінювання якості освіти

Михайло ПОПЛАВСЬКИЙ

д-р пед. н., проф.

Київський національний
університет культури і мистецтввул. С. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

romm20180326@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8234-8064

© Поплавський М., 2021

Мета статті полягає в комплексному аналізі методології рейтингування провідних міжнародних та європейських рейтингів університетів. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні методів абстрагування, аналізу й синтезу, що дало змогу теоретично осмислити явище рейтингування університетів світу. Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці пропозицій з удосконалення міжнародних рейтингів університетів.

На підставі аналізу показників, індикаторів і вагових коефіцієнтів найбільш впливових міжнародних рейтингів університетів світу (ARWU, THE, QS World University Rankings, Webometrics, PRSP, CWTS Leiden Ranking, SCImago Institutions Rankings, U-Multirank) констатовано, що склад їх показників варіюється в межах відносно невеликої кількості ключових ознак, вибір яких пов'язаний із мірою доступності даних для аналізу та суб'єктивною позицією розробників щодо першорядних характеристик університету. Зроблено висновок, що рейтингові показники не враховують специфіку організації освітнього, наукового та інноваційного процесів в університеті.

У методологіях рейтингування відсутні індикатори, що характеризували б процес навчання, якість викладання, успішність студентів, міру сформованості їх вміння вчитися та самостійно здобувати нове знання, якщо йдеться про міжнародні рейтинги, і готовність випускників до професійної діяльності в конкретному соціальному контексті конкретної країни, якщо йдеться про національні рейтинги. Наголошено, що маркетинговий механізм оцінювання університетів повинен бути доповнений гуманістичним, який передбачає розуміння процесу навчання як взаємодію студента, викладача й оточуючого середовища. При розробці рейтингів варто чітко визначитися з набором показників для різних за профілем підготовки університетів, обґрунтувати індикатори, їх вагові коефіцієнти та методи підрахунку інтегрального показника.

Ключові слова: міжнародні рейтинги університетів, показники та індикатори рейтингування, навчальні заклади, якість освіти, університет «світового класу».

UNIVERSITY RANKING AS AN EDUCATION QUALITY ASSESSMENT TOOL

Mykhailo Poplavskiy

Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
pomm20180326@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8234-8064

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the ranking methodology of leading international and European University rankings. The research methodology is based on abstraction use, analysis, and synthesis methods, which have provided theoretical comprehension for the phenomenon of world universities ranking. The scientific novelty of the findings involves proposal development for upgrading International University Rankings.

Based on the analysis of rates, indicators, and weight assignment of the most influential International University Rankings in the world (ARWU, THE, QS World University Rankings, Webometrics, PRSP, CWTS Leiden Ranking, SCImago institutions Rankings, U-Multirank), the article stated that the composition of their rates varies within a relatively small number of key features, the choice of which is related to the degree of availability of data for analysis and the subjective position of developers regarding the primary characteristics of the university. It is concluded that the ranking indicators do not consider the organisation features of training, scientific and innovative processes at university.

In ranking methodologies, there are no indicators that would characterise the learning process, the teaching quality, the students' achievements, the degree of their learning skills and being advanced in knowledge, in respect to international rankings, and the readiness of graduates for a career in a specific social context of a particular country, referring national rankings. It is noted that the marketing mechanism for assessing universities should be supplemented with a humanistic one, which provides an appreciation for the learning process as an interaction between the student, teacher, and the environment. When developing rankings, it is necessary to clearly define the indicators for universities of different training profiles and justify the indicators, their weight assignment, and score counting procedure.

Keywords: *International University Rankings, ranking rates and indicators, educational institutions, quality of education, "world-class" university.*

Сьогодні в усьому світі склалася практика формування рейтингів конкурентоспроможності навчальних закладів на міжнародному, регіональному і національному рівнях. Ці рейтинги орієнтовані на задоволення потреби споживачів (абітурієнтів, викладачів, роботодавців та ін.) в інформації про заклад освіти, а водночас не просто стимулюють, а загострюють конкуренцію між навчальними закладами, визначаючи найбільш успішні серед них. Прийнято вважати, що рейтинги, за умови правильної інтерпретації їх результатів, визначають університети світового рівня, і на цій підставі надають логічне обґрунтування для розподілу коштів на освіту й наукові дослідження. Натомість рейтинги університетів змінюють сутність понять «якість освіти» і «якість наукових досліджень», що справедливо актуалізує питання про те, чим насправді є ці рейтинги: інструментом оцінювання якості освіти чи лише довідковою інформацією? Адже оцінити якість освіти непросто, зважаючи на складно формалізовані елементи в цьому процесі, що не вимірюються. Утім, незалежно від відповіді, рейтинги стали сьогодні інструментом конструювання соціальної реальності, засобом формування репутації закладу освіти в очах його стейкхолдерів.

Огляд останніх публікацій із теми дослідження

Кількість наукових публікацій, присвячених проблемі університетських рейтингів, нараховує, мабуть, тисячі одиниць, зважаючи на темпи «гонитви за репутацією з відчутним геополітичним присмаком» (Hazelcorn, 2011). Найбільш ґрунтовними працями щодо теоретичного осмислення самого явища університетських рейтингів є праці Ф. Альтбаха, М. ван дер Венде, Е. Гейзелкорн, А. Маккорміка, С. Марґінсона, Дж. Салмі, Г. Федеркейла та ін. Так, Г. Федеркейл (Federkeil, 2008), науковий асистент Інституту досліджень населення та соціальної політики Білефельдського університету (Німеччина), свого часу координатор U-Multirank, у статті «Рейтинги та забезпечення якості у вищій освіті» (Federkeil, 2008), визнаючи відмінності між різними рейтингами університетів, розглядає їх як інструмент забезпечення прозорості систем вищої освіти. Водночас, автор наголошує на необхідності чіткого уявлення про відмінності між рейтингами та іншими формами оцінювання закладів вищої освіти, що, на його думку, це дасть змогу зрозуміти корисність, а також обмеження рейтингів, допоможе запобігти хибним чи нереалістичним очікуванням від рейтингів.

Е. Гейзелкорн, почесний професор Дублінського технологічного університету (Ірландія), свого часу беззастережна прихильниця використання університетських рейтингів як інструмента оцінювання ефективності діяльності закладів вищої освіти в сучасних умовах, зосереджує свою увагу на теоретичному осмисленні са-

мого явища університетських рейтингів, зокрема докладно аналізує методології складання університетських рейтингів (Hazelcorn, 2011). С. Маргінсон, професор Оксфордського університету, директор Центру глобальної вищої освіти ESRC/OFSRE у своїй праці «Рейтинг університетів і соціальні науки» звертає увагу на необхідність максимального зближення методології розробки університетських рейтингів з актуальними методологічними підходами соціальних наук (Marginson, 2014). Серед провідних зарубіжних дослідників варто згадати і праці американського вченого, директора-засновника Центру міжнародної вищої освіти Бостонського коледжу (США) Ф. Альтбаха та його колег (Altbach et al., 2010; Altbach & Peterson, 2007), позиція яких чітка й однозначна: «Глобальні рейтинги орієнтовані на елітний сектор вищої освіти». «... більшості університетів у всьому світі не варто звертати увагу на рейтинги, оскільки це може спотворити місію та діяльність цих навчальних закладів. У будь-якому разі вони не мають шансів на успіх у рейтингу» (Altbach & Hazelkorn, 2017).

А. Маккормік у статті «Складна взаємодія між класифікацією та рейтингом коледжів та університетів: чи мають Берлінські принципи однаково застосовуватися до класифікації?» (McCormic, 2008), опублікованій у номерах журналу «Вища освіта у Європі» під назвою «Рейтинги університетів: у пошуках престижу, підвищення впізнаваності та якості впровадження», досить докладно розглядається взаємозв'язок між «класифікацією» та «ранжуванням», а також можливість застосування Берлінських принципів ранжування вищих навчальних закладів до класифікації останніх. У спільній праці А. Маккорміка і М. ван дер Венде «Ранжувати чи бути ранжованим: вплив глобальних рейтингів на вищу освіту» (Marginson & Wende, 2007) автори ставлять під сумнів методологію рейтингування університетів найвпливовішими міжнародними організаціями, доводячи тезу про те, що глобальні порівняння можливі лише щодо однієї моделі навчального закладу — універсального дослідницького університету.

Дж. Салмі, марокканський економіст із питань освіти, у минулому координатор програми вищої освіти Світового банку, з'ясовуючи причини повсюдного прагнення до досягнення статусу університетів світового класу в усьому світі задається питаннями: чому «світовий клас» є стандартом, до якого нація має прагнути вибудувати хоча б частину своєї системи вищої освіти? чи є поняття «світовий клас» синонімом поняття «еліта Заходу» і, отже, міжнародні рейтинги від початку упереджені проти культурних традицій вищої освіти в незахідних країнах? чи можна розробити систему оцінювання, яка б враховувала місцеві умови, не прагнучи до глобального

порівняння? і нарешті, чи можуть претендувати на лідируючі місця в рейтингу інші типи навчальних закладів, а не лише дослідницькі університети з давньою історією? Щоби відповісти на ці запитання, автори роблять спробу описати можливі стратегії та шляхи створення університету світового класу, виявляють численні проблеми, витрати, ризики та наслідки, пов'язані з цим підходом (Salmi, 2009).

Серед українських дослідників варто відзначити, зокрема, І. Татаринова й О. Герасимова (2013), які порівнюють теоретико-методологічні підходи та основні принципи складання університетських рейтингів, аналізують застосування різних критеріїв та індикаторів оцінювання, а також роблять висновок про те, що з метою порівняння різних університетів може бути використана лише досить вузька група універсальних, об'єктивних і спільних для всіх вищих навчальних закладів критеріїв та індикаторів. Н. Пархоменко (2020) у статті «Вплив міжнародних рейтингів на конкурентоспроможність закладів вищої освіти» досліджує вплив міжнародних рейтингів на параметри діяльності університету та його конкурентоспроможність, визначає переваги та недоліки оцінювання закладів вищої освіти за допомогою рейтингів.

Утім, незважаючи на відносно тривалий період складання рейтингів і практику їх вивчення та обговорення, наявні праці містять лише частковий аналіз їх методології, теоретично не осмислюючи саме явище університетських рейтингів.

Таким чином, *мета статті* полягає в комплексному аналізі методології рейтингування провідних міжнародних та європейських рейтингів університетів.

Виклад основного матеріалу

Історія складання сучасних рейтингів закладів галузі освіти і науки нараховує близько 50 років: ще з початку 1980-х років популярними журналами «US News & World Report», «Financial Times», «AsiaWeek» (США), «Macleans» (Канада) та ін. були зроблені перші спроби рейтингування університетів світу. Так, в 1983 році «US News & World Report» опублікував рейтинг, який до сьогодні є найстарішим і одним із найбільш відомих рейтингів академічних інституцій США («U.S. News & World Report», 2021), а в 1997 році «AsiaWeek» оприлюднив рейтинг університетів Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Kong, 1999). Невдовзі до складання рейтингів долучилася і ціла низка організацій, зокрема спеціалізовані дослідницькі лабораторії, як, напр., IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence (<https://ireg-observatory.org>), й урядові структури, утворивши за кілька десятиліть цілу індустрію з оцінювання якості освіти. Одні рейтингові організації (або ренкери, укладачі рейтингів) спеціалізуються на глобальних рейтингах, інші — на національних або регі-

ональних. Темпи появи різних рейтингів виразно свідчать про експоненціально зростаючу конкуренцію між університетами світу не просто за студента, а за кращі умови, викликаючи в багатьох захоплення та прагнення до їх застосування. Загальновідомими підходами до оцінювання діяльності закладів вищої освіти, як визначено в «Переліку світових рейтингів університетів для визначення особливої категорії іноземців та осіб без громадянства, які претендують на працевлаштування в Україні» (Кабінет Міністрів України, 2018), відповідно до світової практики, є рейтинги ARWU (Academic Ranking of World Universities), THE (Times Higher Education World University Ranking) і QS (QS World University Ranking). Це так звана «велика трійка» рейтингів, які є найвпливовішими світовими рейтингами університетів. Загалом сьогодні нараховується близько 20 міжнародних («IREG Inventory», n.d.a) і десятки національних регулярно оновлюваних рейтингів («IREG Inventory», n.d.b), які умовно можна поділити на інтегральні, багатофакторні, наукометричні, web-рейтинги та ін.

Академічний рейтинг університетів світу, або Шанхайський рейтинг (ARWU), вперше був складений Інститутом вищої освіти одного з кращих університетів Китаю — Шанхайського університету Цзяо Тонг у 2003 році. З понад 2000 аналізованих університетів у рейтингу щорічно наводиться 1000 кращих закладів вищої освіти у світі (Shanghai Ranking's, n.d.) відповідно до їх академічної чи дослідницької продуктивності. При складанні рейтингу враховуються шість ключових показників: 1) кількість випускників-лауреатів Нобелівської премії або володарів медалі Філдса; 2) кількість викладачів і співробітників університету, які отримали Нобелівську премію або медаль Філдса; 3) кількість найбільш часто цитованих дослідників, які працюють у 21 предметній галузі (науки про життя, медицину, фізику, інженерію та соціальні науки); 4) кількість статей, опублікованих у журналах Nature і Science за останні 5 років; 5) кількість статей, опублікованих дослідниками університету в журналах зі списку Science Citation Index-Expanded (індексованих у базі даних Web of Science, причому розглядаються тільки публікації типу «стаття» і «матеріали конференції»); 6) сума п'яти вищенаведених показників, поділена на кількість професорсько-викладацького складу, який працює в університеті на повну ставку (Full time equivalent). Кожен із цих показників (відповідно Alumni; Award; HiCi; N&S; PUB; PCP) оцінюється певною кількістю балів (Рис. 1) («ShanghaiRanking's Academic», n.d.). Лідируючий університет отримує 100%, результат інших університетів вираховується у відсотковому співвідношенні від лідера.

Критерій	Індикатор	Код	Вагові коефіцієнти
Якість освіти (Quality of Education)	Випускники університету, які отримали Нобелівську премію чи медаль Філдса	Alumni	10%
Рівень академічних працівників (Quality of Faculty)	Співробітники університету, які здобули Нобелівську премію або медаль Філдса	Award	20%
	Високо цитовані дослідники у 21 широкій дисциплінарній галузі	HiCi	20%
Продуктивність наукової роботи (Research Output)	Статті, опубліковані в журналах «Nature» та «Science»*	N&S	20%
	Праці, проіндексовані в SCIE (Science Citation Index Expanded) та SSCI (Social Sciences Citation Index)	PUB	20%
Показники діяльності на одну особу (Per Capita Performance)	Академічна успішність університету на одну особу	PCP	10%
*Для університетів, що спеціалізуються на гуманітарних та соціальних науках, таких, як Лондонська школа економіки, N&S не розраховується, його вага переноситься на інші індикатори			

Рис. 1. Показники та індикатори рейтингу ARWU.

Світовий рейтинг університетів, або Times Higher Education World University Ranking (THE), з 2004 року щорічно публікується британським виданням «The Times Higher Education Supplement». З 2005 року рейтинг складався спільно з компанією QS (Quacquarelli Symonds), яка генерувала необхідні дані про університети переважно на підставі експертної оцінки, що ставило під сумнів достовірність використовуваних даних. Однак, з 2010 року журнал розпочав співпрацю з провідною у світі компанією з аналізу та обробки даних Thomson Reuters, яка на той час володіла наукометричною системою Web of Science (сьогодні власником системи офіційно є Clarivate Analytics, раніше підрозділ Thomson Reuters) («Web of Science», 2021), а з 2015 року THE змінила постачальника бібліометричних да-

них на систему Elsevier's Scopus. Сьогодні THE аналізує якість освіти 1600 університетів із 99 країн і територій, ґрунтуючись на 13 показниках відповідно до основних напрямів діяльності університетів (які, як стверджують представники «The Times Higher Education Supplement», враховують усі «основні місії» дослідницьких університетів): освітньої, науково-дослідницької, інноваційної та ін. (World Universities Insights Limited, 2021). Це, на переконання укладачів рейтингу, дало змогу зробити рейтинг більш об'єктивним, а розширення кількості показників забезпечило більш точну картину стану вищої освіти у світі (Рис. 2).

<p>Освітня діяльність (Teaching):</p> <ul style="list-style-type: none"> • оцінка рівня освітньої діяльності (опитування академічної спільноти) – 15 %; • співвідношення кількості студентів і професорсько-викладацького складу – 4,5 %; • співвідношення кількості присвоєних ступенів PhD і бакалавра – 2,25 %; • частка професорсько-викладацького складу з науковими ступенями – 6 %; • дохід університету, який вказує на загальний статус закладу та доступність студентам і персоналу його інфраструктури та об'єктів – 2,25 % 	30 %
<p>Науково-дослідницька діяльність (Research):</p> <ul style="list-style-type: none"> • оцінка рівня науково-дослідницької діяльності (опитування академічної спільноти) – 18 %; • співвідношення доходу від науково-дослідницької діяльності до кількості професорсько-викладацького складу – 6 %; • кількість наукових публікацій на одного викладача (враховуються статті, опубліковані співробітниками університету в журналах, індексованих у базі даних Elsevier's Scopus) – 6 % 	30 %
<p>Загальна цитованість наукових публікацій, нормалізована до різних галузей досліджень за 5 років (Citations)</p>	30 %
<p>Міжнародні перспективи (International outlook):</p> <ul style="list-style-type: none"> • частка іноземних студентів – 2,5 %; • частка іноземних викладачів – 2,5 %; • співвідношення статей із зарубіжними співавторами, нормалізоване за галузями науки за 5 років – 2,5 % 	7,5 %
<p>Дохід від досліджень (промисловості) у розрахунку на одного представника професорсько-викладацького складу (Industry income)</p>	2,5 %

Рис. 2. Показники рейтингування університетів відповідно до Times Higher Education World University Ranking.

Компанія QS, Quacquarelli Symonds (Британія) — один зі світових постачальників аналітики для глобального сектора вищої освіти, складає свою версію рейтингу закладів вищої освіти — **QS World University Rankings**. QS аналізує діяльність університетів Азії, Латинської Америки, Європи, Центральної Азії та арабського регіону. QS використовує низку академічних показників, показники від роботодавця та студентів, а також міжнародні індикатори для оцінювання університетів. Так, академічний показник включає: а) академічна репутація (оцінка, заснована на репутації закладу); б) H-індекс (вимірюється продуктивність та вплив опублікованих праць вчених); в) цитування (цитати, оцінені з урахуванням розміру закладу, є найбільш зрозумілим і найбільш широко прийнятим показником дослідницької сили); г) персонал із докторським ступенем (показник заснований на простій частці кожної установи, що має докторський або еквівалентний вчений ступінь).

З огляду на те, що можливість працевлаштування є однією з основних причин отримання вищої освіти, показники зайнятості відіграють особливу роль у рейтингу QS: а) репутація від роботодавця (оцінка, заснована на репутації закладу для роботодавців); б) присутність роботодавців на кампусі (кількість роботодавців, активно присутніх на території університету); в) рівень працевлаштування випускників (відсоток випускників університету, працевлаштованих протягом дванадцяти місяців після закінчення навчання); г) результати випускників (оцінка того, наскільки успішними були випускники університетів). Репутація університетів, що вимірюється за допомогою опитування представників академічної спільноти та роботодавців, визначається у п'яти галузях: мистецтво та гуманітарні дисципліни, науки про життя та біомедицина, соціальні науки, природничі науки і технології. Рейтинг також враховує кількість співробітників по відношенню до кількості студентів та рівень інтернаціоналізації студентського контингенту. Інтернаціоналізація є ключовою частиною життя сучасної вищої освіти, тому рейтинги QS враховують низку відповідних чинників, щоби проаналізувати, наскільки перспективним є університет: індекс іноземних викладачів та індекс іноземних студентів («Rankings Methodology», n.d.). Про популярність і затребуваність QS World University Rankings свідчить хоча б той факт, що флагманський web-сайт QS, www.TopUniversities.com, де розміщуються рейтинги університетів, у 2020 році був переглянутий 147 млн. разів, а в ЗМІ по всьому світу опублікували більше 79 тис. вирізок, що стосуються QS («QS Audience», n.d.).

Крім ARWU, THE і QS, у світі визнаними, хоча й менш відомими, є й інші рейтинги університетів.

Рейтинг Webometrics (Ranking Web of World Universities) — це ініціатива Cybermetrics Lab, дослідницької групи, що належить Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), найбільшій державній дослідницькій організації в Іспанії. Webometrics є найоб'ємнішим рейтингом за кількістю проаналізованих університетів — близько 31 тис. з понад 200 країн світу (Aguillo, 2021). Webometrics використовує не лише бібліометричні, а й web-метричні індикатори, ґрунтуючись на переконанні, що найкращою стратегією для підвищення рейтингу університету є збільшення кількості і якості його web-контенту. Тобто ця система оцінює присутність університету у віртуальному інформаційному просторі, керуючись показниками сайтів університетів (Aguillo, 2021) (Рис. 3).

Показники	Зміст показників	Методологія	Джерело	Вагові коефіцієнти
Видимість (VISIBILITY)	Вплив web-вмісту	Кількість зовнішніх мереж (підсистем), які посилаються на web-сторінки закладу (нормалізовано, а потім обирається максимальне значення)	Agreps Majestic	50 %
Прозорість (або відкритість) (TRANSPARENCY (or OPENNESS))	Найбільш цитовані дослідники	Кількість цитувань провідних авторів	Профілі Google Scholar	10 %
Перевага (EXCELLENCE (or SCHOLAR))	Найбільш цитовані статті	Кількість статей серед 10 % найбільш цитованих по кожній із 27 дисциплін повної бази даних (на основі аналітичних даних дослідницької групи SCImago)	Scimago	40 %

Рис. 3. Показники Webometrics та їх вагові коефіцієнти.

З 2007 року Рада з оцінювання акредитації у сфері вищої освіти Республіки Тайвань (Higher Education Evolution and Accreditation Council of Taiwan) видає власний рейтинг — **Performance Ranking of Scientific Papers for World Universities (PRSP)**. У цьому рейтингу представлені 500 провідних університетів світу, критерієм оцінювання яких є обсяг дослідницької діяльності, що обчислюється за кількістю опублікованих наукових статей («Indicators», n.d.).

Критерії	Показники ефективності	Ваговий коефіцієнт	
Наукова продуктивність (Research Productivity)	Кількість статей за останні 11 років	10%	25%
	Кількість статей у поточному році	15%	
Науковий вплив (Research Impact)	Кількість цитат за останні 11 років	15%	35%
	Кількість цитат за останні 2 роки	10%	
	Середня кількість цитат за останні 11 років	10%	
Наукові досягнення (Research Excellence)	H-індекс за останні 2 роки	10%	40%
	Кількість високоцитованих документів	15%	
	Кількість статей у журналах високого впливу в поточному році	15%	

Рис. 4. Критерії, показники та відповідні їм вагові коефіцієнти, що використовуються для рейтингу PRSP.

Лейденський рейтинг університетів (CWTS Leiden Ranking) (<https://www.leidenranking.com/>) складається з 2007 року організацією Center for Science and Technology Studies, яка є одним із дослідницьких центрів Лейденського університету (Нідерланди). Сьогодні Лейденський рейтинг, який ґрунтується виключно на бібліометричних показниках, вимірює діяльність понад 1200 університетів за 9 індикаторами, згрупованими у 2 групи: 1) Impact (вплив) — вимірювання якісної сторони наукової діяльності університету; 2) Collaboration (співпраця) — вимірювання наукових зв'язків університетів у порівнянні один з одним (Рис. 5). Примітно, що Лейденський рейтинг не розглядає публікації з мистецтва та гуманітарних дисциплін, і враховує лише статті, листи та огляди, опубліковані англійською мовою.

Вплив (Impact)	MCS (mean citation score) — середній показник цитувань для публікації в даному університеті
	MNCS (Mean normalized citation score) — середній показник цитувань публікацій університету, нормалізований за предметними галузями та роками (напр., значення «2» для цього індикатора означає, що публікації університету були процитовані на рівні, що вдвічі перевищує середній світовий)
	PP (top 10%) (proportion of top 10% publications) — частка публікацій університету, що входять до топ 10% найбільш цитованих за предметними галузями, згідно зі схемою класифікації Web of Science

Міжнародна співпраця (Collaboration)	PP (collab) – частка публікацій університету від загальної кількості публікацій, опублікованих у співавторстві мінімум з однією організацією
	PP (int collab) – частка публікацій університету від загальної кількості публікацій у співавторстві з двома чи більше країнами
	PP (UI collab) – частка публікацій університету в співавторстві щонайменше з одним партнером із реального сектору економіки
	MGCD (Mean geographical collaboration distance) – середня відстань, на якій розташовані організації, з якими співпрацює університет (в км)

Рис. 5. Набір бібліометричних показників CWTS Leiden Ranking.

Як і CWTS Leiden Ranking, рейтинг **SCImago Institutions (SCImago Institutions Rankings)** (<https://www.scimagoir.com/>), який складається SCImago Research Group з 2009 року, є наукометричним. Рейтинг SCImago Institutions Rankings є класифікацією академічних, а також дослідницьких установ, ранжованих за індикаторами, об'єднаними в три групи: 1) результати досліджень, 2) результати інновацій та 3) соціальний вплив, що вимірюється мірою представлення закладу в інтернеті (Рис. 6) («Ranking Methodology», n.d.). Єдине обмеження на входження в цей рейтинг – наявність не менше 100 публікацій, проіндексованих у Scopus протягом останнього року обраного періоду часу.

Чинник	Показник	Зміст показника	Вагові коефіцієнти
Дослідження (Research) (50%)	Нормований показник впливу (результати лідерства) (NI)	цитованість закладу по відношенню до середнього значення (оцінка NI 0,8 означає, що заклад цитується на 20% нижче середнього світового показника, а 1,3 означає, що заклад цитується на 30% вище середнього)	13%
	Досягнення з науковим лідерством (EwL)	кількість публікацій, у яких автор університету є першим автором у списку авторів	6%
	Результативність (O)	Кількість публікацій, що індексуються в Scopus	8%

	Наукове лідерство (Scientific Leadership, L)	обсяг випуску організації як основного учасника, тобто кількість статей, у яких відповідний автор належить організації	5 %
	Невласні журнали (NotOJ)	кількість документів, опублікованих у невластних журналах (опублікованих закладом)	3 %
	Власні журнали (OJ)	кількість журналів, що видаються закладом (видавничі послуги)	3 %
	Найвищі досягнення (Exс)	обсяг наукової продукції установи, що входить до 10% найбільш цитованих праць у відповідних наукових галузях.	2 %
	Публікації високої якості (Q1)	кількість публікацій, які заклад публікує в найвпливовіших наукових журналах світу – журналах Q1 (25%) відповідного профілю, згідно з показником SCImago Journal Rank (SJRII)	2 %
	Міжнародна співпраця (IC)	кількість публікацій у співавторстві із закордонними організаціями	2 %
	Відкритий доступ (OA)	відсоток документів, опублікованих у журналах відкритого доступу (Open Access) або індексованих у базі даних Unpaywall.	2 %
	Фонд наукових талантів (STP)	загальна кількість різних авторів установи в загальному обсязі публікацій цієї установи за певний період часу.	2 %
Інновації (Innovation) (30 %)	Інноваційні знання (IK)	результати наукових публікацій закладу, цитовані в патентах	10 %
	Патенти (PT)	кількість патентних заявок	10 %
	Технологічний вплив (TI)	відсоток наукових публікацій, цитованих у патентах	10 %

Соціальні (Societal) (20%)	Альтметрики (AM)	Показник розраховується на основі 10% найкращих публікацій установи щодо нормованого показника впливу. Цей показник складається з двох компонентів: 1. PlumX Metrics (обсяг: 70%): кількість публікацій, які мають більше однієї згадки в PlumX Metrics (Twitter, Facebook, блогах, новинах та коментарях в Reddit, Slideshare, Vimeo або YouTube) 2. Mendeley (обсяг: 30%): кількість публікацій, які мають більше одного читача в Mendeley.	10%
	Вхідні посилання (BN)	кількість мереж (підмереж), з яких надходять посилання на web-сайт закладу (на основі бази даних Ahrefs)	5%
	Веброзмір (WS)	кількість сторінок, пов'язаних із URL-адресою установи за даними Google	5%

Рис. 6. Показники оцінювання та вагові коефіцієнти SCImago Institutions Rankings.

Спробою створити альтернативу рейтингам світового рівня стала ініціатива Комісії ЄС — система багатовимірного рейтингування університетів **U-Multirank**, запущена у 2011 році. На відміну від міжнародних рейтингів, які є рейтингами, по суті, лише одного типу університетів — міжнародно-орієнтованого дослідницького університету, U-Multirank є ширшим і надає інформацію про заклади різного профілю (університети прикладних наук, регіонально орієнтовані коледжі та спеціалізовані заклади, такі, як музичні академії та педагогічні коледжі), підкреслюючи тим самим їхню інституційну різноманітність. Головне, що вирізняє U-Multirank, так це те, що він порівнює заклади з аналогічним профілем діяльності. До U-Multirank входять університети, які раніше ніколи не фігурували у світових рейтингах, а все тому, що U-Multirank використовує відмінний від інших підхід до рейтингування університетів. По-перше, U-Multirank є багатовимірним і порівнює показники університетів за різними напрямками діяльності: 1) викладання та навчання, 2) досліджен-

ня, 3) передавання знань, 4) міжнародна орієнтація та 5) регіональна участь. По-друге, U-Multirank не дає загальної оцінки за різними напрямками діяльності, оскільки зведені бали теоретично та емпірично не обґрунтовані. U-Multirank поєднує інституційний рейтинг (університетів загалом) з галузевими рейтингами, орієнтованими на певні академічні дисципліни чи групи програм (інженерні рейтинги, рейтинги математики та природничих наук, рейтинг соціальних наук та рейтинг здоров'я). Отже, методологія U-Multirank оцінює університети за індивідуальними показниками та розміщує їх у п'ять груп ефективності (від «дуже добре» до «слабо», на відміну від міжнародних рейтингів, згідно з оцінюванням яких університет, який посів 20 місце в рейтингу, є кращим за університет під 21 номером).

Таким чином, склад показників міжнародних рейтингів варіюється в межах відносно невеликої кількості ключових ознак, вибір яких пов'язаний, по-перше, з мірою доступності даних для аналізу, по-друге, із суб'єктивною позицією розробників щодо першорядних характеристик університету. Водночас кожен із розглянутих рейтингів робить наголос на певних, відмінних від інших рейтингів, показниках, тому в одному рейтингу університет може займати провідні позиції, а в іншому ризикує не потрапити в лідери. Спробою унормувати методологію складання рейтингів свого часу стали так звані Берлінські принципи ранжування закладів вищої освіти (Берлін, 2006) (Merisotis & Sadlak, 2006). Сформовані Міжнародною експертною групою з ранжування, вони декларували необхідність з'ясування а) мети вивчення ставлення суспільства до академічного ранжування університетів, б) важливості критеріїв та показників ранжування, обраних агентством, в) суспільні очікування від академічного ранжування, а також г) встановлення відповідності результатів ранжування очікуванням суспільства або задоволеність суспільства академічним ранжуванням університетів, д) усунення помилок чи недоліків, допущених під час проведення ранжування ЗВО. Утім, Берлінські принципи суттєво не змінили ситуацію: основні критерії вимірювання якості освіти в міжнародних рейтингах відображають поверхові характеристики діяльності університетів (академічна мобільність студентів і професорсько-викладацького складу, кількість міжнародних стипендіальних програм, наукові дослідження, цитованість наукових статей, рівень освітніх послуг та ін.). Рейтинги не дають зваженої оцінки за всією сукупністю діяльності університету (якість викладання, роль у соціально-економічному, соціально-політичному, соціокультурному розвитку країни та ін.), оскільки орієнтовані переважно на фундаментальні наукові дослідження. До того ж, рейтинги не враховують достатньою мірою особливості сучасних університетів, не збалансовані з погляду мовних і культурних умов діяльності університетів,

найчастіше в їх методології використовується одновимірний критерій зі схожими показниками і відповідними їм ваговими коефіцієнтами. Такий підхід, безперечно, дає перевагу дослідницьким університетам, але не задовольняє попит усіх споживачів на отримання більш різнобічної інформації про діяльність університетів світу, регіону чи країни.

Приміром, декларована мета «AsiaWeek» полягала в «об'єктивно-му» вимірюванні академічної переваги університетів шляхом кількісного оцінювання їхніх досягнень. Журнал досліджував заклади Азіатсько-Тихоокеанського регіону з різних напрямів: академічна репутація, критерії відбору, ресурси факультетів, результати досліджень, співвідношення студентів та викладачів, кількість аспірантів, цитування в міжнародних журналах та пропускна спроможність інтернету. Однак уже через 4 роки після складання першого власного рейтингу «AsiaWeek» оголосив про припинення опитування через те, що університети «не сильно змінюються за 12 місяців» (Cohen, 2001). Насправді в рейтингу за 2000-й рік були відсутні чимало університетів і в деяких випадках навіть країн і територій (було опитано лише 77 багатопрофільних закладів, а також 39 науково-технічних закладів із 14 країн). Токійський університет, як і низка університетів материкового Китаю, взагалі відмовилися від участі в опитуванні і критикували методологію рейтингування, як і деякі провідні університети в Індії, Макао, Пакистані, Таїланді (Cohen, 2001), вважаючи рейтинг AsiaWeek доволі незначним із погляду цінності для формування їхньої репутації.

Показовий приклад необ'єктивного оцінювання досягнень університетів — рейтинг US News & World Report, який є списком критеріїв, що поверхово відображають діяльність університетів: замість того, щоб аналізувати безпосередньо якість освіти й готовність випускників до досягнення успіху в житті, рейтинг, на переконання експертів у сфері вищої освіти, майже повністю залежить від «відомості, багатства та ексклюзивності» (Carey, 2006). US News не враховує те, якою мірою і чи взагалі університет сприяє інтелектуальному, етичному та особистісному зростанню студентів під час навчання, чи сприяє він суспільному благу. Невипадково в ЗМІ висловлюється думка про псевдонаковість US News & World Report як загальноновизнаного інструменту «для увічнення нерівності між освіченими заможними й незаможними» (Sacks, 2011). Але ЗМІ не завжди є неупередженими у своїх оцінках університетів. Так, за версіями рейтингів, що складаються провідними виданнями Великобританії (Times Higher Education, Guardian, Sunday Time та ін.), перші позиції стабільно займають Кембриджський та Оксфордський університети («World University Rankings», n.d.), однак у тій же Англії функціонують

і інші університети, де якість освіти анітрохи не гірша. Наприклад, University of Roehampton увійшов у першу десятку найкращих університетів Лондона за версією The Times і Sunday Times Good University Guide у 2018 («Roehampton ranked», 2018), проте газети Британії оминають його своєю увагою — інформацію про цей навчальний заклад можна знайти лише на власному сайті університету (<https://www.roehampton.ac.uk>) та на сайтах журналів, які і складають рейтинги (наприклад, <https://www.thecompleteuniversityguide.co.uk>).

Так само Times Higher Education World University Ranking тривалий час складався на основі оцінок експертів, які не завжди володіють повною інформацією про діяльність університету, що було певним суб'єктивізмом в оцінюванні університетів і ставило під сумнів достовірність використовуваних даних. І такі приклади можна наводити й далі. По суті, рейтинги не просто стандартизують зразок навчального закладу, на який повинні рівнятися всі інші — вони зробили високостатусні університети еталоном для оцінювання і водночас експертами в побудові інструментів оцінювання. Цим пояснюються стабільно високі місця університетів Ліги плюща та «Оксбриджа» в міжнародних рейтингах. Це наочний приклад того, як рейтинги конструюють легітимність і високий статус окремих університетів в освітній ієрархії. Відтворюючи таким чином нерівність між університетами, вони створюють перепони для розвитку та інновацій, змушуючи співробітників університетів переорієнтувати викладання та дослідницьку діяльність на фінансово або «символічно» вигідні на конкурентному ринку. Транслюючи ринковий підхід до освіти, рейтинги університетів, особливо міжнародні, залишають поза увагою соціально-гуманітарну сферу (зокрема навчальні заклади, які здійснюють підготовку фахівців для цієї сфери, і не можуть конкурувати з дослідницькими університетами), яка робить порівняно невеликий внесок у «глобальну економіку знань», а й ігнорують якісну специфіку університетів, демонструючи спрощений підхід до оцінювання і ставлячи чинником посилення нерівності у сфері освіти.

Одним із найбільш неоднозначних показників для багатьох університетів світу, представлених у міжнародних рейтингах, є кількість часто цитованих дослідників, які працюють у 21 предметній галузі (до речі, національні класифікації наукових галузей суттєво відрізняються від міжнародної, що наштовхує на думку про непрозорість перерахунку цитування наукових статей за предметними галузями за міжнародною класифікацією). Рівень цитування в різних галузях науки є дуже різним, що абсолютно не враховується: праці з біотехнологій цитуватимуть частіше, ніж результати гуманітарних досліджень, що пов'язано з різною роллю статей у різних галузях науки і важливістю наукових здобутків для розвитку суспільства. Крім

того, невисока цитованість пов'язана не лише з відсутністю інтересу до досліджень певної країни з боку світової наукової спільноти (що не повинно бути показником низького дослідницького рівня в межах конкретної країни), слабкою інтеграцією національної системи науки та освіти у світовий освітній простір, а і схильністю вчених посилатися переважно на колег зі своєї країни: загальновідомо, приміром, що американці більше цитують американців (у цьому контексті варто з'ясувати причини домінування американських університетів — певною мірою це обумовлено справді високим рівнем академічної активності, а якою — саме практиками цитування та публікацій). При оцінюванні університетів за цим показником також не враховуються помилки в міжнародних наукометричних базах: відмінності в транскрипції імен і прізвищ авторів із неангломовних країн, помилки в назві університету та багато інших. Отже, цей показник повинен залишатися одним із головних лише при оцінюванні наукової роботи навчального закладу, а не визнаватися провідною характеристикою його діяльності. Високі наукові показники (а тим більше максимально можливі досягнення, як того вимагають міжнародні рейтинги, напр., кількість випускників і викладачів університету, які отримали Нобелівську премію або медаль Філдса) не відображають ані якість освіти в університеті, ані рівень наукових досліджень його співробітників.

Крім того, спричиняють заперечення такі показники рейтингування, як частка іноземних студентів і викладачів, оскільки світовий рівень університету не обов'язково передбачає залучення до досліджень зарубіжних колег, мова здійснення досліджень може бути різною, репутація університету не може ґрунтуватися на думці експертів, добір яких не є прозорим, а рівень академічної співпраці між університетами не можна вимірювати відстанню між ними.

Отже, головна проблема рейтингів полягає в недостатньо обґрунтованій методології, зокрема нераціональна періодичність оцінювання університетів, і, що більш важливо, у негласній ідеології ренкерів по відношенню до академічних досягнень, яка застосовується для рейтингування кращих університетів серед інших. Оцінювання всіх університетів за допомогою одних і тих самих показників для визначення «університету світового рівня», як і саме поняття «університет світового рівня» є, безперечно, неприйнятним, як і сама ідея ранжування навчальних закладів, принаймні на світовому рівні.

Очевидна необ'єктивність в оцінюванні діяльності університетів пов'язана з а) добором показників, за якими оцінюються значення і вплив наукових досліджень університетів, б) розподілом вагових коефіцієнтів, які визначають важливість показників оцінювання, в) мірою достовірності даних, які використовуються при розрахунку рейтингів. Проте, міжнародні рейтинги університетів перетворю-

ються на один зі значних інструментів конкурентної боротьби (в якій цілком можуть використовуватися прийоми маніпулювання громадською думкою), що робить проблематичним відмову від них чи принаймні кардинальний перегляд методології їх складання. Багато університетів вважають за потрібне вести конкурентну боротьбу за присутність у цих рейтингах, що стало частиною національної політики держави у сфері освіти. Безперечно, рейтинги є одним зі способів вимірювання якості вищої освіти, однак рейтингування має використовуватися як допоміжний інструмент, а не як єдиний варіант оцінювання. Між рейтингами є великі відмінності і вони не призначені для того, щоби бути єдиним показником репутації чи переваги. Втім, вони дають змогу порівнювати університети на основі набору подібних критеріїв і легко доступні для зацікавлених сторін. Крім того, рейтинги є вагомим аргументом під час залучення іноземних студентів, які сприймають репутацію й рангові позиції як ключові детермінанти при виборі навчального закладу, програми або навіть країни для навчання.

Висновки

Незважаючи на сумніви відносно корисності конкуренції, яку породжують міжнародні рейтинги університетів, і вжиті спроби розробити їх альтернативу, сьогодні відсутній більш привабливий для широкого кола громадськості метод оцінювання діяльності навчальних та наукових інституцій. Водночас, упевнено можна стверджувати, що ідеального університетського рейтингу немає. Кожен рейтинг заснований на доступних, порівнюваних даних, водночас ґрунтується на суб'єктивному судженні (за показниками та ваговими коефіцієнтами) його укладачів. Рейтингові показники не враховують специфіку організації освітнього, наукового та інноваційного процесів в університеті. Тому немає й не може бути єдиної моделі переваги в галузі освіти і науки. У методологіях рейтингування відсутні індикатори, що характеризували б процес навчання, якість викладання, успішність студентів, міру сформованості їх вміння вчитися та самостійно здобувати нове знання, якщо йдеться про міжнародні рейтинги, і готовність випускників до професійної діяльності в конкретному соціальному контексті конкретної країни, якщо йдеться про національні рейтинги.

Маркетинговий механізм оцінювання університетів повинен бути доповнений гуманістичним, який передбачає розуміння процесу навчання як взаємодію студента, викладача й оточуючого середовища. При розробці рейтингів варто чітко визначитися з набором показників для різних за профілем підготовки університетів, обґрунтувати індикатори, їх вагові коефіцієнти та методи підрахунку інтегрального показника. Для цього ренкерам необхідно вести діалог

із представниками університетів, з'ясувати і врахувати потреби майбутніх абітурієнтів, інформувати університети про завдання, переваги й недоліки рейтингів, специфіку оцінювання, методи збирання та обробки даних. Лише постійне вдосконалення міжнародних систем моніторингу та оцінювання якості освіти і здійснення наукових досліджень дасть змогу підтримувати національні системи освіти на відповідному світовому рівні. Але, сприймаючи рейтинги як інструмент управління освітою, варто пам'ятати про їх недоліки в порівнянні з іншими способами співставлення діяльності навчальних закладів і те, що гонитва університету за підвищенням своїх позицій у рейтингах не обов'язково призведе до реального підвищення якості освіти.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Кабінет Міністрів України. (2018, 14 березня). *Про затвердження переліку світових рейтингів університетів для визначення особливої категорії іноземців та осіб без громадянства, які претендують на працевлаштування в Україні: Розпорядження (№ 154-р)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2018-%D1%80#Text>
- Пархоменко, Н. О. (2020). Вплив міжнародних рейтингів на конкурентоспроможність закладів вищої освіти. *Ефективна економіка*, 3. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.3.76>
- Татарінов, І. Є., & Герасимов, О. В. (2013). Світова практика формування рейтингів університетів: визначення найбільш об'єктивних критеріїв та індикаторів оцінювання. *Український соціум*, 1(44), 100–116.
- Aguillo, I. F. (2021). *Methodology*. Ranking Web of Universities. <https://www.webometrics.info/en/Methodology>
- Altbach, P. G., & Hazelkorn, E. (2017). Pursuing Rankings in the Age of Massification: For Most-Forget About It. *International Higher Education*, 89, 8–10. <https://doi.org/10.6017/ihe.2017.89.9834>
- Altbach, P. G., & Peterson, P. M. (2007). *Higher Education in the New Century: Global Challenges and Innovative Ideas*. UNESCO. https://doi.org/10.1163/9789087903169_001
- Altbach, P. G., Reisberg, L., & Rumbley, L. E. (2010). *Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution*. UNESCO.
- Carey, K. (2006, September 22). *College Rankings Reformed: The Case for a New Order in Higher Education*. Eric. <https://eric.ed.gov/?id=ED502114>
- Cohen, D. (2001, August 1). *Asiaweek Cancels Controversial University Survey*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/education/2001/aug/01/highereducation.uk>
- Federkeil, G. (2008). Ranking and Quality Assurance in Higher Education. *Higher Education in Europe*, 33(2–3), 219–231. <https://doi.org/10.1080/03797720802254023>
- Hazelcorn, E. (2011). *Ranking and the Reshaping of Higher Education: The Battle for World-Class Excellence*. Palgrave Macmillan.

- Indicators*. (n.d.). NTU Ranking. <http://nturanking.csti.tw/methodology/indicators>
- IREG Inventory on International Rankings*. (n.d.a). IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence. <https://ireg-observatory.org/en/initiatives/ireg-inventory-of-international-rankings/>
- IREG Inventory on National Rankings*. (n.d.b). IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence. <https://ireg-observatory.org/en/initiatives/ireg-inventory-of-national-rankings/>
- Kong, L. (1999). Asian Higher Education and the Politics of Identity. *Environment and Planning A*, 31, 1525–1528. <https://doi.org/10.1068/a311525>
- Marginson, S. & Wende, M. van der (2007). To Rank or To Be Ranked: The Impact of Global Rankings in Higher Education. *Journal of Studies in International Education*, 11(3–4). <https://doi.org/10.1177/1028315307303544>
- Marginson, S. (2014). University Rankings and Social Science. *European Journal of Education*, 49(1), 45–59. <https://doi.org/10.1111/ejed.12061>
- McCormic, A. (2008). The Complex Interplay Between Classification and Ranking of Colleges and Universities: Should the Berlin Principles Apply Equally to Classification? *Higher Education in Europe*, 33(2–3), 209–218. <https://doi.org/10.1080/03797720802253744>
- Merisotis, J., & Sadlak, J. (2006, May 30). *International Partnership Issues Groundbreaking Principles on Ranking of Higher Education Institutions*. http://200.6.99.248/~bru487cl/files/Berlin_Principles_Release.pdf
- QS Audience. (n.d.). QS. <https://www.qs.com/press-room/>
- Ranking Methodology*. (n.d.). Scimago Institutions Rankings. <https://www.scimagoir.com/methodology.php>
- Rankings Methodology*. (n.d.). QS. <https://www.qs.com/rankings/>
- Roehampton Ranked in Top 10 Universities in London*. (2018, September 21). University of Roehampton. <https://www.roehampton.ac.uk/news/2018/september/roehampton-ranked-in-top-10-universities-in-london/>
- Sacks, P. (2011). *America's Best College Scam*. HuffPost. https://www.huffpost.com/entry/americas-best-college-sca_b_45064
- Salmi, J. (2009). *The Challenge of Establishing World-Class Universities*. The World Bank.
- Shanghai Ranking's. (n.d.). *Home*. <https://www.shanghairanking.com>
- ShanghaiRanking's Academic Ranking of World Universities Methodology 2020*. (n.d.). ShanghaiRanking. <https://www.shanghairanking.com/methodology/arwu/2020>
- U.S. News & World Report. (2021, 15 November). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/U.S._News_%26_World_Report
- Web of Science. (2021, 18 November). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Web_of_Science
- World Universities Insights Limited. (2021, August 26). *World University Rankings 2022: Methodology*. World University Rankings. <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2022-methodology>
- World University Rankings By 2021. (n.d.). NTU Ranking. <http://nturanking.csti.tw/ranking/OverallRanking/>

REFERENCES

- Aguillo, I. F. (2021). *Methodology*. Ranking Web of Universities. <https://www.webometrics.info/en/Methodology> [in English].
- Altbach, P. G., & Hazelkorn, E. (2017). Pursuing Rankings in the Age of Massification: For Most-Forget About It. *International Higher Education*, 89, 8–10. <https://doi.org/10.6017/ihe.2017.89.9834> [in English].
- Altbach, P. G., & Peterson, P. M. (2007). *Higher Education in the New Century: Global Challenges and Innovative Ideas*. UNESCO. https://doi.org/10.1163/9789087903169_001 [in English].
- Altbach, P. G., Reisberg, L., & Rumbley, L. E. (2010). *Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution*. UNESCO [in English].
- Carey, K. (2006, September 22). *College Rankings Reformed: The Case for a New Order in Higher Education*. Eric. <https://eric.ed.gov/?id=ED502114> [in English].
- Cohen, D. (2001, August 1). *Asiaweek Cancels Controversial University Survey*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/education/2001/aug/01/highereducation.uk> [in English].
- Federkeil, G. (2008). Ranking and Quality Assurance in Higher Education. *Higher Education in Europe*, 33(2–3), 219–231. <https://doi.org/10.1080/03797720802254023> [in English].
- Hazelcorn, E. (2011). *Ranking and the Reshaping of Higher Education: The Battle for World-Class Excellence*. Palgrave Macmillan [in English].
- Indicators*. (n.d.). NTU Ranking. <http://nturanking.csti.tw/methodology/indicators> [in English].
- IREG Inventory on International Rankings*. (n.d.a). IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence. <https://ireg-observatory.org/en/initiatives/ireg-inventory-of-international-rankings/> [in English].
- IREG Inventory on National Rankings*. (n.d.b). IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence. <https://ireg-observatory.org/en/initiatives/ireg-inventory-of-national-rankings/> [in English].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018, March 14). *Pro zatverdzhennia pereliku svitovykh reitynhiv universytetiv dlia vyznachennia osoblyvoi katehorii inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, yaki pretenduiut na pratsevlashtuvannia v Ukraini: Rozporiadzhennia [On Approval of the List of World Rankings of Universities to Determine a Special Category of Foreigners and Stateless Persons Applying for Employment in Ukraine: Order] (№ 154-r)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Kong, L. (1999). Asian Higher Education and the Politics of Identity. *Environment and Planning A*, 31, 1525–1528. <https://doi.org/10.1068/a311525> [in English].
- Marginson, S. & Wende, M. van der (2007). To Rank or To Be Ranked: The Impact of Global Rankings in Higher Education. *Journal of Studies in International Education*, 11(3–4). <https://doi.org/10.1177/1028315307303544> [in English].
- Marginson, S. (2014). University Rankings and Social Science. *European Journal of Education*, 49(1), 45–59. <https://doi.org/10.1111/ejed.12061> [in English].
- McCormic, A. (2008). The Complex Interplay Between Classification and Ranking of Colleges and Universities: Should the Berlin Principles Apply Equally

- to Classification? *Higher Education in Europe*, 33(2–3), 209–218. <https://doi.org/10.1080/03797720802253744> [in English].
- Merisotis, J., & Sadlak, J. (2006, May 30). *International Partnership Issues Groundbreaking Principles on Ranking of Higher Education Institutions*. http://200.6.99.248/~bru487cl/files/Berlin_Principles_Release.pdf [in English].
- Parkhomenko, N. O. (2020). Vplyv mizhnarodnykh reitynhiv na konkurentospromozhnist zakladiv vyshchoi osvity [Impact of International Rankings on the Competitiveness of Higher Education Institutions]. *Efektivna ekonomika*, 3. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.3.76> [in Ukrainian].
- QS Audience. (n.d.). QS. <https://www.qs.com/press-room/> [in English].
- Ranking Methodology. (n.d.). Scimago Institutions Rankings. <https://www.scimagoir.com/methodology.php> [in English].
- Rankings Methodology. (n.d.). QS. <https://www.qs.com/rankings/> [in English].
- Roehampton Ranked in Top 10 Universities in London. (2018, September 21). University of Roehampton. <https://www.roehampton.ac.uk/news/2018/september/roehampton-ranked-in-top-10-universities-in-london/> [in English].
- Sacks, P. (2011). *America's Best College Scam*. HuffPost. https://www.huffpost.com/entry/americas-best-college-sca_b_45064 [in English].
- Salmi, J. (2009). *The Challenge of Establishing World-Class Universities*. The World Bank [in English].
- Shanghai Ranking's. (n.d.). Home. <https://www.shanghairanking.com> [in English].
- ShanghaiRanking's Academic Ranking of World Universities Methodology 2020. (n.d.). ShanghaiRanking. <https://www.shanghairanking.com/methodology/arwu/2020> [in English].
- Tatarinov, I. Ye., & Herasymov, O. V. (2013). Svitova praktyka formuvannya reitynhiv universytetiv: vyznachennia naibilsh obiektyvnykh kryteriiv ta indykatoriv otsiniuvannya [International Experience in Universities Ratings Formation: Most Objective Criteria and Assessing Indicators Determination]. *Ukrainian Society*, 1(44), 100–116 [in Ukrainian].
- U.S. News & World Report. (2021, 15 November). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/U.S._News_%26_World_Report [in English].
- Web of Science. (2021, 18 November). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Web_of_Science [in English].
- World Universities Insights Limited. (2021, August 26). *World University Rankings 2022: Methodology*. World University Rankings. <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2022-methodology> [in English].
- World University Rankings By 2021. (n.d.). NTU Ranking. <http://nturanking.csti.tw/ranking/OverallRanking/> [in English].

УДК 070–051

Журналіст як професія: ретроспективний огляд побутування поняття в інформаційному просторі

Микола ТИМОШИК
д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

вул. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

nkin@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–7011–3022

© Тимошик М, 2021

Який зміст вкладався в поняття «журналіст» у минулому й тепер, чи змінилася сутність професії із кардинальними змінами технології виготовлення журналістського продукту? Відповіді на ці питання автор прагне знайти в крацях творчості світової й української літератури, присвячені журналістській професії, а також у кінематографі.

Розглядаються в ретроспективі усталені стереотипи професії. Причому із широким діапазоном і позитивних, і негативних характеристик. Така різновекторність оцінок пояснюється трьома причинами: складністю журналістики; умовами побутування професії в тій чи тій суспільно-політичній формації; поведінкою тих, хто продукує журналістську продукцію.

Заторкується питання про попередників професії.

У підрозділі «Герої-журналісти із класики зарубіжної літератури» автор обрав для аналізу три твори, де журналістика як професія стала головним об'єктом гостросюжетних оповідей. Це романи «Втрачені ілюзії» француза Оноре де Бальзака, «Мартін Іден» американця Джека Лондона та «Смерть героя» англійця Річарда Олдінгтона. Проблематика викладається за трьома складниками аналізу: сюжет, журналістське тло, показові цитати. Цього ж принципу дотримано і при аналізі творів журналістикознавчої тематики з української літератури, а також поезії та кіно.

У висновках акцентується увага на такому. В оглянутих творах світової й української літератури діаметрально протилежні оцінки праці журналіста, як і відмінні мотивації вибору цієї професії, знаходить своє підтвердження: в усі часи й епохи були й порядні та чесні, і продажні та кон'юнктурні журналісти. Натомість авторські та читачькі симпатії завжди були на боці перших. Перспективу й довіру читачького (слухачького, глядацького) загалу, як також і оптимістичний прогноз, матиме та журналістика, яку творитимуть передусім особистості в цій професії — не забруднені заграванням із політиками чи бізнесом, із власним стилем письма і сталим дотриманням високих стандартів фаху, вироблених не одним поколінням чесних і правдивих журналістів.

На основі фактажу про поведінку, позицію, чин, наміри й реальні дії журналіста в професійному й особистому житті, що впливають з оглянутих текстів, у статті виведено своєрідну професіограму типового носія цієї популярної колись і тепер професії.

Ключові слова: журналіст, стереотипи журналістського фаху, мотивація вибору професії, професійні стандарти, твори про журналістів, творчість, професіограма журналіста.

JOURNALIST AS A PROFESSION: RETROSPECTIVE REVIEW OF THE CONCEPT EXISTENCE IN THE INFORMATION SPACE

Mykola Tymoshyk

Doctor of Philology, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaletsia St., 01133, Kyiv, Ukraine
nkin@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-7011-3022

What was the meaning of the term "journalist" in the past? What is now, has the essence of the profession changed with radical changes in the technology of making a journalistic product? The author seeks to find answers to these questions in the best works of world and Ukrainian literature on the journalistic profession, as well as in the cinema.

The established stereotypes of the profession are considered in retrospect. Moreover, with a wide range of both positive and negative characteristics. This diversity of assessments is explained by three reasons: the complexity of journalism; conditions of the profession in a particular socio-political formation; behavior of those who produce journalistic products.

The question of the profession's predecessors is raised.

In the section "Heroes-journalists from the classics of foreign literature" the author chose for analysis three works, where journalism as a profession has become the main object of action stories. These are the novels "Lost Illusions" by the Frenchman Honoré de Balzac, "Martin Eden" by the American Jack London and "Death of a Hero" by the Englishman Richard Aldington. The problems are presented according to three components of analysis: plot, journalistic background, illustrative quotes. The same principle was followed in the analysis of works on journalistic topics in Ukrainian literature, as well as poetry and cinema.

The conclusions focus on the following. In the examined works of world and Ukrainian literature, diametrically opposite assessments of the journalist's work, as well as the abolition of motivation for choosing this profession, are confirmed: in all times and eras, there were decent and honest, and corrupt and opportunistic journalists. But, author and reader sympathies have always been on the side of the former. The perspective and trust of the readership (listeners, viewers), as well as the optimistic forecast, will have journalism, which will be created primarily by individuals in this profession — not tainted by flirting with politicians or business, with their own style of writing and consistent adherence to high standards of the profession, produced not by one generation of honest and truthful journalists.

Based on the facts about the behavior, position, rank, intentions, and real actions of the journalist in professional and personal life, arising from the reviewed texts, the article presents a kind of professionogram of a typical carrier of this once popular profession.

Keywords: *journalist, stereotypes of journalistic profession, motivation to choose a profession, professional standards, works about journalists, creativity, professionogram of a journalist.*

Актуальність теми та стан її розробки

Усе частіше з боку теоретиків журналістики, також і викладачів новітньої генерації, доводиться чути сентенції про те, що журналістика сьогодні кардинально змінюється, що потребою часу є її оновлення, що трендом змін мають бути нові предмети для тих, хто оволодіває цією спеціальністю в університетських аудиторіях.

З іншого боку, проглядається ще одна тривожна тенденція: безрозбірливе прагнення замінювати в теорії і практиці журналістики питомо українські поняття й терміни. У новочасній Україні робилося вже декілька спроб, причому на високому галузевому рівні, замінити поняття журналістика на комунікативістику, а дипломованого журналіста перетворити на *медійного працівника, комунікатора* (Тимошик, 2018; Лизанчук, 2018).

Звісно, що навчальні плани з плином часу мають змінюватися, удосконалюватися. Це істина, проти якої немає заперечень. Інша річ — на що саме змінювати і як удосконалювати. Наслідки змін новітньої доби, зроблені очільниками журналістської освіти в Україні нібито «на догоду часу», неважко побачити, проаналізувавши перелік навчальних предметів бакалаврської програми низки українських університетів за напрямом підготовки «Журналістика та інформація». Вони ж, ці програми, базовані на вкрай розмитому щодо особистості й сутності професії журналіста Стандарту, затвердженого Міністерством освіти і науки України за номером 864 від 20 червня 2019 р. (Науково-методична рада МОН, 2021).

Детальний фаховий аналіз цього стандарту потребує окремої статті. А тут варто лише наголосити на явній тенденції: на факультетах журналістики стає все менше самої журналістики.

Після переведення на початку 2000-х років цієї спеціальності з філології під парасольку модних натовді «соціальних комунікацій» саме дисципліни з азів журналістики, її жанрів та стилів, специфіки та закономірностей журналістської творчості, проблематики набуття практичних навичок та дотримання стандартів професії (це та класика, що найменше підвладна часові) зазнавали системного скорочення. Відібрані від них кредити щедро отримали предмети так званого блоку «соціально-комунікаційних технологій». Змістова основа цього блоку базується здебільше на схоластичній теоретичній риторичі. В останнє десятиліття, зі швидким розвитком різноманітних соціальних мереж, витіснення суто фахових, отож, непростих для викладання фахівцями комунікаційних технологій дисциплін, посилювалося за рахунок появи нашвидкоруч «розроблених» навчальних предметів, породжених цим явищем.

Немає сенсу доводити в цій статті, що соціальні мережі — це таки не журналістика. Що журналістика, як освітня програма і як спеці-

альність, може лише використовувати платформи різноманітних фейсбуків, інстаграм, тік-токів передусім для: а) промоції самої себе, розширення читацької (глядацької, слухацької) аудиторій у вигляді анонсів та посилань на професійно підготовлені тексти; б) відбору й аналізу первинного емпіричного матеріалу, яким заповнені ці платформи, для творення якісної журналістики. Однак не для того, щоб обростати навчальними дисциплінами, що до професії журналіста не мають прямого стосунку.

Цю просту істину вже починають розуміти й самі студенти на старших курсах, і роботодавці з редакцій різноманітних друкованих та електронних видань, до яких приходять на роботу з новенькими дипломами журналістів випускники вишів. Зазвичай амбітні, беручкі, але часто не підготовлені працювати в реальній журналістиці.

Втім, з наукової точки зору ця проблема поки залишається поза увагою дослідників. Спроба осмислити її на конкретних прикладах із літератури, кінематографа та народної творчості здійснюється вперше.

Завдання статті

Тенденція до вихолощення зі складників професіограми носіїв журналістської професії саме професіоналізму, творчого начала, особистості, відповідальності, патріотичності, моральних аспектів робить актуальною потребу проаналізувати сутність професії журналіста в ретроспективі. Завданням статті є огляд цього поняття і явища, що циркулює впродовж тривалого часу в побуті, літературі, кіно та виведення на основі зробленого аналізу своєрідної професіограми типового носія популярної колись і тепер професії журналіста.

Усталені суспільні стереотипи

Не буде помилкою ствердити, що жодна інша професія з гуманітарного сегменту людської діяльності не мала й не має стільки різноманітних, здебільше суперечливих, а часто й цілковито протилежних за змістовою сутністю тлумачень, коментарів та інтерпретацій як журналістська.

Що ж первинно означало слово *журналіст*, звідки взялося?

Походить із французької мови. Первинне *Journal* буквально означало газету, а *Journaliste* — газетного працівника.

Перші дослідники ЗМІ тлумачили його так: професіональний літератор, співробітник періодичного видання, інформаційного органу, редакції друкованого видання, організатор творчого процесу в редакції (Григораш, 1974). Згодом, із формування системи засобів масової інформації та набуттям масовості цієї професії журналістом стали називати особу, яка професійно займається збиранням,

створенням, редагуванням, підготовкою та оформленням текстів будь-якого жанру з метою їх оприлюднення в зареєстрованих ЗМІ, з якими вона пов'язана трудовими чи іншими договірними стосунками (преса, радіо, телебачення, мережеві видання).

Це — у словниках.

У повсякденних розмовах передусім тих, хто до цієї професії причетний опосередковано (здебільше як споживачі різноманітної журналістської продукції в її друкованому та електронному виглядах) побутує низка вже сформованих у різні періоди розвитку журналістики шаблонів-стереотипів щодо носія цієї професії. Звернемо увагу на найбільш поширені.

Із позитивних характеристик: *літописець сучасності, новинар, професійний оглядач, майстер документального слова, правдолюбець, правдошукач, реєстратор зла й аналітик його причин, умілець молотком вбивати думки в голови читачів.*

Із негативних характеристик: *представник найдревнішої професії, заробітчанин на факті, продажник, високооплачуваний брехун, служник диявола, маніпулятор словами та ідеями, майстер вішати локшину на вуха, розбійник пера, придворний вигадник ексклюзивних сенсаційних новин, писака.* Останнє означення породжене радянською добою, пов'язане з явищем так званого робсььлькорівського руху й має різко негативний змістовий відтінок.

Таку різновекторність оцінок професії журналіста, що побутує нині в інформаційному просторі, можна пояснити кількома чинниками.

По-перше, складністю журналістики, яка є по суті дзеркалом цивілізаційного поступу тої чи тої спільноти й мірою її вимог чи потреб.

По-друге, умовами побутування професії в тій чи тій суспільно-політичній формації.

По-третє, поведінкою, позицією, життєвими цінностями тих, хто продукує журналістську продукцію.

Саме такі стереотипи, про які йшлося вище, часто стають визначальними у виборі професії журналіста вчорашніми школярами. Упродовж років викладання журналістики в різних вишах України та за рубежом автор цих рядків практикує для першокурсників одну показову творчу вправу — «Ключове слово, що вплинуло на вибір професії». Показова вона в тому, що дає можливість виявити вже набуті ще зі шкільної парти стереотипи про професію, якій вирішили присвятити доросле життя.

Отож, із-поміж не одного десятка слів, які обирають майбутні журналісти для творчого осмислення, зазвичай сусідують цілковито протилежні поняття: *чесність і брехня, справедливість і обман, вірність і продажність, професіоналізм і невігластво, патріотизм і пристосуван-*

ство. У контексті саме таких слів вони пишуть на «Основах журналістики» історії, які самі пережили і які були знакові у виборі майбутнього самостійного шляху (Тимошик, 2021).

Цікаво, що на мотивацію вибору професії журналіста часто впливають і наявні в суспільстві такі ж різновекторні погляди щодо припад і переваг цієї професії.

Серед найбільш поширеніших студенти називають короткі поняття: *успіх; слава; гроші*. Далі — глибинніші за змістом: *романтика* близьких та далеких доріг, багатих на відкриття нового; *легке «входження» до «вищого світу»*, богемного, корпоративного середовища (презентації, пресконференції, брифінги); *вгадуваність* в анонімному середовищі прізвиська чи обличчя того, чиїх текстів або сюжетів чекають читачі, глядачі, слухачі; *висока суспільна довіра* до ЗМІ; *розкіш спілкування* з цікавими людьми. Цю низку можна продовжувати.

Втім, стереотипними стали й недоліки, тіні боязні та застереження щодо професії. Це те, що не лежить на поверхні, а усвідомлюється й пізнається з часом, у міру заглиблення в реалії самого життя. Серед таких: *неминучі муки творчості; ненормований робочий день; складність і трудність іти «проти вітру»*; *нараження себе, а часом і своєї родини, на небезпеки («гарячі точки» суспільних чи міждержавних конфліктів, помсти владоможців чи злочинців за оприлюднення небажаної для них правди тощо); трудність реалізувати себе сповна в професії* за умов, коли доводиться писати не те, що суголосне твоїм переконанням і правді, а те, що треба засновникам ЗМІ.

Дещо про попередників журналістської професії

Професія журналіста, на відміну від редактора, не є давньою. І все ж витоки її слід шукати в часах виникнення й перших етапів розвитку письма того чи того народу.

Осіб, безпосередньо причетних до першотворення, переписування, упорядкування чи вдосконалення раніше написаних текстів, які призначалися для публічного поширення, у давнину називали по-різному: *каліграфами, ісправщиками, писателями* (від слова — пишу) або ж *скрибами* (буквально — *скребити* тонко загостреними наконечниками-перами, сталим умочуванням пера в чорнильниці).

Ще в дохристиянські часи (третє століття до нашої ери) у низці країв Європи належні до цеху «скрибів» особи, зважаючи на вагомість їхньої праці, отримували від влади певні привілеї. Скажімо, сенат стародавнього Риму надав їм дозвіл мати осібне капище (храм) з правом проводити там цехові зібрання. Висловлюючись сучасними термінами, йдеться про своєрідне професійне об'єднання Творців Публічного Слова — прообразу майбутніх спілок літераторів, журналістів, малярів тощо.

На українських теренах місію перших журналістів, які за умов бездержавності нації з'явилися значно пізніше, виконували мандрівні кобзарі. Ті з колишніх відважних козацьких лицарів, хто мав талант до слова та небайдужу душу, часто мандрували близькими й далекими сторонами — з незмінною кобзою в руках, скромною торбиною за плечима й зазвичай із юними проводирями, які ставали з часом їхніми послідовниками. Мета таких кобзарських походів «у люди» — передати новини із Запорозької Січі, достукатися до свідомо вихолощеної чужинцями, та і своїми запроданцями, національної пам'яті українців. Один із таких епізодів промовисто описав Тарас Шевченко в поемі «Тарасова ніч».

Прийшлий здалека кобзар на сільському майдані збирає закличними струнами своєї кобзи гурт молоді. Почерез речитативно виголошувану пісню захоплює оповідає про героїчні сторінки української історії, називає імена забутих, але справжніх, а не фальшивих, нав'язаних чужинцями, героїв, закликає слухачів «тої слави козацької повік не забути...». А що ж громада? Слухала ніби уважно, дехто і «слізеньки втирав». Та враз, при кінці пісні-думи, про все забула, «хлопці навприсядки» пішли витанцьовувати гопака... Приголомшуюче закінчення цієї поеми. Розчарований кобзар покидає майдан, зрозумівши, що від такої байдужості «гине слава, батьківщина», що такі нащадки козаків — «правнуки погані» — житимуть за принципом «моя хата скраю». На прощання він посилає цій збайдужілій сільській молоді останні акорди зі своєї кобзи:

*Нехай буде отакечки!
Сидить, діти, у зачіпку,
А я з журби та до шинку...*

У запічку — отож, у боці, у глухому закутку свого рідного дому. А в самому домі українців після козацьких часів стали хазяйнувати чужинці, зі своїми порядками. Бо ж ті, хто захотів бути «в запічку», і досі дотримуються думки, що «моя хата скраю»... (Тимошик, 2017, с. 43).

З розвитком пресового руху, який у Західній Європі набуває розмаху від XVIII століття, починають з'являтися твори, у яких головними героями вперше виступають журналісти та споріднені цій професії книговидавці. Через їхні вчинки й долі, зазвичай закручені в карколомні драматичні сюжети, читацький загаль мав можливість більше довідатися і про саму професію, і про покликання, призначення та побутування журналістики як явища суспільного життя в конкретних реаліях історичної доби

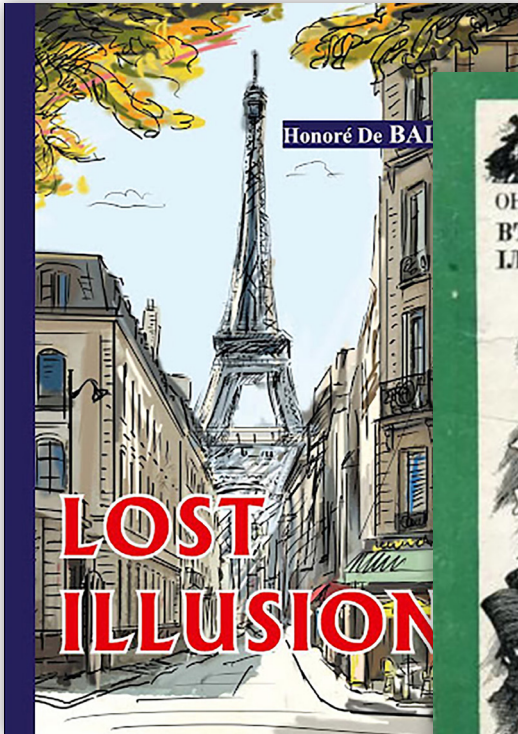
Герої-журналісти із класики зарубіжної літератури

З-поміж першої сотні книг світової класики (за версією французької газети «Le Monde» 1999 року) знаходимо три визнані багатонаціональним читацьким загалом твори, де журналістика як професія стала чи не головним тлом більшості сюжетних ліній. За жанром це романи: «Втрачені ілюзії» француза Оноре де Бальзака, «Мартін Іден» американця Джека Лондона та «Смерть героя» англійця Річарда Олдінгтона. Акцентуємо увагу в цих бездонних за думками, фактами, сюжетами та переконливо повчальними для журналістів-початківців шедеврах красного письменства на трьох аспектах: сюжетній канві, журналістському тлі та витинках-цитатах, які зримо виокремлюють цю професію чи її носіїв.

«Втрачені ілюзії» Оноре де Бальзака

Дві прикметні особливості роману:

а) найбільший за обсягом (понад 600 сторінок) твір цього автора, що входить до багатотомної серії романів «Людська комедія» — панорамної, захопливо написаної, історії Франції післянаполеонівської доби.

б) перший художній твір світової літератури, де спеціальними об'єктами вивчення й опису стають вкриті в усі часи ореолом таємничості, привабливості й суперечливості дві гуманітарні професії — журналіста і друкаря.

Твір мовою оригіналу під назвою «*Les Illusions Perdues*» уперше публікувався у Франції окремими частинами, у міру їх написання, між 1836 і 1843 роками (ч. 1: «Два поети, ч. 2: «Провінційна знаменитість у Парижі», ч. 3: «Поневіряння винахідника»).

Сюжет

Канва оповіді будується довкола непростих житейських колізій двох головних героїв: поета й журналіста Люсьєна де Рюбампре та друкаря й раціоналізатора видавничої справи Давида Сешара.

Люсьєн — змалку наділений хистом до слова молодий, вродливий і амбітний провінціал із містечка Ангулем. Він згарячу, ще не набувши професії, поринає в любовні втіхи зі значно старшою від нього багатійкою Луїзою де Баржетон — заміжньою за престарілим, але впливовим чиновником. Коханці вирішили втекти до Парижа й разом почати там світське життя. Однак протверезіла від дурману почуттів Луїза, не бажаючи втрачати у вищому середовищі свою репутацію, кидає напризволяще свого безгрошівного й безробітного героя роману. Люсьєну самотійно доводиться долати численні труднощі, щоби вижити. Його не влаштовує довга й неясна перспектива в набутому творчому братстві однодумців відточувати своє перо для майбутнього письменства. Він вирішує досягнути всього й відразу. А це, сказали йому, можливе хіба що в хронічно продажній журналістиці. Та зі сформованими в провінції ілюзіями про можливість здібному, але без високих покровителів і грошей авторові завоювати божественний Париж, довелося незабаром розпрощатися. Тимчасовий успіх на поприщі замовних публікацій у пресі замінюється на організоване колишніми колегами цькування з витіснення молодого, випадково заблудлого, дарування зі свого цеху як такого, який самочинно порушив встановлені зверху правила гри.

В іншій сюжетній лінії не менш драматична доля талановитого провінційного друкаря-самородка, якому не дають численні опоненти й заздрісники втілити в поті набуті прогресивні відкриття з нової технології виготовлення паперу та друку книг. Застосовуючи грубі маніпуляції, вони доводять перспективну справу Давида Сешара до банкрутства. І лиш вірність та працьовитість дружини Єви — рідної сестри Люсьєна — рятують від загибелі юне подружжя. У розділах, присвячених Давиду Сешару, яскраво прочитується доля перших європейських друкарів із їхніми драмами особистого життя та їхніх винаходів — німця Йогана Гутенберга й голландця Лауріна Костера.

Журналістське тло

Маємо анатомічний зріз життя й діяльності розбурханого пристрастями й суперечками суспільного вулика, який називається журналістським цехом. У ньому працюють не за правилами, не за стандартами, не за усталеними нормами моралі. Головним мірилом професійної здатності є готовність і вміння журналіста швидко, хвацько й переконливо написати те, що потрібно власнику, замовнику, впливовій особі, яка щедро за це платить. Журналістика постає тут не як форма суспільно значущої діяльності з надання читачам різносторонньої інформації про життя громади, а як засіб піднесення або знеславлення наперед визначених кимось особистостей, подій, явищ.

У дивний спосіб у романі сусідують пережиті самим автором непрості стосунки в тріаді «журналіст-редактор-власник видання» та описані з історичною достовірністю і науковою переконливістю сторінки історії книги і преси, подано ретроспективу виготовлення паперу, описано в деталях організацію роботи рекламодавців, кольпортерів, гонорарну політику редакцій періодичних видань та видавництва, фінансові обладки спритних друкарів тощо.

Цитати

Цей роман — справжня скриня влучних висловлювань і крилатих фраз про сутність професії журналіста та книговидавця в розшарованому за клановими, класовими, релігійними та майновими ознаками суспільстві. Цитати подаю за виданням: *Оноре де Бальзак*. Втрачені ілюзії. Роман. Пер. з фанц. Д. Паламарчук та В. Шовкун. К.: Дніпро, 1986. 632 с.

Про сутність журналістики за умов підлої влади:

«Журналістика — справжнє пекло, то безодня несправедливості, наклепів і зради, яку може терпіти і звідти може вибратися чистим тільки той, кого, як великого Данте, оберігатиме божественний лавр Вергілія» (Бальзак, 1986, с. 215).

«... Цими дивами, чудовими в мріях [журналістикою і книговиданням — М. Т.], керують люди, пристрасті, необхідність. Ви мимоволі вступите в жорстоку боротьбу, де б'ються книжка з книжкою, людина з людиною, партія з партією, і битися вам доведеться без перепочинку... Ці огидні сутички розбещують людину й марнують її снагу, гасять горіння її душі, оскільки ваші зусилля часто сприяють успіхові вашого ворога, прославляють якийсь пересічний талантик, усупереч вашому бажанню піднесений у генії» (Бальзак, 1986, с. 229).

Про залежність таланту від позиції роботодавця:

«Таланту у вас досить на трьох..., але перш ніж ви вийдете в люди, ви шість разів устигнете померти з голоду, якщо сподіваєтесь прожити плодами своєї творчості» (Бальзак, 1986, с. 228).

«Стійкість вашої совісті похитнеться, коли вам доведеться мати справу з тими, від кого залежатиме ваш успіх, — хто одним словом може дарувати вам життя, але не побажає вимовити цього слова» (Бальзак, 1986, с. 233).

Про стосунки начальників і підлеглих у редакції газети:

«Я сам півроку строчив статті, вкладав у них весь цвіт своєї дотепності заради одного негідника, який їх видав за свої і завдяки їм робив відділ фейлетонів, а мене не взяв навіть у співробітники, він мені ста су не дав, і я досі мушу подавати йому руку» (Бальзак, 1986, с. 232).

Про твори талановиті й кон'юнктурні:

«Те, що ми оплачуємо власним життям — наші теми, що сушать нам мозок протягом багатьох безсонних ночей, наші блукання в царині думки, наш пам'ятник, споруджений на нашій крові, — все це для видавців тільки вигідна або збиткова оборудка. Ваш рукопис для них — питання купівлі і продажу... Чим краща книжка — тим важче її продати. Всяка видатна людина підноситься над юрбою, отже, її успіх залежить від часу, необхідного для оцінки твору. Але жоден видавець не бажає чекати. Книжка, що вийшла сьогодні, має бути продана завтра. Керуючись цими міркуваннями, видавці відхиляють книги змістовні, які потребують продуманої, неквапливої оцінки» (Бальзак, 1986, с. 256).

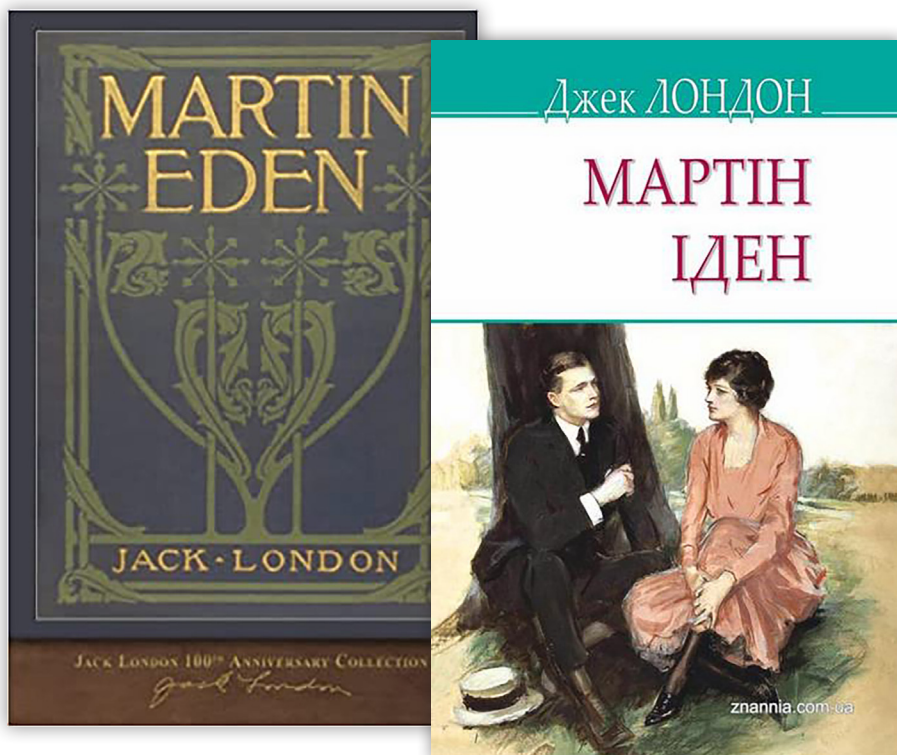
«Мартін Іден» Джека Лондона

Роман побачив світ у Нью-Йорку 1909 року (*Jak London. Martin Iden*). 33-річний автор був тоді вже в zenіті письменницької слави, а до кінця його земного життя залишалося лише сім років. Цілковито автобіографічний твір. Із перших сторінок полонить читача щиро переконливою тональністю оповіді. А ще — оголеністю правди про причини появи на молодому серці головного героя кривавих і несправедливих зарубок долі та про його відчайдушні спроби за всіх обставин, почасті нелюдських, не погасити у своїй душі жагу до життя й будь-що дійти до своєї омріяної в юності мети — стати журналістом, письменником. Дві головні сюжетні лінії — інтимна та професійна — у цьому творі тісно переплетені і взаємно обумовлені.

Сюжет

20-річний хлопець із непростим минулим (покинутий батьком, недолюблений збайдужілою матір'ю, затиснутий хронічними злиднями, без належної освіти, без перспективи знайти гідно оплачувану роботу, без мінімального набору культурних манер) за випадкових обставин опиняється в товаристві дівчини з вищого соціального стану на ім'я Рут. Безтямно закохується. Концентрує у своїй голові величезну силу бажань, втілення яких давало б можливість стати гідним цієї дівчини. Сповнений райдужних планів юнак влаштовується на освітні курси, записується до бібліотек, багато читає, не хеще жодною можливістю заробити зайвий цент. Моряк, вантажник текстильної фабрики, пральник, золотошукач, волоцюга... Перейшов, що називається, через вогонь, воду і мідні труби. Втім, перед черговими побаченнями вкотре мусить закладати найдорожче із набутого чорноробом — годинник, пальто, велосипед. Обумовлену вже дату заручин вирішує відкласти. Але не пасує перед новими випробуваннями долі. Відчувши в собі, як пробуджується десь всередині Богом даний таланти до слова, як не дають спати не вигадані ним герої, як їхні голоси, переживання, вчинки просяться на папір, Мартін Іден вирішує заробляти... журналісткою, письменством. За друкарською машинкою

працює по 17–19 годин на добу. Однак редакції газет, журналів, видавництв уперто відсилають надіслані ним рукописи назад.

І тут — подарунок долі як відплата за каторжну працю: його нарис про морську подорож до японських островів визнається кращим на престижному журналістському конкурсі, автор отримує премію. У газетах усе частіше з'являється прізвище Іден. За право опублікувати будь-яке нове оповідання Мартіна змагаються маститі видавці. Слава, гроші, жінки, світські вечірки, у тім числі й у багатому домі Рут, де свого часу його зневажили, принизили, показали на двері. Не проти повернути тепер утрачене кохання й сама колишня наречена. Але цього разу вона постала перед загартованим життям молодим мужчиною не дивною й недосяжною блакитною трояндою, а типовою, інтелектуально обмеженою міщанкою, яка ніколи не розуміла його багату, але раниму душу. У серці Мартіна те його перше шалене кохання давно згоріло. Там тепер — біль, втома, розчарування. У тім числі й від слави, грошей, визнання цілого світу. Мартін вирішує відпливти в останню в його житті морську подорож. І в цей духовно убогий, жорстокий та до без міри цинічний світ він більше не повернувся...

Журналістське тло

У романі яскраво виписано низку картин із реальної журналістської «кухні», у якій поряд працюють різні за своїми професійними й моральними якостями особистості.

Запам'ятовується зосібно одержимий борнею за правду і справедливість Руссон Бриссенден, з яким Мартін тісно здружується. Будучи безнадійно хворим і розчарованим у житті, Руссон самочинно зводить свої рахунки з життям, так і не дочекавшись появи у світ вистражданої у творчих муках найголовнішої поеми його життя — філософської «Ефемериди». І вірний друг вважає святим обов'язком перед світлою пам'яттю побратима видрукувати цю поему власними зусиллями. Натомість опоненти та заздрісники Бриссендена доклали чималих зусиль, щоб огудити, знеславити цей твір та його автора. Заскоченому зненацька таким випадком колег Мартіну залишається хіба що порадіти, що таку гидотну вульгарщину про свою творчість сам автор уже не почує й не прочитає, бо на тому світі.

Ще один приголомшуючий епізод стосується поширеного й нині в журналістиці явища безпідставного знеславлення, компрометації людини, яка цього не заслуговує. Головний герой роману пережив це на власному досвіді. Випадково потрапивши на одне політичне збіговисько, де не втримався від участі в дискусії неграмотних крикунів із принципових питань, Мартін сам потрапляє під гостро викривальне перо одного репортера-користолобця, який у такий спосіб звів особисті рахунки з талановитішим від нього колегою. Із того газетно-

го пасквілю Мартін Іден постав перед читачем мало не державним злочинцем. І це йому дорого обійшлося: тоді ще кохана Рут емоційно розриває заручини; від нього відвертаються ті, хто донедавна вважалися друзями. Ось сила брехливого слова, яке не лише тяжко ранить, а й може вбити. Ось той випадок, коли можливості професії журналіста не можна використовувати в особистих цілях.

Цитати

Один із найсильніших за впливом на читача творів Джека Лондона «Мартін Іден» заслуговує на те, щоб його вивчали студенти факультетів журналістики як своєрідний вступ до фаху. Бо в ньому йдеться про ті принципові засади журналістської творчості та своєрідної професіограми носія цієї професії, які непідвладні ні часові, ні скороминущим новітнім віянням сучасних комунікаторів від журналістики. У цій же статті наведу витинки окремих цитат, які годяться для записників тих, хто мріє зробити своє ім'я в якісній журналістиці. Саме такій усе життя хотів служити Мартін Іден. Цитати подаю за українським виданням твору в перекладі Марії Рябової (*Лондон Д. Твори. У 2-х т. Т. 1. Мартін Іден. К.: Дніпро, 1986*).

Про результат тривалих у часі «мук творчості»:

«Просто він знайшов дарунок мовлення, і всі мрії, усі думки про прекрасне, які довгі роки жили в ньому, зазвучали назовні нестримним, потужним, дзвенячим потоком» (*Лондон, 1986, с. 168*).

«У нього спалахнув дух творчості, йому захотілося виявити цю красу перед ширшим колом читачів... І тоді йому спала на думку блискача ідея: він писатиме. Буде оком, яким дивиться світ; вухом, яким він чує; серцем, яким світ відчуває. Він писатиме все — поезію і прозу, фантастику й нариси, п'єси, як Шекспір. Ось його кар'єра... Писати! Ця думка пекла його вогнем» (*Лондон, 1986, с. 181*).

Про складники творчого процесу:

«Писання було для нього заключною ланкою складного розумового процесу, останнім вузлом, яким зв'язувалися окремі розрізнені думки, осмисленням фактів, що нагромадилися, і положень» (*Лондон, 1986, с. 89*).

Про відчужене, неетичне ставлення редакторів до результатів тривалих у часі творчих мук різних авторів:

«Мартін вкладав рукопис і марку в конверт, опускав його в поштово-скриньку, а тижнів через три-чотири приходив листоноша і відда-

вав йому рукопис назад. Певно, там, звідки вернувся рукопис, не було ніяких редакторів, а тільки добре змащені хитромудрі автомати. Мартін дійшов до такого розпачу, що взагалі перестав вірити в існування редакторів. Жоден із них досі не подав ознак життя, а те, що всі його твори поверталися назад без будь-яких пояснень, лише підтверджувало думку, що редактори — це міф, який вигадали й підтримували кур'єри, друкарі та газетярі...» (Лондон, 1986, с. 174).

«Якби хоч один редактор зійшов на хвилику зі своїх неосяжних висот і написав мені хоч одне підбадьорливе слово. Хай моя праця не така, як їм треба, хай вона не придатна з якихось міркувань для їхніх журналів, але ж тліє в ній де-не-де хоч маленька іскорка, варта уваги!...» (Лондон, 1986, с. 212).

Про реакцію автора щодо вперше надрукованого на шпальтах чиказького журналу «Globus» твору:

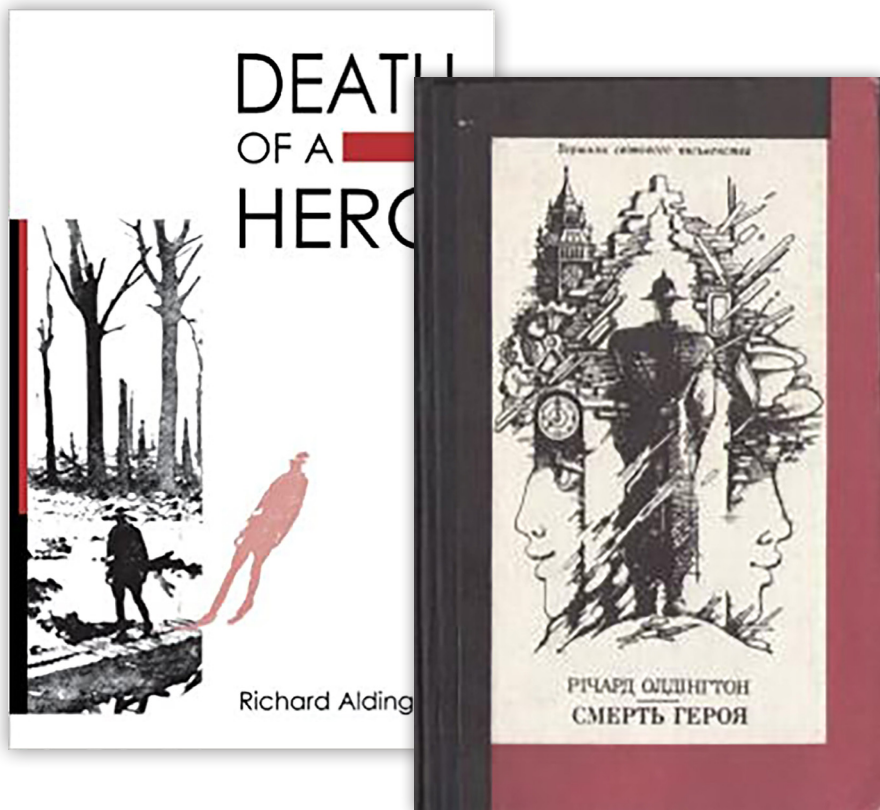
«... Мартін жажнувся. Усе було безбожно перекручено. Заголовки позмінювали... Сам текст також було вкрай понівечено. Усі фрази, рядки і строфи були викинуті, переплутані й так перероблені, що нічого не можна було зрозуміти. Деякі строфи були замінені чужими. Мартін у розпачі стогнав і хапався за голову. Він не припускав, що редактор міг наробити таких дурниць і втішав себе думкою, що це витівка редакційного кур'єра або переписувача» (Лондон, 1986, с. 214).

«Смерть Героя» Річарда Олдінгтона

Роман вийшов у світ 1929 року в Англії (*Richard Aldington. Death of a Hero*). Прикметно, що шлях на вершини письменницької слави в його автора починався із журналістики. Сюжетна ж канва багатьох творів ґрунтувалася за власними щоденниковими записками, зробленими в окопах і бліндажах Першої світової. Англієць Річард Олдінгтон був мобілізований на фронт рядовим піхотинцем. Дослужився там до офіцера, повернувся додому лише 1917-го року після тривалого лікування у військовому шпиталі. «Смерть героя» — це гімн «утраченому поколінню», яке зламала, знівечила, зневірила війна. Він навдивовижу суголосний ще з двома найвідомішими у світі антивоєнними романами: «На Західному фронті без змін» німця Еріх-Марії Ремарк та «Прощавай, зброє» американця Ернеста Хемінгуея.

Сюжет

У структурній канві сюжетних ліній роману застосовано один із поширених журналістських прийомів художньо-публіцистичного опису бувальщини. Розповідь про головного героя Джорджа Уінтерборна ведеться від імені його безіменного бойового побратима, з

яким пройдені й пережиті всі жахіття тієї війни і який на власні очі бачив безглузду смерть близької за духом та устремліннями молодого талановитої особистості.

Довоєнна пора юнака простежується крізь призму його особистого життя та професійної діяльності.

Короткі мазки до портретів батьків дають читачеві уявлення, у яких умовах формувався характер і світогляд Джорджа та чому творча його натура була такою вразливою до будь-якої несправедливості й підлості. Батько віддавна мав хист «нівечити життя тим, хто його оточував», а мати — скупа міщанка, що вела розгульний спосіб життя.

Порвавши з такою родиною, юнак пробує побудувати своє життя на цілковито інших морально-ціннісних засадах. Обирає журналістику як спосіб відстоювати правду. А для створення сім'ї — вродливу, невибагливу в побуті й інтелектуально розвинену Елізабет. Втім, перше враження від обраниці виявилось оманливим, особливо коли зайшлося про вагітність і бажане для чоловіка народження дитини. Палка прихильниця фрейдистських теорій, вона по своєму тлумачи-

ла ідею повної свободи в коханні та емансипації жінки: лише для себе, але не для партнера. Саме це спонукало Джорджа «завести роман» зі ще однією «емансипаткою» Фанні. Ця обраниця також мала свої особні уявлення про сексуальну свободу.

Заплутавшись в особистому житті, розчарувавшись у реальній журналістиці, яка виявилася далеко не такою, як він її уявляв, Джордж несподівано для себе приймає рішення записатися добровольцем на війну. Оминаючи детально виписані майстровитою рукою автора воєнні баталії й душевний стан багатьох її розчарованих і зневірених учасників, варто навести завершальний акорд психічної напруги головного героя, що спонукала його раптово вискочити з окопу прямо на ворожу кулеметну атаку: «В Уінтерборновій голові наче щось луснуло. Він відчув, що божеволіє, і схопився. Кулеметна черга сталевим батоном шмагонула його по грудях. Всесвіт вибухнув чорним полум'ям, і він провалився в небуття».

Журналістське тло

Правдиві картинки тогочасної англійської журналістики автору в цього роману описувати було легко. Адже він сам особисто пройшов багато її шаблів: будучи студентом Лондонського університету, редагував літературний журнал «*The Egoist*». Журнал цей став своєрідним рупором популярної тоді серед творчої молоді модерністської течії *імажистів* (вони толерували відмову від романтизму, як головного напрямку творчості, на користь так званого вільного висловлювання суб'єктивних вражень, базованих на поєднанні образних метафор та інтуїтивно відтворених символів). Напередодні війни Олдінгтон був упорядником антології творів імажистів під назвою «*Des Imagistes*», співробітничав із низкою літературно-мистецьких періодичних видань.

Перед очима читача постає здебільше продажна, услужлива, боязлива британська інтелігенція, значну частину якої представляли журналісти. Для написання власних текстів такі хапалися за неперевірені плітки, кримінальні сенсації, нетипові людські збочення. Вони з погордою ставилися до простолюду, у грошових угодах із власною совістю легко міняли національність, нехтували елементарними нормами моралі. Абсурдність поведінки таких «працівників пера» автор подає у взаємно суперечливих складових триєдиної формули їхніх принципів: монархізм у мистецтві, авторитаризм у політиці, ортодоксальність у релігії.

Цитати

Сповнений величних ідеалів бунтарський характер Джорджа Уінтерборна не міг сприймати правил гри, які існували на початку

XX століття в середовищі і американської, й англійської журналістики. Автор вкладає в уста героя ті принципи поведінки в професії, які сповідував сам. Цитати подаю за виданням: *Олдингтон Р.* Смерть героя. Роман. Пер. з англ. Н. Галь. К.: Будівельник, 1981. С. 104. (Першоджерело: *Richard Aldington. Death of a Hero. 1929*).

Про схожість професії журналіста з професією повії:

«Журналістика — заняття, яке коротко, але дуже точно можна визначити як найпринизливіший вид найпринизливішого пороку — розумову проституцію.

Схожість цього виду з іншим, менш гідним осуду, кидається в очі... Схожість у становищі й тих, і тих стає разючішою, якщо згадати, що, займаючись цим ремеслом фізично, ви вдаєте себе за поета або вченого знавця в якійсь галузі, або знову ж таки за знатну пані або за герцога. В обох випадках від вас вимагається надзвичайна спритність і в обох випадках недоречно й навіть згубні чесність, скромність і незалежний характер» (Олдингтон, 1981, с. 104).

Про відданість усталеним стандартам професії:

«І як за цих умов приховати талан і переконання, від яких не хочеш відмовитися?» (Олдингтон, 1981, с. 105).

Про моральний обов'язок журналіста писати й захищати лише правду:

«На мій подив, видавці повідомили мені, що певні слова, фрази, речення та навіть розділи є неприйнятними в Англії на даний час. Я не написав нічого, що не спостерігав у житті людини. Не написав того, у що я не вірю. Не написав неправди. [...] Видавці видаляють те, що, на їхню думку, буде вважатись неприйнятним, і розміщують зірочки, щоб показати, де були зроблені недопустимі помилки. [...] На мій погляд, краще, щоб книга виглядала зневажливою, ніж казати те, що я не вірю в те, що роблю і що я роблю це не для своєї нації» (Урнов, 1968, с. 38).

Український контекст проблеми

Українська класична література не може похвалитися окремими творами, де б у художній формі було осмислено вагомість журналістики для національно свідомої української спільноти, а також чин та поклик професії журналіста в бездержавній нації. На це була найвагоміша об'єктивна причина: через системні й універсальні цензурні заборони українського друкованого слова розквіт української за мо-

вою і духом журналістики розпочався, і то на не тривалий час, лише після революції 1905 року.

Втім, із прикрістю доводиться констатувати, що під таким кутом зору досі ніхто в Україні та діаспорі — ні літературознавці, ні журналістикознавці — цю проблематику навіть принагідно не пробували дослідити. Одним словом, маємо неораний обліг, під яким сховані непізнані й не осмислені тексти, актуальність яких із плином часу не зменшується, а навпаки, загострюється. І то міг би бути несподівано масштабний докторат зі справжніми діамантами думок, тез, посилів і нереалізованих намірів Великих Українців, безпосередньо причетних до творчості — будь то письменницька чи журналістська. Першою п'ятіркою з-поміж яких, на мій погляд, мають стати: Тарас Шевченко, Леся Українка, Борис Грінченко, Іван Огієнко, Євген Чикаленко.

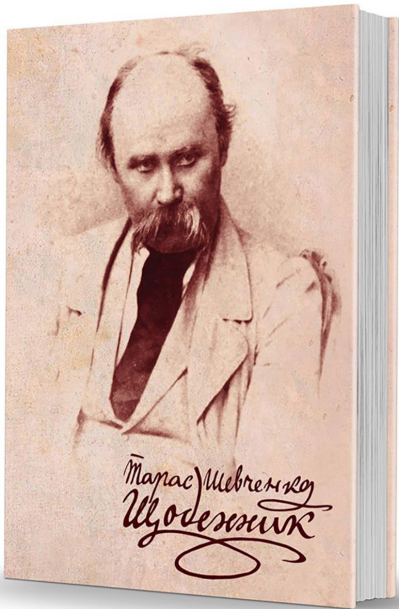
Тут із цієї теми — кілька досліджених мною фрагментів.

Журналістика Тараса Шевченка з його «Щоденника» та листування

Можна безпомилково припустити, що за цілковито інших суспільно-політичних обставин національний пророк українців Тарас Шевченко міг би бути прекрасним українським журналістом. Переконливою підставою для такого твердження є його саморобний «Журнал».

До речі, так називав свої щоденникові записи сам автор (див. записи від. 12 та 14 червня 1857 р.) Цієї ж назви дотримувався й перший видавець епістолярної спадщини Кобзаря Сергій Єфремов. (Єфремов С., с. XXVIII). Щоправда, у пізніших виданнях творів Тараса Шевченка радянської доби та й в останньому академічному виданні повного зібрання творів, здійсненого видавництвом «Наукова Думка», ця праця названа «Щоденник» (Шевченко, 2003).

З особливим душевним трепетом колишній десятилітній арештант, якому впродовж усього цього часу було «на височайшому рівні» заборонено робити те, до чого покликав Бог, — писати й малювати, — нарешті отримав змогу знову,

без оглядки, взятися за перо і знову бути вільним. Як і 18 літ тому, коли отримав відкупну з кріпацтва й записав оте сокровенне в листі до брата Микити: «Живу, учусь, нікому не кланяюся і нічого не боюся, окрім Бога, — велике щастя бути вільним чоловіком: робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить» (Шевченко, 1929, с. 4). Цього разу він робить у своєму «Журналі» такий запис: «Сьогодні вже другий день, як я зшив собі й акуратно обрізав зошит для того, щоб записувати, що зі мною й біля мене трапиться.... А писати бажання сильне. І пера вже загострені...» (Шевченко, 2003, с. 12).

Рівень публіцистичної наснаги, образності, асоціацій, фактів, прикладів, сила стиснутих у твердий клубок емоцій і роздумів довкола них зашкалюють. Про що і для чого писати? — запитує себе автор. І тут же міркує: «... Упродовж десяти років я бачив даром те, що не кожному й за гроші вдасться побачити. Але як я дивився на все це? Як арештант дивиться із в'язничного заґратованого вікна на веселий весільний потяг. Один спогад про минуле й побачене впродовж того часу спонукає мене тремтіти. А що було б, якби я записав цю похмуру декорацію й бездушних грубих лицедіїв, із якими мені довелося розігрувати цю безпросвітну монотонну десятилітню драму?» (Шевченко, 2003, с. 12).

Втім, якраз це Шевченко записувати не став. У нього був інший, благородніший, намір: «Проминемо, обійдемо збоку, минуле моє, моя підступна пам'ять! Не збуримо серця люблячого друга недостойним спогадом, забудемо і простимо темних мучителів наших, як простив Милосердний Чоловік своїх жорстоких розпиначів. Звернемося до світлого й тихого, як наш український осінній вечір, і запишемо все побачене й почуте, і все, що серце продиктує» (Шевченко, 2003, с. 12).

Чому прийняв таке рішення? Що спонукало його запропонувати читачеві те, «що серце продиктує»?

Відповідь знаходимо в таких словах (подаю мовою оригіналу):

*Без малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,
Измерить пропасти страстей,
Понять на деле жизнь людей,
Прочесть все черные страницы,
Все незаконные дела
И сохранить полет орла
И сердце чистой голубицы* (Шевченко, 2013, с. 211).

Ці вісім поетичних рядків із поеми «Тризна» можна вважати за головне життєве мотто (девіз, присягу) самого Шевченка. Мотто це глибинне, переконливе, зцементоване частими грозивими стихіями,

які так і не могли зламати моральний дух та силу волі поета-борця. Яке колосальне змістове навантаження несуть ці рядки! Пройти через численні «вертепи мерзенності», перепустити через себе ту чорну силу, що руйнує, знищує, зневірює і, наперекір усьому, продовжити дужий, стрімкий і впевнений орлиний політ непротими дорогами свого життя, відстоюючи і стверджуючи власно окреслені життєві цінності.

Цікавий факт. Упродовж багатьох підрадянських років студенти факультету журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка записували ці полум'яні слова свого Кобзаря, як орієнтир у своїй майбутній нелегкій професії, яку багатьом із них доводилося потім нести під тягарем подвійної моралі. Бо водночас, отримуючи дипломи журналістів, мусили в урочистій клятві обіцяти партії «примножувати славні революційні і трудові традиції радянської публіцистики, йти в перших рядах будівників комунізму і вести за собою інших». З іншого боку, багато з них, ставши журналістами, глибше й ширше розуміли місію представника цієї професії за умов тоталітарної радянщини. Про таку подвійну мораль і про цю фразу Шевченка не для показу, а для підживлення власного духу, писали автори книги «Історія одного журналістського курсу» (Тимошик та ін., 2008, с. 258, с. 365).

Цитати

Про вагомість щоденникових записів:

«Який добрий геній шепнув мені цю думку?.. У перші дні не сподобалося мені це заняття, як не подобається будь-яке, допоки ми його не засвоїмо, не змішаємо його з нашим насущним хлібом. Спочатку я взявся за свій журнал, як за обов'язок, як за *пунктики*, як за стрілецькі прийоми. А тепер... журнал для мене зробився необхідним, як хліб із маслом до чаю» (Шевченко, 2003, с. 511).

«Записному літераторові чи якомусь постачальнику фейлетонів необхідна ця бездушна акуратність як вправа, як його щоденний хліб. Як інструмент віртуозу, як пензлик живописцю, так літераторові необхідні щоденні вправи пера. Так роблять і геніальні письменники, і графомани. Геніальні письменники тому, що це їхнє покликання. А графомани тому, що по-іншому вони себе й не уявляють, як геніальні письменники. Інакше б вони пера до рук не брали» (Шевченко, 2003, с. 14).

Про точність факту та вміння бачити в ньому суспільну значущість:

«... Збираю дані про волжське пароплавство. Сюди приїздять іноді астраханські флотські офіцери (крейсери від рибної експедиції). Але це такі невігласи і брехуни, що я, за сього бажання, не можу досі скласти жодного поняття про волжське пароплавство. Я не потребую статистичних даних, але мені хочеться знати, як часто відходить пароплав з Астрахані до Нижнього Новгороду і яка ціна місцям для пасажирів. Проте! За всього мого старання я довідався лишень, що місця різні й ціна різна, а пароплави з Астрахані в Нижній ходять дуже часто. Чи не правда, точні свідчення?» (Шевченко, 2003, с. 12–13).

«У центрі міста, тобто на вулиці Московській, зайшов я в готель під фірмою «Москва», попросив пару чаю... Московська вулиця... Чи існує бодай одне губернське місто в Росії без Московської вулиці? Здається, ні. А без ковбасної лавки існує багато губернських міст, у тому числі і портова Астрахань» (Шевченко, 2003, с. 78–79).

Про значення сатири в журналістиці:

«Мені здається, що для нашого часу і для нашого середнього напівграмотного прошарку необхідна сатира, тільки найрозумніша, найблагородніша... Середній клас — це половина народу, це серце нашої національності, йому-то й необхідна тепер не суздальська лубочна причта про блудного сина, а благородна, вишукана і дошкульна сатира... Не можу зрозуміти наміри уряду протегувати невігластво й шахрайство. Дивна позиція!» (Шевченко, 2003, с. 28).

Погляд української діаспори

Неоцінений фактологічний матеріал для засвоєння належних уроків щодо формування сучасного українського інформаційного простору в контексті двох взаємозв'язаних аспектів — національного та європейського — має журналістика української еміграції в її широкому часовому і світовому розсіянні. Кредо такої журналістики в усі часи її розвою базувалося на двох незмінних постулатах: стати переконливим доказом існування зорганізованості української спільноти та бути візитівкою і репрезентантом цієї спільноти перед цілим світом за умов кількавікової бездержавності української нації.

Головніші завдання діаспорної преси в різні історичні періоди залишалися незмінними: відстоювання ідеї громадянського замирення й конечність об'єднання всіх національних сил; підтримувати в рівній мірі обидві церкви українського народу — православну та греко-католицьку; в українських справах на міжнародному рівні — соборність України; в українських справах на чужині проповідувати необхідність зберегти національну єдність громади.

Варто звернути увагу на випробувані моральні засади і принципи, що забезпечували багатолітнє функціонування коштом самих українців цілої системи діаспорної преси в чужомовному оточенні: толерація традицій національної журналістики, об'єктивність і правдивість, самокритичність, відкритість, аргументованість.

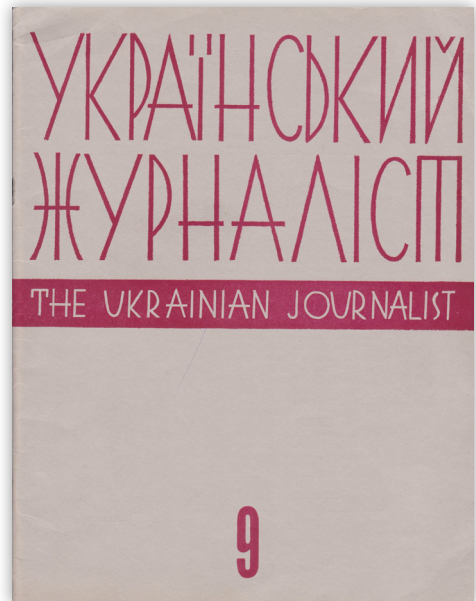
Послідовно відстоюючи право на існування, засновники численних періодичних видань і видавництв постійно плекали собі достойну заміну з числа свідомих талановитих земляків, що народжувалися від представників нових хвиль еміграції. А що їх було немало, свідчить факт багатолітнього існування Співки Українських Журналістів на чужині — громадського професійного об'єднання українців, заснованого в німецькому місті Діллінген у червні 1946 року.

В історії відомі відчайдушні спроби світового українства заснувати катедру журналістики при Українському Вільному Університеті (Мюнхен) та відкрити при цьому виші бакалавреат із журналістики. Втім, це важке діло вимагало значної суми коштів, яку діаспора не спромоглася зібрати. Тому впродовж тривалого часу функцію навчителя журналістики виконував журнал «Український Журналіст», редакція якого містилася в Торонто. Маловідомий в Україні часопис може слугувати сучасним дослідникам надійним і цінним джерелом інформації про чинники, умови та засоби, які забезпечували цьому специфічному сегменту журналістики посісти належне місце справжнього літописця й організатора життя численних українських громад на чужині.

Цитати

Про специфіку праці журналіста в діаспорі:

«Наш журналіст, щоб утримати газету, мусить маневрувати між нестатками, недоліками, браками, битися головою об мур, стискати зуби. Наша праця повна самопосягати, а не стандартне виконання стандартних зобов'язань. Наші газети не мають армії дипломованих журналістів. Уся відповідальність лежить на двох-трьох особах. Решту

доповнюють принагідні дописувачі, що пишуть даром або за 5–10 доларів, які дістають на Різдво та Великдень» (Ке, 1973, с. 26).

«Українські журналісти — найбільш недоплачені індивіди, але вони теж найбільш наполегливі вперті, які за гроші й без грошей працюють, пишуть, заповнюють сторінки газет і журналів. Поліпшити долю журналіста — добре гасло для тих, які горять запалом боротися, але не знають, за що і як» (Ке, 1973, с. 27).

Про феномен української журналістики на чужині:

«... Наша преса, народжена під Дамокловим мечем репатріації..., не тільки вистояла і вціліла донині, а й виявила блискучу здібність рости й розвиватися... І цим поставлено дійсно непроминальний приклад — як «голола», що прийшла на Захід без гроша за душею, може та вміє діяти так організовано; у якій мірі сучасна «збільшовичена» та «зденационалізована» окупантом людина здібна до збірної масової акції» (Багрянний, 2006, с. 86)

«Перші наші редактори і журналісти — це були насамперед апостоли, місіонери, каменярі, що ревно проповідували, лупали скалу темноти, байдужости й невідомости серед нашого народу. І ця апостольська праця видала стократні плоди, бо ж величне відродження українського народу над Дніпром весною 1917 року або незабутній листопад 1918 року в Західній Україні — це були наслідки передусім наполегливої праці українських журналістів, письменників, поетів, що своїм друківаним словом збудили український нарід і вивели його на довгу дорогу до Волі» (Дурбак, 1972, с. 46).

Із сучасної літератури

Свого часу у випускників двох найстаріших факультетів журналістики в Україні — Київського і Львівського університетів — склалася неписана традиція: на ювілейні щодо випускних років зустрічі готувати книги спогадів — про журналістику і час, у який їм випало бути професіоналами. На думку дослідника Ігоря Михайлина, найпереконливіше це вийшло у випускників київського журфаку 1978 року (Михайлин, 2010). Книга *«Історія одного журналістського курсу»*, авторами якої виступають М. Тимошик, Г. Дацюк та К. Таран (2008), має майже півтисячі сторінок і складається з мемуарів, щоденників, інтерв'ю, замальовок, записок, есеїв, документів, світлин. Вона постає перед читачем своєрідним гімном одухотвореної романтикою професії, зміст і призначення якої не змінилися в справжніх професіоналів ні в тоталітарну, ні в демократичну епохи буття в цій професії.

Про що в ній?

Журналістика на тлі радянської і пострадянської епохи; долі дипломованих газетярів, радіо- і телевізійників; їхня вірність і відданість обраному ремеслу, їхні професійні злети й падіння, переживання й розчарування, вплив їхньої творчості і високого житейського чину на суспільну свідомість. Тут відтворена неповторна атмосфера факультету журналістики Шевченкового університету зразка застійних 70-х років минулого століття, у якій завжди, всупереч політичним обставинам, нуртував дух творчості і юначого романтизму, дух непокороеності й ще не зламаного остаточно українства.

До кращих чеснот світової якісної журналістики (об'єктивність, правдивість) автори цієї книги однозначно вирішили додати ще й патріотизм, чітко виражену україноцентричну позицію. Такі не приймали нав'язаних новочасними теоретиками-комунікаторами стандартів щодо так званого балансу новин. Бо глибоко розуміли, що за умов штучно підрізаного генетичного коду нації нова журналістика, як свого часу й література, має виконувати місію націєтворця і державотворця. Надто ж коли на верхніх щаблях влади — від району до центру — часто опинялися національно кастровані та недовчені кар'єристи.

Цитати:

«Коли входиш у журналістику, оглянь совість свою, заприсягнись, що будеш людиною. Не можна брудними чоботами входити до нашого професійного дому».

«Записна книжка закривається в журналіста лише тоді, коли він лягає спати або помирає».

«Щоб стати справжнім журналістом, треба небагато: знати, що сказати, вміти сказати і сказати по-своєму».

«Майстерність журналіста починається не з уміння писати гарні епітети чи порівняння, а зі знанням самої справи, про яку пишеш. Інакше вийде звичайна словесна тріскотня».

«Журналіст має завжди пам'ятати, що людині дано двоє очей, два вуха й один язик. Бо треба двічі побачити, двічі почути і раз сказати».

«Людині потрібно багато знати. Журналісту — таке ж «багато», лише помножене в декілька разів».

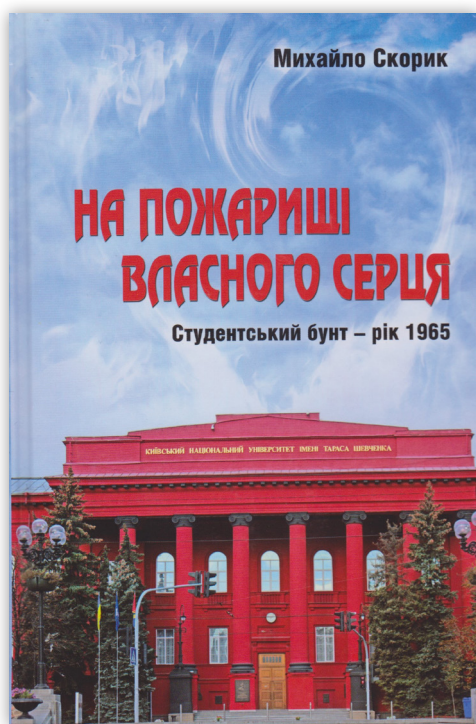
«Невміння розібратися в почуттях, невміння поводитися з людьми, невміння чітко висловити свою думку призводить до невміння писати» (Тимошик, 2009, с. 362–366).

Своєрідний книжковий серіал про українську журналістику після-сталінської пори, яка пов'язана з одухотворюючим явищем шістдесятництва, створив відомий журналіст Михайло Скорик. Це базовані на донедавна недоступних архівних матеріалах документально-публіцистичні мемуари «Зима», «Весна», «Літо», «Осінь», «Компартійна інквізиція», «На пожарищі власного серця. Студентський бунт — рік 1965».

Головний згусток маловідомого нині українському загалу журналістикознавчого фактажу фокусується довкола харизматичної постаті Матвія Шестопада — колишнього фронтового журналіста, а наприкінці 50-х і початку 60-х років минулого століття — публіциста й науковця, національно свідомого декана факультету журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка. Авторитет цього навчителя журналістики був свого часу настільки великий серед студентів факультету, що після звільнення з роботи за шаблонним звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі на захист свого викладача дружно стали його вихованці. 67 студентів підписали й направили листа в ЦК компартії України, також делегували з таким

листом свого представника в Москву з вимогою: «Якщо не повернуть на факультет цього викладача і не звільнять від викладання журналістських дисциплін тих, хто нічого не тямив у журналістиці, підписанти листа в знак протесту змушені будуть полишити університет».

Такий відвертий виступ студентів одного з найважливіших для влади ідеологічних факультетів був на ту пору нечуваним для СРСР. У результаті масованої ідеологічної оброки по одинці з викликом у службові кабінети тодішнього КДБ, залякування та шантажу низка

студентів відкликали свої підписи й покаялися. З іншими, хто залишався вірними своїм переконанням і не втрачав надії на свіжі вітри перемін після XX з'їзду КППС, тодішня компартійна система розпиралася жорстоко: їх виключили з університету без права поновлення як таких, які «зганьбили звання радянського студента».

Михайло Скорик, як один із підписантів того листа, який упродовж багатьох літ відстоював у нерівній боротьбі з владою своє право на свідомо обрану журналістську професію, вирішив простежити подальшу долю кожного з тих 67 сміливців, які своїм вчинком породили явище студентського бунту 1965 року. Усіх, хто залишився живим, відшукав, узяв інтерв'ю, роздобув документи, сфотографував. Осмислений і перепущений через власне серце такий матеріал, що втілюється в окреме книжкове видання під назвою «На пожарищі власного серця: Студентський бунт — рік 1965», не може не вражати. Долі тих журналістів-романтиків виявилися драматичними: більшості з них не дозволили закінчити журналістську освіту. І все ж, попри всі перепони вони таки реалізували себе як журналісти, які не зрадили головну формулу професії з трьох своєрідних «П»: Професіоналізму, Порядності, Патріотизму. Тексти ці — прекрасна повчальна лектура для юної журналістської зміни.

Цитати:

«Я не вірю тому, хто говорить про інтернаціоналізм, а свого народу цурається. Такі люди не здатні любити ні себе, ні інших. На жаль, серед нас є чимало українців, національна свідомість яких перебуває на рівні клопа» (Скорик, 2017, с. 58).

«Сообщаю о некоторых особенностях в преподавании со стороны доцента Шестопала. Он умеет увлечь аудиторию, заинтересовать. Читает лекции красочно и зажигательно. Студенты охотно посещают его лекции. Тем большую опасность представляют его лекции для нашей советской идеологии, потому что он высказывает прямо и открыто махровые националистические идеи, направленные против всех, кто не „украинец“» (Скорик, 2017, с. 176).

«Не можна не рахуватися з громадською думкою. Якщо не своєю, вітчизняною, то хоч світовою. Шкода — років мало лишилося. А то бути б мені свідком падіння цієї ганебної імперії. Хочеться написати Хрущову. Він все-таки обезсмертив себе поваленням культу й деякою демократизацією суспільного життя. Напишу! Хай лишиться хоч для нащадків, для історії, для правди. Я їй служив і до скону служитиму» (Скорик, 2019, с. 7–8).

Популярні вірші та пісні

Коротка доба так званої хрущовської відлиги, що незабаром на-стала після смерті 1953 р. кривавого тирана тоталітарного радянсько-го режиму Й. Сталіна, повернула мільйонам людей втрачену у 30–40-х роках віру в силу й авторитет друкованого слова, зосібно в пресі. За-лишки тієї сили дихали зі шпальт центральних та місцевих газет ще й у першій половині 60-х років. Ця обставина на багато літ зробила про-фесію журналіста і престижною та романтичною, і складною та від-повідальною.

У цей час з'являється низка поезій, у яких автори-газетярі призна-ються у відданості й любові улюбленій репортерській справі. Один із безіменних віршів Олександра Аграновича, опублікований під при-браним псевдонім *Олександр Левіков*, стає незабаром популярною піс-нею на всіх просторах колишнього СРСР. Задушевну музику на його слова поклав 1964 року відомий уже на той час композитор Ваню Мура-делі. Йдеться про «Пісню про журналістів». Без перебільшення: вона, як також і фільм «Журналіст», що з'явиться дещо пізніше, спонука-ла зростання небувалих конкурсів талановитої молоді на факультети журналістики, яких на ту пору в СРСР було шість, два з яких — в Укра-їні. А два перші рядки з цієї пісні стали крилатою фразою:

Трое суток шагать, трое суток не спать
Ради нескольких строчек в газете... (Серов, 2005).

Це й тепер — своєрідна фраза-символ журналістської професії. Її герой настільки захоплений своїм фахом, настільки глибоко усвідомлює власну відповідальність за ті «декілька рядків у газеті», що готовий, якщо б довелось знову, вибрати саме цю професію:

Если снова начать, я бы выбрал опять
Бесконечные хлопоты эти. (Серов, 2005).

Власну версію популярної радянської пісні про журналістів доби хрущовської відлиги відтворює в 70-х роках минулого століття талановитий студент-першокурсник київського журфаку, виходець із луганської Брянки Сергій Козьяков:

Будет завтра не такое,
Пусть другое, но покоя,
Но покоя нам при жизни не найти.
Пусть застрягли мы в районе
И к собору в Вашингтоне
Нам по лестнице, быть может, не взойти
(Козьяков, 2016, с. 329)

Доля відміряла цьому поетові й журналісту всього лиш 29 років життя. Працюючи кореспондентом республіканського радіо й відчуваючи свій скорий прийдешній кінець, він поспішав їздити у відрядження в українську глибинку, створюючи про рядових, але справжніх героїв буднів не лише різножанрові сюжети, а й поетичні рядки.

Більше ніж через сорок літ після його смерті ці рядки уречевилися в окрему книжкову збірку під промовистою назвою «Жизнь без лжи» (Козьяков, 2016). Саме так — без брехні — прагнув прожити своє коротке життя в професії автор цієї книги. Свої тексти опублікованими він так і не побачив. Книга вийшла у світ завдяки небайдужості його молодшого брата Ігоря, який десятиліттями збирав ці тексти між Луганськом і Києвом. Рукописи не горять... Тепер вони увічнили невідомі сторінки історії української радянської журна-

21 лютого 2017 року
16.00

ПРЕЗЕНТАЦІЯ
посмертного видання
журналіста-пісняра
Сергія КОЗЬЯКОВА
(1951-1980)

**«ЖИТТЯ
БЕЗ БРЕХНІ»**

Ведучий –
проф. Микола Тимошик
Конференц-зал
Національної Спілки
журналістів України
(Київ, вул. Хрещатик, 27а)

Уплюваєм, улетаєм, уезжаєм —
Теплохода, самолета, поезда
Потихоньку ми из жизни убуваем
В непонятное такое никуда

лістики. Сучасникам — на пам'ять, новачкам у журналістиці — на повчальну лектуру. Сучасний читач може зримо відчутти зі сторінок цього видання романтику нових доріг, цікавих зустрічей і драматичних колізій, яким сповнене життя носія цієї професії.

Був би живий Сергій Козьяков сьогодні, він як журналіст-професіонал високої проби, певен, вступив би в бій із тими, хто перетворив нинішню професію журналіста у фабрику брехливих, але високооплачуваних «качок», що тепер по-модному називаються фейками. Ось його, можливо, дещо наївний, але переконливий козир, його посил сучасним «робітникам пера»:

Мы не та журналистика,
Что в сенсации-магии.
Мы иного пошиба,
Наша жизнь настоящая (Козьяков, 2016, с. 326).

Із сучасних українських журналістів найкраще осмислити глибинну суть професії журналіста, її дивний багатогранний світ і зуміти передати це зрілим, зримим, добірним поетичним образом вдалося, на мою думку, Тетяні Колядинській із Січеслава:

Доїхати, добігти, долетіти,
Посумувати з кимось й порадіти,
Побачити, почути, роздобути,
Усюди й завжди першим бути.
Відзняти, записать, запам'ятати
Устигнути в ефір і в номер дати.
До всього дотокнутись, пригубити
І ненароком словом не убити.
І знову їхати, і бігти, і летіти,
Щоб з кимось сумувати і радіти...
(Колядинська, 2011).

Фільми про журналістів

З огляду на колосальний обсяг зібраного автором емпіричного матеріалу, що неможливо вмістити в одну публікацію, про феномен професії журналіста засобами кіно — лиш фрагментарно.

До переліку кращих взірців світового кінематографа із цієї теми заслуговують на безпрограшний вибір передусім такі стрічки: «Журналіст» (СРСР, 1967), «Журналіст» (США, 2016), «Секретне досьє» (США, 2017), «Інтерв'ю з Богом» (Велика Британія, 2018).

Цікава прокатна доля радянського фільму «Журналіст». Режисер-постановник цієї стрічки — відомий московський кіномайстер Сергій Герасимов. Він же — багатолітній очільник Спілки кінемато-

графістів СРСР. Отож, за посадою покликаний був виконувати найвагоміші замовлення комуно-більшовицької влади. Особливим замовленням влади був і цей фільм: показати мільйонним трудящим масам як радянська журналістика виконує місію колективного організатора, агітатора і пропагандиста на відповідальному етапі комуністичного будівництва після зняття з посади невдалого реформатора Микити Хрущова. Втім, після випуску фільму в широкий прокат (автор цих рядів бачив його в битком заповненому сільському клубі Богом забутою ніжинської Данини ще школярем) цю двосерійну кінострічку раптом із прокату зняли. Ні розгромних рецензій, як це зазвичай бувало у випадках явних проколів пильних ідеологічних цензорів у час до екранного перегляду будь-якої радянської кіноновинки, ні закритих пояснень для фахівців. Уже з настанням горбачовської перебудови вдалося привідкрити завісу таємничої заборони. Відправивши молодого журналіста найголовнішої радянської газети «Правда» Юрія Аляб'єва у відрядження за кордон, до ситої й демократичної Женеві, сценарист захопився показом реальної «кухні» західної журналістики. З героєм ведуть довгі розмови актриси Анні Жірандо, Мірей Матьє, американський журналіст Бартон. І все це — на фоні реальних картинок із діяльності редакцій, інформаційних агентств, телестудій «загниваючого Заходу». І хоч, за сценарієм, юний представник Москви переконує співбесідників у перевагах радянського способу життя, у глядача від побаченого складається цілком інше враження.

Висновки

1. Поняття журналіст походить від часів заснування перших періодичних видань і первинно означало *газетний працівник*. Пізніше воно поширилося країнами світу на носіїв професії журналіста в усіх чотирьох різновидах журналістики: пресовій, радійній, телевізійній та мережевій. Системні спроби деяких теоретиків і керівників журналістської освіти в Україні замінити поняття журналіст на *медійний працівник*, *комунікатор*, а саме явище журналістики — на *комунікативістику*, *медіа* цілковито не вмотивовані ні з логічного, ні з історичного боку. Спроби ці носять не професійний, а імовірніше дилетантський, волонтаристський характер і є такими, що порушують традиції національного наукового термінотворення.

2. Упродовж століть у світовому інформаційному просторі сформувалася низка шаблонів-стереотипів щодо носія цієї професії. Головні з позитивних характеристик: *літописець сучасності*, *новинар*, *професійний оглядач*, *правдошукач*. Головні з негативних: *представник найдревнішої професії*, *продажник*, *високооплачуваний брехун*, *писака*. Така різновекторність оцінок пояснюється складністю журналісти-

ки, умовами побутування професії в тій чи тій суспільно-політичній формації та позицією, моральними чеснотами й житейськими цінностями тих, хто продукує журналістську продукцію.

3. Професія журналіста в усі часи її розвитку вважалася суспільно витребуваною й соціально важливою. І тому закономірно, що вона стала предметом художнього осмислення справжніми майстрами красного письменства. В оглянутих творах світової й української літератури діаметрально протилежні оцінки праці журналіста, як і відмінні мотивації вибору цієї професії, знаходять своє підтвердження: в усі часи й епохи були й порядні та чесні, і продажні та кон'юнктурні журналісти. Натомість авторські та читацькі симпатії в усі часи були на боці перших. Перспективу й довіру читацького (слухачького, глядацького) загалу як також і оптимістичний прогноз матиме та журналістика, яку творитимуть передусім особистості в цій професії — не забруднені заграванням із владоможними політиками чи багатіями, які мають власний стиль письма й дотримуються високих стандартів фаху, вироблених не одним поколінням чесних і правдивих журналістів.

4. Колосальний масив інформації передусім фактологічного характеру про поведінку, позицію, чин, наміри й реальні дії журналіста у професійному й особистому житті, що впливають з оглянутих текстів, дають підстави вивести своєрідну професіограму типового носія цієї популярної колись і тепер професії. Серед найголовніших її складників є такі: журналіст не повинен бути крикуном-демагогом, він має бути озброєним перевіреними фактами; журналіст починається лише тоді, коли в буденному факті він помічає важливу соціальну сутність; журналіст — не збирач викладених коротко, сухо, стисло, без уяви сенсаційних новин, його тексти мають мати особливий почерк і особливий вплив на читача (глядача, слухача); журналіст закінчується там, де починається грошовитий замовник, де нехтується мораль, де ігноруються святая святих — професійні стандарти.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Багрянний, І. (2006). *Публіцистика. Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе* (О. Коновал, упоряд.). Смолоскип.
- Бальзак, О. (1986). *Втрачені ілюзії. Роман* (Д. Паламарчук & В. Шовкун, пер.). Дніпро.
- Григораш, Д. (1974). *Журналістика в термінах і виразах*. Львів.
- Дурбак, І. (1972). Для чого виходить українська преса? *Український журналіст*, 9, 46–47.
- Єфремов, С. (1929). Шевченко у своєму листуванні. В Т. Шевченко, *Листування. Тексти. Коментарій* (с. XXVIII). Державне видавництво України.

- Ке, В. (1973, жовтень). Журналіст. *Український Журналіст*, 11, 26–27.
- Козьяков, С. (2016). *Жизнь без лжи. Стихи разных лет*. Алерта.
- Колядинська, Т. (2011, 18 січня). *Лист з Дніпра до М. Тимошика* (Папка «Однокурсники»). Домашній архів М. Тимошика.
- Лизанчук, В. (2018). Комунікативістика як загроза журналістиці. *Український інформаційний простір*, 2, 246–249.
- Лондон, Д. (1986). *Твори* (Т. 1: Мартін Іден). Дніпро.
- Михайлин, І. (2010). Журналістські освітні мемуари як джерело з історії української медіаосвіти. *Держава і регіони. Серія: Соціальні комунікації*, 3, 130–136.
- Науково-методична рада Міністерства освіти і науки України. (2021, 28 травня). Затверджені стандарти вищої освіти: наказ (№ 593). <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>
- Олдингтон, Р. (1981). *Смерть героя. Роман* (Н. Галь, пер.). Будівельник.
- Серов, В. (2005). *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений*. Локид-Пресс.
- Скорик, М. (2017). *Компартійна інквізиція. Невідома спадщина Матвія Шестопала*. Кит.
- Скорик, М. (2019). *На пожарищі власного серця. Студентський бунт — рік 1965*. Кит.
- Тимошик, М. (2017). *Село* (Т. 1: Зійти з безпам'ятства). Наша культура і наука.
- Тимошик, М. (2018). Витруювання національного в журналістиці триває. *Український інформаційний простір*, 2, 250–253.
- Тимошик, М. (2021). Як звільнити журналістську освіту з пут теорій масової комунікації: до проблеми викладання фахових дисциплін на факультетах журналістики українських університетів. *Український інформаційний простір*, 1(7), 31–68 [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877)
- Тимошик, М., Дацюк, Г., & Таран, К. (2008). *Історія одного журналістського курсу в мемуарах, щоденниках, інтерв'ю, замальовках, записках, есеях, документах, світлинах*. Наша культура і наука.
- Урнов, М. В. (1968). *Ричард Олдингтон*. Высшая школа.
- Шевченко, Т. (1929). *Листування. Тексти. Коментарій* (С. Єфремов, ред.). Державне видавництво України.
- Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів* (Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь Южнорусский». Записки народної творчості). Наукова думка.
- Шевченко, Т. (2013). *Кобзар*. Київ.

REFERENCES

- Aldington, R. (1981). *Smert heroia. Roman* [Death of a Hero. Roman] (N. Hal, Trans.). Budivelnik [in Ukrainian].
- Bahrianyi, I. (2006). *Publitsystyka. Dopovidi, statti, pamflety, refleksii, ese*

- [Journalism. Reports, Articles, Pamphlets, Reflections, Essays] (O. Konoval, Comp.). Smoloskyp [in Ukrainian].
- Balzak, O. (1986). *Vtracheni iliuzii. Roman* [Lost Illusions. Roman] (D. Palamarchuk & V. Shovkun, Trans.). Dnipro [in Ukrainian].
- Durbak, I. (1972). Dlia choho vykhodyt ukrainska presa? [What is the Ukrainian Press for?]. *Ukrainskyi Zhurnalist*, 9, 46–47 [in Ukrainian].
- Hryhorash, D. (1974). *Zhurnalistyka v terminakh i vyrazakh* [Journalism in Terms and Expressions]. Lviv [in Ukrainian].
- Ke, V. (1973, October). Zhurnalist [Journalist]. *Ukrainskyi zhurnalist*, 11, 26–27 [in Ukrainian].
- Koliadynska, T. (2011, January 18). *Lyst z Dnipra do M. Tymoshyka* [Letter from the Dnieper to M. Tymoshyk] (Folder «Odnokursnyky»). Home archive of M. Tymoshik [in Ukrainian].
- Koz'yakov, S. (2016). *Zhizn' bez lzhi. Stikhi raznykh let* [Life Without Lies. Poems of Different Years]. Alerta [in Russian].
- London, J. (1986). *Tvory* [Works] (Vol. 1: Martin Iden). Dnipro [in Ukrainian].
- Lyzanchuk, V. (2018). Komunikatyvistyka yak zahroza zhurnalistytsi [Communicativistics as a Threat to Journalism]. *Ukrainian Information Space*, 2, 246–249 [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. (2010). Zhurnalistski osvichni memuary yak dzherelo z istorii Ukrainskoi Mediaosvity [Journalistic Educational Memoirs as a Source on the History of Ukrainian media education]. *State and Regions. Series: Social Communications*, 3, 130–136 [in Ukrainian].
- Naukovo-metodychna rada Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. (2021, May 28). *Zatverdzeni standarty vyshchoi osvity* [Approved Standards of Higher Education]: Order (№ 593). <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodychna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].
- Serov, V. (2005). *Entsiklopedicheskii slovar' krylytykh slov i vyrazhenii* [Encyclopedic Dictionary of Winged Words and Expressions]. Lokid-Press [in Russian].
- Shevchenko, T. (1929). *Lystuvannia. Teksty. Komentarii* [Correspondence. Texts. Commentary] (S. Yefremov, Ed.). Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (2003). *Zibrannia tvoriv* [Collection of Works] (Vol. 5: Shchodennyk. Avtobiohrafiiia. Statti. Arkheolohichni notatky. «Bukvar Yuzhnorusskyi». Zapysky narodnoi tvorchoosti [Diary. Autobiography. Articles. Archaeological notes. «Alphabet of South Russia». Notes of Folk Art]). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (2013). *Kobzar* [Kobzar]. Kyiv [in Ukrainian].
- Skoryk, M. (2017). *Kompartiina inkvizytsiia. Nevidoma spadshchyna Matvii Shestopala* [Communist Inquisition. The Legacy of Matvii Shestopal is Unknown]. Kyt [in Ukrainian].
- Skoryk, M. (2019). *Na pozharyshchi vlasnoho sertsia. Studentskyi bunt — rik 1965* [On the Fire of His Own Heart. Student Riot — the Year 1965]. Kyt [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2017). *Selo* [Village] (Vol. 1: Ziity z bezpam'iatstva [Get Out of Oblivion]). Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2018). Vytruiuvannia natsionalnoho v zhurnalistytsi tryvaie [Extermination of the National Colouring in Journalism is Continuing]. *Ukrainian Information Space*, 2, 250–253 [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2021). Yak zvilnyty zhurnalistysku osvitu z put teorii masovoi komunikatsii: do problemy vykladannia fakhovykh dystsyplin na fakultetakh zhurnalistyky ukrainskykh universytetiv [How to Release Journalist Education from the Hobble of Mass Communication Theory: to the Problem of Teaching Professional Disciplines at the Faculties of Journalism of Ukrainian Universities]. *Ukrainian Information Space*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877) [in Ukrainian].

Tymoshyk, M., Datsiuk, H., & Taran, K. (2008). *Istoriia odnogo zhurnalistytskoho kursu v memuarakh, shchodennykakh, interv'iu, zamalovkakh, zapyskakh, eseiah, dokumentakh, svitlynakh* [History of One Journalism Course in Memoirs, Diaries, Interviews, Sketches, Notes, Essays, Documents, Photos]. *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].

Urnov, M. V. (1968). *Richard Oldington. Vysshaya shkola* [in Russian].

Yefremov, S. (1929). Shevchenko u svoiemu lystuvanni [Shevchenko in his Correspondence]. In T. Shevchenko, *Lystuvannia. Teksty. Komentarii* [Correspondence. Texts. Commentary] (p. XXVIII). Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

УДК 323.173:351.858(477.61+477.62)

Події на Сході України крізь призму дослідження британського журналіста

Юрій БЕНДЕР

Магістр міжнародних відносин

Кембриджський університет

Елісон Річард Білдінг, 7 Вест
Род, Кембридж CB3 9DT

Сполучене Королівство

yuri.bender@ft.com

ORCID ID 0000-0002-3413-4117

© Бендер Ю., 2021

Українськомовний варіант цієї статті став вислідом захищеної в Кембриджському університеті (Велика Британія) дисертації на ступінь магістра міжнародних відносин британським журналістом українського походження Юрієм Бендером. Дисертація виконувалася під керівництвом доктора Рорі Фінніна — доцента катедри українознавства Кембриджського університету.

Автор досліджує події на Сході України, що призвели до відокремлення так званих Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки та їхні подальші спроби функціонувати як окремі автономні регіони.

Дослідження це зроблене не стільки на основі аналізу значного масиву наукової літератури, що з'явилася у світ на Заході за останні роки, а передусім за результатами власних кількох поїздок автора на східні терени України до й після початку російсько-української війни.

Неможливість відвідати самопроголошені державні об'єкти, так звані ДНР і ЛНР, унеможливила проведення бесід у контрольованих неурядовими організаціями районах, за винятком телефонних розмов. Однак автор провів понад 40 напівструктурованих інтерв'ю з елітарними представниками, а також представниками широкої української громадськості. Особливий акцент був спрямований на «надання голосу» простим українцям, які позбавлені права голосу політичною та медіасистемою, у яких панують та домінують олігархічні інтереси. Ці голоси, деякі представлені в цій статті, матимуть вирішальне значення для визначення майбутнього України, так як вони сформували недавно й довгострокову історію.

Дослідження базується на вивченні впливу економіки та ідентичності населення, підкріплених зовнішньою політикою Москви в країнах «ближнього зарубіжжя». Ключові економічні чинники тимчасового відокремлення «автономних регіонів» відбувалися на тлі зміни ідентичності та елітарної поведінки. Вивчення цих питань є життєво важливим для визначення того, чи мають «республіки» довгострокове автономне майбутнє.

Події на Донбасі розглядається через теоретичні призми, включаючи «Дике поле» історика Гіроакі Куромії, оскаржуване олігархами, злочинними угрупованнями і політичними кланами; та євразійський «Хартленд» географа Халфорда Макіндера, що історично борювався та відстоював східні та західні держави.

Спіраючись на власні інтерв'ю, проведені під час неодноразових поїздок до України, автор прагне зробити свій внесок у дискусію щодо майбутньої траєкторії проблемних східних прикордонних територій України та пролити світло на їхнє недавнє минуле.

Ключові слова: Донбас, Донецьк, Луганськ, еліта, ідентичність, куркулі, ЛНР, ДНР, Махно, олігархи, воєнізовані форми, сецесія, сепаратизм.

EVENTS IN EASTERN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF A BRITISH JOURNALIST'S STUDY

Yuri Bender

MSt, International Relations
University of Cambridge, Department of Politics
and International Studies
Alison Richard Building
7 West Road, Cambridge CB3 9DT
United Kingdom
yuri.bender@ft.com
ORCID ID 0000-0002-3413-4117

The Ukrainian version of this article is the result of a thesis defended at Cambridge University (UK) for a master's degree in international relations by a British journalist of Ukrainian descent Yuri Bender. The thesis was supervised by Dr. Rory Finnin, Associate Professor of Ukrainian Studies at the University of Cambridge.

The author examines the events in eastern Ukraine that led to the secession of the so-called Donetsk People's Republic and Luhansk People's Republic and their further attempts to function as separate autonomous regions (statelets).

This study is based not so much on an analysis of a large scope of scientific literature published in the West in recent years, but primarily on the results of the author's several trips to eastern Ukraine before and after the Russian-Ukrainian war.

The inability to visit self-proclaimed statelets, the so-called DPR and LPR, made it impossible to hold interviews in controlled by non-governmental organizations areas, with the exception of telephone conversations. However, the author conducted more than 40 semi-structured interviews with elites as well as members of the general public, with particular emphasis on 'giving voice' to ordinary Ukrainians disenfranchised by a political and media system dominated by oligarchical interests. These voices, several of them featured in this article, will be crucial in determining the future of Ukraine, just as they have shaped recent and long-term history.

The research is based on a study of the impact of the economy and the identity of the population, supported by Moscow's foreign policy in the "near abroad" countries. The key economic factors of the temporary separation of the "statelets" took place against the background of changes in identity and elitist behavior. The study of these issues is vital in determining whether "republics" have a long-term autonomous future. The reality is that nowadays migrants are increasingly leaving Donbas instead of entering. The most enterprising and educated citizens, who demonstrate the strongest manifestations of identity — the very type needed to create an effective state — are more likely to leave.

The events in Donbas are viewed through theoretical prisms, including the "Wild Field" by historian Hiroaki Kuromiya, challenged by oligarchs, criminal groups, and political clans; and the Euro-Asian "heartland" of the geographer Halford Mackinder, who historically fought and defended the eastern and western states.

Based on his own interviews conducted during repeated trips to Ukraine, the author seeks to contribute to the discussion on the future trajectory of Ukraine's troubled eastern border areas and shed light on their recent past.

Keywords: Donbas, Donetsk, Luhansk, elite, identity, kulaks, LPR, DPR, Makhno, oligarchs, paramilitary forms, secession, separatism.

Вступ

*Це місце викрадене і зражене,
шумні вулиці розчиняються
в смертельній північній бурі.*

*Колись, це було місто,
але тепер — це в'язниця гібридної ненависті.
(Середа, 2016).*

Ця гостра поезія журналіста з Донецька, Олександра Середи описує, чому він був змушений втекти з рідного міста після того, як будівлі місцевої адміністрації були захоплені озброєними проросійськими групами, які представляли інтереси та наміри сепаратистів. Багато таких як Олександр, хто оселився в сусідніх містах під контролем українського уряду в Києві, поділяють його думку про те, що Донецьк був «викрадений і зражений». Проте інші східні українці по-різному ставляться до умов у районах Донецької та Луганської областей України (адміністративних регіонів), які зараз проголошені «Донецькою народною республікою» (ДНР) та «Луганською народною республікою» (ЛНР). За даними Українського кризового медіацентру, ці самопроголошені державні утворення є центром триваючої війни між українськими військовими, російськими та проросійськими бойовиками, які безпосередньо впливають на 3,5 відсотки території України. Останні повідомлення з Білорусі стверджують, що в Мінську діяли воєнізовані формування Донбасу.

В Україні також звучать різні думки щодо того, чи варто Києву намагатися реінтегрувати Донбас, надаючи йому «особливого статусу», або дозволити сепаратистським утворенням укріпитись. Відповідні виклики, які стоять перед президентом Володимиром Зеленським у 2020 році, включають боротьбу з розповсюдженням Covid через кордони, мілітаризацію Росією Азовського моря та появу суперечливого проросійського опозиційного політика та медіамагната Віктора Медведчука як самопроголошеного посередника миру.

Історична довідка

Такі розбіжні погляди свідчать про складність та різноманітність українського Донбасу («Донецький басейн»), центральною частиною якого є Донецьк та Луганськ. Дім для 6,5 мільйона з 45,4 мільйонів населення України, на початку 2014 року, також Донбас складав 16 відсотків національного ВВП (Kirchner & Giucci, 2014).

Незважаючи на узагальнення та порівняння західних ЗМІ про примітивний, схильний до Росії іржавий пояс, охоплений радянською ностальгією, Донбас важко класифікувати. Донедавна, густонаселена, індустріально розвинена та важлива як у фінансовому, так і

в геополітичному плані, ця загадкова, багата на ресурси прикордонна територія далека від однорідності в етнічно, культурно чи соціально-економічному руслі. Різноманітність Донбасу завжди історично підживлювала політичні суперечки між Києвом та Москвою, що призводило до непростих відносин з обома регіональними центрами влади.

Донбас виник як надсила дев'ятнадцятого століття, коли мільйони політичних та економічних біженців, які шукали роботу та більший дохід, стікалися до прикордонних регіонів з усієї Російської імперії та її меж. Але репутація цілини, що пропонує свободу та анонімність, де колись кочували козаки, змусила Москву ставитися до неї з підозрою задля збереження романтичних традицій вільного степу письменника Миколи Гоголя.

Упродовж усього жорстокого режиму Йосипа Сталіна, непокірний анклав надавав притулок «безправним, ізгоям, втікачам, злочинцям та іншим» (Кигомія, 1998, рр. 2–3). Зовсім нещодавно, у пострадянський період, докризовий період 2014 року, його сприймали як «анти-модерну спільноту, у якій домінує «кримінально-політичний» зв'язок тероризації мафіозних угруповань та політичних кланів» (Михненко, 2004).

Наслідки конфлікту

Донбас потрапив до заголовків світових газет у лютому 2014 року, після втечі до Росії тодішнього президента України Віктора Януковича, який сам був родом із Донбасу. Подальша анексія Криму Російською Федерацією передувала захопленню активів у Донецьку та Луганську незрозумілими та маловідомими бойовиками, які проголошували «Народні Республіки». З того часу цей період характеризувався запеклою, бурхливою ситуацією, коли цивільному населенню доводилося мужньо витримувати артилерійські обстріли та пронизливі, морозні зимові температури в переповнених житлових кварталах. На сьогодні, за даними ООН, кількість загиблих під час конфлікту на Донбасі перевищила 13 тисяч осіб, у тому числі кілька тисяч мирних жителів. Сотні зниклих безвісти осіб утримувалися «без зв'язку із зовнішнім світом», водночас спостерігачі Організації Об'єднаних Націй не мали доступу до «пенітенціарних установ і об'єктів попереднього ув'язнення» в районах, контрольованих збройними групами, і в середньому 25 тисяч осіб щодня страждають від «надмірних обмежень свободи пересування через лінію розмежування», яка розділяє сім'ї та громади (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2016). Багато громадян не мають води й опалення, що ще більш ускладнюється блокадою торгівлі через лінію розмежування, що ускладнює функціонування місцевої економіки.

Хоча я досліджував економічну стійкість ДНР і ЛНР у своєму ґрунтовнішому дослідженні, паралельно розглядалося питання про те, як множинна ідентичність їх населення — у тому числі українська, пострадянська, російська й регіональна — кристалізувалася в результаті цього конфлікту, що триває і як моніторинг мінливої лояльності може допомогти нам зрозуміти перспективи подальшої ескалації конфлікту або примирення.

Виклики дослідження

Зважаючи на природу конфлікту, це дослідження не було простим. ДНР і ЛНР не є міжнародно визнаними або захищеними територіями. Нездатність відвідати ці самопроголошені державні об'єкти унеможливила проведення бесід у контрольованих неурядовими організаціями районах, за винятком телефонних розмов. Хоча я регулярно відвідував Донбас до 2014 року. Натомість, були проведені бесіди на контрольно-пропускних пунктах на лінії розмежування під час конфлікту й обговорені питання транскордонної торгівлі в ході особистих і телефонних переговорів у Маріуполі й інших східноукраїнських містах із людьми, які перетинали контрольовані сепаратистами території. Хоча з початку конфлікту на цих територіях часто виявлялися регулярні й нерегулярні сили Російської Федерації (Czuperski et al, 2015; Kim, 2014), з огляду на обсяг цієї статті, я не можу повною мірою оцінити масштаби російської участі. Тому я буду розглядати конфлікт на Донбасі як триваючу спробу неузгодженого відділення (виходу), що визначається як «односторонній вихід із держави або частини її території й населення з волею до створення нової держави» (Christakis, 2012), але без згоди материнської держави. Я використовую термін «автономний регіон, мінідержава» для позначення «маленької держави, особливо тієї, яка тісно пов'язана або утворилася після розпаду більшої держави» (Lexico, n.d.). Як показує моє дослідження, економічна легітимність і стійкість цих «мінідержав» структурно неподільні й надмірно залежать від російського заступництва, не маючи жодного визначального почуття ідентичності.

Упродовж кількох поїздок до України у 2016 році, я провів понад 40 напівструктурованих інтерв'ю з елітарними представниками, а також представниками широкої громадськості. Особливий акцент був спрямований на «надання голосу» простим українцям, які позбавлені права голосу політичною та медіасистемою, у яких панують та домінують олігархічні інтереси. Ці голоси, деякі з яких представлені в цій статті, матимуть вирішальне значення для визначення майбутнього України, так як вони сформувавши недавню й довгострокову історію.

Вічно оспорюваний «регіон»

Концептуальні рамки «дикого поля», схильного до боротьби за вилучення ресурсів, злочинність та політичне оскарження, є центральними у творчості Хіроакі Куромії, найвидатнішого міжнародного вченого регіону Донбасу. Будучи західною частиною Євразійського степового пасовищного поясу, що з'єднає Китай через Центральну Азію й Україну з Угорщиною, («дике поле») утворило «природні ворота в Європу для послідовних хвиль кочових вершників із Середньої Азії» (Myhnenko, 2004, p. 5). За цей величезний, відкритий і важко контрольований степ протягом століть воювали слов'яни та кочові народи, включно з тюркомовними печенігами та кіпчаками, а слідом за ними татари і, врешті-решт, запорізькі козаки, які жили з полювання, рибальства, сільського господарства, торгівлі та традиційного грабунку (Kuromiya, 1998, p. 35).

Історичні документи показують, що влада ледве втримує верховенство над Донбасом під час навмисно викликаного голоду та сталіністського терору 1930-х років, коли українських, грецьких та німецьких фермерів «розкуркулювали», депортували й заміняли росіянами, що призвело до «вибухової» етнічної напруженості (Kuromiya, 1998, p. 196). Росіяни й українці регулярно обмінювалися етнічними образами, сперечаючись щодо того, якою мовою розмовляти. Водночас це призводило до кулачних і ножових бійок серед шахтарів. Те, що ця напруга може бути посилена глобальними та регіональними державами, вперше було задокументовано академічно в 1904 році. Контроль над українським степом був ключовим для уявлення географа Халфорда Макіндера про євразійське серце, «стиснуте між двома тисками» азіатських вершників та морських вікінгів. Він передбачив, що регіон буде постійно оскаржуватися геополітичними суперниками, очікуючи, що врегулювання Російською імперією тодішньої безплідної степової землі України спричинить швидку, інтенсивну індустріалізацію, чому сприятиме поширення концентрованої залізничної мережі (Mackinder, 1904/2006, pp. 35–37).

Предбачені Макіндером конфронтації і зміна альянсів між військовими союзами, спроби послабити довгостроковий контроль Росії над євразійською землею, найбільшою мірою були втілені в Донбасі, що представлено конфліктами 1917, 1941 і 2014 років.

Вчені додали етнічні та релігійні аспекти до пострадянських регіональних досліджень, при цьому Донбас розташований на схід від «найважливішої лінії поділу Європи», що за словами Семюеля Хантінгтона, «відокремлює більш католицьку Західну Україну від православної Східної України». Хантінгтон стверджує, що «оксамитова завіса» культури замінила ідеологічну залізну завісу (Huntington, 1993/2006, p. 139). Ця перспектива «зіткнення цивілізацій», яку про-

пагують російські ідеологи та західні ЗМІ, не є корисною для вивчення регіону, ігноруючи місцеву та регіональну особливості. Дана тема використовується Росією та її напіввоєнізованими посередниками, позиціонуючи конфлікт як релігійне протистояння.

Насправді православна церква була сильнішою на заході України, ніж на Донбасі (Wilson, 1997, р. 91). Навіть Сталін не зміг приборкати протестантські й баптистські організації, які поширювали антирадянські листівки на Донбасі 1948–50 рр. «Промислові робітники становили ядро баптистських груп», серед яких багато ветеранів війни (Kugomiya, 1998, р. 318).

Це суперництво цивілізацій не може достеменно пояснити, чому досить русифіковані східні промислові міста Запоріжжя, Дніпро й Харків були менш вразливими до сепаратистських інтриг, не дивлячись на добре забезпечені ресурсами спроби підтримуваних Росією суб'єктів повалити місцеві органи влади. З цього можна зробити висновок, що певні чинники в Донецьку та Луганську стимулювали сепаратистські тенденції. Справжня проблема, яка саме й дала тріщину, виявилась ідеологічною, і саме цю теорію Хантінгтон хотів спростувати. Ні модерністські ліберальні перспективи радянського підкорення націоналізму (Gellner, 1997, р. 86), ні марксистські погляди про те, що «страх та примус» не перешкоджають етнічній та громадській напруженості перетворюватися на насильство (Hobsbawm, 1990, р. 168), адекватно пояснюють узгоджені спроби 2014 року, спровокувати відокремлення Донбасу та їх наслідки. Відсутність застосування цих теорій свідчить про зовнішнє залучення, а саме з боку Росії.

Із моменту здобуття Україною незалежності 1991 року етнічна напруженість була рідкістю, за винятком російських поселенців у Криму, які регулярно стикаються з корінними кримськими татарами, котрі після Сталінської депортації 1940-х років повертаються додому (Pohl 2000). Українська етнічна приналежність ніколи не була вимогою громадянства, виховуючи переконання, що ця величезна територія не може існувати як унітарна держава, не будучи населеною різними етнічними групами. Тому корисніше оцінювати соціально-економічні, ідеологічні та регіональні, а не етнічні розколи (Nemyria, 1999, pp. 80–83). Ми бачили з недавньої української історії, що вони виявилися більш схильними до того, щоби кинути виклик державі, що складається з багатьох регіонів з окремими ідентичностями, які ніколи раніше не існували спільно в одній країні.

Еліта та організована злочинність

Є історія існування еліт, пов'язаних із найбільш промислово розвиненими, густонаселеними містами України, Донецьком та Луганськом, які мають політичну вагу. Отримавши привілейовану кар'єру

в Москві, чиновники Радянської Комуністичної партії з Донбасу, включно з Микитою Хрущовим та Климентієм Ворошиловим, змогли домовитися про підвищення рівня заробітної плати для свого рідного регіону. Цю традицію продовжили в Україні після здобуття незалежності політики, які утворили угруповання «Відродження регіонів» та «Регіони України» для представництва інтересів еліти (Sasse, 2002, р. 74), часто пов'язані з організованою злочинністю.

Донецький клан, очолюваний Рінатом Ахметовим, був найпотужнішим економічним групуванням України на момент революції 2014 року. Те, як Ахметов узявся контролювати «дике поле» як свою особисту вотчину, виявилось центральним у траєкторії Донбасу та геополітичних статках незалежної України.

Поглинання цими силами спочатку Донбасу, а пізніше й центральної адміністрації України можна ефективно розглядати через призму суспільствознавства, ставлячи перевагу та панування регіону в історичний контекст. Варіанти економіста Альберта Хіршмана «Вихід, голос і лояльність» пропонують громадянам або державам вибір проявити «лояльність» або патріотизм до своєї організації, якщо вони задоволені лідерами; «вийти» зі своєї фірми, держави чи національної групи, якщо невдоволені; або «голосові» скарги для тиску на лідерів, якщо «вихід» буде недоступним (Hirschman, 1970). Відповідно до статті Влада Михненко, професора Оксфордського університету, який родом із Донецька, що була опублікована 2004 року, розвиток Донбасу як ідейної спільноти можна проаналізувати через три історичні епохи, що відображають ці етапи: Російська імперія; Більшовицьке правління та великий терор Сталіна й посткомуністичні перетворення.

«Вихідний етап» асоціюється з одним із найбільш харизматичних лідерів, вихідців із Донбасу, українським анархістом Нестором Махно (1888–1934), який очолював селянську Революційно-повстанську армію під час Громадянської війни в Росії 1917–1922 рр., воюючи з низкою місцевих та іноземних держав. Ця ідея ворогуючих суперників має величезну актуальність сьогодні, серед великої кількості олігархів, лідерів партизан і кримінальних босів, які намагаються домінувати в легкозаймистих кварталах ДНР та ЛНР.

«Лояльність» Михненко ототожнює з жорстокістю через насильницьку трансформацію Сталіним нестабільного Донбасу на промисловий, радянський оплот в образі місцевого шахтаря, що ламає норми, Олексія Стаханова (1906–1977). Після того, як у 1932–33 рр. мільйони селян загинули від голоду (Plokhy, 2015, р. 349), щоби знищити глибоко вкорінену народну культуру українського села, яка забезпечила суперницьку структуру влади комуністичній владі, Сталін накинувся на мешканців Донбасу, винищивши «ворогів народу», включаючи

духовенство православної церкви, «націоналістичних девіаціоністів», троцькістів та «зрадників», розстрілявши 30 000 лише в Сталінській області в 1937–38 роках. На Донбас припала третина смертних вироків, але це лише 16% населення України (Kuromiya, 1998, pp. 245–257). Це уявлення про прихованих ворогів із таємною ідентичністю ефективно застосовують воєнізовані лідери в сучасному Донбасі, стверджуючи, що в їхні державні утворення проникли уявні вороги націоналістичних партизан «Правого сектору».

Ці роки тривалої радянської «лояльності», як стверджує Михненко, тривали до періоду перебудови, започаткованого Михайлом Горбачовим, Генеральним секретарем Комуністичної партії Радянського Союзу, коли вугледобувники Донбасу показали свій «Голос» у 1989 році з 500-тисячним страйком, що прискорив незалежність України та сформував нове громадянське суспільство. Михненко модифікує теорію Хіршмана, додаючи остаточну стадію «захоплення» Донбасу місцевими елітами, пов'язаними з тодішнім губернатором Донецька Віктором Януковичем. Дії шахтарів були відповіддю на 80-відсоткове падіння реальної заробітної плати на тлі незадоволення робітників безтурботною Москвою, яку замінив як зовнішній центр влади не менш неосвічений Київ.

Таке використання поведінкової науки дозволяє нам потенційно намітити деякі майбутні тенденції на Донбасі. У всякому разі, проникливий аналіз Михненка недооцінив «Голос» Донбасу 1989 року, настільки вражаючий, що «вихід» із Радянського Союзу створив майданчик для наступного «виходу» з України. Так само він, можливо, переоцінив економічний успіх «поглинання», спровокованого корумпованою, злочинною та жадібною адміністрацією, яку врешті-решт знищить гнів її підданих, тоді як деякі ключові прихильники зіграють у карту сепаратистів, щоби врятувати себе.

Донбас, як стверджує Куромія, завжди забезпечував «вихід» або притулок для «куркулів», які втікали із села після позбавлення прав на жорстоку колективізацію Сталіна, священників та віруючих, що уникали релігійних переслідувань, політичних активістів, які прагнули влитися в анонімне індустріальне суспільство та злочинців, які уникали правосуддя або викинута туди державою як дешева робоча сила (Kuromiya, 1998, pp. 4, 40, 336). Вкрай вибірковий погляд на цю клаптикову ковдру співіснуючих ідентичностей проник в українську психіку, зосереджений на потенційно сепаратистській, насильницькій глибинці, що приховує поза законами, описаний Костянтином, 41-річним київським таксистом, чий дід працював на Донбасі.

... радянська адміністрація привозила на Донбас людей — алкоголіків, наркоманів, кримінальних мафіозі, які не були потрібні в іншому місці, тому що на шахтах не вистачало робітників. Вони звільняли людей із

в'язниць, з міст на території Росії та відправляли їх на схід України. Через п'ятдесят років цей контингент тепер інтегрувався в суспільство, і повстання відбулося із сімей тих людей, які крадуть, вбивають і повстають проти всього (Konstantin, 2016).

Війни угруповань у регіоні допомогли сформувати політичні та економічні моделі України, пов'язуючи організовану злочинність із політичним істеблшментом. Так стверджує британський академік Тарас Кузьо, досліджуючи вбивства, які призвели до інтеграції кримінальної та політичної еліти за часів губернатора Донецька та дворового злочинця Віктора Януковича у 1990-х роках. Переїхавши до Києва після інавгурації Президента у 2010 році, структура «Сім'я», побудована Януковичем, дозволила контролювати олігархів. Кузьо припускає, що Президент володів половиною активів Ріната Ахметова, підтвердженого в 1999 році Міністерством внутрішніх справ як керівника організованої злочинної групи «Люксовська група». Це забезпечило лояльність його багаторічного партнера, найзаможнішої людини України на час революції Євромайдану 2014 року (Kuzio, 2014, pp. 196–197).

Цей привид історичної ролі організованої злочинності в переході Донбасу до ринкової економіки продовжує переслідувати сьогоднішні непідконтрольні уряду території. Центральна теорія Кузьо полягає в тому, що бандитська та авторитарна поведінка Партії регіонів створила підставу для вбивства урядом до 100 протестувальників, які повстали проти Януковича в Києві у 2014 році, оскільки її лідери були вихідцями з кримінальної культури, а протест загрожував їх бізнес інтересам. «Сім'я» кримінальних авторитетів, інтегрованих та об'єднаних у політичну партію, не тільки здійснювала рейдерські атаки на корпорації, вимагаючи 50-відсоткового скорочення для бізнес-партнерів президента, а й допомагала насильницьким сепаратистам підбурювати Донецьку область із весни 2014 року, що призвело до її відокремлення (Kuzio, 2014, pp. 196, 199).

Попередні адміністрації були більш вправними в управлінні регіональним різноманіттям України, і президент Кучма тимчасово нейтралізував вимоги шахтарів Донбасу, які страйкували в 1993 році. Але рівновага була хиткою та нестійкою, і Гвендолін Сасс, професорка порівняльної політики в Коледжі Нуффілд, Оксфорд, попередила у 2002 році, що політики мають чітко усвідомлювати існування своєї країни як регіоналізованої унітарної держави (Sasse, 2002, pp. 84–86, 94).

Небезпека виникла, коли амбітні еліти почали обговорювати федералізацію, що зараз є ключовою вимогою Росії в мінських мирних переговорах. Антифедералістичний консенсус, який раніше об'єднував українські еліти на національному рівні, які пов'язували федералізм з етнолінгвістичними розколами та зміцненням російських регіонів

на сході країни, стверджувала Сасс, пропонуючи ознаки труднощів, що виникли після революції 2014 року: «Остаточний страх полягає в тому, що Україна може бути розірвана центробіжними тенденціями в її прикордонних країнах на заході, сході та півдні» (Sasse, 2002, с. 82).

Зрештою, Ахметов зробив економічний розрахунок, повернувшись спиною до політичного чемпіона свого клану — Януковича, який відмовився підписати торговельну угоду ЄС, вважаючи за краще співпрацювати з конкуруючими російськими силовими структурами влади. Вадим Карасьов, політичний коментатор та колишній радник президента РФ, який мав тісні зв'язки з Партією регіонів, вважає, що:

Протести фінансуються олігархами. Сьогодні вони не хочуть Путіна чи Митного союзу, і вплив Сім'ї [інтересів організованої злочинності, зосередженої навколо президента Януковича] лякає їх. Олігархи не дуже люблять ЄС, але Путіна вони люблять ще менше. Опозиція Януковичу — єдина гарантія продовження правління олігархів, які розуміють, як Путін зубожіє Україну (Karasyov, 2013).

Два табори: низовий конфлікт проти «штучного сепаратизму»

Останні дослідження щодо конфлікту на Донбасі та окремих питань відокремлення включають та розглядають два широкі табори. Перший окреслює справжні сепаратистські рухи, що реагують на події «Євромайдану» 2013–2014 років, формують незалежні державні органи, що підтримуються на місцевому рівні, викликаючи «громадянську війну». У другому, прихильники та захисники «штучного сепаратизму» вимагають захисту інтересів вітчизняної еліти та іноземних гравців, а не автономних амбіцій мешканців регіону, активних подій і того, що самопроголошені республіки не можуть вижити без підтримки іноземної влади.

У першій групі Іван Катчановський стверджує, що проголошення державних утворень «ДНР» та «ЛНР» є результатом спонтанних проявів сепаратизму, що реагує на насильницьке повалення проросійських лідерів України, ініційоване «радикально-націоналістичними та неонацистськими організаціями та футбольними ультрас, які утворили «Альянс Правого сектору (Katchanovski, 2014, р. 8). Враховуючи, що «добровольці та найманці прибули на Донбас із Росії», включаючи російських націоналістів, неонацистів, російських козаків, чеченців, інгушів та осетин, які сформували збройні групи, подібні до тих, що очолював Ігор Гіркін (також відомий як «Стрелков»), який захопив міста Донецької області Краматорськ та Слов'янськ — він стверджує, що докази, що пов'язують конфлікт із прямим військовим втручанням Росії, були «спотвореними або навіть сфабрикованими».

Незважаючи на те, що Росія навчає та озброює бійців, керує політичними призначеннями на чолі «республік», Катчановський вва-

жає, що конфлікт відображає типову «громадянську війну». Його опитування, проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) наприкінці квітня до початку травня 2014 року, показує, що 54% жителів Донбасу підтримували «сепаратизм», порівняно з незначною підтримкою в прикордонних регіонах, хоча це включає більшу автономію та федералізм на додаток до прямого відокремлення. Хоча багато громадян прагнуть деволуції з Києва, мало хто вимагав окремої держави або підконтрольної Росії держави. Тільки 8 відсотків підтримали регіональну незалежність. Навіть етнічні росіяни, які представляють майже половину жителів Донецька та Луганська, були рівномірно розподілені між підтримкою унітарної української держави та «різними сепаратистськими варіантами», такими як приєднання до Росії (18 відсотків) (Katchanovski, 2014, p. 16).

Документи, представлені колегами, канадськими вченими в Оттаві в грудні 2014 р., стверджували, що «вбивча й насильницька» революція в Києві походить від західноукраїнської націоналістичної ідеології та релігійного запалу, за підтримки північноамериканської української діаспори. Донбас логічно повстав проти націоналістичної, антиросійської риторики Євромайдану, стверджувала Хелена Мокрушина, її жителі вийшли на вулицю навесні 2014 року, оскільки їхні вимоги щодо російської як офіційної другої мови та тісного політичного союзу з Росією давно ігнорувалися. Вона називає повстання в Донецьку «низовим рухом», що веде до проголошення «ДНР», «спробою нового політичного та соціального проекту, що відображає ідеї та прагнення значної частини жителів Донецької області» (Mokrushyna, 2014).

Ці припущення слід поставити під сумнів. Незважаючи на те, що багато західних українців їздили на демонстрації до Києва, значна частина вбитих снайперами були вихідцями з Києва, Дніпра та Донбасу, ставлячи під сумнів теорію Острійчука про західноукраїнську змову щодо повалення президента зі Сходу. Подібним чином, наявність жменьки чорно-червоних прапорів ОУН не свідчить про те, що це шоу проводила радикальна Організація українських націоналістів. Мітингувальники, яких я зустрічав на вулицях Києва в листопаді та грудні 2013 року, включали відвідувачів із Сум, Луганська та Рівного, а також багато місцевих жителів. Хоча діаспори зазвичай грають роль у повстаннях, його уявлення про те, що революція не відбулася б без підтримки українців-експатріантів у Північній Америці, є лише прийняттям бажаного за дійсне. Фінансова підтримка олігархів, що повернулися спиною до Януковича, виявилася більш важливою.

Вагомі міркування про відмінності української ідентичності на Донбасі порівняно з іншими регіонами висловлює Мокрушина, але панівною риторикою Євромайдану була проєвропейська, продемо-

кратична і, отже, антипутінська, а не націоналістична та антиросійська, як вона стверджує. Більше того, прихильність Януковича до російської як другої державної мови та його близькість до російської влади вважають одним з основних аспектів її досліджень. Її уявлення про «ДНР» як справжній соціальний експеримент, підсилюваний масовими повстанськими діями, не витримує пильної уваги, так як навесні 2014 року на вулицях з'явилась лише невелика кількість людей, які підтримували сепаратизм, порівняно з набагато більшими проукраїнськими демонстраціями на Донбасі, відповідно до свідчень очевидців (Ryabchin, 2016; Biletskiy, 2016; Sereda, 2016; Chaban, 2016).

Інший вчений у цьому таборі Сергій Куделя, професор політології Університету Бейлор у Техасі, стверджує, що підрозділи самооборони Донбасу з'явилися наприкінці лютого 2014 року, задовго до прибуття лідерів російських угруповань, і повстанські дії охопили лише міста з менш ніж 20 відсотками носіїв української мови (Kudelia, 2014, р. 1). Перетворені десятирічним захисним правлінням донецького клану Януковича, мешканці відчули «емоції, обумовлені образою», спричинені різкою зміною режиму, що супроводжувалася розпадом Партії регіонів у поєднанні зі скасуванням закону, що надає паритет російській мові з українською. Без внутрішніх керманів зовнішнє втручання не призвело б до збройних заколотів та підконтрольних сепаратистам анклавів, стверджує Куделя. Його аналіз заслуговує розгляду, оскільки дезертирські еліти, які, за його словами, сприяли розпалюванню та підбурюванню повстанців, залучені до нинішніх сепаратистських адміністрацій. На відміну від інших науковців, він використовує етнолінгвістичні чинники у своєму аналізі, показуючи, що міста Донбасу, де більше 80 відсотків носіїв української мови залишаються під контролем уряду, пояснює непомітну підтримку сепаратизму.

Конкуруюча школа досліджень стверджує, що події на Донбасі не могли відбутися без політичного керівництва чи організації. Оскільки Партія регіонів — високоорганізована структура на Донбасі, яка розпадалася й не брала участі в створенні повстанських «республік», для Андреаса Умланда та колеги-дослідника Антона Шеховцова лише політики Москви мали політичну силу, можливості та ресурси, щоби повною мірою організувати розмах сепаратистського повстання.

Оприлюднені в березні 2014 року «Плівки Глазьева» показують, що ключовий радник Путіна Сергій Глазьев координує демонстрації сепаратистів у містах на південному сході України «для створення умов для маріонеткової держави Новоросія» (Umland, 2016). Плівки підтверджують конфлікт, ініційований Росією, незважаючи на те, що більшість науковців акцентують увагу на культурно-регіональних відмінностях України між регіонами русофонів та центром та за-

ходом країни. Російське керівництво, починаючи з лютого 2014 року, прагнуло анексувати Крим, розпалити заворушення в південних та східних українських провінціях та заохотити їх до відокремлення та створення держави Новоросія. Російська підготовка донецьких сепаратистів через Євразійський союз молоді з 2006 року свідчить про те, що повстання не було справжнім місцевим явищем (Umland & Shekhovtsov, 2015).

Але були залучені й інші сторони. Навесні 2014 року було «чудовим, наскільки вдало й раптово найбільш радянсько-ностальгічні верстви суспільства Донбасу змогли, здавалося б, самоорганізувати великий антиурядовий протест без особливої (офіційної) допомоги домінуючого регіонального донецького клану» (Umland, 2016). Умланд припускає, що тому російська влада була співучасником, але нехтує вирішальною роллю посткомсомольських мереж молодіжного крила, що фінансуються центральним урядом навіть під час проекту українізації президента Віктора Ющенка. У них працюють команди «працівників культури», які зазвичай навчаються на співаків та акторів, щоби навчати радянській історії місцевих дітей та організувати субсидовані канікули та поїздки на морські курорти. Їх робота пропагує альтернативну, регіональну, радянську ідентичність, описану Карлін, враженою 36-річною відвідувачкою з Карибського басейну до Луганської області у 2009 році:

Мої друзі провели мене на вшанування пам'яті російської революції в Палаці культури. Над сценою був український прапор, але все інше було радянським. Діти всіх міських шкіл були тут, щоби дізнатися про свою історію. Це відбувалося на фоні серії старих пісень та ретроспектив. Мер та всі місцеві великі чинуші були там та вітали таких приїжджих, як я, значками Леніна та серпом і молотом... Очільник розповів про розпад Радянського Союзу і про те, як шкодував про це. Більшість людей похилого віку в цій кімнаті були пов'язані ностальгією за радянським минулим. Було трохи сліз. Я з Тринідаду і Тобаго й пам'ятаю переворот, який ми мали в 1991 році, коли 118 мусульманських екстремістів захопили парламент, телеканал і тримали наші острови з вимогою викупу. Ось велика місцева зустріч колишніх комуністів в Україні з половиною міста, усе добре організоване. Якщо вони хочуть щось запустити, я не думаю, що ви можете з ними «тягатися» (De Bourg, 2017).

Ці центри та їх працівники відіграли певну роль у відділенні, вони функціонують і досі, і діють як клей, тримаючи ЛНР разом. Але, як зазначає Умланд, місцеві політики та високопоставлені особи, які брали участь у їхніх заходах, втікали — перейшовши на бік української влади, коли почався конфлікт. На зміну прийшли ультранаціоналістичні громадяни Росії, які очолили передбачувані повстання. «Оскільки політичне керівництво та ресурси були надані Москвою, для вступу

до повстання не було потрібно залучення регіональних знатних осіб» (Umland, 2016).

«Злам пошти Суркова», радника Путіна з питань політики щодо України та північно-грузинських республік (федеральних округів), Владислава Суркова, підтверджує використання Росією проксі-груп для ініціювання та маніпулювання конфліктом. Оріся Луцевич, менеджер Українського форуму в Chatham House (Королівському інституті міжнародних відносин), розміщує цю ініціативу в рамках більш широкої стратегії стимулювання «Русского мира», «Російського світу», плавного географічного та ідеологічного, консервативного коктейлю, спрямованого на противагу західним ліберальним цінностям. Пропонуючи загальнослов'янську регіональну ідентичність із Росією в центрі євразійської цивілізації, концепція поєднає релігійний та економічний компоненти, використовуючи Православну Церкву та Євразійський економічний союз (ЄАЕС)-започаткований у 2015 році як альтернативний регіональний блок ЄС, перспективні аспекти — зниження цін на газ — як об'єднуюча сила.

Грунтуючись на використанні етнолінгвістичних зв'язків між російськомовними громадами, його промоутери цитують німецького філософа XVIII століття Джона Готфріда Гердера, пов'язуючи процес мислення з мовою: «Якщо за кордоном слід розвивати проросійський спосіб мислення, важливо інвестувати в зміцнення та укріплення російської мови» (Lutsevych, 2016, p. 14).

Мережа російських державних організацій в Україні сприяла федералізації та вела кампанію проти інтеграції до ЄС перед самітом ЄС 2013 року у Вільнюсі, стверджуючи, що це коштуватиме Україні 10 мільярдів доларів. Ще до цього саміту Путін готував сепаратистські повстання, щоби не допустити підписання Україною угоди про асоціацію ЄС із погрозою анексії східноукраїнських регіонів. Зачинники повстання співпрацювали з російським спецназом. Ігор Гіркін («Стрелков»), який зіграв подібну роль у війні за відокремлення Придністров'я 1992 року, лише нещодавно подав у відставку з посади офіцера російської розвідки. Російські уповноважені групи, включаючи Міжнародний євразійський рух на чолі з Олександром Дугіним, санкціонований Казначейством США за його роль у конфлікті на сході України в березні 2015 року (Lutsevych, 2016, pp. 23–29), постачали війська для ведення бойових дій на Донбасі та вербували найманців, яких називають «визволителями православних братів від фашистів».

Цей сепаратистський проект із Москви був «започаткований угрупованнями, пов'язаними з Кремлем, і підтриманий спеціальними силами безпеки Росії» з метою «дестабілізації країни та впливу на її подальший розвиток» (Lutsevych, 2016, p. 33). Показуючи, наскільки глибоко втягнута Російська держава в повалення адміністрацій Дон-

басу, джерельна база Умланда та Луцевича свідчить про те, що сили під проводом Москви також беруть участь у повсякденному управлінні «республіками».

Уроки заморожених конфліктів

Незважаючи на коментаторів, солдатів та цивільне населення, які описують російську окупацію Донбасу та політично коректну мантру серед українських чиновників на «тимчасово окупованих територіях», це не така класична окупація, як, наприклад, радянське захоплення Афганістану в 1979 році, де окупаційні держави відкрито створили керівні органи. Хоча моє дослідження вказує на чіткий контроль Москви над силовими структурами у двох анклавах, це є таємним та секретним, що робить визначення класичних термінів нерелевантними для цього проекту. Донбас унікальний у багатьох аспектах. Його конфлікт усе ще «гарячий», зі змінною інтенсивністю. Незважаючи на незначне висвітлення в міжнародних засобах масової інформації, бійці та цивільне населення по обидва боки лінії поділу гинуть щотижня, ба більше — щодня. Характер конфлікту, частково окопна війна, у подібних примітивних умовах схожих до Другої світової війни, що ведеться в похмурому, негостинному степовому ландшафті, незмінному з 1930-х років, і частково високотехнологічних соціальних медіа та інтернет-пропаганді в поєднанні з партизанськими міськими вуличними боями на ранніх етапах, переносить Донбас на новий рівень панування в міжнародних відносинах.

Вчені часто приймають Донбас за «заморожений конфлікт», схожий на сусідні Придністров'я та Крим, які певною мірою відокремилися від пострадянських держав Молдови та України відповідно. Обидві ці території приймають велику кількість іноземних військ, не визнаються на міжнародному рівні та не ведуть бойових дій, тому їх конфлікти класифікуються як «заморожені». Однак деякі фактори, що впливають на ці території, мають значення для Сходу України, чому можна навчитися з історії Молдови.

Придністровськими сепаратистами 1991 року також керували лідери «нереформованих комуністів», імпортовані з інших частин колишнього Радянського Союзу. Вони досягли успіху не завдяки місцевій підтримці, а шляхом переведення 70 000 солдатів з 14-ї російської армії для підтримки місцевих воєнізованих формувань. Пропонуючи ще одну можливість для Донбасу, промислове виробництво, очолюване елітами, було перевершено контрабандою та організованою злочинністю після відокремлення (Roper, 2002, pp. 107–111). І Україна, і Молдова були охоплені суперництвом еліт на периферії. Місцеві жителі русофонів у Придністров'ї побоювалися, що переговори Кишинєва з Бухарестом можуть призвести до об'єднання з Румунією (Hughes

& Sasse, 2002, с. 26–27). Це спричинило в молдавському конфлікті етнічний та культурний виміри, що повністю відсутні в Україні.

Політекономія відокремлення

Загальноприйняті сценарії відокремлення, як правило, не такі, якими вони здаються, згідно з дослідженням Світового банку Пола Коллієра та Анке Геффлера з Центру вивчення африканської економіки Оксфордського університету. У той час як світова громадськість сприймає романтичні уявлення про відокремлення, передані «Голівудом та діаспорами» населенню в країнах, що розвиваються, міркування сепаратистів, які стверджують, що «квазіімперська влада відмовляє в праві на самовизначення», не повинні сприйматися за чисту монету.

Як стверджує їхнє дослідження, сепаратистські ідентичності, як правило, вигадуються або уявляються, а екстремальні гравці в політиці ідентичності часто не є справжніми членами груп, які вони представляють, — слугуючи цілям еліти, яка прагне підвищити свій фінансовий стан за рахунок зменшення податків, що сплачуються центральним органам влади. Зазвичай, рух набирає обертів у регіонах, де багато природних ресурсів, а повстанські організації вважають експорт первинних товарів постійними джерелами фінансування. Низькі регіональні доходи полегшують набір повстанських військ, одночасно послаблюючи спроможність уряду протистояти повстанцям. Усі ці чинники присутні в бойовиках на Донбасі.

Цей огляд літератури пропонує об'єктиви з географії, конфліктології, геополітики та суспільно-політичних наук для вивчення Донбасу та його контролю з боку повстанських та воєнізованих груп Росії. Дослідження еліт, які викликали відокремлення та продовжують брати участь в управлінні як українською, так і «відколеною» територією, також є важливим, як і частково кримінальна та насильницька історична культура цих анклавів. Проте, існує дефіцит літератури, що описує життя й мотиви простих українців. Collier & Hoeffler дають найкраще обґрунтування для першочергового дослідження поствідокремленого Донбасу, більш простого, ніж використання бібліотечних досліджень для створення висновків:

Цілі та спонукання, особливо коли вони є аморфною сумішшю романтизму та власних інтересів, краще розкриваються поведінкою, ніж вивченням політичного дискурсу, що включає як пропаганду, так і самообман (Collier & Hoeffler, 2002, p. 15).

Казки з економіки воєнного часу

Важко жити в Донецьку, але люди, які залишаються там під окупацією, не мають іншого вибору, і вони пристосовуються до життя в «республі-

ці», терористичному створінні. Вони звикають до комендантської години, радіють, коли немає стрілянини, коли в них є їжа та опалення, і коли ніхто з їхніх друзів не був викрадений владою (Чабан, 2016).

Будучи як підприємцем, так і прихильником незалежної України, заснованої на європейських цінностях, народжений у Донецьку Богдан Чабан не міг погодитися з авторитарними обмеженнями того, що він вважав нелегітимною «республікою». Чабан настільки ненавидів концепцію радянської «ДНР», що вперше організував масові проукраїнські протести, перш ніж створити збройний опір партизанів, щоби допомогти знищити інфраструктуру «ДНР».

Саме це поєднання патріотичної ідентичності плюс віри та заохочення в індивідуальній економічній діяльності — якості, якими володіють Чабан та його колеги, які врешті-решт покинули Донецьк, — необхідні ДНР та ЛНР для формування життєздатних державних утворень. Але хоча меншість громадян усе ж прагне створити бізнес, їм важко це зробити законно. Економічна інертність разом із загальною відсутністю лояльності до новостворених об'єктів — у яких відсутня справжня ідентичність, історія незалежності чи самоврядування — ускладнює відносини індивідів до самопроголошених державних утворень та ставить під сумнів їхню довгострокову автономію та сталість.

Зараз Чабан керує популярним кафе та культурним центром у самому серці портового міста Маріуполь. Проте багато жителів Маріуполя, таких як 54-річний таксист Женя, який раніше покладався на перевезення ділових людей до Донецька, скоригували свою діяльність, так як попередні маршрути та ланцюги поставок тепер перебувають під окупацією противника. Сьогодні Женя перевозить військових кореспондентів та представників міжнародних організацій із надання допомоги до сусідньої зони конфлікту.

Поділи тут є реальними та потенційно небезпечними для життя, з багатьма в спортивній військовій формі та зброєю, що викликає недовіру та взаємну підозру серед членів суспільства. Такі образи та лайки, як «Праві секи», пов'язані з нібито приналежністю до екстремальних українських націоналістичних ополченців «Правий сектор», або «сепаратюхи», сленгові для сепаратистів, регулярно розповсюджуються та використовуються, при цьому ніхто насправді не знає, хто є хто, і відчуття плинності між різними групами, характерні для середовищ воєнного часу.

Ці суспільні поділи не є несподіванкою чи новиною в Маріуполі, частини якого були окуповані ополченцями «ДНР», а в травні 2014 року, за словами багатьох, — російськими військами. Ці ополченці брали участь у вуличних боях із проукраїнськими силами. Поштовх утримати це стратегічне місто всередині України дав Сергій Тарута,

колишній бізнес-партнер Ахметова. Політичний діяч, що перетворився на олігарха, описує, як він мобілізував добровольців, координуваних інженерами для встановлення бар'єрів для захисту Маріуполя від «російського спецназу, великої танкової бригади та російської зброї та військових систем» (Тарута, 2017). Ця ініціатива була поєднана з «психологічним» проектом, щоби переконати мешканців міста, що їм буде краще під українським правлінням, аніж сепаратистським (Степаненко, 2017).

Женя з гіркою розповідає про те, як 30 сепаратистів опинилися в штаб-квартирі профспілок «Дім Профспілок» на центральному проспекті Ахімова, що охороняється місцевими пенсіонерами. Потім вони напали на місцевий відділ поліції, убивши дев'ятьох офіцерів. Він покладає провину на сепаратистів за те, що вони зруйнували колись процвітаючу регіональну економіку. Як і багато місцевих жителів, раніше прихильних до бачення Путіна про «Русский мир», він зараз ретельно вивчає всю упаковку, відмовляючись купувати або споживати їжу, вироблену в Росії. Конфлікт, зокрема вбивства російськими силами на його порозі, зміцнив його колись згасаючу українську ідентичність (Женя, 2016).

По той бік лінії конфлікту, підконтрольні Росії території також борються з місцевими ідентичностями. Коли в липні 2014 року літак МН17 Малазійських авіаліній був збитий ракетним комплексом «Бук» російського виробництва в межах ДНР, жителі сусідніх сіл «розмовляли українською мовою або сумішшю української та російської мови «суржиком»». Оскільки багато людей похилого віку регіону отримують гривневі пенсії з найближчих міст, що знаходяться під контролем українського уряду, примусове використання рублів ДНР не дає результатів. «Вони намагаються зачепити менталітет людей, які зараз живуть в іншій країні», — повідомляє західний журналіст в Україні. Але їх поштовхи та спонукання до магазинів із російськими продуктами чи продуктами місцевого виробництва дало негативний результат, оскільки місцеві жителі віддають перевагу смаку та інгредієнтам товарів українського виробництва (Western Journalist, 2016). Розповідь Кремля про пригноблену, російськомовну меншину, що перебуває у власній державі, просто не викликає довіри.

Більшість жителів Донбасу очікує, що їхні діти пойдуть до Росії чи інших частин України, щоби збільшити заробіток. Росія є найкращим місцем для діаспори, оскільки там зарплати вищі. Згідно з детальним опитуванням соціологині Гвендолін Сассе, більша частка (70 відсотків) переселеної української діаспори в Росії знаходить роботу на повну ставку, порівняно з 46 відсотками в Україні. Громадяни Росії отримують середньомісячний дохід у розмірі 500 доларів США проти 170 доларів в Україні. Цей змінений економічний статус

має великий вплив на ідентичність переміщених людей та сім'ї, які вони утримують.

Дві третини з одного мільйона переміщених до Росії осіб сприймають ДНР та ЛНР як належні Росії території, тоді як 96 відсотків із 1,8 мільйона біженців в інших частинах України розглядають території як невід'ємну частину України. «Приблизно половина переміщених осіб у Росії та Україні щоденно чи щотижня контактує з родичами чи друзями на окупованих територіях», — пише Сассе, навіть незважаючи на те, що в Росії зберігається сильна подвійна російська та українська «змішана ідентичність» (Sasse, 2017, pp. 1–7).

Такі, як Вера, діти та онуки якої покинули ЛНР з економічних причин, під час конфлікту відчувають постійну зміну ідентичності, у різний час виражаючи спорідненість з Україною, Росією та Новоросією. Над цими конкуруючими національними ідентичностями виимальовується загальна радянська ностальгія. Ці літні жителі Донбасу, що ідентифікують себе із СРСР, почуваються політично зрадженими слабким українським керівництвом, що не в змозі зберегти та втримати країну разом, а також економічно через відмову російського Володимира Путіна від обіцянок вирізати сусідню економічно життєздатну державу Новоросія зі Сходу України. Цю концепцію російські ідеологи на державному телебаченні просунули до місцевих активістів, таких як Вера, організатор масових зборів у Луганську, використовуючи свої мережі часів комунізму:

Ми хотіли мати власну ідентичність, відокремлену від Москви та Києва, як це завжди було на Донбасі, і тепер «Новоросія» захоплювала народну уяву, розмовами про те, як Донецьк та ЛНР об'єднуються через два роки. Ми очікували, що до нас приєднаються Дніпропетровськ, Харків та Одеса, але їх також не допустили та не дозволили. Тепер мова вже не йде про Новоросію, і ми знаходимось ні в Україні, ні в Росії, а виходить, що ми самі по собі, з усіма закритими шахтами та заводами (Віра (Н), 2016).

Проблеми ідентичності на перший план

Концепція виразної української національної ідентичності вперше сформувалася на сході України (Szporluk, 1997, p. 89), саме той регіон, який Кремль вважає історично російським. Грунтуючись на міфі про волелюбне запорізьке козацтво, ця ідентичність згодом була привласнена Західною Україною. Дві традиції дуже різні: перша — відповідь на репресивний російський імперіалізм, друга — на польське панування (Sasse, 2002, p. 72). Незважаючи на політичну прихильність до національного будівництва після більшості голосів усіх українських регіонів щодо виходу із СРСР у 1991 р., поширеність багатьох ідентичностей заплутала чіткий напрямок. «Деякі з цих людей вран-

ці радянські, вдень росіяни, а ввечері українці — порядок може змінитися» (Szporluk, 1998, p. 317).

Це питання стало очевидним на початку ХХ століття, коли й українські націоналісти, і більшовицькі революціонери не зрозуміли, чому вони так мало просунулися в здобутті підтримки населення на Донбасі, де «люди ототожнювали себе з безліччю реальних та уявних громад», у тому числі були натхненними козаками про міфічний вільний степ, або «дике поле», «яке, у свою чергу, складало їх моральний всесвіт» (Kugomiya, 1998, pp. 64–65).

Прикладом цієї множинної ідентичності є Женя, 44-річний будівельник з Алчевська, що відколовся від Луганської області, син палких сепаратистів, чиї симпатії, як і його сестри, залишаються проукраїнськими, що відображає розбіжності між поколіннями. Він описує своє свято 2015 року в окупованому Криму:

Україна грала у футбол по телевізору, тому ми з друзями з Луганська розмістилися в барі готелю, щоби подивитися матч, але кримчани (місцеві жителі Криму) переключили канал. Ми українці, і хоча ми номінально підтримуємо уряд ЛНР, ми все одно хочемо підтримувати нашу футбольну команду, оскільки вона представляє нас та нашу національність. Кримчани цього не розуміють, оскільки багато з них є етнічними росіянами. Ми переключили телевізор назад до спортивного каналу й почали дивитися матч, але місцеві жителі почали називати нас такими іменами, як «фашист», поки не почалася повномасштабна «драка» (бійка) і все стало дуже неприємно. Жінка, яка керувала готелем, намагалася припинити бійку, бо хвилювалася, що її меблі розіб'ються, але вона послизнулася і зламала руку. Усі намагалися їй допомогти й почали вибачатися один перед одним за те, якими дурними вони були, кажучи: «Ми один народ!» Але в серці ми знаємо, що це не так. (Женя (N), 2016)

Хоча з часів проголошення незалежності України регіональне почуття приналежності зросло та зміцнилося, майже 70 відсотків донецьких респондентів, перш за все, ідентифікували себе зі своїм регіоном (Грицак, 2007, стор. 49), а українська ідентичність зміцніла на підконтрольній уряду території, після незаконної анексії Криму Росією 2014 року та подальшого східного конфлікту, опис Шпорлюка все ще застосовується до Донбасу, майже 20 років по тому.

Висновок

Доти, поки ідентичність Донбасу не буде перетворена на більш постійну ідентичність, приєднану до української держави, підтримка регіональних сепаратистів, ймовірно, триватиме. Уряд має встановити пріоритет щодо «завоювання» східних громадян через виявлення об'єднуючих історичних постатей, привабливих для всіх в Україні. Сассе висловлює потужні слова застереження українській держа-

ві, щодо розгляду майбутньої політики стосовно територій Донбасу, особливо щодо характеру зміни ідентичності.

Якщо навіть ті, хто пережив щось таке екстремальне, як відокремлення, передають змішану ідентичність, ці ідентичності ще ймовірно характеризуватимуть населення Східної України загалом. Українські політики мають пам'ятати про цю реальність, якщо хочуть реконсолідувати Українську державу зсередини (Sasse, 2017, p. 18).

Дослідницькі інтерв'ю Юрія Бендера

Biletskiy, Professor Volodymyr (2016, November 16). Lecturer in department of oil and gas, Poltava Technical University, Telephone interview. From the author's archive.

Chaban, Bohdan (2016, November 20). Owner of Izba Chytalna bar, Mariupol interview. From the author's archive.

De Bourg, Carlene (2017, March 20). Visitor to Donbass in October 2009.

Eyewitness account of October Revolution commemoration in Stakhanov, Luhansk Oblast, London interview. From the author's archive.

Genya (2016, November 20). Taxi driver, Mariupol interview. From the author's archive.

Karasyov, Vadym (2013, November 11). Political commentator in Ukrainian media, Kyiv Interview. From the author's archive.

Konstantin (2016, September 14). Taxi driver, Kyiv interview. From the author's archive.

Ryabchin, Oleksandr (2016, September 15). Ukrainian MP, Batkivshchyna Party, Kyiv Interview. From the author's archive.

Sereda, Oleksandr (2016, November 19). Journalist and interpreter from Donetsk, Zaporizhia interview, Ukraine. From the author's archive.

Stepanenko, Yevhen (2017, January 30). Ukraine National Guardsman, Special Operations co-ordinator and film-maker, London interview. From the author's archive.

Taruta, Serhiy (2016, November 16). Member of Parliament, Former Donetsk region Governor, Kyiv interview. From the author's archive.

Vera (N) (2016, September 12). Pensioner and community worker, Interview by phone from Stakhanov. From the author's archive.

Western Journalist (2016, November 16). Kyiv interview. From the author's archive.

Zhenya (N) (2016, September 18). Construction worker, Telephone interview from Alchevsk. From the author's archive.

(N) = Name changed at request of interview

REFERENCES

Christakis, T. (2012, March). *Secession*. Oxford Bibliographies.
www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0001
[in English].

- Collier, P., & Hoeffler, A. (2002, December 23). *The Political Economy of Secession*. World Bank [in English].
- Czuperski, M., Herbst, J., Higgins, E., Polyakova, A., & Wilson, D. (2015). *Hiding in Plain Sight: Putin's War in Ukraine*. Atlantic Council of the United States. <http://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/hiding-in-plain-sight-putin-s-war-in-ukraine-and-boris-nemtsov-s-putin-war> [in English].
- Gellner, E. (1997). *Nationalism*. Weidenfeld & Nicholson [in English].
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organization, and States*. Harvard University Press [in English].
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth and Reality* (2nd ed.). Cambridge University Press [in English].
- Hrytsak, Y. (2007). *Istoriia dvokh mist: Lviv i Donetsk u porivnialnii perspektyvi* [History of two cities: Lviv and Donetsk in a comparative perspective]. Ukraina Moderna [in Ukrainian].
- Hughes, J., & Sasse, G. (2002). *Comparing Regional and Ethnic Conflicts in PostSoviet Transition States*. In J. Hughes, & G. Sasse (Eds.), *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict* (pp. 1–35). Frank Cass [in English].
- Huntington, S. P. (2006). The Clash of Civilisations? In G. O Tuathail, S. Dalby, & P. Routledge (Eds.), *The Geopolitics Reader* (2nd ed., pp. 136–144). Routledge. (Reprinted from *Foreign Affairs*, 72(3), pp. 22–49, 1993) [in English].
- Katchanovski, I. (2014, October 16–17). *The Separatist Conflict in Donbas: A Violent Break-up of Ukraine?* [Conference presentation]. Negotiating Borders: Comparing the Experience of Canada, Europe and Ukraine, Edmonton, Canada [in English].
- Kim, L. (2014, April 11). *The Battle of Ilovaisk: Details of a Massacre inside Rebel-Held Eastern Ukraine*. Newsweek. <http://www.newsweek.com/2014/11/14/battle-ilovaisk-details-massacre-inside-rebel-held-eastern-ukraine-282003.html> [in English].
- Kirchner, R., & Giucci, R. (2014, June). *The Economy of the Donbas in figures*. The Institute for Economic Research and Policy Consulting. http://www.ier.com.ua/en/publications/policy_briefing_series?pid=4489 [in English].
- Kudelia, S. (2014, November 6). *Getting to the Bottom on the Sources of the Donbas Insurgency*. PONARS Eurasia. <http://www.ponarseurasia.org/article/getting-bottom-sources-donbas-insurgency> [in English].
- Kuromiya, H. (1998). *Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870s-1990s*. Cambridge University Press [in English].
- Kuzio, T. (2014). Crime, politics and business in 1990s Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*, 47(2), 195–210 [in English].
- Lexico. (n.d.). Statelet. In *Oxford English and Spanish Dictionary, Thesaurus, and Spanish to English Translator*. Retrieved April 15, 2017, from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/statelet> [in English].
- Lutsevych, O. (2016, April 14). *Agents of the Russian World: Proxy Groups in the Contested Neighbourhood*. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-04-14-agents-russian-world-lutsevych.pdf> [in English].
- Mackinder, H. J. (2006). The Geographical Pivot of History. In G. O Tuathail, S. Dalby, & P. Routledge (Eds.), *The Geopolitics Reader* (2nd ed., pp. 34–38). Routledge. (Reprinted from *Geographical Journal*, 23(4), pp. 421–444, 1904) [in English].

Mokrushyna, H. (2014). *A Very Difficult Task of Reconciling Donbas and Euromaidan Ukraine: An Academic Viewpoint*. Truthout. <https://truthout.org/articles/a-very-difficult-task-of-reconciling-donbas-and-euromaidan-ukraine-an-academic-viewpoint/> [in English].

Mykhnenko, V. (2004, April 13–18). *From Exit to Take-Over: The Evolution of the Donbas as an International Community* [Paper presentation]. The Politics of Utopia: International Communities as Social Science Microcosms, Uppsala, Sweden [in English].

Nemyria, H. (1999). Regionalism: an underestimated dimension of state-building in Ukraine. In R. Sakwa (Ed.), *The Experience of Democratization in Eastern Europe* (pp. 72–90). Macmillan Press. https://doi.org/10.1007/978-1-349-14511-9_5 [in English].

Ploky, S. (2015). *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. Basic Books [in English].

Roper, S. D. (2002). Regionalism in Moldova: The case of Transnistria and Gagauzia. In J. Hughes, & G. Sasse (Eds.), *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict* (pp. 101–122). Frank Cass [in English].

Sasse, G. (2002). The 'New' Ukraine: a State of Regions. In J. Hughes, & G. Sasse (Eds.), *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict* (pp. 69–100). Frank Cass [in English].

Sasse, G. (2017). The Displaced Ukrainians: Who are they, and what do they think? *ZOiS Report, 1*, 1–18 [in English].

Szporluk, R. (1997). Ukraine: From an Imperial Periphery to a Sovereign State. *Daedalus, 126*(3), 85–119 [in English].

Szporluk, R. (1998). Nationalism after Communism, Reflections on Russia, Ukraine, Belarus and Poland. *Nations and Nationalism, 4*(3), 301–320 [in English]. Umland, A. (2016, November 25). *Glazyev Tapes: What Moscow's interference in Ukraine means for the Minsk Agreements*. Raam op Rusland. <http://www.raamoprusland.nl/dossiers/oekraïne/359-glazyev-tapes-what-moscows-interference-in-ukraïne-means-for-the-minsk-agreements> [in English].

Umland, A., & Shekhovtsov, A. (2015, March 30). The Kremlin's anti-Western campaign and the European radical right and left. In *Panel discussion at the Ukrainian Institute, London*. Retrieved April 22, 2017, from http://ukrainianinstitute.org.uk/news_309/ [in English].

UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2016, November 30). *Ukraine Humanitarian Needs Overview 2017 report*. <http://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-needs-overview-2017-enuk> [in English].

Wilson, A. (1997). *Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith*. Cambridge University Press [in English].

УДК 655.3.066.11:[316.32:004](477)

Стан українського інформаційного простору як відображення позиції України в глобальному культурному дискурсі: реалії та перспективи

Інна КОСТИРЯ

д-р політ. н., проф.

Київський національний
університет культури і мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

prorectorknukim@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-2654-8472

Марина ШЕВЧЕНКО

канд. культурології, доц.

Київський національний
університет культури і мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

ua.kiev.marina@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-0960-513X

© Костиря І., Шевченко М., 2021

У сучасному глобалізованому суспільстві інформація є тим важливим чинником, який має суттєвий вплив на політичне, економічне, культурне становище держави. Стаття присвячена розгляду міри інтеграції основних сфер української культури до світового інформпростору. У дослідженні розкриваються питання ключових напрямів інтеграційних процесів від початків незалежності України до сьогодення й висвітлюється роль інформації в цих процесах. Визначено ключові об'єктивні та суб'єктивні чинники низького рівня інтегрованості української інформаційної продукції в глобальному інформпросторі. Серед яких виокремлено: вплив із боку російської масової культури; відсутність цілісної стратегії розвитку українського інформаційного простору; процеси вестернізації. У статті наголошується, що перебування України в складі Радянського Союзу залишило свій інформаційний відбиток у свідомості українців і українських політичних еліт. Проаналізовано ключові показники поширення культурного продукту України за кордоном. Досліджено становище основних сфер інформаційного виробництва в Україні та за кордоном. Стаття розкриває причини низького рівня популярності української видавничої продукції всередині та за межами національного ринку. Обґрунтовано необхідність актуалізації участі української культури в глобальному дискурсі в умовах масштабних глобалізаційних процесів. Доведено, що Україна виступає не суб'єктом, а об'єктом глобалізації, а національний продукт є малоінтегрованим до світового інформаційного простору. Отже, що українська культура, через її перехідний характер і фактичну відсутність державної підтримки, виступає відкритим полігоном для асиміляційних і культурних впливів з боку іноземних держав. На основі поданої інформації зроблено висновок про необхідність розробки цілісної парадигми культурної політики України.

Ключові слова: українське книговидання, наукознавство, глобалізація, культурна політика.

THE STATE OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE AS A REFLECTION OF UKRAINE'S POSITION IN THE GLOBAL CULTURAL DISCOURSE: REALITIES AND PERSPECTIVES

Inna Kostyria

Doctor of Political Sciences, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
prorectorknukim@gmail.com,
ORCID ID 0000-0003-2654-8472

Maryna Shevchenko

PhD in Cultural Studies, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
ua.kiev.marina@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0960-513X

In today's globalized society, information is an important factor that has a significant impact on the political, economic, cultural situation of the state. The article is devoted to the integration degree of the main spheres of domestic culture into the world information space. The study reveals the issues of key areas integration processes from the beginning of Ukraine's independence to the present and highlights the role of information in these processes. The key objective and subjective factors of the low level of Ukrainian information products integration in the global information space are identified. Among them are Russian mass culture influence, a holistic strategy lacking for the domestic information space development, westernization processes. The article mentions (emphasizes) that Ukraine's membership in the Soviet Union has left its information imprint in the minds of Ukrainians and Ukrainian political elites. The key indicators of Ukraine's cultural product distribution abroad are analyzed. The position of the main spheres of information production in the domestic space and abroad is studied. The need to actualize Ukrainian culture participation in the global discourse in large-scale globalization processes is justified. It has been proved that Ukraine is not a subject but a globalization object, and the domestic product is poorly integrated into the world information space. It is concluded that domestic culture, due to its transitional nature and the real lack of state support, is an open ground for assimilation and cultural influences from foreign countries. Based on the provided information, a conclusion is made about the need to develop a holistic paradigm of Ukraine's cultural policy.

Keywords: Ukrainian book publishing, science, globalization, cultural policy.

Актуальність теми

Холодна війна як протиборство на світовій арені двох принципово різних моделей політичного та економічного розвитку підійшла до кінця ще наприкінці ХХ століття, але ідеологічна боротьба (щоправда, у значно м'якших, швидше конкурентних, аніж антагоністичних, формах) у глобальному масштабі все ще триває й виявляється у боротьбі ключових держав за поширення власної культури та традиційних цінностей (Горбатенко & Дубас, 2002). Саме міра розповсюдженості культурного продукту певної країни в планетарному масштабі чи не найкраще характеризує її реальне положення в глобальній політичній системі, а в певному розрізі й детермінує його. Зважаючи на це, вкрай важливим сьогодні стає усвідомлення реального місця української культури на світовому ринку та вироблення стратегій збільшення її питомої ваги (Горбатенко & Дубас, 2002; Дубас, 1998).

Саме тому *метою* нашої статті став комплексний аналіз позицій інформаційного поля України в сучасному культурному дискурсі на базі розгляду низки ключових для будь-якої держави сфер інформаційного виробництва — літератури, науки, друкарства.

Стан розробки проблеми

Зважаючи на синтетичний характер розглядуваної проблематики, під час проведення дослідження ми спиралися на праці вчених із різних галузей знань: видавничої справи — Я. Ісаєвича (2002), М. Тимошика (2002), Л. Чупрія (2012); наукознавства — І. Єгорова (2011), І. Мриглода та О. Мриглода (2007); теорії інформатизації — В. Горбатенко та О. Дубас (2002), О. Дубас (1998). Методологічну основу дослідження склали теоретичні побудови С. Жижєка, Е. Тофлера, С. Хантінгтона, а також окремі постулати марксистської та постмодерністської суспільствознавчої парадигми.

Виклад основного матеріалу

Після розпаду Радянського Союзу економіка України порівняно швидко інтегрувалася у світовий ринок (остаточно цей процес завершився зі вступом її до Світової Організації Торгівлі у 2008 році) і, зайнявши на ньому власну нішу — переважно матеріаломістких виробництв із низькою доданою вартістю — стала невід'ємною частиною глобального економічного процесу. Щодо культурного складника державного розвитку, він і досі перебуває на початковому етапі, має серйозні проблеми із визнанням навіть на внутрішньому інформаційному ринку і вже тим паче мало відомий за межами країни. Це є результатом дії низки чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру — серед них можна виокремити й перебування у сфері впливу Росії, що традиційно сприймає Україну як частину власного культурного ареалу; і відсутність цілісної стратегії розвитку національного інформаційного простору; і традиційно незначний інте-

рес українських громадян до власного мистецтва; і, врешті-решт, потужний вплив вестернізованої масової культури (Дубас, 1998). Втім, всупереч усьому вищесказаному, за роки незалежності українська культура спромоглася досягти низки вагомих здобутків, які гідно представили її на світовій арені.

У царині книгодрукування широковідомими за межами країни стало видання І. Малковича «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га», що прославилося завдяки низці проектів із видання творів українських і зарубіжних дитячих письменників. Чи не найвідомішим із них є «Снігова королева» Г. Х. Андерсена в оформленні українського ілюстратора Владислава Єрка. Книга здобула низку міжнародних нагород (зокрема і гран-прі Московського книжкового ярмарку) і витримала низку перевидань, зокрема і англійською мовою. Іншим безсумнівним здобутком видавництва стало встановлення офіційних відносин із низкою зарубіжних книжкових домів, завдяки чому, наприклад, стало можливим видання українською популярної серії книжок про Гаррі Поттера (Регідалко, 2002). Популяризують наші книги за кордоном видавництва «Світ» та «UAPublishing», які належать представникам діаспорних громад і присвячують увагу як публікації книг українською, так і перекладацькій діяльності.

З іншого боку, триває проникнення в Україну закордонних друкованих ЗМІ зі світовим ім'ям. Розпочато випуск українських варіантів кількох всесвітньовідомих журналів — з березня 2012 до січня 2015 року публікувалася українська версія американського «Esquire», з квітня 2013 до 2014 року виходила українськомовна версія всесвітньовідомого «National Geographic»; вагоме місце серед палітри аналітично-експертних видань України зайняв український варіант «Forbes», який публікується українською з березня 2011 року.

Проте, подібні до вищезазначених випадки є досить рідкісними і виникають не завдяки, а, швидше, всупереч державній політиці в царині книгодрукування. Справа в тому, що в нашій державі не лише відсутня національна програма розвитку друкарства із забезпеченням системи грантів для іноземних перекладачів та видавців українських авторів (як це практикується, наприклад, у Франції), а і створені вкрай несприятливі умови для друку книжок всередині країни. Так Україна донедавна входила до числа держав із найвищою ставкою податку на випуск друкованої продукції — він складав 20 відсотків (Тимошик, 2002). Щодо сьогоднішньої влади, то її дії в даній сфері, незважаючи на численні заяви про наміри підтримати національного видавця, є досить суперечливими — так у червні 2011 року був прийнятий за основу законопроект «Про національний культурний продукт», який спричинив різку критику з боку видавців та деяких експертів, адже передбачав кілька вкрай суперечливих положень.

Передбачалася трирівнева сертифікація видань — на базову, середню та вищу категорії. Водночас, за словами президента ГО «Форум видавців» Олеси Коваль, чим вищого гатунку книгу хоче створити видавець, тим у нижчу категорію вона потрапляє й тим менше пільг отримує («Книговидання в Україні», 2011). Результати такої контраверсійної політики передбачувано виявляються вкрай плачевними — станом на 2019 рік на одного українця припадало 0,5 виданих книг. Для порівняння, у сусідній Польщі цей показник складає 2,45; у Чехії та Словаччині — 3; а в Туреччині — 5 книг на душу населення, виданих незалежними видавцями (Мамонова, 2020).

Подібною є ситуація і з виданням за кордоном українських авторів. Загалом національна література досі залишається маловідомою за межами нашої держави (ймовірно це пов'язано з тим фактом, що вона залишається маловідомою і *всередині* держави). Виняток становлять деякі письменники, котрі стали відомими завдяки власному ентузіазму та ініціативі з боку перекладачів (переважно українців, або громадян інших країн українського походження). Так Юрій Андрухович завоював титул одного із найвидатніших європейських постмодерністів, твори якого перекладаються німецькою, польською, італійською, чеською та іншими мовами. Деякі критики порівнюють його творчий доробок до спадку Умберто Еко. Популярність Оксани Забужко теж переважно поширюється на ареал Центральної і Східної Європи, а її творчість здебільшого розглядається в контексті постмодерного чи феміністичного дискурсу. Відомість також здобули поетичні та прозові твори Сергія Жадана. Частково це пояснюється перекладацькою діяльністю самого автора, але, безумовно, не можна переоцінити і значення його самобутнього таланту, що був відзначений низкою нагород та яскраво відображає пострадянську кризу ідентичності. До числа українських письменників, твори яких успішно видаються за кордоном, належать Андрій Курков, Тимофій Гаврилів, Олег Ладиженський та Дмитро Громов (пишуть під колективним псевдонімом Г.Л. Олді), Юрій Іздрик, Степан Процюк, Ірен Роздобудько, Юрій Винничук та багато інших.

По інший бік кордону українські літературні традиції продовжують представники української діаспори, а також їхні нащадки. Українське коріння має всесвітньовідомий Чак Поланік (ім'я при народженні — Чарльз Майкл Палагнюк), автор культового «Бійцівського клубу», чий брат проживає в Україні. А книга англійки українського походження Марини Левицької «Коротка історія тракторів українською», де в гумористичній формі переповідається терниста історія українського селянства в ХХ столітті здобула низку престижних премій у Сполученому Королівстві (Bollinger Everyman Wodehouse Prize та Wavertone Good Reed Award 2005) і витримала кілька перевидань (Десятерик, 2011).

Не вельми відрізняється від становища інших галузей положення української науки. За ключовими наукометричними показниками вона досі залишається маловідомою для світової наукової спільноти. Хоча, вже довгий час (фактично, увесь період незалежності) спостерігається стійка тенденція до збільшення числа престижних наукових видань України, котрі є авторитетними в науковому світі. Так, якщо в 1990 році до міжнародного рейтингу наукових періодичних видань Thompson Scientific Master Journal List, що створюється компанією Thompson Scientific на основі комплексного моніторингу у сфері науки і є найвпливовішим компендіумом у цій царині входило 13 українських видань, то в 1999 — 8, а у 2021 — уже 138 (І. Мриглод & О. Мриглод, 2007, с. 13). Одним із найнижчих серед розвинутих країн залишається український показник середньорічної кількості опублікованих наукових робіт на 1 мільйон населення — 91,2. Це менше, ніж у Болгарії, Румунії, Росії чи Польщі, не кажучи вже про вражаюче відставання від лідерів цього списку — Ізраїлю (близько 1919,3) та Фінляндії (1638,4). Вкрай низькими залишаються також український загальний індекс цитувань та імпаکت-фактор (І. Мриглод & О. Мриглод, 2007, с. 8–9).

Висновки

Отже, узагальнюючи всі вищевказані дані, варто зазначити, що проникнення інформаційного простору України у світову інфосферу є спорадичним та здійснюється всупереч ситуативній та контраверсійній політиці держави в цій царині. Більшість галузей нашої культури не задовольняють навіть інформаційних потреб населення держави. Випадки виходу українського культурного проекту на зовнішній ринок (переважно, країн-сусідів) є досить нечастими. А поширення мистецьких та інформаційних продуктів, створених в Україні, в регіональному масштабі взагалі є винятком та результатом ініціативних дій окремих ентузіастів по обидва боки кордону. Про випадки глобального впливу української культури поки що вести мову не доводиться.

До того ж, навіть поодинокі приклади інтересу до творчості українських митців і вчених глобальної спільноти пояснюються політичними або соціоекономічними мотивами: поширення книжок сучасних українських письменників напряму пов'язане з намаганнями послабити позиції Росії у впливі на культуру Східної Європи. Крім того, культурний продукт України поширюється в Європі лише тією мірою, якою він збігається з пануючою неоліберальною ідеологією (або сприймається як такий) (Горбатенко & Дубас, 2002).

Отже, участь української культури в глобальному дискурсі відбувається лише на засадах глобалізаційних процесів. До того ж, Україна виступає не суб'єктом, а об'єктом глобалізації. Національний продукт мало інтегрується до світового інформаційного простору, натомість

українська культура, через її перехідний характер, фактичну відсутність державної підтримки та девіантність (у дюркгаймівському розумінні) пануючих реалій, є відкритим полігоном для асиміляційних і культургенерських впливів іноземних держав.

На світовому ринку, рівень конкурентності якого продовжує зростати, представники України виступають розрізненими, відокремленими, без цілісної уяви про те, якими є пропаговані ними цінності. Тому вони не можуть протиставити нічого світовій ліберальній доктрині, котра, за оцінками деяких експертів, входить у фазу радикальної трансформації, або й розпаду. Саме тому наразі наша держава та її культура не може претендувати на вагоме місце на світовій політичній арені. Але ж становище не завжди було таким! В окремі періоди власного розвитку українська культура відігравала вагому роль у масштабі не тільки Східної Європи, а й усього православного світу. І мова йде не лише про добу Київської Русі. За словами Я. Ісаєвича (2002) у XVII столітті саме українська книжна культура та література стала тим містком, за посередництвом якого реформаторські здобутки культури Західної Європи імплементавались у культуру Московії, Валахії, Трансильванії та навіть Румунії. Україна була сполучним елементом між модерною культурою Заходу, яка лише починала зароджуватися, та традиціоналізмом Сходу, котрий досягав розуміння необхідності пристосування до змінних умов.

Можливо й сучасна українська культура має виконувати подібну функцію? Безсумнівним залишається лише факт необхідності створення цілісної уяви про позицію України в глобальному дискурсі культур.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Горбатенко, В. П., & Дубас, О. П. (2002). Політичні аспекти інформатизації суспільства. *Політологічний вісник*, 10, 195–201.

Десятерик, Д. (2011, 21 жовтня). Марина Левицька: Мої книжки більше глузують з британців, аніж з українців. *День*, с. 30.

Дубас, А. (1998). Информационное общество. В А. В. Миронова & П. А. Цыганкова (ред.), *Зарубежная политология: Словарь-справочник* (с. 92–93). Социально-политический журнал, Независимый открытый университет.

Єгоров, І. Ю. (2011). Академічна наука в Україні: аналіз деяких статистичних характеристик. В *Стан та перспективи розвитку науки*, матеріали Круглого стола. Взято 30 вересня, 2020 року з http://www.nas.gov.ua/knk/pages/krstil/z290304/egorov_d.doc

Ісаєвич, Я. Д. (2002). *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.

Книговидання в Україні можуть поставити на коліна. (2011, 21 липня). Львівський портал. <https://portal.lviv.ua/news/2011/07/21/153600>

- Мамонова, Г. (2020, 31 березня). *До 2025 року зросте кількість українців, які читають щодня: дослідження Інституту книги та МКІП*. Суспільне. <https://www.google.com/amp/s/suspilne.media/amp/118373-do-2025-roku-zroste-kilkist-ukrainciv-aki-citaut-sodna-doslidzenna-institutu-knigi-ta-mkip/>
- Мриглод, І., & Мриглод, О. (2007). Наука України у світовому інформаційному просторі. *Вісник Національної академії наук України*, 10, 3–18.
- Регідалко, Н. (2002). А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА: «Поки будуть читати книжки вашого видавництва — доти й буде Україна». *Вісник Книжкової палати*, 7, 7–9.
- Тимошик, М. С. (2002). *Видавнича справа в Україні на сучасному етапі: тенденції*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Чупрій, Л. (2012). Розвиток українського книговидання в контексті реалізації гуманітарної політики держави. *Стратегічні пріоритети*, 1(22), 142–147.

REFERENCES

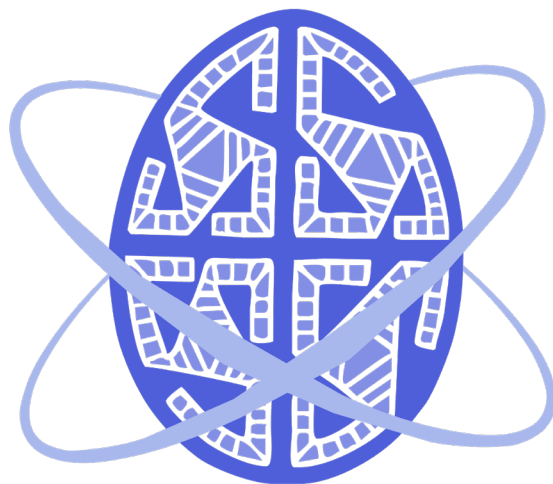
- Chuprii, L. (2012). Rozvytok ukraïnskoho knyhovydannia v konteksti realizatsii humanitarnoi polityky derzhavy [Development of Ukrainian Book Publishing in the Context of Realization of the Humanitarian Policy of the State]. *Strategic Priorities*, 1(22), 142–147 [in Ukrainian].
- Desiateryk, D. (2011, October 21). Maryna Levytska: Moi knyzhky bilshе hluzuiut z brytantsiv, anizh z ukraïntsiv [Maryna Levytska: My Books Make Fun of the British more than the Ukrainians]. *Den*, p. 30 [in Ukrainian].
- Dubas, A. (1998). Informatsionnoe obshchestvo [Information society]. In A. V. Mironova & P. A. Tsygankova (Ed.), *Zarubezhnaya politologiia: Slovar'-spravochnik* [Foreign Political Science: Dictionary-Reference] (pp. 92–93). *Sotsial'no-politicheskii zhurnal, Nezavisimyi otkrytiy universitet* [in Russian].
- Horbatenko, V. P., & Dubas, O. P. (2002). Politychni aspekty informatyzatsii suspilstva [Political Aspects of Informatization of Society]. *Politology Bulletin*, 10, 195–201 [in Ukrainian].
- Isaievych, Ya. D. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian Book Publishing, its Origins, History and Current Problems]. I. Krypiakievych Institute of Ukraine Studies [in Ukrainian].
- Knyhovydannia v Ukraini mozhut postavyty na kolina* [Book Publishing in Ukraine Can be Brought to its Knees]. (2011, July 21). Lvivskyi portal. <https://portal.lviv.ua/news/2011/07/21/153600> [in Ukrainian].
- Mamonova, H. (2020, March 31). *Do 2025 roku zroste kilkist ukraïntsiv, yaki chytaiut shchodnia: doslidzhennia Instytutu knyhy ta MKIP* [By 2025, the Number of Ukrainians who Read Every Day will Increase: a Study by the Book Institute and the ICIP]. *Suspilne*. <https://www.google.com/amp/s/suspilne.media/amp/118373-do-2025-roku-zroste-kilkist-ukrainciv-aki-citaut-sodna-doslidzenna-institutu-knigi-ta-mkip/> [in Ukrainian].
- Mryhlod, I., & Mryhlod, O. (2007). Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori [Ukrainian Science in the World Information Space]. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 10, 3–18 [in Ukrainian].
- Rehidalko, N. (2002). А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА: «Poky budut chytaty knyzhky vashoho vydavnytstva — doty y bude Ukraina» [A-BA-BA-BA-BA-BA-BA-BA: «As Long as the Books of your Publishing House are Read, so Long will Ukraine be»]. *Bulletin of the Book Chamber*, 7, 7–9 [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. S. (2002). *Vydavnycha sprava v Ukraini na suchasnomu etapi: tendentsii* [Publishing in Ukraine at the Present Stage: Trends]. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

Yehorov, I. Yu. (2011). Akademichna nauka v Ukraini: analiz deiakykh statystychnykh kharakterystyk [Academic Science in Ukraine: Analysis of Some Statistical Characteristics]. In *Stan ta perspektyvy rozvytku nauky* [The State and Prospects of Science], Proceedings of the Round Table. Retrieved September 30, 2020, from http://www.nas.gov.ua/knk/pages/krstil/z290304/egorov_d.doc [in Ukrainian].

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
ЖУРНАЛІСТИКИ
ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ**

THEORY AND PRACTICE
OF JOURNALISM AND PUBLISHING

УДК 070+821.161.2–92]:929Грінченко

Журналістика і публіцистика Бориса Грінченка в контексті сьогодення

Василь ЯРЕМЕНКО

д-р філол. н., проф.

Київський університет
ім. Б. Грінченкавул. Бульварно-Кудрявська,
18/2, Київ, Україна, 04053

yaremenko12@i.ua

© Яременко В., 2021

Публіцистика Бориса Грінченка — це підсумок його громадсько-політичної діяльності. Публіцистичні жанри — нариси, фейлетони, критичні статті, полемічні і дискусійні статті і навіть публіцистичні замітки — серцевина журналістики. Публіцистика у будь-якому періодичному виданні творить обличчя цього видання, декларує приналежність його до тієї чи іншої ідеології, творення ідеалу найкращим чином організованого суспільства. Всі ці завдання у публіцистиці цієї особистості окреслені гранично чітко.

Комуністична ідеологія трактувала Бориса Грінченка як ідеолога буржуазного націоналізму, «співця петлюрівщини», культуртрегера, автора «теорії малих діл». Це «здобуток» радянської методології. До 1917 року націоналізм означав патріотизм, а не шовінізм. Космополітизм трактувався як інтернаціоналізм. З часом суть термінів змінилася до протилежної.

Історія Грінченкової публіцистики засвідчує, що він відстоював визначений Шевченком національний шлях розвитку України і в реалізації цього шляху бачив суть свого життя. Він, з певними застереженнями, схилився до ідеології радикалізму і для реалізації програми національного розвитку і побудови національної держави створив Українську радикальну партію, згодом об'єднався із Демократичною партією Л. Жебуньова в Українську радикально-демократичну партію. Серед близько 20 партійних брошур кілька були написані самим Грінченком, а ще ним укладено (№ 7) збірник поетичної публіцистики, точніше — публіцистичної поезії, — «Червона квітка» (1905).

У 1892 році Борис Грінченко зробив остаточний ідеологічний і культурно-науковий вибір. Свідченням цьому є полеміка Грінченка із Драгомановим про шляхи розвитку України і роль Шевченка в націєтворенні (Грінченко, 1994). Це листи з майбутньої України. Пройшли через УНР, УРСР, щоб у 1991 році одержати назву держава Україна.

«Листи з України Наддніпрянської», «Галицькі вірші», «На беспросветном пути», «Зачем?», «Тяжким шляхом», «Було, є, буде», «Нова сем'я», «Нарід в неволі» — це класика української публіцистики незабутнього значення.

Ці твори мають освоювати студенти історики, філологи, політологи, журналісти, які історію журналістики мають вивчати не як історію періодичних видань, а як історію української суспільно-політичної думки, відображеної на сторінках численних видань, в яких він брав участь.

Ключові слова: публіцистика, жанри публіцистики, Борис Грінченко, історія журналістики, українська національна ідея.

BORYS HRINCHENKO'S JOURNALISM AND PUBLICISM IN THE CONTEXT OF MODERNITY

Vasyl Yaremenko

Doctor of Philology, Professor

Borys Hrinchenko Kyiv University

Bulvarno-Kudryavska St., 18/2, Kyiv, Ukraine, 04053

yaremenko12@i.ua

Borys Hrinchenko's publicism is the result of his social and political activity. Publicistic genres — essays, feuilletons, critical articles, polemical and debatable articles, and even journalistic notes are the core of journalism. Publicism in any periodical creates the face of this publication, declares its affiliation to a particular ideology, the creation of the ideal of the best-organized society. All these tasks in the publicism of this person are outlined very clearly.

Communist ideology treated Borys Hrinchenko as an ideologue of bourgeois nationalism, a “singer of Petliurism”, a cultural trader, and the author of the “small business theory”. This is an “achievement” of the Soviet methodology. Until 1917, nationalism meant patriotism, not chauvinism. Cosmopolitanism was interpreted as internationalism. Over time, the essence of the terms has changed to the opposite.

*The history of Hrinchenko's publicism testifies that he defended the national path of Ukraine's development determined by Shevchenko and saw the essence of his life in this path realization. He, with some reservations, leaned towards the ideology of radicalism and created the Ukrainian Radical Party to implement the program of national development and nation-building, and later merged with L. Zhebunov's Democratic Party into the Ukrainian Radical Democratic Party. Among about 20 party pamphlets, several were written by Hrinchenko, and he also compiled (№ 7) a collection of poetic publicism, or more precisely, journalistic poetry, *The Red Flower* (1905).*

In 1892, Boris Hrinchenko made the final ideological and cultural-scientific choice. Evidence of this is the controversy between Hrinchenko and Drahomanov about the ways of development of Ukraine and the role of Shevchenko in nation-building (Hrinchenko, 1994). These are letters from the future of Ukraine. They passed through the Ukrainian People's Republic, the Ukrainian SSR, and in 1991 received the name of the state of Ukraine. “Letters from the Dnieper Ukraine”, “Galician Poems”, “On the path of ignorance”, “Why?”, “The hard way”, “It was, is, will be”, “New family”, “People in captivity” — these classics of Ukrainian publicism of unforgettable significance.

These works should be studied by historians, philologists, political scientists, journalists, who should learn the history of journalism not as a history of periodicals but as a history of Ukrainian socio-political thought reflected in the pages of numerous publications in which he participated.

Keywords: publicism, genres of publicism, Borys Hrinchenko, history of journalism, Ukrainian national idea.

Актуальність теми

Робота задля України уже з початку 80-х років XIX ст. стала для Бориса Грінченка програмою, життєвим credo, громадянським обов'язком, справою служіння народній просвіті і творенню єдиної літератури для селян та інтелігенції.

Йшлося про вихід на європейський інформаційний простір, з одного боку доносити в Європу всі проблеми України і вписувати українські цінності в європейський контекст, а з другого боку збагачувати українську культуру загальнолюдськими надбаннями, світовими цінностями: «Почуваймо себе членами з усесвітньої людської сім'ї і візьмімо собі все гарне, правдиве, високе і людяне, що виробила за свого життя людськість, візьмімо й зробімо його частиною нашої душі, будьмо рідні і Гомерові, і Шекспірові, і Данте, але попереду над усе зоставаймося самими собою, будьмо українцями-русинами думкою, мовою, ділом» (Грінченко, 1994).

«Листи з України Наддніпрянської» — це публіцистична панорама національного відродження і розвитку України.

1891 р., Б. Грінченко статтею «Галицькі вірші» започаткував гостру дискусію з Іваном Франком, фактично поставивши на новий рівень проблему соборності України під кутом зору єдиної для Галичини і Наддніпрянщини літературної мови, як норми, і її правопису.

Того ж року було створено Братерство тарасівців. Серед його засновників були М. Байздренко, В. Боровик, І. Липа, М. Міхновський, до них приєдналися Б. Грінченко, М. Коцюбинський, В. Самійленко, Є. Тимченко, М. Вороний, О. Черняхівський, В. Шемет. Ця акція була задумана і зреалізована Олександром Русовим, який під прикриттям статистичної експедиції на Полтавщину і Сумщину зібрав групу студентів Одеського, Київського, Харківського університетів, аби вони встановили між собою зв'язки і співпрацю і з цією метою перед початком статистичних робіт з'їхалися до Канева, на Чернечу гору, і на могилі Тараса Шевченка дали клятву працювати все життя задля національного відродження і розвитку України. Тарасівці вперше відмовилися від народницького «українофільства» і вперше стали називати себе «свідомими українцями». Центром Братерства тарасівців було обрано Харків, а після арештів і обшуків серед інтелігенції було перенесено до Києва (був 1893 р. обшук і в Б. Грінченка, що змусило його залишити вчителювання в приватній школі Х. Д. Алчевської на Луганщині і переїхати до Чернігова).

Стан розробки проблеми

За незалежної України увага до «Листів з України Наддніпрянської» Бориса Грінченка і «Листів на Наддніпрянську Україну» Михайла Драгоманова значно посилилася. Здійснено кілька перевидань цих пам'яток гострої полеміки з національного питання і шляхів по-

дальшого розвитку України. У цьому головна суть публіцистики Бориса Грінченка.

Однією з перших робіт після 1991 року на цю тему була брошура відомого українського вченого в діаспорі академіка НАН України Аркадія Жуковського «Б. Грінченко — М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу», перевидана 1994 року в Києві з нагоди 100-річчя появи названих пам'яток. М. Драгоманова академік А. Жуковський атестує як «політичного мислителя, історика, публіциста», що є науковою правдою, а Грінченка називає відомим «письменником, фольклористом, педагогом, відомим, перш за все, завдяки його славнозвісному словникові української мови».

Виклад основного матеріалу

Гарт журналістикою і публіцистикою

Утворення «Братерства тарасівців» 1891 р. було знаковою подією в ідеологічній боротьбі Бориса Грінченка. Ідеолог «Братерства тарасівців» І. Липа написав програму товариства «Profession de foi молодих українців» і опублікував 1893 року на сторінках львівської «Правди», де перед цим друкувалася стаття Б. Грінченка «Галицькі вірші», до обговорення якої включилися Іван Франко, Агатангел Кримський, Ілля Кокорудз, М. Школиченко, І. Верхратський. Публіцистична активність Б. Грінченка визначалася програмою «Братерства тарасівців» і широкою зацікавленістю української громадськості.

Дві публіцистичні праці Б. Грінченка «Нова сем'я» і «Було, є, буде» поширювалися в шістдесятих роках ХХ ст. у «самвидаві». Сказане в них було суголосне заявам і боротьбі шістдесятників, їхнім ідеалам майбутньої України. «Рівности, братерства, волі, права кожному жити як він хоче, — ось чого бажав і козак-запорожець, і хлібороб-селюк, і Семен Палій, і Юрко Немірич. Виборовий лад, народоправство, вільна просвіта, вільне слово людське — ось яким ладом хотіли наші предки досягти тих ідеалів».

Це все писав і виголосив Б. Грінченко в Чернігові у жовтні 1894 року, себто понад 125 років тому. Сказане було актуальним 125 років тому, не втратило своєї актуальності в 60–70-х рр. ХХ ст. і, на жаль, актуальне і сьогодні, в ХХІ ст. Публіцистичне слово Б. Грінченка піднесене до рівня художності — складова нашої духовності. «Згадаймо, — закликає Б. Грінченко, — чим ми були, за віщо боролись! Згадаймо, що ми, як і всі люде, маємо право жити своїм власним життям! Візьмімо цю думку собі в душу, в серце, зробімо її частиною нашого Я, і тоді ми станемо вільні духом. А вільні духом не бояться ніяких припин, ніяких перешкод, бо знають, що вони — вільні, що їх ідея — правда, і що та ідея не вмре, а подужає».

Це були пророчі слова. Хіба не про це сьогодні десятки разів повторює новоутворена УПЦ: «Ми переможемо, бо за нами правда, а де правда — там Бог. А Бог непереможний». Дай, Боже, цієї віри кожному українцю.

Уже 1883 року 20-річний учитель виступає зі статтями про «мету народної школи» у Санкт-Петербурзькому педагогічному журналі «Русский начальный учитель» (Грінченко, 1883). «Народный учитель М-р-с» (так підписував свої статті в цьому журналі Б. Грінченко) фактично полемізує із редакцією журналу, яка зробила до його статті три полемічні примітки.

Одну із ділянок його роботи складає журналістська діяльність: Б. Грінченко — організатор і видавець низки альманахів, декламаторів, календарів «Просвіти», він редактор першої щоденної загальноукраїнської газети «Громадська думка» і перших номерів газети «Рада», журналу «Нова громада», брав участь у десятках періодичних і неперіодичних видань, як українськомовних, так і російськомовних, як галицьких, так і наддніпрянських, що надавали свої шпальти для висвітлення українських проблем.

Організована публіцистична діяльність вимагає для публіциста політичної організації. І Грінченко завжди її мав. Вчителювання у приватній школі обрусительки Х. Д. Алчевської вело до «Братерства тарасівців», програма якого «Profession de foi молодих українців» стала програмою громадської діяльності митця. З переїздом до Чернігова Борис і Марія Грінченки вступають у підпільну «Чернігівську громаду». Саме на зібраннях Чернігівської громади публіцист спершу апробовував свої праці, що стали публіцистичною класикою: «Нарід в неволі», «Яка тепер народна школа на Україні», «Було, є, буде», «Нова сем'я». Це була його друга політична організація.

З переїздом до Києва Б. Грінченко засновує Київське товариство «Просвіта», в якому обіймає посаду Голови і керівника видавничої комісії.

Важко уявити обсяг роботи в цей період: робота над Словарем української мови, редагування першої щоденної української газети «Громадська думка», видання журналу «Нова громада» і створення педагогічної публіцистики в її блискучих зразках: «Народні вчителі і вкраїнська школа», «На беспросветном пути», «Тяжким шляхом», «Якої нам треба школи» etc.

І, врешті, на останньому пружі життя Грінченко вдається до найвищої форми політичної організації — створення політичної партії. Його «Українська радикальна партія» чи не єдина в Україні, що не взяла прикладки «соціалістична», тоді як більшість українських новостворюваних партій її мали: соціалісти-федералісти, соціалісти-автономісти, соціалісти-революціонери, соціалісти-державники,

соціалісти-самостійники etc. Грінченко гуртував прихильників шевченківської ідеї національного шляху розвитку, на який він безоглядно став.

В усій науковій спадщині Б. Грінченка ми не знайдемо твердження, що український народ жив у «безкультур'ї». Безпросвітність і безкультур'я не синоніми. Народ справді жив у безпросвітності (здаймо «На беспросветном пути»), але мав високу культуру, навіть «духовний (переважно християнський) аристократизм». Чужий уряд намагався знищити національну культуру, зокрема її носія і форму — національну мову. Знищити мову — це означало знищити культуру, а значить і націю. Грінченко розумів це як ніхто інший і піднявся на безкомпромісну і безоглядну боротьбу проти русифікації, за націоналізацію (українізацію) школи, освіти, науки, себто взявся за рятування і відродження української культури і духовності, одночасно працюючи над їхнім збагаченням. У цьому була основна суть, ідеологічна спрямованість журналістсько-публіцистичної і видавничої діяльності Б. Грінченка.

На часі створити державну видавничу культурно-мистецьку програму і виконувати її як програму розбудови боєздатної національної армії, в якій слово — її сила і могутня зброя.

Націонал-комуністи за перші десять років після перевороту 1917 р. заснували низку загальноукраїнських видавництв — ДВУ, «Рух», «Книгоспілка», «Слово», «Сяйво», «Час», «ЛіМ» (Література і мистецтво) тощо. Лейтес і Яшек видали двотомну бібліографію надрукованого за 1917–1927 рр. Побачили світ кілька антологій — української і світової класики, в тому числі тритомна антологія української поезії із неповторними портретами українських письменників роботи Василя Кричевського («Портрет Б. Грінченка», 2017). Виходили десятки серій — «Бібліотека класики», «Літературна бібліотека», «Народна бібліотека», «Бібліотека повісті», «Бібліотека оповідання» і т. ін.

Те, що було зроблено боротьбістами в 1917–1927 рр. плюс ще п'ять років, бо вже 1932 р. Москва почала радикально нищити українську національну культуру, науку, освіту, фізично знищувати національну еліту, — врятувало нас від знищення тоталітарним сталінським режимом, брежнєвсько-сусловським партійним самодержавством, путінсько-януковичівським бандитизмом, — українська книжка і гасло М. Хвильового «Геть від Москви». А чи стали ми іншими за 30 років Незалежності? Сьогодні ми прагнемо реставрувати літературний процес ХІХ ст., подати таким, яким фактично бачив його «зблизька» Б. Грінченко і схарактеризував у статті «Малорусская литература», надрукованій в «Большой Энциклопедии» за ред. С. Южакова.

Ці екскурси в минуле засвідчують сьогоденну актуальність публіцистики Б. Грінченка.

Можемо стверджувати, що багатогранну свою діяльність він почав із публіцистики. Нею і закінчив своє коротке, сповнене роботи і боротьби життя.

Щоденна невидима для ока робота Б. Грінченка нагадує легенду про будівництво Лаврської дзвіниці. Згідно з легендою все, що зводилося будівничими за день, вночі опускалося під землю, і тільки коли дзвіницю було увінчано хрестом, вона наступного ранку несподівано постала в усій своїй красі, величі і віковичній сутності. Вся важка щоденна робота Б. Грінченка всотувалася в народні глибини, щоб в один із днів 1917 року постати нацією, державним народом і возвістити світові про своє народження з ім'ям УНР, а 1991 р. — з ім'ям держави Україна.

У чому тільки не звинувачували Грінченка: що з хатньою робітницею Палажкою обідали разом за одним столом. Поліція хотіла підкупити Палажку, щоб шпигувати за Борисом Грінченком, але вона відмовилася і розповіла про це йому.

Б. Грінченко вів неспинну і безоглядну публіцистичну боротьбу на трьох фронтах: проти російського поневолення, австро-угорського поневолення і проти власних «кізяків на дорогах історії»,

виквасків рідного болота, яких у нас ніколи не бракувало. Насамперед, проти російського самодержавства. Як представник «свідомого українства», Грінченко завдав російському царизму суттєвої поразки і переможною зброєю його було *слово*.

«Тихий героїзм» Б. Грінченка

Публіцистика — багатожанрова система, що через специфічну структуру і специфіку об'єктів пізнання і їх відповідності формам суспільної свідомості обслуговує якусь ідеологію (комуністичну, соціалістичну, сіоністичну, націоналістичну, націонал-соціалістичну (фашизм), радикальну, консервативну, демократичну, ліберальну, патріотизм і інтернаціоналізм, сегрегацію і апартеїд).

Жодна ідеологія без публіцистики не існує, а отже, без публіцистів.

Грінченко виступив як ідеолог *національного шляху розвитку України, природнього виховання і освіти* (на національній історії, традиції-

ях, звичаях, обрядовості), національної мови, освіти і просвіти, науки, культури, літератури.

Відомий український літературознавець М. Євшан у статті, опублікованій у львівській газеті «Діло» у день похорон Грінченка, аналізуючи характер і особливості творчості митця, захоплено підсумував: «А все-таки він герой! Бо він боровся *весь час* свого трудящого життя з найлютішими ворогами людини, в ім'я того ідеалу, який ніс в своїй душі, в ім'я тої любови до чоловіка, яку мають усі герої, коли стають до боротьби, хоч би з самими богами...» (Євшан, 1910а, Євшан, 1910b, Євшан, 1910с).

Заслуги Б. Грінченка в українській публіцистиці кінця ХІХ — початку ХХ ст. М. Євшан окреслив як *тихий героїзм*. Досить точна наукова оцінка, яка чомусь, як і стаття про Б. Грінченка, випала з наукового обігу гринченкознавців і залучається нами, здається, вперше, до пошуків об'єктивної наукової оцінки публіцистичного доробку Б. Грінченка. Я *повністю* поділяю оцінку творчої діяльності публіциста як *«тихий героїзм»*: «Саме такий тихий героїзм Грінченка — його праця «каменяра». Се героїзм, що виходить з посвяти самого себе, з того, що людина зрікається всяких мрій і жиє *тільки* сповненням свого морального обов'язку *супроти темних ближніх*, роблення по більшій частині т. зв. «собачої роботи». М. Євшан перефразовує тут Франка: «Я ж гавкаю раз-в-раз, щоби вона (Русь-Україна. — В. Я.) не спала». Цю роботу в підросійській Україні безоглядно і невтомно виконував Б. Грінченко.

Сьогодні, з відкриттям численних невідомих публіцистичних праць Грінченка, дослідники почали говорити про цього діяча «в європейському контексті». Але це уже вчорашній день гринченкознавства. Постає Грінченко у світовому контексті. Його український світ простирився від американської «Свободи» і «Канадійського фермера», де можливо й при світлі каганця українці Канади і США читали передруковану з «Санкт-Петербуржских Вѣдомостей» динамітно-вибухову статтю Б. Грінченка «Зачем?», читали його героїчну поему про національно-визвольну боротьбу кубинського народу «Матільда Аграманте», до російської Якутії, де похідню Українського світу тримав П. Грабовський, — полум'я свічі Б. Грінченка справді палахкотіло смолоскипом.

Марксистські критики хоч і не могли замовчати визначальну публіцистичну роль Б. Д. Грінченка в ідеологічній боротьбі на зламі ХІХ–ХХ ст., все ж намагалися всіляко принизити: зміст і практичні результати як культуртрегерство, широку програму народної просвіти як «каганцювання» (наче хтось в той час уже вмикав «лампочку Ілліча»), — а всупереч «теорії малих діл» він насправді вершив діла великі. С. Пилипенко, відомий голова письменницької організації «Плуг»

і директор Інституту літератури ім. Шевченка ВУАН, для першої після перевороту 1917 р. «Литературной Энциклопедии» за ред. А. В. Луначарського (Луначарский & Фриче, 1930, с. 20–22) написав статтю про Б. Грінченка, в якій визначив його суть як «ідеолога особого вида національно-культурнического народнического движениа — «просвітянства» (от слова «просвіта» — просвещение, образование). Лозунгом этого движениа, возникшего в среде нарождающейся сельской буржуазии, было: «Ні, не в хвилях кривавих, як кажуть революціонери, треба обмивати наш край, щоб воскреснув він до нового життя, а в ясних погожих хвилях широкої української просвіти, тоді й революція зробиться без ніяких трудностей, але то буде революція нова, без крові і без пожарів — така революція, яка робиться щоранку, як ясне сєво прогонить чорну темряву, і стає білий день...». Це взято С. Пилипенком із ескізу В. Чайченка (Б. Грінченка) «Спроба», опублікованого 1892 р. у львівському народовському журналі «Правда» (Грінченко, 1892).

1892 рік для Грінченка-публіциста був справді знаковим. Засновники Братерства тарасівців порвали з українофільством народників-українців, як явищем потворним, антиприродним (не росіянин чи поляк — українофіли, а українофіл — українець), — і започаткували *свідоме українство*. На 1892 рік Грінченко вже опублікував повісті «Соняшний промінь» і «На розпутті» з життя і пошуків української інтелігенції. Із цієї проблематики й уривок із повісті «На розпутті» — «Спроба».

Із народництвом і його теоретичними побудовами Тарасівці покінчили, а без народопросвітніх засобів не обходилася жодна ідеологія, жодна політична сила, не виключаючи й комуністичний режим. Народопросвітня робота обслуговує всі ідеології і не є самодостатньою ідеологією. Ідеологічне credo Б. Грінченка — національний шлях розвитку України, і Тарасівці вже уявляли самостійну Україну. У 1905 р. Міхновський появив свою працю «Самостійна Україна», а Грінченко ще в 1895 р. видав у Швейцарії різними мовами «Нарід у неволі» і заходився біля створення політичної «Української радикальної партії», до якої повністю влилася підпільна Чернігівська Громада і Українська демократична партія, заснована Л. Жебуньовим. Українська радикально-демократична партія видала близько 20-ти партійних брошур. Автори брошур (Б. Грінченко, С. Єфремов, Марія Загірня та інші) «просвіщали» народ, що таке партія, які програмові положення Української радикально-демократичної партії і т. ін.

Очевидно, мав підстави більшовицький літературознавець В. Коряк через десять років після смерті Б. Грінченка назвати його «співцем петлюрівщини» (імена наших великих вождів переходять на ім'я народу. Так, ми мазепинці, петлюрівці, бандерівці. Всі, навіть ті, хто

негативно сприймає великі імена), хоч насправді він був співцем свого уярмленого, поневоленого народу, його вченим і громадським діячем. Тут робила свою справу марксо-ленінська теорія класової боротьби і вчення «про дві культури в кожній національній культурі», перенесені на історію літератури, науки, культури. А це і був розгул вульгарної соціології.

Бути самим собою

У листах і публіцистичних статтях Б. Грінченко ставить обов'язок перед громадянством «бути самим собою».

Від літописних джерел ідуть заклики і бажання «бути самим собою».

В одному з літописів княжих часів занотовано знакову подію 859 року — до Києва «прийшла вість, — повстали в'ятичі: не хочемо бути руськими. То були хозарськими, а тепер руськими? *Хочемо бути вільними в'ятичами*».

Себто хочемо бути самими собою. Через тисячу років чуємо поклик нашого першого любомудра Г. С. Сковороди: «Немец? — Немечеству! Француз? — Французю! Рус? — Русом будь!» Себто будь самим собою! Пізнай себе, хто ти, чиїх батьків син і самоідентифікуйся: перш за все, щоб бути самим собою, сотвори український світ у самому собі, а не себе в інших, поневолених, як це робить «русский мир». О. Теліга якось зауважила, що біда Росії не в тому, що вона багатомовна. Її біда в тому, що вона настирно прагне бути *одномовною*.

Тож бачимо, що з давніх-давен у поняття «бути самими собою» вкладалася думка про національну незалежність, про право народу, особи жити за своїми традиціями, звичаями, обрядами, за своїм моральним кодексом, за заповідями предків, а не за вказівками чиновників чужої держави-поневолювача. Все це у публіцистичних творах Б. Грінченка «На беспросветном пути», «Зачем?», «Нарід в неволі» висвітлено детально і аргументовано.

Чи є перегук між записом літописця про події 859-го року і покликами Г. С. Сковороди у XVIII-му столітті: «Пізнай себе!» «Рус? — русом будь!»? Його вимога — сотворити «Український світ» в собі. Через це російський царизм і комуністи робили все, щоб не дати українцю бути самими собою. Вимогу «бути самими собою» марксистсько-ленінці нарекли націоналістичною теорією «виключності», «безбуржуазності», «єдиного потоку», «про дві культури в кожній національній культурі» і т. ін. Грінченко відстоював самобутність, а не виключність українського народу. Бути самим собою — це бути для всіх, цікавим і корисним для вселюдськості.

З огляду на специфіку української історії, жорстоке національне поневолення Григорій Сковорода окреслив парадигму «Українсько-

го світу» — «De Libertate!» і назвав Богдана Хмельницького батьком «вольності». Царські дяки царя Олексія вимагали від козацьких посланців говорити не «вольные подданные», а «верные подданные» царя, який тоді ж наказав «Срезать хохлы на казацких головах».

Дрібниця начебто, але «оселедці» чи «хохлы» насправді були дорогоказами до самих себе. Історія не знає більшої трагедії, як втрату дороги до самого себе. Грінченко ще в дитинстві вимивав із себе все у шовіністичній батьківській заквасці антиукраїнство. Він знайшов дорогу до себе і сотворив український світ не тільки в собі і оточуючих, а сотворив Український світ у світовому визвольному і публіцистичному інформаційному просторі.

На позвах із «Русским миром»

Ідея Українського світу має передісторію і сягає часів Яна Благослава, Юрія Дрогобича, Себастьяна Кленовича, Павла Русина і десятків, а згодом сотень латиномовних, грекомовних, полонимовних, молдавомовних українців, що несли в близькі і далекі світи ідею самобутності, неповторності українського світу, його високої духовності і культури, воїнської доблесті. З часом виникли і політичні аспекти Українського світу.

Генетично ідея Українського світу іде з глибин історії, але теоретично і практично оформив її «перший розум наш» — геніальний український любомудр Г. С. Сковорода.

Парадигма українського світу, за Сковородою — de Libertate! (Свобода!)

Майже одночасно була оформлена парадигма «Русскава мира» в оді цариці Катерині II авторства М. В. Ломоносова:

*«Пусть мнимая других свобода угнетает —
Нас рабство под твоей державой возвышает...»*

Оце і є суть двох світів — Українського світу і «Русского мира». Ломоносову здавалось, що прагнення українців і інших народів до свободи ілюзорне («мнимое»), мовляв, воно буде царицею придушене (а «вторая dokonala вдову сиротину»), через те прагнення свободи «угнетает», себто веде до посилення гніту. Прославити українську націю в світах — нездоланне прагнення українців усіх часів, як би вони не називалися. Вдамося до порівняння історичних прагнень українців і московитів.

Царизм силою, примусом творив «официальную», — сиріч російську «народность», а Кирило-Мефодіївці бажали загальнослов'янської єдності і рівності, без пана і холопа, без «единой и неделимой». Панська мова — це мова російська. Панською її вважали не тільки в XIX ст., а й в радянські часи.

Український світ і «Русский мир»: антиподи і антагоністи

Поклики «Українського світу»	Поклики «Русского мира»
<p>De Libertate! (Свобода!) (Г. С. Сковорода)</p> <p>Душу й тіло ми положим За нашу свободу... (Гімн України)</p> <p>Боріться! Поборете. (Т. Г. Шевченко)</p> <p>Чи діждемось ми Вашінгтона З новим і праведним законом? – А діждемось таки колись! (Т. Г. Шевченко)</p> <p>Нема на світі України, Немає другого Дніпра! (Т. Г. Шевченко)</p> <p>Доки Рось зовеця Россю, Дніпро в море ллєця, – Доти серце українське З панським (себто з московським. – В. Я.) не зіллєця... (П. О. Куліш)</p> <p>Не пора, не пора, не пора Москалеві, ляхові служить... Нам пора, нам пора, нам пора Для України рідної жить. (І. Я. Франко)</p> <p>Міхновський. «Самостійна Україна» (1905)</p>	<p>Пусть мнимая других свобода угнетает – Нас рабство под твоей державой возвышает... (Ода цариці Катерині II М. В. Ломоносова)</p> <p>О Росс! Шагни – и вся твоя вселенна! (Г. Р. Державин)</p> <p>Все русскому мечу подвластно. (О. С. Пушкін)</p> <p>Смирись Кавказ! Идет Ермолов! (О. С. Пушкін)</p> <p>Славянские ль ручьи сольются в русском море, оно ль иссякнет – вот вопрос. (О. С. Пушкин)</p> <p>Якраз українська історія переконувала декабриста К. Рилєєва: «Но где, скажи, когда была Без жертв искуплена свобода?» (К. Ф. Рилєєв «Исповедь Наливайки»)</p> <p>Россия – государство не торговое и не земледельческое, а военное и призвание его быть грозой света. (Микола I)</p> <p>Граф Уваров так визначив основу царизму: «Самодержавие, православие, официальная народность».</p> <p>А Россия лучше всех... И все вокруг мое... переконували нас російські радянські пісні.</p>

Борис Грінченко сприяв поширенню української національної ідеї в світі через німецькомовні часописи «Rutenische Revue» і «Ukrainische Rundschau», чеський «Slovanský Přehled», французький «Κρυπταδία», польську «Krytyku», в яких друкувався за сприяння видавця Адольфа Черного, професора Їржі Полівки, дослідника української етнографії Франтішека Ржегоржа та ін., знайомив Європу з українськими проблемами. Коли Адольф Черни (1864–1952), чеський публіцист, заходився коло заснування загальнослов'янського журналу (1898) «Slovanský přehled», звернувся до І. Франка порекомендувати українських авторів до співпраці у журналі, — Франко порадив В. Щурата, О. Маковея, А. Кримського і Б. Грінченка (Франко, 1986).

Б. Д. Грінченко ще в юнацькому віці визначився у виборі шляху розвитку України як національної держави. Драгоманов тимчасово переміг, але переміг швидше як європейська мода «на соціалізм», що, як правило, досягала України уже у спотвореному вигляді. Із драгоманівських гуртків УСД Леся Українка, Іван Стешенко та ін. утворили УСДРП і провели її перший з'їзд, між іншим, раніше за РСДРП. Як гриби після дощу почали в Україні множитися соціалістичні партії — соціалісти-федералісти, соціалісти-революціонери, соціалісти-автономісти, соціалісти-державники і т. і. Грінченко створив партію, що уже в назві підкреслювала загальнонаціональний характер — Українська радикально-демократична партія. Сьогодні в Україні кожна т. зв. політична партія належить якомусь окремому політику, швидше політикану.

Грінченко, як і Шевченко, набувають суті національного і соціального динаміту, який, образно кажучи, мав вибухати там і тоді, коли виникала загроженість національному шляху розвитку України.

«А все-таки він герой!..»

У 1910 році українські політкаторжани із сибірських тюрем через хребет Байкальських гір прислали в Київ своє глибоке співчуття Україні, яка втратила свого великого сина. Це було найавторитетніше визнання.

У 1953 році я був у Забайкаллі і Хабаровську, куди радянська воєнщина посилала у наближені чужі землі «защитать интересы СССР вне пределов СССР», як було написано у довідці, виданій військкоматом.

У Хабаровську була зупинка і я мав час познайомитись із Хабаровськом і околицями. Заходжу у напіввідчинене станційне приміщення і чую українську мову, мову часів Грінченка, вслухався в розмову залізничників, потім пройшов вперед і привітався українською. Обидва, на мій подив, відповідали тільки російською, українську прихо-

вали для себе, а людині у формі радянського офіцера могли відповідати тільки російською. Бути самими собою вони відкрито уже не могли. Сьогодні зрозумів, що охоронна комуністична опричнина у 1937 році добре попрацювала і на Зеленому кліні, який на карті 1920-го року був зафарбований у лимонний колір із зазначенням кордонів української держави на Далекому Сході.

У 2020 році дещо прояснили мирні демонстрації у Хабаровську: у колоні демонстрантів бачу справжнього козарлюгу у білій майці з написом українською: «Рабів у рай не пропускають». На стіні Хабаровської антипутінської телестудії напис: «В колониях Московии что-то происходит!». Там же побачив і згадану карту.

Карта 1920 року, підтекстовки українською мовою, означено державні кордони Української республіки «Зелений клин». І пригадалося, коли видавав чотиритомник Андрія Ніковського, міністра закордонних справ 1922–1924 рр. на еміграції, геніального літературознавця і мовознавця, який вів переговори із японськими послами в країнах Європи про створення Далекосхідної УНР під егідою Японії. Для мене особисто прояснилося в 2020 році багато речей із 1910–1920–1937–1953–2020 років. Повернуті на свої місця смисли реставрували боротьбу Б. Грінченка за створення Українського світу в світовому контексті і масштабі, хоча добре розумів, що впливати на світові події може тільки незалежна держава.

У 1906 році, коли на порядок денний знову постало «польське питання», редактор краківського часопису «Крутука» звернувся до провідних діячів Європи, вчених, письменників з проханням відповісти на питання щодо автономного або незалежного існування польського народу в його етнографічних межах. Із України на це питання відповідали М. Грушевський і Б. Грінченко, які були в товаристві Т. Масарика, Льва Толстого, Бернард Шоу та інших світових знаменитостей.

На поставлене питання Грінченко відповів:

«Я сам належу до народу, позбавленого прав нації і відчуваю всю болючу вагу такого становища. Уже через одно те (минаючи все інше) я завсігди і скрізь стаю на боці пригніченого народу. Хто ж має право сказати нації: умри, коли вона хоче жити і розвиватися як окрема нація? І хіба ж це не її власне діло, не її святе право вибрати собі таку форму життя, яку вона вважає для себе за найліпшу, — звичайно — без кривди якому іншому народові?

Ви питаєте мене, який вплив на європейську і взагалі світову політику буде мати переміна сьогочасної російської Польщі в її етнографічних межах на автономну країну? Найкращий, коли Польща досягне автономії не сама тільки, але коли того ж добуде собі і кожна недержавна народність Росії в своїх етнографічних межах. Що ж до впливу перемили етнографічної польської території в незалежну демократичну республіку, то така переміна може наступити тільки вкупі з багатьма іншими переминами і впливатиме тут уже ціла сума тих подій. І від того, які саме були б ці події, залежав би і той вплив на світову політику, який могла б мати самостійна Польща. 1906.V.7.»

Цей лист треба вважати першим в історії публікації листів і листування Бориса Грінченка.

Європа поставила Б. Грінченка серед 50-ти найвідоміших і найвпливовіших людей континенту.

Б. Грінченко чітко засвідчив власний погляд на автономію, не тільки на автономію Польщі в її етнографічних межах, а й на можливість світового впливу поневолених народів. Він розглядав автономію і Польщі, і України як перехідний період до державної самостійності, і вирішальними в цьому будуть наступні історичні події: «І від того, які саме були б ці події, залежав би і той вплив на світову політику, який могла б мати самостійна Польща». Також Грінченко проглядав національне майбутнє обох народів і розбудову Українського світу, ширення ідеї Свободи були засобом розбудови національного шляху розвитку України.

Імперія «Русскава мира» сьгодні стискається як «шагренева шкура»: уже відпали від імперії зла «союзні республіки», тепер на окраїнах «в колониях Московии что-то происходит». Удмуртія, Хакасія, Татарстан, Башкортостан, Алтай живуть на відцентровій тязі і державницьких настроях, навіть у Челябінській телестудії, антипутінській звичайно, розмістили плакат: «Возродим УНР — бальзам украинцам!» Йдеться, звичайно, не про Українську народну республіку (УНР), а про Уральську народну республіку («В колониях Московии что-то происходит»). Звичайно, йде розпад «однієї шостої». Ще перед Другою світовою на карті світу Африка була розфарбована трьома ко-

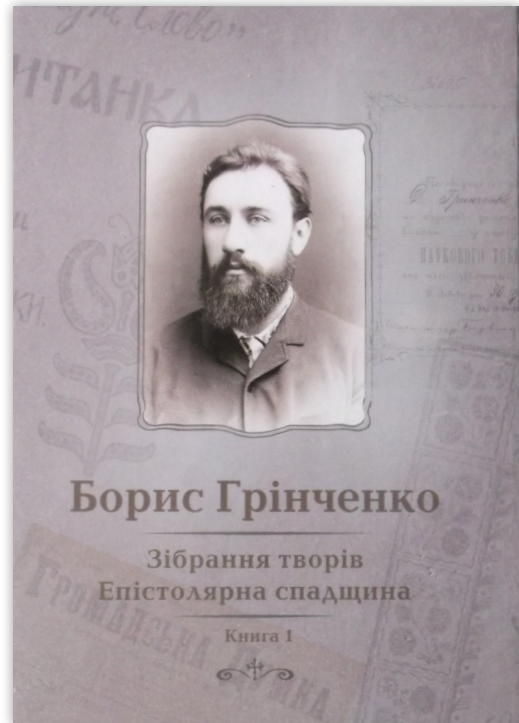
льорами, а сьогодні карта Африки як українська плахта: її вкривають кольори десятків держав: імперії розпались. Російська ж імперія уже починає розпадатись і завдання незалежної суверенної України цей процес прискорити, бо тільки в результаті розпаду Росії можливе швидке повернення до України Криму, Донбасу, а далі Кубані, Ставрополля, Берестейщини, українських етнічних частин Курщини, Вороніжчини, Орловщини і т. д. Тільки тоді із хижих зубів «імперіалізма» випадуть і належні Японії Курильські острови, Південна Осетія, частина Грузії, Чечня, Донбас, Крим, Придністров'я і аж до Кенігсберга. Відгризені шматки хіба продовжать агонію російської імперії і «руссаво мира». Отже, все «вокруг мое» виявиться краденим, як і вкрадена в України назва «Русь».

Свідчення розпаду Росії цілком очевидні. І це не дивує. Дивує інше: чому українські ЗМІ цих процесів у Росії фактично не висвітлюють? Здається, коли б не карантин через коронавірус, десятки телеканалів не мали б про що говорити. Новини різних телеканалів нагадують репортажі з моргів різних областей України. Діяльність антиукраїнських сил подають як демократію. Держава має захищати себе і демос від такої демократії п'ятиколонців — «чорної сотні» нашого часу.

Борис Грінченко Український світ ніс у далекі краї від З'єдинених Держав Америки і Канади до Забайкальських каторжних копалень, заселених переважно українцями, борцями за Свободу, за право бути самими собою. У різних ГУЛАГах українська мова була «державною»...

Найвищий здобуток та підсумок і оцінка діяльності публіциста Бориса Грінченка — Будівничого Українського світу.

Євген Гуцало (2007) у своїй «Ментальності орди» (її треба включити до шкільних і вузівських програм) зібрав документальні матеріали про «наукові» експедиції царських військ «для утвердження русско-го впливня», «русского дела», для допомоги хівінцям у боротьбі про-

ти «жорстокого» хана Хіви, який ну ніяк не бажав прийняти «русько-го впливня». І хоч російська «наукова експедиція» супроводжувалася чотирма тисячами солдат, двома тисячами козаків із 18 гарматами, хівінці хитрощами розділили її на частини, одну з яких полонили, іншу перебили, а «науковому керівнику» ломоносівської експедиції Бековичу-Черкаському перед ханським шатром відрубали голову. 29 серпня 1717 почалося «Русское дело», так тоді називався «Русский мир». Тільки за третім разом 1873 р. (друга спроба була 1839 р.) Хіва була захоплена. Помираючий поет Фет промимрив останні слова: «Хиву взяли?» — і віддав Богу душу. Шовінізм уже наскрізь отруїв душу російського громадянства.

«Русский вопрос» і «русское дело»: «нельзя уйти от самих себя» (віщав академік Ліхачов); «умственность вредна для России», — признавався ще П. Чаадаєв.

У 1924-му і навіть у зловісному 1937-му було перевидано «Словарь української мови». У роки «відлиг» і «гласності» з'являється інтерес до постаті Б. Д. Грінченка. У 1958 р. побачило світ репринтне перевидання «Словаря», а в 60-х рр. моїми і Чорновола стараннями у «самвидаві» поширювали публіцистичні статті Б. Грінченка (1917) «Було, є, буде» та «Нова сем'я».

Проблема розбудови Української радикальної партії, як і Українського світу Б. Грінченка, не досліджувалася, хоча А. Г. Погрібний визначав, як проблему, участь Б. Д. Грінченка в ідеологічній боротьбі кінця ХІХ — поч. ХХ ст., але, фактично, справа далі так і не пішла, хоча поодинокі статті вже почали з'являтися.

Українська література ніде і ніколи салону не знала, і салонною, як російська, в будь-які часи не була. Це вже робило українську літературу антиподом російської і послідовно антиросійською. Українські письменники власні публіцистичні твори підписували іменами *Вартовий* (Борис Грінченко), *Баштовий* (Іван Нечуй-Левицький). Уже псевдоніми підкреслювали роль, яку брали на себе відомі діячі: бути на сторожі, бути вартовими, баштовими, себто бути охоронцями національних інтересів свого народу. Що берегли ці охоронці? Постало навіть твердження Нечуя-Левицького «Про непотрібність літератури російської для літератури української». Заскочений такою категоричністю і дещо хибним узагальненням, І. Франко опублікував статтю І. С. Нечуя-Левицького під титулом «Сьогочасне літературне прямування», що насправді не міняло суті, бо антиросійське прямування і спрямування було «сьогочасним» в усі часи, аж до поклику М. Хвильового «Геть від Москви! Дайош психологічну Європу!».

Так закладався «Український світ», який і сьогодні в процесі творення! У Верховній Раді було проголошено Президентом України: «Нас у світі 65 мільйонів!». Себто 25 мільйонів українців живе і пра-

цює поза Україною — це мав би бути електорат «Українського світу» сьогодні, але ніхто над цим не працює. Для цього потрібна воля української влади, відповідних інституцій і університетів. Нас радує Шекспірівський центр у Запоріжжі, Інститут Гете в Києві — це англійський і німецький світ в Україні. А що зробив Київський національний університет чи Інститут літератури НАНУ (обидва носять ім'я Т. Шевченка) для утвердження національної ідентичності серед отих 25 мільйонів українців, що злим становищем України розсіяні по всьому світу? Але «нас багато, нас не подолати»!

Ще дуже мало зроблено діл, але Україна не вмерла, звершила революцію гідності, спинила російську агресію, що є безуспішною спробою зупинити рух України до Європи, убити в українців саму віру в злуку з Європою. Та нам своє робити.

Додатки від Бориса Грінченка

[Заповіт і послання до національної еліти XXI століття]

«Яка б гірка правда не була, але все ж вона ліпша за оману. Через те треба нам, українцям російським, якомога частіше згадувати про те, що ми так мало зробили, як ніякий інший народ, що претендує на своє власне культурне життя. А то в нас більше спочивають на лаврах... незроблених діл» (лист до В. Гнатюка від 3.III.1899 р.).

«Мушу Вам признатися, що я деякий час мав таку думку, що мабуть таки можна буде якось так поладнати з ляхами, що вони покинуть на решті свою політику денационалізації українського народу там, де можуть се робити. Та останні роки довели й мене до тих думок, що ляхи, як і кожен інший, поладнають з нами тільки тоді, коли ми будемо такою силою, не рахуватися з якою буде шкодливо самим ляхам, яка могла б сказати: досі і не далі! Взагалі можна запевне сказати, що ми, українці, ні відкіля і ні від кого не можемо сподіватися помочі, — і ми мусимо скрізь і у всьому рахувати на свої власні сили. Пособляють тільки тим, кому корисно, задля себе самого пособляти, а через те — тільки дужим, чи таким, яких можна тим чи іншим способом підгорнути під свою ласкаву протекцію. Єдиний наш рятунок — бути дужими. Добра порада народові, який двісті років виявляє за малим не саму — несси-ду! Порада, що скидається на іронію! Може. Але іншої нема. Або се, або смерть.

Я певний, що ми не вмеремо, отже — я певний, що ми будемо дужими. Які б тяжкі пригоди не траплялися нам на дорозі, — се все дочасне: ми мусимо стати й будемо дужими! Наше горе в тому, що ми досі все робили завтра. (Тільки галичани останніми часами ділом показу-

ють, що то є робити сьогодні. У нас же не то завтра, а й позавчора!) А щастить досягати чогось тільки тому, хто завсігди робить сьогодні. Тоді він іде поперед тих, хто живе тим «завтрам». Друге наше горе, що ми завсігди єдналися з кимсь, а приятель за поміч сів нам на шию. Досить згадати хоч би поєднання Хмельницького й його наступників з турко-татарами.

Трете наше лихо, що ми ніколи не могли поєднатися сами з собою..., бо й досі ми самих себе їмо гірш, ніж всі наші вороги.

Наша інтелігенція мусить виховатися тепер у напрямку супротивнім цим трьом великим нашим вадам і тільки тоді вона стане дужою і зможе поєднатися з народними масами біля одного діла» (лист до В. Гнатюка від 8.X.1901 р.).

**ЗЕМЛЯКАМ,
що збираються раз на рік на Шевченкові роковини
співати гімн «Ще не вмерла Україна»**

Ще не вмерла Україна,
Але може вмерти:
Ви самі її, ледачі,
Ведете до смерті!

Не хваліться, що жива ще
Наша воля й слава:
Зрада їх давно стоптала,
Продала, лукава!

Ваші предки торгували
Людськими правами,
Їх продавши, породили
Вас на світ рабами.

Не пишайтеся ж у співах
Ви козацьким родом:
Ви — раби, хоча й пани ви
Над своїм народом!

Україна вам не мати:
Є вам інша пані,
Зрадних прадідів нікчемних
Правнуки погані!

Тільки той достойний щастя,
Хто боровсь за його,
Ви ж давно покірні слуги
Ледарства гидкого.

Ви ж давно не люди — трупи,
Без життя і сили,
Ваше місце — кладовище,
Ями та могили.

Як живі покинуть мертвих,
Щоб з живими стати,
«Ще не вмерла Україна!»
Будемо співати.

Як живі покинуть мертвих, —
Прийде та година,
Що ділами, не словами,
Оживе Вкраїна!

(1898)

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Грінченко, Б. Д. (1883). Змиевские педагогические курсы. *Русский начальный учитель*, 5, 296–299.
- Грінченко, Б. (1892). Спроба. *Правда*.
- Грінченко, Б. (1917). *Нова сем'я. Було, є, буде* (2-ге вид.). Друкарня 1-ї Київської Артлі друкарської справи.
- Грінченко, Б. (1994). Листи з України Наддніпрянської. В А. Жуковський (упоряд.), Б. Грінченко — М. Драгоманов. *Діалоги про українську національну справу* (Лист XVI). Інститут української археографії.
- Гуцало, Є. П. (2007). *Ментальність орди*. Києво-Могилянська академія.
- Євшан, М. (1910а, 7 мая). Борис Грінченко і характер його творчості. *Діло*, 99, с. 1.
- Євшан, М. (1910б, 9 мая). Борис Грінченко і характер його творчості. *Діло*, 100, с. 1–2.
- Євшан, М. (1910с, 10 мая). Борис Грінченко і характер його творчості. *Діло*, 101, с. 1–2.
- Луначарский, А. В., & Фриче, В. М. (Ред.). (1930). *Литературная Энциклопедия* (Т. 3, с. 20–22). Издательство коммунистической академии.
- Портрет Б. Грінченка. (2017). В В. В. Яременко, *Людина без копії — Борис Грінченко: архівні документи, раритети, матеріали до біографії Б. Д. Грінченка, виявлені у 2013–2016 роках*. Українські пропілєї.
- Франко, І. (1986). *Зібрання творів* (Т. 50: Листи, 1895–1916). Наукова думка.

REFERENCES

- Franko, I. (1986). *Zibrannia tvoriv* [Collection of Works] (Vol. 50: Lysty [Letters], 1895–1916). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. (1892). Sproba [Attempt]. *Pravda* [in Ukrainian].

- Hrinchenko, B. (1917). *Nova sem'ia. Bulo, ye, bude* [New Family. It was, is, will be] (2nd ed.). Drukarnia 1-i Kyivskoi Artili drukarskoi spravy [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. (1994). *Lysty z Ukrainy Naddniprianskoi* [Letters from the Dnieper Ukraine]. In A. Zhukovskyi (Comp.), *B. Hrinchenko – M. Drahomanov. Dialoghy pro ukrainsku natsionalnu spravu* [B. Hrinchenko – M. Drahomanov. Dialogues on the Ukrainian National Cause] (Letter XVI). Instytut ukrainskoi arkhieohrafii [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. D. (1883). *Zmievskie pedagogicheskie kursy* [Zmiev pedagogical courses]. *Russkii nachal'nyi uchitel'*, 5, 296–299 [in Russian].
- Hutsalo, Ye. P. (2007). *Mentalnist ordy* [The mentality of the Horde]. Kyiv-Mohyla Academy [in Russian].
- Lunacharskii, A. V., & Friche, V. M. (Eds.). (1930). *Literaturnaya Entsiklopediya* [Literary Encyclopedia] (Vol. 3, pp. 20–22). Izdatel'stvo kommunisticheskoi akademii.
- Portret B. Hrinchenka [Portrait of B. Hrinchenko]. (2017). In V. V. Yaremenko, *Liudyna bez kopii – Borys Hrinchenko: arkhivni dokumenty, rarytety, materialy do biohrafii B. D. Hrinchenka, vyjavleni u 2013–2016 rokakh* [Man Without a Copy – Borys Hrinchenko: Archival Documents, Rarities, Materials to the Biography of B. D. Hrinchenko, Discovered in 2013–2016]. *Ukrainski propilei* [in Ukrainian].
- Yevshan, M. (1910a, May 10). Borys Hrinchenko i kharakter yoho tvorchosty [Borys Hrinchenko and the Nature of His Work]. *Dilo*, 99, p. 1 [in Ukrainian].
- Yevshan, M. (1910b, May 9). Borys Hrinchenko i kharakter yoho tvorchosty [Borys Hrinchenko and the Nature of His Work]. *Dilo*, 100, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Yevshan, M. (1910c, May 10). Borys Hrinchenko i kharakter yoho tvorchosty [Borys Hrinchenko and the Nature of His Work]. *Dilo*, 101, pp. 1–2 [in Ukrainian].

UDC 929:2-722.52]:821.172-3

Literary portrait of Motiejus Valancius in the biographical novel *The Shepherd* by Juozas Jasaitis

Eglė KETURAKIENĖ

Doctor of the Humanities,
associate professor

Vilnius University, Lithuania

egle.keturakiene@knf.vu.lt

ORCID ID 0000-0003-2951-7313

© Keturakienė E., 2021

The article seeks for the analysis of a literary portrait of Motiejus

*Valancius, a famous Lithuanian writer, cultural figure, and bishop of the mid-19th century, depicted in the biographical novel *The Shepherd* by Juozas*

Jasaitis. The analysis of the main character portrait is related to the conception of the biographical novel genre offered by Mikhail Bakhtin. Juozas

Jasaitis' novel "The Shepherd" refers to the energetic type of biography discussed by Bakhtin. There are many details from the real-life of Motiejus Valancius which come to the memory of the main character. A wholistic portrait of the writer and bishop is revealed through the main character memories, the symbolical journey of his consciousness to the past envisaged by the reiterating topos of the flight of the soul, so well-known in the European poetic perception and allowing to transgress the real earthly time and transfer to the only reality given to a human being, namely, that of the soul.

The author-narrator has designed a portrait, not of a hero, but a lonely man standing on the threshold of death. Following biblical poetics, the life story of the main character is depicted as a constant penetration of a human being from the darkness into the light. The whole life of Valancius is put into a single day expressed with the help of the dawn of the spring topos, so typical of the mythical and historical Lithuanian poetic perception of the 19th century.

The biographical novel "The Shepherd" highlights the harmony of Lithuanian nationality and the catholic faith characteristic of Motiejus Valancius. The image of the diplomat of the Lithuanian nation created in the novel is close to the notion of a Lithuanian national identity formulated by Algirdas Julius Greimas. Much of the attention in the novel is dedicated to the meetings of the main character with the prominent figures of Lithuanian literature and culture in the 19th century.

Original texts written by Valancius himself are weaved into the cloth of the narrative and thus support the genre of a biographical novel. The novel also contains original excerpts from Simonas Stanevicius', Antanas Baranauskas' works which indicate the author-narrator's attention to the Lithuanian poetic tradition of the 19th century.

Keywords: *biographical novel, literary portrait, the 19th century Lithuanian literature, culture and history, Motiejus Valancius, the topos of the flight of the soul.*

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ МОТІЮСА ВАЛАНЦІЯ В БІОГРАФІЧНОМУ РОМАНІ «ПОВОДИР» ЮОЗАСА ЯСАЙТИСА

Егле Кетуракієне

Доктор гуманітарних наук, доцент

Вільнюський університет, Литва

egle.keturakiene@knf.vu.lt

ORCID ID 0000-0003-2951-7313

Метою статті є аналіз літературного портрету Мотіюса Валанція, відомого литовського письменника, культурного діяча і єпископа середини XIX століття, який зображений у біографічному романі «Поводир» Юозаса Ясайтиса. Аналіз портрету головного героя пов'язаний з концепцією жанру біографічного роману, запропонованою Михайлом Бахтіним. Роман Юозаса Ясайтиса «Поводир» відноситься до енергійного типу біографій, які обговорював Бахтін. До пам'яті головного героя приходять багато деталей з реального життя Мотіюса Валанція. Цілісний портрет письменника та єпископа розкривається через спогади головного героя, символічну подорож його свідомості в минуле, передбачену повторюваним топосом польоту душі, настільки відомим у європейському поетичному сприйнятті, що дозволяє переступити реальний земний час і перейти до єдиної реальності, даної людині, а саме — душі.

Автор-оповідач оформив портрет не героя, а самотньої людини, що стоїть на порозі смерті. Слідуючи біблійній поетиці, історія життя головного героя зображується як постійне проникнення людини з темряви на світло. Усе життя Валанція вкладено в один день, виражений за допомогою зорі весняного топосу, такого типового для міфічного та історичного литовського поетичного сприйняття XIX століття.

Біографічний роман «Поводир» висвітлює гармонію литовської національності та католицьку віру, характерну для Мотіюса Валанція. Образ дипломата литовської нації, створений у романі, близький до поняття про національну ідентичність Литви, сформульованого Альгірдасом Юліусом Греймасом. Значна увага в романі присвячена зустрічам головного героя з видатними діячами литовської літератури та культури XIX століття.

Оригінальні тексти, написані самим Валанцієм, вплетені в сюжет оповіді і таким чином підтримують жанр біографічного роману. У романі також містяться оригінальні уривки з творів Симонаса Станевічіуса, Антанаса Баранаскаса, які свідчать про увагу автора-оповідача до литовської поетичної традиції XIX століття.

Ключові слова: біографічний роман, літературний портрет, литовська література, культура та історія XIX століття, Мотіюс Валанцій, топос польоту душі.

The purpose of the article is to discuss a literary portrait of Motiejus Valancius, a prominent figure in literary and cultural life in Lithuania in the mid-19th century, created in the biographical novel *The Shepherd* by Juozas Jasaitis (2005). The analysis of the main literary character, in its turn, is inseparably related to yet another task, namely, the discussion of the genre of biographical novel, in other words, how the depiction of a literary character correlates with the genre of biographical novel indicated by the author-narrator himself.

According to Mikhail Bakhtin, the sources of contemporary European biographical novels reside in the Late Antiquity, Roman-Hellenistic epoch when biographical forms highlighted self-perception and identity of a public person (Bakhtin, 1975, p. 290). For Bakhtin, Antique biographies featuring the “essential criterion of publicity” (Bakhtin, 1975, p. 293) were of two types: energetic (Plutarch) and analytic (Suetonius). Mikhail Bakhtin defined the energetic type of biography as the revelation of “energy”, i.e. personality character, through his/her actions, behavior, speeches, and other expressions of human activity: “biographical time (...) is the dissemination of a personality character” (Bakhtin, 1975, p. 291) which does not coincide with chronology. In Mikhail Bakhtin’s opinion, “personality character neither grows nor changes – it only fulfills itself when it is depicted fragmentally in the beginning, whereas it becomes complete and whole at the end of a biography” (Bakhtin, 1975, p. 292). The second, analytical, type of biography features a scheme with certain defined categories which describe biographical material: a public life, family life, relations with friends, virtues, faults, habits (Bakhtin, 1975, p. 292). According to Mikhail Bakhtin, this type of biographical form that has remained up to nowadays is created following categories: as a person, as a writer, as a thinker, and so on (Bakhtin, 1975, p. 293). Bakhtin emphasized that the self-perception of an individual was not revealed by the above-mentioned biographical forms of Antiquity. In the majority of cases, public rhetorical forms, which later suffered certain modifications, prevailed.

The biographical novel *The Shepherd* by Juozas Jasaitis indicates the modification of the energetic biography type discussed by Mikhail Bakhtin. The novel offers a unified literary portrait of Motiejus Valancius as a human being and a bishop, a spiritual leader of the Lithuanian nation, which is composed of the depiction of the writer’s literary, cultural and diplomatic activity. However, in the contemporary biographical novel by Jasaitis, the public activity of a person is revealed through private existence, individual experiences of consciousness. In the biographical novel, this junction of private and public life is symbolically represented by the space of a room where the whole life of the main character – bishop Motiejus Valancius – takes place.

Mikhail Bakhtin claimed that the chronotope of time and space typical of biographical forms is related to the chronotope of the path of life. The biographical novel *The Shepherd* by Juozas Jasaitis offers a symbolical journey of the main character's — Motiejus Valancius' — consciousness into the past times. The chosen modern strategy of narration is intended to reveal Motiejus Valancius' personality, his path of life through his whole life memories as a bishop and a writer.

The whole narrative of the biographical novel is composed as the existence of a human being in a liminal situation, as approaching the threshold between life and death, like a monologue of a dying patient's consciousness, "wandering" of memory into the past: "the bishop returned to his shelter of darkness. He liked his present wandering in the fields of his youth, picking up those first roots of his great works, the sprouts. Where was that turning point when he faced these works? Probably, when he moved up to St Petersburg with Vilnius Theological Academy" (Jasaitis, 2005, p. 33), as contemplation of the whole path of life and spiritual leadership.

This artistic decision of the author-narrator allows the reader to view the hero of the Lithuanian culture as a solitary man tormented by a liver disease, separated by time and tsarist government expatriation from his fellows (bishop Ignas Holovinskis, Juozapas Dovydaitis, Aleksandras Beresnevicus), remaining only with himself, his own books, faith and the only loyal servant Fortunatus. The conversation between Motiejus Valancius and Fortunatus, the only close friend remaining alive in this life journey, reveals the intention of the main character to contemplate upon the human life and its purpose. The idea typical of the modern romantic literary thought that human life is uncertainty is formulated in the biographical novel: "And what a human being is, indeed, he does not know it well himself" (Jasaitis 2005: 24). It is worth bearing in mind here Algirdas Julius Greimas' words about friendship: "if [a man is] successful, s/he has two or three friends <...> there is little more to desire from life" (Greimas, 1991, p. 280).

Contemplation of the whole life from the perspective of time creates a critical self-approach of the character, enables one to see one's human vices (the death scene with Antanas Baranauskas, who administers the Last Anointment, then Valancius admits he has abandoned his fellow Daukantas). The critical self-perception of the main character in the biographical novel is related to the confession of his guilt and the motif of Christian repentance: "<...> I would like to confess my two sins which I regret. I put into the wrong and offended my fellow old Daukantas. I broke my word that I had given him: I did not ensure his well-being in a venerable age. I did not publish his stories. Moreover, it is my fault that the first ones who had undertaken to spread the Lithuanian printed word — ordinary people, priests — were ensnared by the tsarist gendarme. <...> I beg them all

and all my sheep as well to forgive me, whereas the Lord, I beg Him to forgive me all my sins” (Jasaitis, 2005, 133–134). The scene of the Last Anointment of gravely ill bishop Valancius is followed by an eloquent dream where the main character sees the idyll of the past that symbolizes reconciliation of the main character with the world and himself, the junction between the past and the present: the hill of Zemaiciai, shepherds frolicking in the shadows of trees.

The meditation of the dramatic life of the main character, bishop Valancius is self-observation, the path to the self, circular movement of memory, return to the past, silent confession of the whole life to God and the Lithuanian nation in the presence of the approaching leave of the world, when such questions as to whether I was useful to the Lithuanian nation, will people remember my feats and works, whether my life was meaningful are constantly raised. Memory as the sign of the meaning and legacy of life is very important for the main character of the novel.

The memories of the dying character, Motiejus Valancius, are envisaged by a poetic topos of a spiritual flight, well known in European poetic self-perception (Horatius, Sarbievius, Mickevicius, Maironis) and symbolizing “the transfer from conditional existence to unconditional existence, i.e. total freedom” (Eliade, 1997, p. 123) thus meaning “the possibility to move according to one’s will” (Eliade, 1997, p. 124): “today by taking farewell I had a flight throughout my life” (Jasaitis, 2005, p. 131). The topos of the flight of the soul envisages the spiritual state of the main character of the biographical novel, the bishop Motiejus Valancius, who is ill, his detachment from the triviality of everyday life; it signifies the aspiration for the transcendental existence. At the end of the biographical novel, this flight of the soul is transformed into the vision of the main character, namely, the allegory of the throne of God: “He knows — there, in a splendid throne, surrounded by angels and saints God sits. He has known him from scriptures so far, the books of the Old Testament <...> Now he will see him with his own eyes for the first time and will stand against his bright face” (Jasaitis, 2005, p. 138).

The author-narrator inserts authentic works by Motiejus Valancius into the reminiscences of the life of the main character. In the novel, the character asks his loyal fellow Fortunatus to read him his Preface to “Zemaiciu vyskupyste/ Bishopric of Zemaiciai”, a chapter from the book about Varniai Cathedral, the funeral of bishop J.A. Giedraitis, extracts from “Biographies of Saints’ Lives”, “Juze from Palanga”, “Children’s Book”, “Pastoral Letters” about the necessity of soberness and matrimonial diplomacy. The biographical novel “The Shepherd” contains a scene created by Juozas Jasaitis where Fortunatus’ reading of Valancius’ texts aloud indicates an important function of the genre, i.e. memorization, reminding of the biographical tradition in Antiquity when depiction of the public life of a person was

prevailing. To put it in Mikhail Bakhtin's words, even St. Augustine's "Confessions" were intended to be recited aloud. Their form features the "alive spirit of a Greek square where the self-perception of a European man was firstly highlighted" (Bakhtin, 1975, p. 85). Motiejus Valancius' works, especially "Pastoral Letters" are related to oral tradition. They were not dedicated to silent reading to oneself but rather to spread the idea of Catholicism publicly. Therefore, the mentioned scene from the novel is an organic reflection of the specificity of Motiejus Valancius' works that joins together oral and written traditions.

Self-perception of the main character of the biographical novel *The Shepherd* is based on the idea of Motiejus Valancius' whole life: how to preserve catholic faith, that spiritual reality that serves as a foundation for existence of both an individual and a nation. This, according to Algirdas Julius Greimas, is "the most important stimulus and guarantee of a human and national activity" (Greimas, 1991, p. 420). The dominant theme of the catholic faith in the novel *The Shepherd* is strengthened by a constant echo of *Te Deum laudamus* praising the existence of God.

The literary portrait of Motiejus Valancius created in the biographical novel acquires peculiarities of a historical person. Algirdas Julius Greimas wrote that there is no absolute history, "there is only one History – the human one" (Greimas, 1991, p. 420). The novel provides the picture of Motiejus Valancius as a humanly, caring, father-like bishop (bishop's communication with bishopric children, a scene with the little Johny, future Maironis). According to the historian Alekna, young Motiejus Valancius, while teaching children in Kraziai gymnasium, "revealed earnest obedience to his duties, earned attachment from his pupils, took care to maintain their morality unblemished. He loved children as a real mother. Priest Hieronimas Rackauskas, a pupil of Valancius, also acknowledges Valancius' pedagogical talents. Love of children and youth, in general, is evident throughout the whole life of Valancius" (Alekna, 1975, p. 8).

At the same time, Valancius is depicted as a wise diplomat, experienced politician, representative of silent resistance capable of social navigation, becoming small among the small ones, being the spiritual shepherd of the whole nation, not only aristocrats, noblemen but also of ordinary Lithuanian peasants. According to the historian Vytautas Merkys, "Valancius' insight that namely Lithuanian peasantry (and minor noblemen), not noblemen-landlords determine nationality and turn to be the main support for the Church has been historically approved. <...>" (Merkys, 1999, p. 782). The notion of Lithuanian nature formulated by Algirdas Julius Greimas in his article "To be a Lithuanian" is worth remembering to determine the nature of Motiejus Valancius', who avoided manifestations of radical nationalism and direct conflict, national activity as it is depicted in the biographical novel *The Shepherd* by Jasaitis. Algirdas Julius Greimas claims

that “to be a minority, a representative of minority, does not only mean to preserve one’s feeling of national pride. It also means to adapt to the majority, insert oneself into that majority to develop one’s personal and national possibilities. <...> Only these individuals survive who can find their place in the surrounding society without selling themselves. Only these national minorities survive <...> that have historical awareness and historical patience. The wisdom of the Lithuanian nation is to know how to wait” (Greimas, 1991, p. 322). The biographical novel constantly emphasizes the harmony of the catholic faith and Lithuanian nature spread by bishop Valancius (the evangelical parable of sowing). In Vytautas Merkys’ words, “the peculiarity of Valancius’ phenomenon is the understanding of the harmony between the Lithuanian nature and the catholic faith and its historical perspective. <...> Neither before Valancius nor long after him, there was any bishop capable of such insight. On the contrary, his successors “reclined” to the past and strengthened their relations to the noblemen, thus partially destroying Valancius’ achievements” (Merkys, 1999, p. 783).

The biographical novel by Jasaitis contains many biographical details from Valancius’ life that emerge in the consciousness of the character: memories of Kraziai school, life in Varniai, Vilnius seminaries, being a priest in Mazyr, period of expatriation in Kaunas when the bishop was forbidden by the tsarist government to attend to other Lithuanian parishes. The biographical novel gives hints about the cultural -Lithuanian activity of Zemaiciai in Vilnius university at the end of the 19th century.

Mikhail Bakhtin claimed that the chronotope of the meeting is typical of the novel of the genre (Bakhtin, 1975, p. 247). The main character in the biographical novel — bishop Valancius — remembers many meetings he has had in his life. For instance, when Motiejus Valancius meets a student from Vilnius University, Simonas Stanevicius, and Jurgis Plioteris in the yard of Petras Skarga and all three discuss the future paths of the revival of the Lithuanian nation. Famous ode by Simonas Stanevicius “Fame of Zemaiciai” is weaved into the cloth of the narrative, yet, to tell the truth, the author-narrator quotes those stanzas that speak about the love to mother tongue and belief in the life of the nation.

The world of Antiquity becomes alive in the biographical novel *The Shepherd* by Juozas Jasaitis, which is based on romantic Christian poetics. Not only does the genre memory of the novel *The Shepherd* reaches the age of Antiquity, but the narrative itself also contains many Latin quotations signifying civil and moral content: “And now the government hung a golden cross on Valancius which he had never worn. In his journal he made a note in Latin: Beware Danaas bearing gifts” (Jasaitis, 2005, p. 33). Motiejus Valancius’ life in Mozyr, the very border of Gudya (cont. Belarus) is described in the following words: “he felt here as if expatriated from home and desired to come back there. A roman sentence *Patria fumus igne aliena lucen-*

tor swirled in his head, i.e. smoke from fatherland is dearer than foreign fire. Therefore, he was overjoyed when the bishop of Zemaiciai, Giedraitis, managed to get him a place as a teacher in Kraziai gymnasium” (Jasaitis, 2005, p. 30).

The whole life of Motiejus Valancius in the biographical novel *The Shepherd* is put into one day. It is symbolical that the beginning of the novel reaches its ending as if the narrative moved in a cyclical manner of time when the topos of an approaching spring morning, so significant in the literary and historical self-perception of Lithuania and Lithuanians in the 19th century, becomes the unifying axis.

There is much of light, glitter, and chastity – symbolism of the divine existence – in the biographical novel *The Shepherd* by Juozas Jasaitis. It seems as if the author-narrator warily formulates the idea that the life of bishop Motiejus Valancius is a constant penetration from the world of darkness into the light. Farewell to the earthly world is envisaged as a raising up of a flyer towards the world of eternal light: “Books fall from under the armpit and scatter on the path. He flies over the town – the Dominican monastery and the new church withdraw in the distance” (Jasaitis, 2005, p. 137).

The biographical novel *The Shepherd* by Juozas Jasaitis might be treated as a literary document of the 19th-century Lithuanian culture and history that helps to get acquainted with not only the text of Motiejus Valancius life and works but also with the socio-historical and cultural situation of the mid-19th century Lithuania. Yet, most importantly, the author-narrator has composed a portrait not of a historical hero but that of a *human being* – bishop Motiejus Valancius – who is physically tired yet spiritually resistant, who claimed “he could die for the faith” (Jasaitis, 2005, p. 109).

REFERENCES

- Alekna, A. (1975). *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius* [Samogitian Bishop Motiejus Valančius]. Lituanistikos institutas [in Lithuanian].
- Bakhtin, M. (1975). *Voprosy literatury i estetiki* [Literature and Aesthetics]. Khudozhestvennaya literatura [in Russian].
- Eliade, M. (1997). *Šventybė ir pasaulietišumas* [Holiness and Secularism]. Mintis [in Lithuanian].
- Greimas, A. J. (1991). *Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis* [From Near and Far. Literature, Culture, Beauty]. Vaga [in Lithuanian].
- Jasaitis, J. (2005). *Ganytojas: 2 romanai* [Shepherd: 2 Novels]. Naujasis lankas [in Lithuanian].
- Merkys, V. (1999). *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo* [Motiejus Valančius. Between Catholic Universalism and Nationalism]. Mintis [in Lithuanian].

УДК 811.6.2'42

Журналістське дослідження в українських реаліях

Вікторія

ГАЛУДЗИНА-ГОРОБЕЦЬ

канд. мистецтвознавства, доц.

Київський національний
університет культури і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36,
Київ, Україна, 01133

torrygal@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0757-6665

© Галудзіна-Горобець В., 2021

У статті розглядається теоретичний аспект особливостей журналістського розслідування в інформаційному просторі.

Теоретико-методологічної базою дослідження стали праці сучасних журналістикознавців (О. Дудко, А. Бабінець, В. Здорова, О. Тертичний, В. Карпенко, Г. Кривошея та інші). Рецепція наукових праць згаданих дослідників дозволила виокремити специфічні риси аналітичних жанрів, зокрема журналістського розслідування.

У статті підкреслюється, що на шляху становлення журналістського розслідування була так звана «Вотергейтська справа» (від назви вашингтонського готелю «Вотергейт», у якому розмістився штаб Демократичної партії), започаткована кореспондентами газети «The Washington Post». Журналістське розслідування змінило хід історії і відтоді зайняло пріоритетні позиції серед найпрестижніших жанрів незалежних ЗМІ в Америці, а згодом і в європейських країнах. І насамперед унаслідок того, що журналісти у цих державах були захищені існуючим рівнем демократії.

Окреслено, що за період розбудови незалежності з початку 90-х рр. XX ст. Україна пережила доволі багато політичних і суспільних скандалів, під час яких десятки чиновників були змушені з ганьбою залишити свої посади. Здебільшого першопричиною для відкриття справ ставали журналістські розслідування. Очевидно, що для деяких кіл, пов'язаних із великою політикою, бізнесом, владою, вторгнення журналістів у ці, здебільшого напівзакриті від широкої громадськості сфери, завжди було небажаним.

Зроблено висновок, що після Революції Гідності журналістське розслідування стає одним із головних жанрів української журналістики. Цей жанр виконує величезну соціальну місію: він спрямований на викриття несправедливості, порушень закону або навіть злочинів, які залишаються поза увагою правоохоронних органів.

Ключові слова: жанр, журналістські розслідування, аналітичні жанри, аналітична журналістика.

JOURNALISTIC RESEARCH IN UKRAINIAN REALITIES

Victoriia Haludzina-Horobets

PhD in Art History, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
ORCID ID 0000–0002–0757–6665
torrygal@ukr.net

The article considers the theoretical aspect of journalistic investigation genre features in the information space.

The theoretical and methodological basis of the study was the works of modern journalists (V. Ivanov and O. Dudko, A. Babinets, G. Kryvosheya, V. Zdoroveha, O. Tertychniy, V. Karpenko, and others). The reception of the mentioned researchers scientific works made it possible to distinguish specific features of analytical genres, including journalistic investigations.

The article emphasizes that the so-called “Watergate case” (from the name of the Washington hotel “Watergate”, which houses the headquarters of the Democratic Party), founded by the correspondents of The Washington Post, was on the way to the formation of investigative journalism genre. The journalistic investigation changed the course of history and since has taken priority positions among the most prestigious genres of independent media in America and later in European countries. And first of all, because that journalists in these countries were protected by the existing level of democracy.

It is outlined that during the period of independence development from the beginning of the 90s of the 20th century, Ukraine has experienced many political and social scandals, during which dozens of officials were forced to resign in disgrace. Basically, the root cause for the discovery of cases was journalistic investigations. Of course, for certain circles, in particular, those involved in big politics, power, business, the intrusion of journalists into these areas, which are mostly semi-closed to the general public, has always been undesirable.

It is concluded that after the Revolution of Dignity, investigative journalism became one of the main genres of Ukrainian journalism. This genre fulfills a huge social mission: it aims to expose injustice, violations of the law, or even crimes that are ignored by law enforcement agencies.

Keywords: genre, journalistic investigations, analytical genres, analytical journalism.

Актуальність теми

Незважаючи на те, що розслідування вважаються вищим пілотажем у професійній журналістиці, в українському науковому та інформаційному просторі до сьогодні маємо, на жаль, лише поодинокі теоретичні розробки жанрової природи журналістського розслідування та системного аналізу відповідних публікацій у друкованих ЗМІ (Тертычный, 2000).

Щоправда, останнім часом побачили світ кілька цікавих видань на цю тему. Зокрема, в перекладі українською вийшла книга Фолькера Лілієнталя «Розслідування» (Фолькер Лілієнталь, 2016), в якій визнаний фахівець масмедіа щедро ділиться німецьким набутком журналістських розслідувань. Особливою цінністю дослідження Ф. Лілієнталя є те, що автор ґрунтується не тільки на власному практичному досвіді, а і на численних працях своїх колег. Саме на практиці, на конкретних прикладах показуються й аналізуються як вдалі, так і помилкові кроки журналістів-розслідувачів. Подібний досвід, безперечно, буде корисним для українських реалій.

Стан розробки проблеми

Певним прирощенням знань про специфіку побутування публіцистики розслідувального характеру в інформаційному просторі стали статті О. Дудка (Дудко, 2010), А. Бабінець (Бабінець, 2017) та інших дослідників (Василенко, 2006; Засорина, 1999; Каппон, 2005; Карпенко, 2002; Кривошея, 2004).

Завданнями статті є теоретичне осмислення жанрових особливостей журналістського розслідування в інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу

На основі згаданих і багатьох інших публікацій можна зробити висновок про те, що журналістське розслідування — це «аналітично-публіцистичний жанр, у якому автор виявляє критично-наслідкові зв'язки, події, явища, процеси, відтворює і аргументує свою точку зору. Журналістське розслідування розглядають і як метод журналістської діяльності» (Кривошея, 2013).

Професійний вислів «журналістське розслідування» вперше побачив світ на шпальтах американської періодики наприкінці 60-х рр. ХХ ст. На думку канадського журналіста В. Маларека, в появі цього терміна неабияку роль відіграла війна у В'єтнамі, оскільки невідповідність між жорстокою реальністю і офіційними джерелами інформації була різкою.

Внаслідок численних журналістських розслідувань широкий читачський загал був об'єктивно поінформований про справжню картину військових подій, про безчинства і злочини американських воєнків у В'єтнамі. Після низки публікацій на цю тему безглуздість війни стала очевидною для всіх.

Черговою сходинкою на шляху становлення жанру журналістського розслідування була так звана «Вотергейтська справа» (від назви вашингтонського готелю «Вотергейт», у якому розмістився штаб Демократичної партії), започаткована кореспондентами газети «The Washington Post» у червні 1972 р. У той час, коли всі американські друковані ЗМІ поширювали нав'язвану владою кримінальну версію програбування штабу партії, журналісти згаданого видання почали проводити альтернативне дослідження щодо перебігу виборчої кампанії глави адміністрації Білого Дому.

Процес пошуку істини тривав два з половиною роки і завершився відставкою президента США Р. Ніксона.

Журналістське розслідування змінило хід історії і відтоді зайняло пріоритетні позиції серед найпрестижніших жанрів незалежних ЗМІ в Америці, а згодом і в європейських країнах. І насамперед унаслідок того, що журналісти у цих державах були захищені існуючим рівнем демократії. Варто нагадати у цьому зв'язку і сучасний процес, висвітлюваний американськими та європейськими журналістами, щодо втручання Росії у вибори президента США на користь Д. Трампа, у вибори президента Франції на користь Марі Ліпен тощо.

Україна, на відміну від США і Європи, століттями не мала власної державності, демократичних інституцій, незаангажованої преси. Саме тому жанр журналістського розслідування зароджувався в зовсім інших умовах: він виокремився в сфері художньої публіцистики І. Франка, М. Коцюбинського, М. Драгоманова, Б. Грінченка, В. Липинського, С. Єфремова, А. Ніковського, М. Хвильового та ін.

В умовах радянського тоталітаризму про оприлюднення у ЗМІ творів, які б викривали антинародний, антиукраїнський характер кремлівської влади, не могло бути й мови. Такі публікації з'являлися тільки в діаспорі. Це, зокрема, виступи В. Винниченка: «Одвертий лист до М. Горького», який полонив сучасників письменника дошкульністю й сміливістю звинувачень, кинутих в обличчя визнаному корифеєві російської радянської літератури за шовіністичну вихватку проти українського народу; «Революція в небезпеці!»; «Була, є й буде» та інші праці.

Яскравими також були публікації І. Багряного «Чад імперії», «Істерика російського фашизму», «Смітник імперії й сталінські апельсини», «Чому я не хочу вертатись до СРСР?», «Ціна хрущовського ведмедика», «Про свободу слова, совісті і преси за залізною заслоною» та ін., які дослідниками вважаються журналістськими розслідуваннями злочинів сталінського режиму.

На теренах підрадянської України у 60 — 70-ті рр. XX ст. цензура дозволяла журналістам писати лише про «окремі недоліки в будівництві комунізму». Журналістське розслідування не вписувалося в іє-

рархію жанрів, критерії яких були чітко регламентовані ідеологами. Формально нібито дозволялося писати про все, насправді ж існували обмеження, порушувати які було ризиковано. Влада одразу реагувала.

Скажімо, журналістське розслідування Степана Колесника «Верблюд і капуста» («Радянська Україна». 1964. 16 червн.) про кричущі факти «розбазарення» державних коштів під час орошення земель, коли труби для меліорації проводилися по сухих землях заради звіту, мажорного рапорту та отримання премій, викликали різкий осуд ЦК. Журналісту оголосили сувору догану, звільнили з роботи і заборонили працювати у засобах масової інформації. Це рішення змушені були повідомити всі ЗМІ. За висловом М. Хрущова, преса перетворювалася на «підручних партії».

Однак навіть під загрозою репресій, психіатричних лікарень і концтаборів новітньої доби, ризикуючи не тільки своїм та своїх близьких благополуччям, а й жертвуючи власним життям, І. Світличний, І. Дзюба, В. Чорновіл, Є. Сверстюк, В. Марченко та багато інших журналістів і письменників, яких згодом назвуть «диссидентами», свою творчу енергію спрямували на боротьбу з тоталітарною системою.

У вересні-грудні 1965 р. І. Дзюба написав працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яку О. Глушко назвав класичним зразком журналістського розслідування (Глушко, 2006). У своєму дослідженні не якоїсь локальної, а глобальної проблеми, хоча й старанно замаскованої пропагандистськими кліше, І. Дзюба викрив великодержавний шовінізм. Згаданому журналістському розслідуванню передував лист до тодішнього першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького. Відповіді не було. Тоді й з'явилося журналістське розслідування.

Через якийсь час праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» була оприлюднена за кордоном у перекладі на російську, англійську, французьку, італійську та китайську мови. В Україні того часу вона так і не була опублікована.

Натомість з'явилася компілятивна брошура «Що і як обстоює Дзюба?». Автора виключили зі СПУ. Не домігшись покаяння (відмови і самоосудження), його кинули до в'язниці на півтора роки.

Незважаючи на те, що з другої половини 60-х рр. ХХ ст. ідеологічна атмосфера над Україною згущується і цензура знову інтенсивно починає гальмувати друковану продукцію — ЗМІ й художню літературу (згадаймо довготривале замовчування творчості В. Симоненка, Ліни Костенко, безпрецедентне шельмування «Собору» О. Гончара тощо), письменство не спинилося в своєму розвитку. Активне покоління українських шістдесятників (І. Драч, М. Вінграновський та ін.), що виросло в умовах жорсткого ідеологічного пресингу, але не зазнало на собі тиску сталінського терору, «вважає своїм обов'язком поглиблю-

вати процес акумуляції національної свідомості» (Кузьменко, 2018). В задушливій атмосфері передгроззя постали сприятливі обставини для «захального слова». На думку відомого дослідника з діаспори Юрія Бойка, сприятливість полягала у тому, що «захальної творчості ніяка сила викоринити не в стані. Бо є люди, і є читачі, що шукають справжнього, а не скаліченого насильством слова. Діють друкарські машинки, гектографи, пишуться рукою переписані копії» (Кузьменко, 2018).

Серед найрезонансних журналістських розслідувань в умовах розбудови незалежності в Україні варто назвати публікацію Віталія Карпенка «Державний переворот» («Вечірній Київ». 1996. 8 лют.). Відомий журналіст і головний редактор газети «Вечірній Київ» чи не вперше серед представників українських масмедіа звернув увагу читачів на метаморфози в проведенні військової реформи, яку на той час активно лобював міністр оборони Валерій Шмаров. Внаслідок проведеного розслідування Віталій Карпенко з'ясував, що замість посилення обороноздатності України, міністерство нелегітимно прагнуло ліквідувати військові округи, які залишилися після розвалу СРСР. Така «реформа» призвела б до ускладнення зв'язків із Генеральним штабом і повної втрати централізованого управління військами.

Проте найголовніше — тодішній міністр оборони пропонував розбудовувати українську армію за регіональним принципом, перевівши її на фінансування місцевими бюджетами. Інакше кажучи, за цим планом, на Донбасі та Галичині передбачалося створення територіальних армій, які б підпорядковувалися лише місцевій владі.

Одразу ж після публікації в газеті В. Шмаров звернувся до суду з позовом на редакцію за наклеп. Позов міністра оборони був задоволений лише частково.

Суд зобов'язав редактора «Вечірнього Києва» спростувати наведені в публікації факти і компенсувати завдану міністру оборони моральну шкоду в розмірі 315 мільйонів купонокарбованців (3150 гривень).

Натомість редакція популярного видання жодних спростувань не оприлюднювала і нічого не заплатила позивачеві. Після судового процесу, 8 липня 1996 року, В. Шмаров подав у відставку за власним бажанням.

Також не можна оминати поза увагою професійну діяльність журналіста і засновника видання «Українська правда» Георгія Гонгадзе, жертву політичного вбивства, скоєного у 2000 році. Ресурс «Української правди» він створив разом із Оленою Притулою вже наступного дня після другого Всеукраїнського референдуму, на підставі якого тодішній президент України Л. Кучма мав намір збільшити свої повноваження. У численних журналістських розслідуваннях напри-

кінці 1999-х — на початку 2000-х рр. Г. Гонгадзе критикував діяльність Л. Кучми, розкривав його корупційні схеми власного збагачення тощо.

У липні 2000 року журналіст звернувся до Генпрокуратури України з проханням захистити його від невідомих осіб, які постійно стежили за ним. 16 вересня 2000 року Г. Гонгадзе зник. Журналістські розслідування Георгія Гонгадзе на тривалий час підірвали довіру значної частини українців до тодішньої влади і стали причиною багатьох антиурядових мітингів у 2000–2001 рр., відомих нині як народний рух «Україна без Кучми».

В арсеналі резонансних журналістських розслідувань — публікація, що мала назву «Перевертні» («Сьогодні». 2002. 1 серпн.), про вбивства пересічних громадян і регіональних політиків співробітниками МВС на чолі з експрацівником Управління з боротьби з організованою злочинністю підполковником Ігорем Гончаровим. Справу «перевертнів» узяв під особистий контроль тодішній президент Л. Кучма.

Лише 2005 року «справу перевертнів» передали до суду. Внаслідок судових слухань було доведено, що банда «перевертнів» Гончарова мала причетність до 13 вбивств і понад 70 злочинів. Усі члени банди в результаті були заарештовані.

Ще одне резонансне розслідування провів журналіст «Української правди» Сергій Лещенко у 2011 році. Воно стосувалося «таємниць» «Межигір'я» задовго до того, як масток тодішнього президента України В. Януковича разом із золотим батонном — символом заможного життя олігарха став надбанням громадськості.

Після виходу розслідування всім стало зрозуміло, що скромний, порівняно з цілим комплексом «Межигір'я», будиночок, який президент показав обраним журналістам у 2011 році, — не що інше, як муляж.

Висновки

За період розбудови незалежності з початку 90-х рр. ХХ ст. Україна пережила доволі багато політичних і суспільних скандалів, під час яких десятки чиновників були змушені з ганьбою залишити свої посади. Здебільшого першопричиною для відкриття справ ставали журналістські розслідування. Очевидно, що для деяких кіл, пов'язаних із великою політикою, бізнесом, владою, вторгнення журналістів у ці, здебільшого напівзакриті від широкої громадськості сфери, завжди було небажаним.

Однак нині, після Революції Гідності, журналістське розслідування стає одним із головних жанрів української журналістики. Цей жанр виконує величезну соціальну місію: він спрямований на викриття несправедливості, порушень закону або навіть злочинів, які залишаються поза увагою правоохоронних органів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бабінець А. «Розслідування — у тренді. Але через це знищено жанр». *Журналіст України*. 2017. № 1, січень. С. 12–15.
- Василенко М. К. (2006). Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі: монографія. Київ: Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 2006. 238 с.
- Глушко О. (2006). Журналістське розслідування: історія, теорія, практика: навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Арістей. 142 с., С. 17.
- Журналистское расследование: история метода и современная практика. (2003). Под общ. ред. А. Д. Константинова. СПб.: «Издательский дом» Нева»; Москва : ОЛМА-ПРЕСС. 480 с.
- Засорина Т., Федосова Н. (1999). Профессия — журналист. Ростов-на-Дону : Феникс. 320 с.
- Іванов В., Дудко О. (2010). Журналістське розслідування та журналістське дослідження в журналістикознавстві. Проблеми ідентифікації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Сер. : Журналістика. Вип. 10. С. 5–12.
- Каппон Р. Дж. (2005). Настанови журналістам Ассошейтед Пресс: Професійний poradnik. Київ: КД «Києво-Могилянська академія». 158 с.
- Карпенко В. О. (2002). Газетні жанри як комунікативні форми журналістики. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка. 236 с.
- Кривошея Г. П. (2013). Екстремальна журналістика в національному інформаційному просторі. Поняття, терміни: навч. посіб. Київ : Книжкове видавництво НАУ. 109 с., С. 59–60.
- Кривошея Г. П. (2004). Журналістика: поняття, терміни. Київ : КиМУ. 202 с.
- Кузьменко В. (2018). У всесвіті слова: літературно-критичні студії. Київ : Друге дихання. 684 с., С. 285.
- Тертычный А. А. (2006). Жанры периодической печати: учебное пособие. Москва : Аспект-Пресс, 2000. 312 с. С. 215.
- Фолькер Лілієнталь. (2016). Розслідування. Пер. з нім. В.Климченко. Київ : Центр вільної преси. 135 с.

REFERENCES

- Babinets A. «Rozsliduvannia — u trendi. Ale cherez tse znyshcheno zhanr». *Zhurnalyst Ukrainy*. 2017. № 1, sichen. S. 12–15.
- Vasylenko M. K. (2006). *Dynamika rozvytku informatsiinykh ta analitychnykh zhanriv v ukrainskii presi: monohrafiia*. Kyiv: In-t zhurnalistyky KNU im. Tarasa Shevchenka, 2006. 238 s.
- Hlushko O. (2006). *Zhurnalistske rozsliduvannia: istoriia, teoriia, praktyka: navch. posib. 2-he vyd.* Kyiv: Aristei. 142 s., S. 17.
- Zhurnalystskoe rassledovanye: ystoriia metoda y sovremennaia praktyka.* (2003). Pod obshch. red. A. D. Konstantynova. SPb.: «Yzdatelskyi dom» Neva»; Moskva: OLMА-PRESS. 480 s.
- Zasoryna T., Fedosova N. (1999). *Professyia — zhurnalist*. Rostov-na-Donu: Fenyks. 320 s.

- Ivanov V., Dudko O. (2010). Zhurnalistske rozsliduvannia ta zhurnalistske doslidzhennia v zhurnalistykoznavstvi. Problemy identyfikatsii. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ser.: Zhurnalistyka. Vyp. 10. S. 5–12.
- Kappon R. Dzh. (2005). Nastanovy zhurnalistam Assosheited Press: Profesiinyi poradnyk. Kyiv: KD «Kyievo-Mohylianska akademiia». 158 s.
- Karpenko V. O. (2002). Hazetni zhanry yak komunikatyvni formy zhurnalistyky. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka. 236 s.
- Kryvosheia H. P. (2013). Ekstremalna zhurnalistyka v natsionalnomu informatsiinomu prostori. Poniattia, terminy: navch. posib. Kyiv: Knyzhkove vydavnytstvo NAU. 109 s., S. 59–60.
- Kryvosheia H. P. (2004). Zhurnalistyka: poniattia, terminy. Kyiv: KyMU. 202 s.
- Kuzmenko V. (2018). U vsesviti slova: literaturno-krytychni studii. Kyiv: Druhe dykhannia. 684 s., S. 285.
- Тертышный А. А. (2006). Жанры периодической печати: учебное пособие. Москва: Аспект-Пресс, 2000. 312 с. S. 215.
- Folker Liliiental. (2016). Rozsliduvannia. Per. z nim. V.Klymchenko. Kyiv: Tsentr vilnoi presy. 135 s.

УДК 811.6.2'42

Жанрові особливості аналітичної журналістики у контексті становлення сучасного інформаційного простору

Оксана ГАРАЧКОВСЬКА

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36,

Київ, Україна, 01133

garachkovskaoksana@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-8599-6430

© Гарачковська О., 2021

У статті розглядається теоретичний аспект жанрових особливостей аналітичної журналістики у контексті становлення сучасного інформаційного простору. Теоретико-методологічною базою дослідження стали праці сучасних журналістикознавців (М. Василенко, М. Тимошик, Д. Григораши, А. Захарченко, В. Здровега, В. Качан, О. Колесніченко І. Михайлин, А. Москаленко, О. Тертичний, В. Шкляр та інші). Рецепція наукових праць згаданих дослідників дозволила виокремити специфічні риси аналітичних жанрів.

Обґрунтовується теза про те, що назва «аналітичні жанри», безумовно, не є достатньо точною, оскільки і в інформаційних жанрах журналісти також досить широко використовують засоби аналізу, узагальнення. Проте в інформаційних жанрах аналіз, узагальнення вибудовуються переважно на висвітленні окремих подій, фактів, обмежених певними часовими межами. А в аналітичних жанрах часові межі матеріалу значно ширші. Кореспонденція в її характерних зразках охоплює події, факти за декілька місяців, за квартал, півріччя, а іноді й за більш тривалий термін. Стаття передбачає широке охоплення життєвого матеріалу — з погляду його масштабу й часових ознак.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок про те, що в аналітичних жанрах журналістські матеріали мають переважно діалогічний характер, незалежно від того, притаманна їм діалогічна форма викладу чи ні. У журналістських матеріалах автор безпосередньо звертається до читача, або ж аргументує для нього щось важливе у своїй свідомості як для співрозмовника. Саме тому в журналістських текстах багатьох жанрів порушуються конкретні питання, пропонуються на них відповіді, наводяться докази на користь тієї чи іншої думки і висувуються контрдокази тощо, що створює ілюзію взаємообміну думками з читачем. Аналітичні жанри передбачають осмислення матеріалу порівняно більшого масштабу, за певний період, виникає можливість порушення важливих питань, вирішення нагальних проблем, узагальнення широкого значення рекомендацій, на основі багатогранного аналізу, теоретичної та практичної аргументації.

Ключові слова: жанр, кореспонденція, стаття, огляд, аналітичні жанри, аналітична журналістика.

GENRE FEATURES OF ANALYTICAL JOURNALISM IN THE CONTEXT OF MODERN INFORMATION SPACE FORMATION

Oksana Harachkovska

Doctor of Philology, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
garachkovskaoksana@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-8599-6430

The article considers the theoretical aspect of analytical journalism genre features in the modern information space formation context. The theoretical and methodological basis of the study was the works of contemporary journalists (M. Vasylenko, M. Tymoshyk, D. Hryhorash, A. Zakharchenko, V. Zdroveha, V. Kachan, O. Kolesnichenko I. Mykhailyn, A. Moskalenko, O. Tertychnyi, V. Shkliar, and others). The reception of the mentioned researchers' scientific works allowed us to single out specific features of analytical genres.

The thesis that the name "analytical genres" is certainly not accurate enough is justified since journalists also use the means of analysis and generalization quite widely in information genres. However, in information genres, analysis, generalization is built mainly on the coverage of individual events, facts limited by certain time frames. And in analytical genres, the material time frames are much wider. Correspondence in its characteristic samples covers events, facts for several months, for a quarter, half a year, and sometimes for a longer period. The article provides a broad scope of life material — in terms of its scale and time characteristics.

Based on the study, it was concluded that in analytical genres, journalistic materials are predominantly dialogic, regardless of whether they have an inherent dialogic form of presentation or not. In journalistic materials, the author directly addresses the reader or argues for him something important in his mind as an interlocutor. That is why in journalistic texts of many genres, specific questions are raised, answers are offered, evidence is given in favor of one or another opinion, and counter-evidence is put forward, etc., which creates the illusion of mutual exchange of views with the reader. Analytical genres involve understanding the material on a relatively large scale over some time. There is a possibility of raising important issues, solving pressing problems, generalizing the broad meaning of recommendations based on multifaceted analysis, theoretical and practical arguments.

Keywords: genre, correspondence, article, review, analytical genres, analytical journalism.

Актуальність теми

Назва «аналітичні жанри», безумовно, не є достатньо точною, оскільки і в інформаційних жанрах журналісти також досить широко використовують засоби аналізу, узагальнення. Наприклад, у звіті, репортажі порушуються важливі питання, аналізуються факти, формулюються висновки і пропозиції. Проте в інформаційних жанрах аналіз, узагальнення вибудовуються переважно на висвітленні окремих подій, фактів, обмежених певними часовими межами.

А в аналітичних жанрах часові межі матеріалу значно ширші. Скажімо, у переважній більшості кореспонденцій, у статті, в огляді преси (в основних його видах), у художньо-публіцистичних жанрах — нарисах, фейлетонах, памфлетах — аналіз, висновки вибудовуються на основі вивчення фактів, статистичних даних за більш-менш тривалий термін. Кореспонденція в її характерних зразках охоплює події, факти за декілька місяців, за квартал, півріччя, а іноді й за більш тривалий термін. Стаття передбачає широке охоплення життєвого матеріалу — з погляду його масштабу й часових ознак.

Стан розробки проблеми

Аналітичні жанри виступали об'єктом досліджень багатьох науковців. Зокрема, детальний аналіз здійснив О. Тертичний у підручнику «Жанри періодичної преси» (Тертычный, 2000). Жанри, за М. Бахтіним, у своїй суті опираються на монологічну та діалогічну природу комунікації (Бахтин, 1972). Динаміці розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі присвятив своє дослідження М. Василенко (Василенко, 2006), новинна журналістика була об'єктом наукових зацікавлень З. Вайшенберга (Вайшенберг, 2011). Функціонування жанрів у системі ЗМІ досліджував М. Тимошик (Тимошик, 2010). В. Шнайдер та П. Й. Рауе в «Новому посібнику з журналістики та онлайн-журналістики» акцентують увагу на жанрах новинної й розважальної інформації та власних думках (Вольф Шнайдер, Пауль-Йозеф Рауе, 2014).

Завданнями статті є теоретичне осмислення жанрових особливостей аналітичної журналістики у контексті становлення сучасного інформаційного простору.

Виклад основного матеріалу

Кореспонденція — жанр публіцистики, у якому оперативно, достовірно відображають події довкілля (картини, епізоди, факти), що підлягають нагальному висвітленню й аналізу з викладенням висновків та узагальнень (Літературознавча енциклопедія, 2007).

Інші дослідники акцентують увагу на тому, що кореспонденція — це «матеріал аналітично-публіцистичного жанру, у якому оперативно, діловито та конкретно відображається дійсність у її окремих виявах — картинах, епізодах, фактах, що аналізуються й характери-

зуються з викладом конкретних висновків та узагальнень» (Кривошея, 2004, с. 96).

Оперуючи різними даними, кореспонденція розкриває суть зображуваних подій, явищ, інтерпретує їх, викладає у відповідній послідовності та взаємозв'язках. Залежно від завдання кореспонденція може бути інформативною або аналітичною. Кореспонденція інформативна подає короткі повідомлення про факти без їх оцінки, натомість аналітична (постановочна, критична, роздум) ґрунтовно аналізує різні факти і явища. У кореспонденції поєднані жанрові елементи репортажу, інтерв'ю, замітки, нарис, фейлетону тощо, застосовуються авторські ремарки, діалоги, пейзажні замальовки. Кореспонденцією називають також листи поштово-телеграфного відправлення.

Жанр статті є провідним в аналітичній журналістиці. Поняття «стаття» походить від латинського слова «articulus» і означало спочатку «частина цілого». Це пояснює, чому в журналістській діяльності будь-яка окрема публікація, якщо навіть вона є частиною всього газетного числа, може бути названа словом «стаття». Не випадково також, що, за винятком хіба що коротких повідомлень, статтями називають переважну більшість публікацій різноманітних жанрів. Однак, якщо йдеться про цілком конкретний жанр «стаття» (у вузькому розумінні терміна), то під цим словом розуміють «публікації, що аналізують певні ситуації, процеси, явища, зв'язки з метою виявлення їхнього політичного, економічного або іншого значення і з'ясування того, які позиції варто зайняти, як себе поводити, щоби підтримати або позбутися такої ситуації, такого процесу, такого явища» (Тертычный, 2000, с. 120). Отже, статтю можна визначити як жанр, призначений для аналізу актуальних суспільно важливих процесів, явищ та закономірностей, що ними керують. Аналітичне обговорення предмету в статті мусить бути проведене так, щоби читачі змогли, використовуючи публікацію, роздумувати самостійно над питаннями, що їх цікавлять.

Отже, можна стверджувати про особливу функцію статті. Вона полягає в тому, що стаття пояснює читачам як суспільне, так і особисте значення актуальних процесів, ситуацій, явищ, їх причинно-наслідкові зв'язки й таким чином ініціює роздуми читачів, дії, пов'язані з предметом публікації.

Крім того, вона звертає увагу аудиторії на ті завдання, проблеми, які виникають у зв'язку з описаними ситуаціями, показує, які стратегічні чи тактичні інтереси є в тих чи інших учасників цих ситуацій.

Наводимо приклад аналітичної статті. Джон Карлін — відомий англійський публіцист і сценарист. Як журналіст працював у Аргентині, Мексиці, ПАР, США. У 2000–2017 рр. — постійний автор «Ель Паїс».

18 березня 2018 р. — у день президентських виборів у Росії — провідні іспаномовні видання «Ель Кларін» (Аргентина) та «Ла Вангвардія» (Іспанія) оприлюднили статтю Джона Карліна «Метода в російському безумстві». У перекладі українською мовою її опублікувала «Літературна Україна» (Літературна Україна, 2018). Сергій Борщевський, експерт Центру дослідження Росії, цілком слушно зауважив у передньому слові, що роздуми Джона Карліна будуть цікавими й українським читачам.

На початку статті автор подає моторошну картину отруєння агента КДБ, що втратив віру в «матінку-Росію» і здався західній розвідці, його ж колишніми колегами. У машині «швидкої допомоги» дорогою до лікарні в нього на обличчі з'являються червоні й сині плями, а в очах — липка рідина. Волосся починає випадати. Лікарі розгублені, поки — через кілька днів, упродовж яких пацієнт перебуває на межі життя та смерті, — один військовий спеціаліст виявив, що того отруїли радіоактивним талієм, смертельною речовиною, виготовити яку могли тільки в державній лабораторії в Росії.

Заперечуючи ймовірні аналогії зі Скрипалем — колишнім російським шпигуном, який разом із дочкою зазнав нападу в пасторальному місті Солсбері, Джон Карлін зізнається, що цю жахливу історію він узяв із книги українського історика Сергія Плохія під назвою «Людина з отруєним пістолетом», а її головним героєм є убивця — агент КДБ.

«Росія не спромоглася виробити автомобіль, холодильник, комп'ютер, мобільний телефон чи йогурт конкурентоспроможної на зовнішньому ринку якості, — констатує автор статті. — Вона має велику армію та ядерну зброю, про що на тижні нам знову нагадали речники Кремля, однак в усьому іншому це застигла в часі пропаша країна, яка не знала демократії в жоден момент своєї моторошної історії» (Літературна Україна, 2018).

Читачеві цього матеріалу на основі викладеного пропонується самому зробити висновок щодо методи в російському безумстві. Суть її — рязканні зброєю, тотальній брехні, залякуванні як співвітчизників «світовою змовою проти них», так і міжнародної спільноти «ядерною дубинкою» з єдиною метою: попри все триматися при владі, інакше доведеться відповідати перед міжнародним трибуналом за свої злочини.

Розглянемо огляд як аналітичний жанр журналістики. Усі риси жанру, як правило, ніколи не проявляються в одному матеріалі або навіть у журналістській діяльності одного й того ж самого автора. Впродовж розвитку огляд розширював свої межі, збагачуючись у зв'язку з розгортанням можливостей інших жанрів, набував нових рис як універсальний публіцистичний жанр. Одночасно відбувалось

«розмежування» його на цілу низку різновидів. Процес народження нових якостей, властивостей, різновидів огляду ніколи не зупинявся, адже застиглих, незмінних форм немає, а журналістська практика народжує нові оглядові рубрики.

Літературний огляд — різновид огляду, побудований у формі розповіді про чергові номери журналів, нові книжкові видання.

Натомість міжнародний огляд — різновид огляду, побудований у формі розповіді про міжнародне життя. Матеріали такого плану готують переважно досвідчені оглядачі, політичні коментатори.

Наведемо приклад міжнародного огляду, підготовленого досвідченим журналістикознавцем, політичним коментатором Олександром Володимировим, журналістами Наталею Писанською, Іваном Козловським та Олександром Біликом («Голос України». № 134 (6889). 2018. 24 липн. С. 7). Це, власне, сторінка під загальною назвою «Світ без кордонів». Вона містить кілька матеріалів.

У першому з них — «У США не розглядають ідею референдуму», що належить перу О. Володимирова, йдеться про обговорення в американських ЗМІ результатів зустрічі 16 липня 2018 року в Гельсінкі президента США Дональда Трампа з президентом РФ Володимиром Путіним і нібито висловленої останнім пропозиції про доцільність референдуму на Донбасі.

Другий матеріал, написаний також О. Володимировим, називається «Акрополь перетворився на пательню». Від політичної спеки на Капітолійських пагорбах у США оглядач переходить до зображення природних катаклізмів у Греції, яка потерпає від небувалого суховію. Спека встановилася на території всієї країни. Влада «щодня попереджає жителів міст про небезпеку сонячних ударів і рекомендує не за-лишати свої будинки й квартири після 11-ї години».

Власний кореспондент «Голосу України» в Берліні Наталя Писанська в матеріалі «Мінімалка зросте» проінформувала читачів газети про зростання мінімального розміру оплати праці у Німеччині з 8,84 євро за годину до 9,19 євро за годину з 1 січня 2019 року, а з 1 січня 2020-го — до 9,35 євро за годину.

На сторінці «Світ без кордонів» опубліковано також матеріал журналіста Івана Козловського «Опозиція програла битву за суди», присвячений розгляду законів про Верховний суд у польському Сенаті.

Журналіст Олександр Білик у матеріалі «Ще одна огорожа на рубежі. Чому?» розповів про те, що Болгарія почала будівництво загорожі на всій про-тяжності «133-кілометрового сухопутного кордону з Румунією. Але, якщо на кордоні з Туреччиною подібна споруда зводилася для запобігання незаконному проникненню біженців до країни, то на розмежувальній лінії з північною сусідкою огорожа з'явиться з іншої причини. Вона має захистити Болгарію від проникнення аф-

риканської чуми з Румунії, де небезпечною хворобою заражені дикі тварини й, насамперед, дикі кабани» (Білик, 2018).

Завершується підбірка матеріалів міжнародного огляду інформацією, виділеною жирним шрифтом: *«Вісім країн ЄС надіслали допомогу Швеції для боротьби з лісовими пожежами, які через небувалу спеку тривають уже кілька тижнів»* (Світ без кордонів).

Як бачимо, у наведених вище матеріалах міжнародного огляду «Світ без кордонів» у межах газетної площі однієї сторінки читача було кваліфіковано поінформовано про найголовніші події останнього часу на американському та європейському континентах.

Огляд преси — «матеріал аналітично-публіцистичного жанру, форма рецензування форма рецензування періодичних видань» (Кривошея, 2004. С. 129). Розрізняють такі види оглядів преси: *загальний, інформаційний та тематичний*.

Огляд преси являє собою форму рецензування ЗМІ. Таким чином, від жанру літературної рецензії огляд преси відрізняється специфікою об'єкта дослідження, аналізу, оцінки. Огляд преси становить інтерес не лише для журналістів, а й для широкого читацького загалу.

Огляд преси — жанр публіцистики, а тому не варто його перетворювати в простий переказ змісту публікацій у пресі. Він мусить бути проблемним, порушувати важливі питання журналістської практики, виявляти нові форми, теми, якими безперервно збагачується сучасна преса. Огляд за своєю природою — жанр критики. Проте критика повинна бути доброзичливою, коректною — такою, яка б спонукала підвищувати професійний, літературний рівень журналістів.

Огляд преси відкриває невичерпні можливості для використання різноманітних композиційних засобів, літературних прийомів, ресурсів стилістики.

Наводимо зразок огляду головних тем газети «Голос України» (Голос України, 2018. 18 жовтн.): *Сьогодні у «Голосі України»: — Добросовісні позичальники зможуть позбутися боргового зобов'язання — ЄБРР готовий інвестувати у біоенергетику в нашій країні — НАБУ пропонують звітувати перед народними обранцями*.

Огляд листів — «вид огляду, в якому на підставі інформації, почерпнутої з листів читачів, глядачів, слухачів, узагальнюються їхні думки, пропозиції» (Кривошея, 2004. С. 129).

Доповнюючи один одного, почасти полемічно зіштовхуючись між собою, листи утворюють фундамент для оглядів на кшталт «Роздуми над листами».

Читач у таких випадках виступає в ролі «співавтора», причому провідного, професійного журналіста. І таке співавторство буває здебільшого доволі успішним: кожний з них робить те, чого не може зробити інший. Спільна творчість адресанта, який висловлює свої осо-

бисті спостереження, наводить своєрідну аргументацію, розглядає життєві явища так, як вони трансформувалися в його свідомості, і журналіста, що має перед собою десятки листів і вміє бачити значно ширше, ніж автор окремої кореспонденції, обмежений рамками локальної ситуації, і від якого вимагається розгледіти за фактами явище, узагальнити думки, що містяться в редакційній пошті, — напрочуд плідне співробітництво.

Чимало читацьких листів, що надходять до редакцій газет і журналів, оприлюднюються на сторінках видань і як самостійні твори. «Переглядаючи пошту...», «Листи наших читачів», «Листи на важливу тему» — ці та багато інших рубрик є постійними на шпальтах ЗМІ. Матеріали, що з'являються в них, за традицією називають листами. Слово «лист» стосовно них у щоденній практиці вживається і як констатація того, що матеріали потрапили до видання поштою, але також і як виокремлення їхніх жанрових ознак.

І читацький лист у такий спосіб стає в один ряд з іншими жанрами журналістики (репортажі, статті, на-риси, листи читачів). Однак зараховувати усі твори, що надійшли від читачів поштою, до листів у жанровому розумінні цього слова не варто. В редакційній пошті є і статті, і кореспонденції, і репортажі, і за-мітки, і нариси. Не випадково у багатьох ЗМІ існують рубрики «Фейлетони наших читачів», «Рубрику веде читач» тощо.

Від замітки лист відрізняється передовсім тим, що автор його відверто й прямо висловлює свою думку, оцінює факти, у той час, як у замітці оцінка здебільшого прихована в самому відборі факта, в характері його висвітлення, в манері викладу.

Висновки

Отже, в аналітичних жанрах журналістські матеріали мають переважно діалогічний характер, незалежно від того, притаманна їм діалогічна форма викладу чи ні. У журналістських матеріалах автор безпосередньо звертається до читача, або ж аргументує для нього щось важливе у своїй свідомості як для співрозмовника. Саме тому в журналістських текстах багатьох жанрів порушуються конкретні питання, пропонуються на них відповіді, наводяться докази на користь тієї чи іншої думки і висувуються контрдокази тощо, що створює ілюзію взаємообміну думками з читачем. Аналітичні жанри передбачають осмислення матеріалу порівняно більшого масштабу, за певний період, виникає можливість порушення важливих питань, вирішення нагальних проблем, узагальнення широкого значення рекомендацій, на основі багатогранного аналізу, теоретичної та практичної аргументації. Формування уявлень про жанрові особливості журналістики має вагому практичну значущість, оскільки дає можливість свідомо орієнтуватися в тій чи іншій пізнавальній ситуації на ство-

рення цілком конкретного типу тексту, максимально наближеного для адекватного висвітлення фактів, що зацікавили аудиторію та за собою масової інформації.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

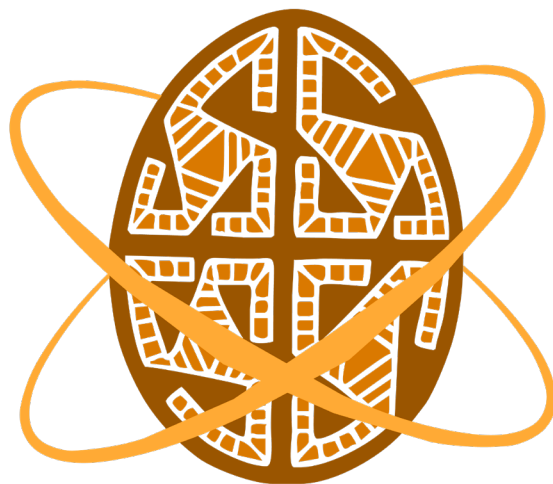
- Білик О. (2018). Ще одна огорожа на рубежі. Чому? [Текст]. *Голос України*. № 134/24 лип. С. 7
- Вайшенберг З. (2011). Новинна журналістика: навч. посіб. / за загал. ред. В. Ф. Іванова. Київ : Академія Української преси. 262 с.
- Василенко М. К. (2006). Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі: монографія. Київ: Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 2006. 238 с.
- Гарачковська О.О. (2019). Жанри журналістики в системі друкованих ЗМІ: навч. посібник. Київ: Видавничо-поліграфічна база КНУКіМ. 344 с.
- Кривошея Г. П. (2004). Журналістика: поняття, терміни. Київ: КиМУ. 202 с.
- Літературна Україна. 2018. 5 квіт. № 13 (5746). С. 5.
- Літературознавча енциклопедія: У 2 т. Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
- Тертычный А. А. (2006). Жанры периодической печати: учеб. пособие. Москва: Аспект Пресс. 312 с.
- Тимошик М. С. (2010). Книга для автора, редактора, видавця: практич. посіб. Київ: Наша культура. 560 с.

REFERENCES

- Bilyk O. (2018). Shche odna ohorozha na rubezhi. Chomu? [Tekst]. *Holos Ukrainy*. № 134/24 lip. S. 7.
- Vaishenberh Z. (2011). Novynna zhurnalistyka: navch. posib. / za zahal. red. V. F. Ivanova. Kyiv: Akademiia Ukrainskoi presy. 262 s.
- Vasylenko M. K. (2006). Dynamika rozvytku informatsiinykh ta analitychnykh zhanriv v ukrainskii presi: monohrafiia. Kyiv: In-t zhurnalistyky KNU im. Tarasa Shevchenka, 2006. 238 s.
- Narachkovska O.O. (2019). Zhanry zhurnalistyky v systemi drukovanykh ZMI: navch. posibnyk. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichna baza KNUKIM. 344 s.
- Kryvosheia H. P. (2004). Zhurnalistyka: poniattia, terminy. Kyiv: KyMU. 202 s.
- Literaturna Ukraina. 2018. 5 kvit. № 13 (5746). S. 5.
- Literaturoznavcha entsyklopediia: U 2 t. T. 1 / avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv. Kyiv: VTs «Akademiia», 2007. 608 s.
- Tertychnyi A. A. (2000). Zhanry peryodycheskoi pechaty: ucheb. posobye. Moskva: Aspekt Press. 312 s.
- Tymoshyk M. S. (2010). Knyha dlia avtora, redaktora, vydavtsia: prakt. posib. Kyiv: Nasha kultura. 560 s.

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ

HISTORY OF JOURNALISM
AND BOOK PUBLISHING

УДК 821.161.2–92(092)

Публіцистичні мотиви щоденникової рецепції Олесь Гончара постаті Лесі Українки

Валентина ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Приватний вищий навчальний
заклад «Міжнародний
економіко-гуманітарний
університет імені академіка
Степана Дем'янчука»вул. С. Дем'янчука, 4,
33027, Рівне, Україна

bella.lnu@gmail.com

ORCID ID 0000–0002–4492–8922

© Галич В., 2021

Актуальність статті передусім пояснюється таким чинником, як відзначення у 2021 році 150-річчя від дня народження Лесі Українки, видатної письменниці, публіцистки, перекладачки, що посприяло новому сприйняттю її творчості з урахуванням комунікативних та духовних запитів сучасності. Крім того, публікація в часи незалежності України щоденників українських письменників привернула увагу вчених до питань публіцистичної творчості їхніх авторів, поєднання в ній суб'єктивного й об'єктивного, особливостей психології текстотворення, суспільної вартості для сучасного читача доробку мемуаристів та згаданих ними побратимів по перу.

Мета дослідження: системно проаналізувати записи в щоденниках Олесь Гончара, у яких згадується ім'я Лесі Українки, з огляду на їхні суспільно-політичні, культурологічні та психологічні чинники; інтерпретуючи їхній зміст з акцентом на його актуальності та перегуках із публіцистикою автора.

Щоденникові записи Олесь Гончара про класика української літератури кінця XIX — початку XX століття суб'єктивно та психологічно точно окреслюють літературний процес своєї доби, містять неординарні публіцистичні оцінки творчості Лесі Українки, розкривають погляди на роль митця в суспільстві та його моральне обличчя. Проблематика дослідження пов'язана з тими дискусіями, що розпочалися ще на світанку незалежності України, а саме: про перегляд місця класики в національній культурі, якість та духовні орієнтири літературної критики.

Подаючи у своїх щоденниках проникливу рентгенограму своєї доби, Олесь Гончар залучає й саме ім'я Лесі Українки, наділене різними конотаціями, і її творчість у ролі фактів і аргументів у характеристиках таких суспільних явищ, як історична пам'ять, спадкоємність поколінь, гуманістичний потенціал рідної літератури.

Фрагменти біографій самовідданих і мужніх українських жінок — письменниці Олени Пчілки, скульпторки Галини Кальченко та художниці Марії Башкирцевої, — введені до контексту мемуарного потрактування соціального статусу Лесі Українки, відтворюють присутність феміністичних ідей в українському культурологічному просторі, яким Олесь Гончар надав виразно гуманістичного звучання.

Щоденникові записи Олесь Гончара про Лесю Українку можна розглядати як феномен соціальної комунікації. Розмова автора нотаток із самим собою через порушення важливих національних суспільних і культурологічних проблем озвучує діалог епох кін. XIX — поч. XX ст. та другої половини XX ст., сприяє кристалізації думок, що відлунують у його публіцистиці й не втрачають своєї актуальності в наш час.

Ключові слова: публіцистика, щоденник, інтерпретація, літературна класика, історична пам'ять.

PUBLICIST MOTIVES OF OLES HONCHAR'S DIARY RECEPTION OF LESIA UKRAINKA FIGURE

Valentyna Halych

Doctor of Philology, Professor
Academician Stepan Demianchuk International
University of Economics and Humanities
4 S. Demianchuk St., 33027, Rivne, Ukraine
bella.lnu@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-4492-8922

The relevance of the article is primarily explained by the following factor: the celebration in 2021 of the 150th anniversary of Lesia Ukrainka birth, a prominent writer, publicist, translator, which contributed to a new perception of her work, taking into account the communicative and spiritual demands of our time. In addition, the publication of Ukrainian writers' diaries during the independence of Ukraine attracted the attention of scholars to the issues of journalistic work of their authors, the combination of subjective and objective in it, the peculiarities of text formation psychology, the public value for the modern reader of memoirists and their fellow writers work.

The purpose of the study is to systematically analyze the entries in the diaries of Oles Honchar, which mention the name of Lesia Ukrainka, taking into account their socio-political, cultural, and psychological factors, interpreting their content with an emphasis on its relevance and echoes with the author's journalism.

Oles Honchar's diary entries about the classics of Ukrainian literature of the late 19th and early 20th centuries subjectively and psychologically accurately outline the literary process of that time, contain extraordinary journalistic assessments of Lesia Ukrainka's work, and reveal views on the artist's role in society and his moral character. The research problems are related to those discussions that began at the dawn of Ukraine's independence, namely: on the revision of the place of the classics in the national culture, the quality and spiritual guidelines of literary criticism.

Submitting a penetrating radiograph of his time in his diaries, Oles Honchar draws on the very name of Lesia Ukrainka, endowed with various connotations, and her work as facts and arguments in the characteristics of such social phenomena as historical memory, heredity of generations, the humanistic potential of the native literature.

Biographies fragments of devoted and courageous Ukrainian women — writer Olena Pchilka, sculptor Halyna Kalchenko, and artist Maria Bashkyrtseva are introduced into the context of Lesia Ukrainka's memoir interpretation of social status, reproduce the presence of feminist ideas in the Ukrainian cultural space to which Oles Honchar provided a definitely humanistic sound.

Oles Honchar's diary entries about Lesia Ukrainka can be considered as a phenomenon of social communication. The conversation of the notes' author with himself due to the violation of important national social and cultural problems is voiced by the dialogue of the epochs, the end of 19th — early 20th century and the second half of the twentieth century, contribute to the crystallization of ideas that resonate in his publicism, and do not lose their relevance in our time.

Keywords: publicism, diary, interpretation, literary classics, historical memory.

Актуальність проблеми

Цього року 25 лютого Україна відзначала 150-річчя від дня народження Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач-Квітки), видатної письменниці, публіцистки, перекладачки. Представники різних видів мистецтва відгукнулися на цю знаменну подію в культурному житті держави, присвятивши ювілярці свої твори. Не осторонь стояли й науковці, які провели конференції, круглі столи, опублікували статті, адже для кожного дослідника ювілей видатної особистості — це можливість здійснити спробу по-новому поглянути на її творчість з урахуванням новітніх комунікативних та духовних викликів. Крім того, актуальність заявленої теми пов'язана з масштабними змінами в Україні за 30 років її незалежності. Ствердження ідей демократизації та свободи слова дали можливість опублікувати щоденники українських письменників, вивчення яких актуалізувало проблеми публіцистичної діяльності авторів, суб'єктивного й об'єктивного у їхній творчості, питання психології текстотворення.

Постановка проблеми

В останні десятиліття з появою новітніх інформаційних технологій силове поле художньої літератури значно звузилося. Натомість усе більшого поширення набуває документальна література, одним із жанрів котрої є щоденники. Письменницькі щоденники суб'єктивно та психологічно точно відтворюють літературний процес своєї доби, подають неординарні публіцистичні оцінки класиці, розкривають погляди авторів на роль письменника в суспільстві та його моральне обличчя. Проблематика статті пов'язана з дискусіями, розпочати ще в 90-х рр. ХХ ст. про перегляд ролі класики в українській культурі, у перебігу якої спотворювалися сторінки біографії та творчості національних письменників, а серед них і знакових постатей — Шевченка, Франка, Лесі Українки.

Стан вивчення проблеми

Видані в часи незалежності України щоденники письменників Сергія Єфремова, Володимира Винниченка, Валер'яна Поліщука, Миколи Куліша, Аркадія Любченка, Олеса Гончара, Костянтина Москальця стали об'єктом різновекторних досліджень літературознавців, лінгвістів, істориків, теоретиків публіцистики. Особливу увагу науковців привернули засновані на реальних фактах і подіях відгуки їхніх авторів про життя і творчість побратимів по перу. Так, студіювання щоденників Олеса Гончара спонукало О. Галича, фахівця в галузі літератури non fiction, до публікації низки праць про мемуарну рецепцію творчості Валер'яна Підмогильного, Миколи Руденка, Павла Загребельного та постатей письменників-емігрантів — Олександра Олеса, Івана Багряного, Олега Ольжича, Олексія Варрави, Дмитра Нитченка (О. Галич, 2008, 2011, 2014, 2021). Творчість Лесі Українки

в оцінках Гончара-мемуариста також уже ставала об'єктом наукових зацікавлень (В. Галич, 2004; Степаненко, 2010), однак системне й комплексне дослідження кожного щоденникового запису видатного письменника, публіциста і громадського діяча, у якому згадується ім'я Лесі Українки або подається інтерпретація її творчості в співмірності з актуальними проблемами суспільного життя України середини й кінця ХХ ст., здійснюється вперше.

Об'єкт вивчення в нашій розвідці — 40 різнотематичних роздумів Олесь Гончара про життя і літературну діяльність Лесі Українки, які містяться в його щоденникових записах 1943–1995 рр. та вказують на провідні риси творчості автора мемуарів, зокрема акцентують на державотворчих мотивах його публіцистики.

Завдання статті: здійснити системний аналіз щоденникових записів Олесь Гончара, у яких згадується ім'я Лесі Українки, з урахуванням суспільно-політичних, культурологічних та психологічних чинників; подати інтерпретацію їхнього змісту з погляду актуальності в контексті часу написання й сьогодення; з'ясувати через гончарівську щоденникову рецепцію життя і творчості Лесі Українки прояв мотивів державотворення публіцистики автора мемуарного тексту.

Виклад основного матеріалу

Сповнені громадянським пафосом, щирі та глибоко особистісні щоденникові записи Олесь Гончара про Лесю Українку відзначають романтично-ліричний струмінь наративу та філософська напруженість думки. Перший такий запис датується 1965 роком. Він пов'язаний з одним із провідних мотивів публіцистики Олесь Гончара — захисту пам'яток історії та архітектури. У книжці «Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар у суспільно-політичному житті України 60–80-х рр. ХХ ст.» (Тронько та ін., 1999) подано багато листів, звернень Олесь Гончара до партійних і державних діячів, керівників УРСР, з проханням посприяти захисту й відродженню пам'яток історії й культури. Український народ пам'ятає, що Михайлівський Золотоверхий собор був відбудований завдяки наполегливості та зусиллям Олесь Гончара. Недаремно Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини носить ім'я Олесь Гончара.

У щоденниках Олесь Гончара міститься чимало роздумів про національну функцію історичних пам'яток. Зокрема, йому боліло, що не скрізь, де була й жила Леся Українка, встановлені пам'ятні знаки. Так, у нотатках від 25 квітня 1965 року Олесь Гончар, згадуючи своє недавнє перебування в Грузії під час Декади української літератури в цій республіці, яка стала «святим серцем», «поемою братерства» двох народів, називає ім'я Лесі Українки в низці імен грузинських митців Церетелі й Чавчавадзе та українського письменника Коцюбинсько-

го, що «явилися устами цієї дружби» (Гончар, 2002, с. 353). Введення автором мемуарів у коло прізвиськ чоловіків-письменників імені Лесі Українки оживлює сторінки біографії поетеси, пов'язані з її перебуванням у Грузії. Телаві, Тбілісі, Кутаїсі, Хоні, Сурамі — міста, де з 1907 до 1913 рр. проживала Леся Українка за місцем служби свого чоловіка Клементія Квітки. Грузія стала для подружжя другою батьківщиною. Там ушанована пам'ять про Леся Українку, жінку, що стала символом дружби українського і грузинського народів (Савченко, 2019).

Аналізований вище щоденниковий запис складається з кількох фрагментів. Психологічні нюанси його «прочитання» проявляються в тому, що й мемуарист, і сучасний реципієнт асоціативно пов'язують зміст сказаного, занурюючись то в біографію Лесі Українки, то в історіографію її творчості, то в життєпис самого Олесь Гончара. Розбурхана спомином про Леся Українку свідомість Олесь Гончара спонукає його до роздуму, чому в його творчості «з усього написаного, з усього стовписька героїв, може, найвартіснішими є, найповнокровнішими — образи українських дівчат». В описі української жінки, до якої звертається Олесь Гончар (2002) у цій нотатці, угадується немеркнучий образ Лесі Українки: «... Ви кращі за мужчин, перед красою ваших душ, перед силою вашої самозречної, самозабутньої любові можна тільки схилитись, як перед чудом природи, перед її вінцем» (с. 353). У наведених рядках присутній відгомін роздумів Івана Франка (2009) про творчість молодшої поетеси: «Ще раз повторюю: читаючи м'які та рознервовані або холодно резонерські писання сучасних молодих українців і порівнюючи їх із тими бадьорими, сильними та сміливими, а притім такими простими щирими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хора, слабосильна дівчина — трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну. Але проте вона дівчина, у неї є м'яке жіноче серце...» (с. 165–167). До цих слів Івана Франка Олесь Гончар ще не раз буде звертатися для підтвердження гуманістичного потенціалу власних оцінок постаті Лесі Українки.

Перебуваючи в березні 1967 р. в Криму, Олесь Гончар (2002) відзначає, що в Ялті є меморіальна дошка на будинку, де жила Леся Українка (с. 414). У родинному архіві Олесь Гончара збереглася фотографія, яка засвідчує виступ письменника в 1972 році на відкритті пам'ятника Лесі Українці в Грузії, у Батумі. Його засмучує й обурює «тяганина з відкриттям пам'ятника Лесі в Києві». Шалений опір чинять і проєктувальники, що «так проєктують, щоби не лишилося їй місця», й органи влади: «... Голос владного: «А чому тільки писателям да писателям монументы? А где генералы?» Як не скаже, а де ж ми?» (Запис від 4.03.1973) (Гончар, 2003, с. 142). І радує письменника те, що Рада Міністрів прийняла його пропозицію «про встановлення меморіальних таблиць на Рогнідинській і на буд. № 42 по Володимирівській, де

був колись Київський український клуб (1908–1912) і де бували... Леся Українка, Коцюбинський, Заньковецька, Васильченко, О. Маковей... Це таки перемога!» (Гончар, 2003, с. 515).

Знаючи про те, з яким пієтетом Олесь Гончар ставився до музейної справи, тележурналісти вирішили зняти програму «Плеяда», приурочену 75-річчю Олесь Гончара, у музеї Лесі Українки. Така пропозиція зворушила письменника нагодою доторкнутися до музейних святинь. Він занотує: «... Мав я щастя потримати в руках перше видання її (Лесі Українки. — *В. Г.*) поезій «На крилах пісень» (якраз виповнилось 100 років із часу виходу цієї збірки у світ), така зовні сіра, непоказна книжечка, але як багато важила вона для України!». У своєму слові в цій телепередачі Олесь Гончар, як засвідчує його щоденник, живиться рецепціями образу Лесі Українки, відтвореного в літературно-критичній статті «Наша Леся»: «Нагадав телеглядачам прекрасні слова про Лесю Івана Франка й від себе, здається, доречно додав про нашу Лесю, сказавши, що в тому кволому тілі жив справді могутній, просто-таки античний дух!...» (виділення автора. — *В. Г.*) (Гончар, 2004, с. 463).

Ім'я Лесі Українки, наділене конотацією «справжня література, що гідно репрезентує вітчизняну класику», Олесь Гончар досить часто використовує як факт того, що така література девальвації та переоцінці не підлягає. Так, його обурює те, що молодий прозаїк на вечорі, присвяченому 70-річчю Андрія Головка «дозволив собі дореволюційну укр[аїнську] літературу назвати провінційною. Це літ[ературу] Лесі, Франка і Коцюбинського...» (Гончар, 2002, с. 443). В іншому щоденниковому записі ім'я поетеси в низці інших імен видатних діячів української культури стало уособленням трагічної долі митця в країні, що не мала власної державності: «Після Шевченка, Франка, Лесі він (Олександр Довженко. — *В. Г.*), безперечно, одна з найтрагічніших постатей української культури.... В долі його — доля самого народу» (Гончар, 2004, с. 169).

У радянську добу було прийнято на урочисті збори, присвячені відзначенню ювілеїв письменників запрошувати митців слова. Їхні публіцистичні виступи демонстрували своєрідне негласне змагання подати оригінальний аналіз життя і творчості ювіляра. Так було і 25 лютого 1971 року, коли відзначалося 100-ліття від дня народження Лесі Українки. Як засвідчує щоденниковий запис Олесь Гончара від 13 лютого 1971 р., письменник, готуючись до виступу на урочистому вечорі з нагоди ювілею поетеси, що планувався в Києві в театрі опери та балету, активно перечитує її художні та епістолярні твори. Він фіксує свої лише ті болючі переживання, які відтіняють трагічні обставини боротьби Лесі Українки зі смертельною недугою: «10 років було Лесі Українці, коли заболіла нога, — то був перший спалах

хвороби. Потім почався туберкульоз кісточок у китиці лівої руки (це не дало їй стати піаністкою). Потім легені... Тоді нирки... Так точилась ця «тридцятилітня війна» з ТБЦ (вираз самої Лесі). «Та... тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт»... — пише в листі до дядька М. П. Драгоманова. Померла від туберкульозу нирок. 42 роки... Боже, вона могла ще стільки жити, стільки зробити! А оте фото передсмертне... Яка скорбота в очах. Ніколи не бачив таку глибіню скорботи» (Гончар, 2003, с. 82).

Виступ Олесь Гончара оприлюднений у різних газетах і журналах України, Грузії, Росії. Переводячи усне слово в друкований текст, Олесь Гончар укладає його в жанр літературно-критичної ювілейної статті. З одних лише різних заголовків, під якими вони подавалися («Слава і гордість народу», «Наша безсмертна Леся», «Гениальная дочь украинского народа», «Будут знать о вольнянке и восток, и запад», «Слово, звенящее, как сталь»), можна створити окремих твір на пошану Лесі Українки, у якому рельєфно та оригінально представлений образ письменниці. Проте останній із заголовків — «Наша Леся», під котрим стаття увійшла до збірки публіцистики «Чим живемо: на шляхах до українського відродження» (1991 р.), найбільш точно відтворює стратегічні наміри Гончара-публіциста: подати не помпезний та ідеологічно зашорений портрет Лесі, а створити багатогранний образ письменниці не лише як феномена прометеївської стійкості, високості помислів, значності життєвих ідеалів, безміру любові до свого народу, а ще і як жінки, «ніжної і чистої», «скромної і сором'язливої», якій жадалося «звичайного людського щастя». «У поезіях Лесі Українки, — писав він у цьому творі, — нерідко бринить крицевість, однак було б спрощенням уявляти собі й поетесу, кутюю із суцільної криці, такою, що не знала вагань, сумнівів, хвилин душевного сум'яття чи найтяжчого відчаю, — саме поезія Лесі Українки говорить, скільки глибоких драм розтерзувало її тонку і вразливу душу, відомо, яким нещадним було до неї життя, „де щастя й горе так божественно сплелись...”» (Гончар, 2012, с. 257).

На дев'яти сторінках тексту автору ювілейної статті «Наша Леся» вдалося у формі лірико-романтичної оповіді та оригінального метафоричного мовлення із залученням образів античної міфології й пейзажних описів Волині подати нетрафаретний аналіз творчості Лесі Українки, блискучої поетеси, широкоосвіченої людини, означити народні джерела витоків її таланту, указати на міфологічну місткість та філософську наповненість і поетичну свіжість її слова.

Відчувається, що Олесь Гончар, працюючи над статтею, постійно перебував під враженнями подробиць життя і здоров'я Лесі Українки, зафіксованих у її листах. У багатьох місцях цього твору ми знаходимо прямі зв'язки зі згаданим вище щоденниковим записом: «Хочеть-

ся підкреслити, що була вона просто людиною і, ведучи оту «тридцятилітню війну» з нападами хвороби, не мала якогось додаткового захисту проти болю,... і можна зрозуміти, як жадалось їй звичайного людського щастя, якщо, прикуту хворобою до ліжка, так радувала її навіть яблунева пелюстка, занесена весняним вітром у вікно» (Гончар, 2012, с. 256); «Звідки ота сила прометеївська, що піднесла цю слабосилу дівчину над своїм часом?..» (Гончар, 2012, с. 257); «При всій витонченості й ранливості натури, зусиллям волі, мислі й доброти, піднялась вона над своїм болем, зуміла почути інших і, перейнявшись гірким становищем свого народу, дійшла такої внутрішньої узгоди з ним, що навіть інтимний біль поетеси став явищем суспільним» (Гончар, 2012, с. 257); «Рано обірвалася її пісня, її щиросердний спів. Відстань безжально коротка лягла від першого ранку, що зарожевів крайнебо маленькій Лесі посеред мальовничої природи українського Полісся, і до того останнього сонця, що відпалоїло її сухим вогнем у далекім гірськїм Сурамі. Сорокодворічною пішла вона з життя, пішла незломлена духом, і образ її таким живе і житиме для нас...» (Гончар, 2012, с. 264).

Як бачимо, натуралістичні деталі щоденникового запису в мережеві образних засобів публіцистичного мовлення стають уособленням стійкості духу «нашої прекрасної Лесі Українки», «легендарної дівчини-витязя», що «до останнього подиху стояла з вояцьким щитом у руці,... закута в кольчугу свого безстрашя, гідності й правоти» (Гончар, 2012, с. 263).

17 лютого 1971 року, якраз у той час, коли Олесь Гончар працював над написанням ювілейної промови, у нього народилася онука, і «маленьку — на честь ювілярки» письменник назвав Лесею (Гончар, 2003, с. 82). А згодом у щоденнику він ділиться враженнями від поїздки 26–27 лютого до Лесиного краю — на Житомирщину, Волинь, де серед щирих і привітних людей продовжувалося неказенне святкування ювілею поетеси. У с. Колодяжному, де знаходився родовий маєток Косачів і Леся Українка загалом прожила 20 років, Олеся Гончара вразив лексичним багатством виступ її племінника Юрія Косача, українського письменника зі США. Невтомний збирач словесних скарбів української мови, Олесь Гончар занотував яскраві вирази Юрія Косача: «Гроно родини, яке її так любило... Нарід, який її з л е л і я в... Зле-ліяв! Як гарно» (Гончар, 2003, с. 82).

Олесь Гончар (2012) вбачає витокї мужності та громадянської сміливості Лесі Українки у її родині. Він вважав, що «вольовита вдача» передалася їй від матері, «невтомної громадської діячки» (с. 260) — Олени Пчілки. Письменник шкодує, що про неї немає документальної книги, немає і фільму. «А як багато вона зробила для України! Якої вдячності заслуговує! І не тільки тому, що народила й виховала

нам Лесю, створила таку чудову, національно свідому сім'ю. Видаючи журнал «Рідний край», ця дивовижна жінка подвигала навіть тодішніх архітекторів до відродження українського стилю... Ні, ми в боргу, у боргу перед нею» (запис від 17.09.1993 р.) (Гончар, 2004, с. 487).

У багатогранній постаті Лесі Українки Олесь Гончар зазначає майстерність критика. Відчувається, що руки й душа письменника не раз тягнулися до книжок поетеси, її епістолярію та публіцистики, щоби віднайти аргументи для своїх думок, щораз ствердити своє переконання в тому, що в нашій класиці розумний читач завжди знайде поради для сьогодення. Йому імponує те, що поетеса, позиціонуючи себе як авторку підросійської України, заради об'єктивного поцінування літературних явищ сміливо вступила в суперечку з Іваном Франком: «Блискача полеміка Лесі Українки з Франком! Так дотепно висміяла галичанську претензійність і схильність до повчань!.. Легко, мовляв, повчати вас нас, наддніпрянських радикалів, драгоманивців, живучи під захистом цісарської конституції, яка до того ж здобута для вас чужими руками... Легко дораджувати, здалеку поглядаючи на жандармську імперську дійсність, де Україні важко й дихнути... Молодець Лесю! Ніби дивилася в наш сьогоднішній день... От би що треба сьогодні видавати для виховання» (Гончар, 2004, с. 310–311).

Олесь Гончар, як визнаний майстер літературної критики, до здобутків якої долучався своїми рецензіями, передмовами, літературно-критичними статтями ще з 50-х рр., часто роздумував над проблематикою та якістю сучасної літературної критики. Він вважав, що класична літературна критика, до фундаторів котрої він відносив і Лесю Українку, подає сучасникам яскраві уроки «відповідальності, справжнього мистецького чуття, здатності прозирати вперед», демонструє зразки вивчення «живих явищ літератури; з цього поля розум дослідників брав квітковий пил для найзначніших своїх узгальнень, теоретичних висновків і прогнозів...». Письменника вражало те, що «сучасники ж наші чомусь охочіше вдаються до абстрактних теоретизувань, до безплідних полемік, а «конкретний літературний процес майже не осмислюється» (Гончар, 2004, с. 421).

На таких же позиціях гуманізму й духовності Олесь Гончар непохитно залишався в критичних нотатках щодо проблем моральності письменника, публіциста, критика та напрямів розвитку сучасної літератури. При цьому він незмінно апелює до такого аргументу, як стійкість і непохитність Лесі Українки в питаннях духовних, називаючи її ім'я поряд з іменами постатей самовідданих, мужніх та одержимих — Шевченка, Франка, Панаса Мирного, Коцюбинського, Грабовського.

Так, у щоденниковому записі від 30.09.1981 р. Олесь Гончар аналізує доповідь Дмитра Павличка на франківському вечорі, відзначає

багато свіжих думок, але ніяк не може погодитися з намірами промовця емоційно та розмашисто кидати такими «формулами»: «Шевченко націю породив, Франко її виховав...», нібито національний «віз з багнуки сам-одинцем витягував Франко». «Чи не занадто? А де інші були: Драгоманов, Леся, Мирний, Лисенко, Тобілевич?..», — роздумує Олесь Гончар. Ніби полемізуючи з Дмитром Павличком, він у своєму короткому слові наголосив на тому, що Іван Франко був не один, він — лиш гребінь крутої хвилі, адже виріс і жив серед могутніх стихій, серед епохальних шукань людства...», що творчість прапірної та гігантської постаті можна досягнути лише вимірами загальнолюдськими («Франко своєю працею наблизив нас до людства») (Гончар, 2003, с. 485–486).

В іншому щоденниковому записі від 24.09.1988 р. Олесь Гончар ділиться думками про нещодавно опубліковану повість «Санаторна зона» М. Хвильового: «Враження після прочитання гнітюче... Багато натуралізму, людської гнилизни...». Гончара дивує, що цей твір розхвалюють критики з ученими званнями. Як майстерний публіцист він залучає ім'я Лесі Українки з конотацією «авторка героїчних поем» у ролі вагомого аргументу тези «велика гуманістична література завжди несла людям не відчай, не занепад, а моральне духовне здоров'я» (Гончар, 2004, с. 201). А в іншому місці своїх мемуарів Олесь Гончар (2004) знову ж таки зі зверненням до асоціацій із творчістю Лесі Українки пояснює, «чому не почуває симпатій до Хвильового?»: «Якийсь він чужий. А головне, деструктивний... Франко, Леся, Коцюбинський, ну і, звісно, Тарас — усе це українська душа! Вони теплі мені, гріють мене, вони будували українську духовність, а він тільки обкидав її сарказмами...» (с. 352).

Олесь Гончар (2004) боляче сприйняв те, що в Україні «багато місяців триває ювілейна свистопляска навколо Анни Ахматової (100-річчя)... Недавній ювілей Лесі Українки пройшов глухо, ледь помітно. Наші поетеси, здається, і не навідалися до Колодяжного, а тут розбиваються в лестошах. О, холопські натури! Стільки уваги салонній поетесі, яка, здається, ніколи й ніде доброго слова про Україну не сказала, а своїм панським неприйняттям Шевченка ще й хизувалася... То за що ж їй стільки шани?.. Скільки ж треба часу нам, щоби навчитися самих себе поважати? У вас була ж Леся Українка, так учила вас почуттю гідності, а ви?..» (запис від 23.06.1989) (с. 243).

Особливо символічно сприймаються останні щоденникові записи Олесь Гончара як заповіт не лише письменникам, а й усьому українському суспільству високо тримати жезл духовності національної культури. Саме так ми розцінюємо нотатку від 20.05.1995 р. — відгук на статтю Володимира Базилевського «Варваризація», позначену гострою критикою «авангардної поезії». Відомо, що Олесь Гончар також

не сприймав естетики «бруталізації», притаманної новітній генерації літератури — письменникам-постмодерністам, тож позиція автора статті йому імпонувала й викликала такі роздуми: «Поезія як субстанція світлоносна не функціонує. Замість «готики духу», замість польоту — «повзання в нечистотах». Справді, як це важливо — зберегти в собі людину в епоху розвалу імперій!.. За позірною опозиційністю, за матюкливим літературним сатанізмом — внутрішнє безсилля, порожнеча... Брутальність їхня, аморальність та безсоромність не знають меж. Звідки ця зараза? В літературі Шевченка й Лесі Українки, в літературі такої чистоти й цнотливості...» (Гончар, 2004, с. 569). Зміцнити свою позицію Олесь Гончару знову ж таки допомагає звернення до інтертекстуальності, якою наповнені імена знакових постатей в українській літературі, творчість яких асоціюється з «готикою духу».

Антропонім «Леся Українка» в мемуарному тексті Олесь Гончара залучається до озвучення проблеми пам'яті про діяльність славетних українських жінок — скульпторки Галини Кальченко (1926–1975) (запис від 26.02.1975), художниці та авторки знаменитих щоденників Марії Башкирцевої (1858–1889) (запис від 30.10.1994), які своєю діяльністю не лише збагатили національну культуру, а й духовність світу. Перегуки сторінок біографії трьох жінок, які рано пішли з життя через хворобу, були одержимі у творчості, створюють образ самовідданої й мужньої української жінки, здатної долати неймовірні труднощі.

Останній спогад про Лесю Українку вказує на таку рису Олесь Гончара, як уміння віднайти незвичні оригінальні вислови у творчості побратимів по перу, щоби принагідно використати їх у власному самовираженні. У ньому Олесь Гончар наводить неологічний вислів Лесі Українки «найукраїнніша Україна», який він віднайшов у її листі до Ольги Кобилянської. Так гіперболічно Леся Українка охарактеризувала місто Гадяч на Полтавщині, де часто перебувала її родина. Ці слова Лесі завжди виринали у згадках Олесь Гончара (2004) про край свого дитинства і юності — Полтавщину (с. 329; с. 541). За 28 днів до відходу у вічність Олесь Гончар (2004), згадуючи свої поїздки до Збаражу й Бережан, називає і Тернопілля «найукраїннішою Україною», бо там, як і на полтавській землі, можна було дихнути цілущо повітря української мови, бо там дух письменника «відчував себе вільно, легко й природно» (с. 571). Неологічний вислів Лесі Українки «найукраїнніша Україна», семантично збагачений в устах Олесь Гончара, став для нас усіх заповітом письменників-класиків зберегти й розвивати українську культуру, щоби гідно представити свою державу у світі.

Висновки

1. Уперше проведено системний і ґрунтовний аналіз усіх щоденникових нотаток Олесь Гончара про видатну письменницю Лесю Укра-

їнку та зі зверненням до суспільно-політичних, культурологічних і психологічних чинників акцентовано на актуальності їхнього змісту для українського суспільства середини й кінця ХХ ст. і сьогодення.

2. Щоденникова рецепція життя і творчості Лесі Українки допомагає Гончару-мемуаристу озвучити багато актуальних проблем українського суспільства середини й кінця ХХ ст. Кожен із віднайдених нами в його щоденниках різноматичних споминів про Лесю Українку наділений специфічними функціями, зокрема увиразнення маловідомих сторінок біографії поетеси та автора спогадів, озвучення таких державотворчих мотивів його публіцистичної творчості, як історичної пам'яті, суспільної ролі письменника та його духовного потенціалу, охорони пам'яток української історії та культури, захисту національних письменників-класиків від викривлення новітніми критиками їхньої творчості та спотворення окремих сторінок біографії.

3. Усупереч традиції, за якою в радянську добу культивувалася постать Лесі Українки як сильної особистості, непохитної революціонерки, Олесю Гончару з притаманною йому делікатністю та інтелігентністю вдалося відтворити образ Жінки-письменниці, у характері якої переплелися сталь і ніжність. Деталі натуралізму та фактографічної точності опису трагічних обставин життя Лесі Українки, фатально зумовлених її хворобою, які ми зустрічаємо в щоденнику Олеся Гончара, потрапляючи в образне лексичне поле наративу його публіцистики, виконують сюжетотворчу функцію, стають фактообразом, символом прометеївської стійкості письменниці в питаннях престижу українського народу та його культури.

4. Проаналізована нами щоденникова рецепція Олеся Гончара постаті Лесі Українки увиразнює типову рису його творчості: враження і думки про письменників-класиків, обтяжені вимірами нового часу, ставали замальовками фрагментів майбутніх публіцистичних творів. І ця практика митця може стати гарним прикладом для майбутніх журналістів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Галич, В. М. (2004). *Олень Гончар — журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності*. Наукова думка.
- Галич, О. А. (2008). Олександр Олень у щоденникових записах Олеся Гончара. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологія*, 2, 43–48.
- Галич, О. А. (2011). *Олень Гончар у вимірах non fiction*. Книжковий світ.
- Галич, О. А. (2014). Павло Загребельний у щоденниковій рецепції Олеся Гончара. *Таїни художнього тексту*, 17, 17–24.
- Галич, О. А. (2021, 26 березня). Валер'ян Підмогильний та його покоління в щоденниках Олеся Гончара. В *«Повість про людей»: антропологічний вимір прози Валер'яна Підмогильного в контексті літератури Розстріляного*

- Відродження, матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 120-й річниці від дня народження Валер'яна Підмогильного* (Т. 1, с. 19–23). Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.
- Гончар, О. (2002). *Щоденники* (В. Д. Гончар, упоряд.; Т. 1: 1943–1967). Веселка.
- Гончар, О. (2003). *Щоденники* (В. Д. Гончар, упоряд.; Т. 2: 1968–1983). Веселка.
- Гончар, О. (2004). *Щоденники* (В. Д. Гончар, упоряд.; Т. 3: 1984–1995). Веселка.
- Гончар, О. (2012). *Твори* (В. М. Галич, упоряд.; Т. 9: Публіцистика у двох книгах, кн. 1). Наукова думка.
- Савченко, А. (2019, 25 грудня). Місцями Лесі Українки в Грузії. *День*.
- Степаненко, М. І. (2010). *Літературний простір «Щоденників» Олеся Гончара*. Асмі.
- Тронько, П. Т., Бажан, О. Г., & Данилюк, Ю. З. (Упоряд.). (1999). *Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар у суспільно-політичному житті України 60–80-х років ХХ століття*. Рідний край.
- Франко, І. Я. (2009). *Покажчик купюр. До зібрання творів у 50-ти томах* (М. З. Легкий, О. Б. Луцишин, Є. К. Нахлік, Б. С. Тихолоз, Н. С. Тодчук, А. Д. Франко & А. І. Швець, упоряд.). Наукова думка.

REFERENCES

- Franko, I. Ya. (2009). *Pokazhchyk kupiur. Do zibrannia tvoriv u 50-y tomakh* [Index of Banknotes. To the Collection of Works in 50 Volumes] (M. Z. Lehkyi, O. B. Lutsyshyn, Ye. K. Nakhlik, B. S. Tykholoz, N. Ye. Todchuk, A. D. Franko, & A. I. Shvets, Comps.). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2008). Oleksandr Oles u shchodennykovykh zapysakh Olesia Honchara [Oleksandr Oles in Oles Honchar's Diary Entries]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Filolohiia*, 2, 43–48 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2011). *Oles Honchar u vymirakh non fiction* [Oles Honchar in the Dimensions of Non Fiction]. *Knyzhkovyi svit* [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2014). Pavlo Zahrebelnyi u shchodennykovii retseptsii Olesia Honchara [Pavlo Zahrebelnyi in Oles Honchar's Diary Reception]. *Secrets of the Art Text*, 17, 17–24 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2021, March 26). Valerian Pidmohylnyi ta yoho pokolinnia v shchodennykakh Olesia Honchara [Valerian Pidmohylny and His Generation in Oles Honchar's Diaries]. In «Povist pro liudei»: antropologichni vymiry prozy Valeriana Pidmohylnoho v konteksti literatury Rozstrilianoho Vidrozhennia [«A Tale of People»: Anthropological Dimension of Valerian Pidmohylny's Prose in the Context of the Literature of the Shot Renaissance], Proceedings of the IV All-Ukrainian Scientific Conference Dedicated to the 120th Anniversary of the Birth of Valerian Pidmohylny (Vol. 1, pp. 19–23). Oles Honchar Dnipro National University [in Ukrainian].
- Halych, V. M. (2004). *Oles Honchar — zhurnalist, publitsyst, redaktor: evoliutsiia tvorchoi maisternosti* [Oles Honchar — Journalist, Publicist, Editor: the Evolution of Creative Skills]. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2002). *Shchodennyky* [Diaries] (V. D. Honchar, Comp.; Vol. 1: 1943–1967). Veselka [in Ukrainian].

- Honchar, O. (2003). *Shchodennyky* [Diaries] (V. D. Honchar, Comp.; Vol. 2: 1968–1983). Veselka [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2004). *Shchodennyky* [Diaries] (V. D. Honchar, Comp.; Vol. 3: 1984–1995). Veselka [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2012). *Tvory* [Works] (V. M. Halych, Comp.; Vol. 9: Publitsystyka u dvokh knykhakh [Journalism in Two Books], Book. 1). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Savchenko, A. (2019, December 25). Mistsiamy Lesi Ukrainky v Hruzii [In Places Lesya Ukrainka in Georgia]. *Den* [in Ukrainian].
- Stepanenko, M. I. (2010). *Literaturnyi prostir «Shchodennykiv» Olesia Honchara* [Oles Honchar's Diary Literary Space]. Asmi [in Ukrainian].
- Tronko, P. T., Bazhan, O. H., & Danyliuk, Yu. Z. (Comps.). (1999). *Ternystym shliakhom do khramu: Oles Honchar u suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy 60–80-ky rokiv XX stolittia* [A Thorny Path to the Church: Oles Honchar in the Socio-Political Life of Ukraine in the 60–80 of the XX Century]. Ridnyi kraj [in Ukrainian].

УДК 821.161.2–94Єфремов

Мемуари Сергія Єфремова про заснування перших українськомовних видань

Олександр ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Національний університет
водного господарства
та природокористуваннявул. Соборна, 11,
33000, Рівне, Україна

halich48@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–5926–0726

© Галич О., 2021

Революційні події 1905 року в Росії радикалізували настрої в середовищі української інтелігенції, додавши оптимізму на появу української преси на підросійських землях України.

Метою статті є на матеріалі мемуарів С. Єфремова 1920 — 1921 років з'ясувати його власну роль та роль інших українських діячів у створенні перших українськомовних періодичних видань на теренах підросійської України.

На наддніпрянській Україні спочатку з'явилася публіцистика українською мовою. С. Єфремов у спогадах гордився власною першою публіцистичною працею рідною мовою, надрукованою в російськомовній газеті «Киевские Отклики», що отримала схвальні відгуки не лише в наддніпрянській Україні, а й на Галичині, про що свідчив відгук І. Франка. Далі постало питання створення газети українською мовою. Під час наради в будинку Є. Чикаленка було вирішено взятися за підготовку випуску газети. Планувалося розв'язати цю проблему швидко. Було попередньо розподілено посади: С. Єфремов повинен був стати редактором видання. Саме йому доручили скласти кошторис газети, а також визначитися з назвою, знайти співробітників. Розглянувши декілька пропозицій, газету вирішили назвати «Громадське Слово». Крім того, автор спогадів запропонував видавати журнал «Нове Життя». Згодом домовилися, що С. Єфремов стане редактором місячника, а Ф. Матушевському буде доручено редагувати газету. Була підготовлена програма обох видань. Однак дозволу на газету та журнал українською мовою з першої спроби отримати не вдалося, оскільки в програмі видань владою були знайдені нібито заклики до зміни існуючого ладу. С. Єфремов згадав, що за дозволом довелося звернутися вдруге, змінивши назви на «Громадську Думку» та «Нову Громаду». Коли нарешті отримали дозвіл, то підготовка першого числа українськомовної газети сприймалася в колективі як свято. С. Єфремов сам вичитав коректи до першого числа газети, що з'явилася друком 31 грудня 1905 року. Однак відзначити цю подію автор мемуарів не зміг, цього дня він уже перебував в ув'язненні. Перша українськомовна газета проіснувала до 18 серпня 1906 року. У цьому ж році вийшло 12 чисел журналу «Нова Громада», де були розміщені матеріали, написані С. Єфремовим у царській тюрмі. Мемуари цього автора суттєво розширюють знання з історії української журналістики початку ХХ століття.

Ключові слова: мемуари, газети, журнали, «Громадська Думка», «Нова Громада».

SERGII EFREMOV'S MEMOIRS ON THE ESTABLISHMENT OF THE FIRST UKRAINIAN-LANGUAGE PUBLICATIONS

Oleksandr Halych

Doctor of Philology, Professor

National University of Water and Environmental Engineering

11, Soborna St., 33000, Rivne, Ukraine

e-mail: halich48@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5926-0726

The revolutionary events of 1905 in Russia radicalized the mood among the Ukrainian intelligentsia, adding optimism to the Ukrainian press emergence in the sub-Russian lands of Ukraine.

The purpose of the article is to find out on the basis of S. Efremov's memoirs of 1920–1921, his role and the role of other Ukrainian figures in the creation of the first Ukrainian-language periodicals in sub-Russian Ukraine.

Ukrainian-language publicism first appeared in Dnieper Ukraine (Naddniprianschyna). In his memoirs, S. Efremov was proud of his first publicistic work in his native language, published in the Russian-language newspaper "Kievskie Otkliki" ("Kyiv Reviews"), which received positive reviews not only in Dnieper Ukraine but also in Galicia, as evidenced by Ivan Franko's response. Then arose the question of creating a newspaper in the Ukrainian language. During the meeting in E. Chykalenko's house, it was decided to take up the preparation for the publication of the newspaper. It was planned to solve this problem quickly. Positions were previously distributed: S. Efremov was to become the editor of the publication. It was he who was instructed to estimate the newspaper, as well as decide on the name, find employees. Having considered several proposals, they decided to call the newspaper "Hromadske Slovo" ("Public Word"). In addition, the author of the memoirs proposed publishing the magazine "New Life." Subsequently, it was agreed that S. Efremov would become the editor of the monthly, and F. Matushevskiy would be entrusted with editing the newspaper. The program of both editions was prepared. However, permission for the newspaper and journal in Ukrainian was not obtained on the first attempt, as the authorities allegedly found calls for a change in the existing system in the program of publications. S. Efremov mentioned that he had to apply for permission a second time, changing the names to "Hromadska Dumka" ("Public Thought") and "Nova Hromada" ("New Community"). When they finally got permission, the preparation of the first issue of the Ukrainian-language newspaper was perceived by the team as a holiday. S. Efremov himself proofread the corrections to the first issue of the newspaper, which appeared in print on December 31, 1905. However, the author of the memoirs could not celebrate this event. He had already been in prison that day. The first Ukrainian-language newspaper existed until August 18, 1906. In the same year, 12 issues of the "Nova Hromada" ("New Community") journal were published, which also included the materials written by S. Efremov in the tsar's prison. The memoirs of this author significantly expand the knowledge of Ukrainian journalism history of the early twentieth century.

Keywords: memoirs, newspapers, journals, "Hromadska Dumka", "Nova Hromada".

Актуальність проблеми

Минуло століття з часу написання мемуарів С. Єфремова. За цей період суттєво змінилася література. Замість класичної художньої літератури або белетристики, що посідала провідні позиції в XIX столітті, на зміну їй прийшла документальна література. Хоча документалістика або література non fiction — не є відкриттям новітніх часів, вона мала місце в історії літератури й раніше, зокрема в центрі нашої розмови лежить цикл нарисів «Про дні минулі (спогади)» С. Єфремова, написаний у 1920–1921 роки, коли їхній автор, відомий український вчений, академік, був нелегалом, переховуючись у знайомих у Києві та поблизу нього від переслідувань радянської влади.

Постановка проблеми

Про юнацький щоденник Сергія Єфремова нам уже доводилося писати в «Українському Інформаційному Просторі» (Галич, 2020a). Також у цьому ж виданні з'явилися наші статті про журнал «Киевская Старина» в мемуарній рецепції згаданого автора (Галич, 2020b) та про роль періодики в становленні україноцентричних світоглядних позицій у дитячі, юнацькі та молоді літа автора (Галич, 2021a). Однак у спогадах цього видатного вченого було порушено також чимало інших проблем, розв'язання яких може бути продуктивним для фахівців, що вивчають історію української журналістики. Для подальшого аналізу ми обрали ті місця в спогадах С. Єфремова, де йдеться про створення в підросійській Україні перших періодичних видань рідною мовою.

Стан вивчення проблеми

В історії української літератури мемуари присутні вже тисячу років. У XX столітті вони стали суттєвим компонентом новітньої документальної літератури, чії позиції суттєво посилилися в XXI ст. Документалістика є об'єктом нашої уваги вже не одне десятиліття (Галич, 1991; 2001; 2008; 2011; 2013a; 2013b; 2015), однак спогади С. Єфремова перебувають досі на наукових маргінесах, і це при тому, що про самого вченого є чимало розвідок, особливо здійснених в останні десятиліття. Передусім треба зазначити монографію О. Меленчук (2013). Мемуари ж С. Єфремова нам уже доводилося вивчати (Галич, 2020a; 2020b; 2020c; 2021a; 2021b). Ця публікація є продовженням циклу статей про спогади відомого вченого, журналіста й літературознавця. Варто взяти до уваги ще і працю В. Галич (2021), у якій розглядалася співпраця С. Єфремова із західноукраїнськими періодичними виданнями, здійснена на матеріалі його спогадів «Про дні минулі (спогади)».

Об'єкт вивчення

Мемуари «Про дні минулі (спогади)» С. Єфремова, що були написані в 1920 — поч. 1921 рр., є об'єктом вивчення в цій статті. Серед

низки проблем, порушених у спогадах, нас цікавить питання, як під впливом революційних подій у Росії 1905 року з'явилася перша українськомовна періодика, хто був її зачинателями, та яку роль у цьому процесі відіграв особисто С. Єфремов.

Завдання статті

На матеріалі мемуарів С. Єфремова 1920 — 1921 років з'ясувати його власну роль та роль інших відомих українських діячів (Б. Грінченка, Є. Чикаленка, В. Леонтовича, В. Симиренка) у створенні перших українськомовних періодичних видань (газети «Громадська Думка», журналу «Нова Громада») на теренах підросійської України.

Виклад матеріалу

Революційні події 1905 року в Росії призвели до радикалізації настроїв у середовищі української інтелігенції, у якої з'явилася надія на швидкі зміни.

С. Єфремов, згадуючи той рік, писав: «... Ввесь 1905 рік, а надто ті місяці, що довели безпосередньо до 17 жовтня, уявляються мені немов як один день — ясний, блискучий, осяйний, соняшним промінням залитий, духом перемоги осяйний, п'янким повітрям волі напоєний, од перемоги до перемоги посходований» (Єфремов, 2011, с. 594). Сам науковець і журналіст постійно перебував у великому напруженні та невпинній праці: «Напруження енергії й захоплення роботою доходило тоді до найвищого стопня. Буквально не було коли і вгору глянути, не було часу озирнутися навкруги та зміркувати, що і як краще зробити» (Єфремов, 2011, с. 594). Зайнятий справами, С. Єфремов щодня бігав містом, зустрічався з людьми, читав коректи статей, відповідав на листи...

Події 1905 року в Російській імперії дали надії українській інтелігенції на появу рідного слова в газетах і журналах на наддніпрянських землях України, адже до цього його практично не існувало в пресі.

Досить зазначити, що все ХІХ століття виявилось надзвичайно важким для українського слова в журналістиці. Її зародження в Харкові на початку століття було російськомовним. Саме такою була перша газета на підросійській території України «Харьковский еженедельник», що проіснувала з 4 травня до 20 липня 1820 року. Подальші харківські видання («Харьковский Демокрит», «Украинский вестник», «Харьковский домовод», «Харьковские известия», «Украинский журнал», «Украинский альманах», «Утренняя звезда») також були російськомовними. Проте уже в «Харьковском Демокрите» в поемі В. Масловича «Заснування Харкова» з'явилася українська мова. Нею спілкувалися герої поеми наймит Яків і його кохана донька господаря Гапка. Цей же автор, він же видавець журналу, надрукував також власний вірш українською мовою «Від'їзд студента». Проте це були

поодинокі винятки. Усі губернські газети Російської імперії, що видавалися в межах українських земель, були позбавлені матеріалів українською мовою. Альманахова журналістика, що була започаткована в Україні в 30-х роках XIX ст., і виходила з перервами до кінця століття, не дала можливості остаточно зникнути українській мові у вітчизняній журналістиці на підросійській території України. Художні твори в численних альманахах («Украинский альманах», «Утренняя звезда», «Сніп», «Молодик», «Киевлянин», «Южный русский сборник», «Записки о Южной Руси», «Луна», «Нива», «Складка» та ін.), які цензура дозволяла видавати, друкувалися українською мовою, а публіцистика, наукові дослідження, критичні праці — переважно російською. Чи не єдиним позитивним моментом у розвитку української журналістики є видання в Санкт-Петербурзі журналу «Основа», першого і єдиного на все XIX століття періодичного видання, що видавався із січня 1861 року до жовтня 1862 року. Часопис виходив українською та російською мовами. І. Михайлин у цьому зв'язку писав: «Перша вживалася переважно для публікацій художніх творів, друга — наукових досліджень, публіцистичних праць; нею ж писалися полемічні статті, спрямовані на обґрунтування української ідеї й захист позиції журналу в різноманітних питаннях. Але з часом, у міру тривалості видання й формування кола його читачів, питома вага української мови відчутно зростає: нею друкувалися листи читачів, хроніка, природничі статті. Тобто намічалася стійка тенденція до перетворення «Основи» на український журнал не лише за напрямом (яким він був), але й за мовою (яким він не був, але прагнув стати)» (Михайлин, 2003, с. 164).

Потім були Валуєвський циркуляр (1863 р.), Емський указ (1876 р.), що унеможливили розвиток української журналістики в межах Російської імперії. Суттєвих змін українське слово зазнало лише на початку XX ст., коли царизм під впливом подій революції 1905 року пішов на суттєві поступки.

С. Єфремов у спогадах зазначав, що спершу одним із варіантів стала публіцистика українською мовою. Нам уже доводилося писати про те, як автор мемуарів із великою гордістю згадував про свою першу публіцистичну працю рідною мовою, що була надрукована на сторінках «Киевских Откликов»: «Статтю цю, першу в Росії газетну статтю українською мовою, надруковано в ч. [...] «Киевских Откликов», з [...] жовтня, першому, що вийшло по погромі» (Єфремов, 2011, с. 607). С. Єфремов пишався, що за «число газети з українською статтею заплачено по 5 карб. — ціна тоді нечувана» (Єфремов, 2011, с. 607). Ця публікація автора мемуарів мала потужний громадський розголос не тільки в Наддніпрянській Україні, а й за її межами, зокрема, у Західній Україні: «Ф. П. Матушевський, що був у Львові, оповідав приїхав-

ши, яке враження це перше українське слово зробило за кордоном: читав її голосно в Науковому товаристві перед гуртком випадкових слухачів Франко, усе проказуючи: «Так от як пишуть теперка в Росії!» (Єфремов, 2011, с. 607). Після цієї публікації українською мовою було надруковано ще кілька статей, і не лише С. Єфремовим: «... З київських газет містило ще по-українському статті «Киевское Слово», що перейшло тоді до соціал-демократичної редакції; у Херсоні кілька статтів у «Юге» надрукував Гр. Коваленко-Коломацький, траплялось іноді дещо й по інших виданнях» (Єфремов, 2011, с. 607). Проте всі ці факти С. Єфремов розглядав як локальні й випадкові. Для нього й багатьох інших свідомих українців постало нагальне завдання: «Не в прийми до сусідів іти, а закладати підвалини під власну хату» (Єфремов, 2011, с. 607).

Автор спогадів згадував, що хата відомого громадського діяча, мецената, видавця та публіциста Є. Чикаленка (1861 — 1929) у Києві стала тим об'єднавчим центром української інтелігенції, яка вирішила не гаючись взятися за роботу, щоби швидко налагодити видання власної українськомовної газети. Згоду на це дали й «демократи», і «радикали», між якими до цього існувала велика недовіра, а внаслідок незборимі протиріччя й суперечності: «Справу ми всі вважали негайною, питанням, коли хочете, національної чести» (Єфремов, 2011, с. 607). Учасники зібрань у Є. Чикаленка (Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький, Є. Симиренко, В. Леонтович та ін.), прагнули розв'язати проблему видання українськомовної газети якомога швидше, буквально протягом кількох днів. Царський маніфест від 17 жовтня нібито давав їм такі можливості, адже згідно з цим офіційним документом цензуру в Російській імперії було скасовано, але все це виявилось ілюзією, насправді цензура продовжувала існувати й видавати українськомовну газету не дозволялося. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що жодна друкарня не погоджувалася друкувати нову газету, та ще й українською мовою: «Ми пробували були розпочати видання української газети «явочним порядком», нікого не питаючись, але для цього треба було дрібницю — друкаря, який би згодився друкувати» (Єфремов, 2011, с. 608). Проте ніхто не брався за друк газети українською мовою.

С. Єфремов згадував: «Ми кидалися з однієї друкарні до другої — і нічого не виходило. Всюди нам радили почекати трошки, поки вийде новий закон про друковане слово» (Єфремов, 2011, с. 608). Із заздрістю київська інтелігенція дивилася на Лубни, де явочним порядком виходила газета «Хлібороб»: «А втім, на 5-му числі цей непорядок і в Лубнах припинено й недогляд виправлено» (Єфремов, 2011, с. 608). Видання «Хлібороба» було заборонено. Проте свідомі українці в Києві не заспокоїлися: «Мало не щодня збирались ми — Чикаленко, Грінченко,

Мод. Левицький, «віковики», щоб обрідитись про ту чи иншу деталь, притягнути того чи іншого співробітника» (Єфремов, 2011, с. 608).

С. Єфремов у спогадах розповів про нелегкий шлях пошуку кадрів для майбутньої української газети. Далеко не всі погоджувалися на співпрацю. Дізнавшись, що в Києві знаходиться Максим Славинський (1868 — 1945), котрий мав досвід роботи редактора щоденної газети в Катеринославі, автор спогадів пригадав, як він ходив до нього і просив відвідувати зібрання в Є. Чикаленка. М. Славинський, очевидно, відмовився працювати в майбутній українськомовній газеті. У тому ж 1905 році він перебрався до Санкт-Петербурга, де як представник громади українців у російській столиці, налагодив співпрацю з депутатами першої Державної Думи від України й невдовзі став редактором газети «Украинский Вестник», що представляла Українську парламентську громаду і Державну Думу.

На зібраннях у Є. Чикаленка вирішували, хто має бути видавцем нової газети. Сходилися на тому, що видавцем має стати сам Є. Чикаленко, але йому потрібні помічники. Гадали, що слід залучити до цього В. Симиренка та В. Леонтовича, який мав важелі впливу на В. Симиренка, що був його дядьком. Окремі наради відбувалися не лише в оселі Є. Чикаленка, а й на квартирі в письменника Б. Грінченка, у того ж С. Єфремова, а також і в будинку самого В. Симиренка, що знаходився на вулиці Трьохсвятительській. Мемуарист зазначав: «Всі ми сходилися на тому, що треба видавати газету. Були думки про тижневу і про щоденну» (Єфремов, 2011, с. 608). Спершу С. Єфремову було доручено стати майбутнім редактором видання, а для цього попередньо треба було скласти кошторис газети, придумати її назву, дібрати співробітників, вирішити безліч різних господарських проблем. Сам автор спогадів зізнається, що «технічно був мало тоді знайомий із газетною справою, бо тільки зрідка писав у газетах, але ближче до справи не стояв ніколи» (Єфремов, 2011, с. 609). Йому довелося забігати до редакції «Киевского Слова», щоби познайомитися з роботою колективу редакції, контори та друкарні. Наслідки цих воєжів не раз обговорювалися на засіданнях. Виникла проблема з назвою нового видання. Після аналізу декількох варіантів назви, зупинилися на «Громадському Слові».

С. Єфремов згадував, що його душа не лежала до роботи в газеті, не хотілося йому бути також і її редактором. «Більш мене тягло завжди до журналу, і тип місячника здавався мені найкраще до моєї вдачі відповідним» (Єфремов, 2011, с. 609), — зізнавався він у спогадах. Водночас С. Єфремов спирався на підтримку Б. Грінченка: «На нашу спільну думку, газета нам, звичайно, дуже потрібна, але разом для розвитку чисто літературної продукції не менш потрібен і місячник» (Єфремов, 2011, с. 609). На пропозицію автора мемуарів, одночасно з

газетою домовилися видавати ще й журнал «Нове Життя». Після тривалих дискусій було вирішено, що С. Єфремов буде редагувати місячник, а Ф. Матушевський, який тоді ще перебував у Львові, після повернення стане редактором газети: «Ролі в газеті поділено було так: редактор — Матушевський, секретар — Козловський, який нам здався зразком акуратности, щоденні співробітники — Грінченко, Левицький, Чикаленко, Славинський та я — на статті вступні політичні, літературні та ін.; Ярошевський Б. — на огляди закордонного життя; Самійленко В. — на фейлетон на злобу дня; М. М. Грінченко мала подавати матеріял фактичний, звістки з газет; на перекладницю телеграм узято М. Виноградову. Контору піддано М. Синицькому; експедицію мав вести К. Хохлич, випущений із тюрми по 17-му жовтня (Єфремов, 2011, с. 609–610). Ф. Матушевський (1869 — 1919) був відомим громадським діячем, публіцистом, журналістом. С. Єфремов знав його по спільній праці у видавництві «Вік» та «Киевской Старине». Друкувати першу українську газету «мали в друкарні С. Борисова, мого давнього співробітника по «Віку» (Єфремов, 2011, с. 609–610). На нарадах обговорювалася також майбутня винагорода журналістам: «Плата маленька — по 5 копійок за рядок, і відповідна плата редакторові та відділам» (Єфремов, 2011, с. 610). Продовжувалася дискусія про газету та журнал. При цьому ініціативна група віддавала перевагу організації видання газети, а журнал розглядався як додаток до неї.

Зразу ж по поверненню зі Львова, Ф. Матушевський погодився очолити газету і швидко взявся за роботу. Для редакції газети й журналу було винайнято приміщення на вул. Михайлівській, 7, «призначені люди зайнялись упорядкуванням його» (Єфремов, 2011, с. 610). За дорученням громади С. Єфремов написав програму обох видань. Проте цього виявилось замало: «... Мало не кожен пункт вимагав автентичного пояснення спеціально для В. М. Леонтовича. Діло в тому, що цей лагідний, симпатичний і делікатний чоловік, безперечний демократ з переконання, враз почувив у собі поміщицьку істоту і, наляканий аграрним рухом та страхом, що землю «видиратимуть», до кожного слова чіплявся і всюди бачив якусь задню думку, ману, нещирість, заспокоювання на словах з тим, що робити на ділі інакше» (Єфремов, 2011, с. 610). Усе це втягувало колектив у непотрібні дискусії. Ці дискусії з В. Леонтовичем тривали щодня: «... Найтерпеливіші з нас, я та Грінченко, починали іноді балакати гостро» (Єфремов, 2011, с. 611). Часом траплялися курйози: «Леонтович знов поставив питання: а що, як газета «підбурюватиме» селянство? Нам терпець уже зовсім уривався, і відповів на це питання Симиренко:

— Так же чуєте, що всі справи вирішатиме більшість. Коли більшість ухвалить підбурювати, — ну то й будемо підбурювати...» (Єфремов, 2011, с. 611). Коли ці слова учасники дискусії почули від старо-

го дідуся Самиренка, то розвеселилися, хоча наступний день знову розпочався із сакрального питання Леонтовича: «Усунути ж Леонтовича, обійтись цілком без нього було не можна тому, що від його участі залежала почасти й участь Самиренка як видавця, без якої ми не могли потягти щоденну газету, хоча крил надіям нашим, високим кажучи стилем, ще не посмалив тоді палючий сіроко дійсности» (Єфремов, 2011, с. 611).

12 листопада 1905 року з'явилися «Временныя правила о печати», які суттєво зміцнили позиції цензури в царській Росії. С. Єфремову одразу ж пригадалося пророцтво цензора Сидорова, який мовив: «Ви ще жалкуватимете за попередньою цензурою» (Єфремов, 2011, с. 611). Однак одразу були подані губернатору необхідні документи на дозвіл видання «Громадського Слова» та «Нового Життя». Проте дозволу так і не вдалося отримати. Підставою для відмови став параграф тимчасових правил, який дозволяв забороняти видання, у програмі яких були заклики до зміни існуючого в державі ладу. Коли С. Єфремов розмовляв із цензором Сидоровим про підставу відмови, той сказав: «Та, бачите, — сама мова у вас якась бунтівнича, революційна. Ну, от по-російському — «борьба», «борьба» собі, та й годі. А у вас «бо-роть-ба»! Як собі хочете, а це бринить надто по-революційному! Негарно, ні, що хочете кажіть, а негарно бринить це...» (Єфремов, 2011, с. 612). Такий підхід владних структур до реєстрації пропонованих видань українською мовою обурило ініціаторів: «Чикаленко як видавець обох видань зараз же накатав скаргу на губернатора до сенату» (Єфремов, 2011, с. 612). Однак усі розуміли, що справа може затягтися на роки. Як згадував С. Єфремов, «справді відповідь, і то негативна, прийшла щось 1908 чи 1909 року» (Єфремов, 2011, с. 612).

З проханням про дозвіл на видання газети й журналу довелося звернутися вдруге, видавцем було зазначено вже В. Леонтовича, а назви видань було злегка змінено: «Громадська Думка» і «Нова Громада». Редакції на той час уже були сформовані, контора готова до роботи. Розраховували на випуск газети 10000 накладом. Пропонувалося, крім звичних способів, розповсюджувати газету й журнал через залізниці та приватних агентів. Незадовго до Нового року В. Леонтовичу вдалося отримати дозвіл на видання «Громадської Думки» і «Нової Громади»: «Раз якось, перед Різдвом, коли ми сиділи всі в редакції, прибігає Володимир Миколайович (Леонтович. — О. Г.), засапавшись, з веселим обличчям і з паперами в руці — є документи! Ну, значить, можна буде вже починати» (Єфремов, 2011, с. 613).

Вихід першого числа газети був запланований на 31 грудня 1905 року. Редагувати його довелося гуртом, статті перечитували вголос, шліфуючи різні технічні деталі: «Перша вступна стаття — про наші завдання — була в мене вже давно виготовлена; Грінченко написав

огляд подій, що довели до російської революції; М. Левицький оцінював її з українського боку; <...>; Б. Ярошевський дав огляд міжнародних подій у світлі російської революції; В. Самійленко приніс дотепного фейлетону «Як я перейшов од слова до... думки»; М. Грушевський з Львова прислав на мої руки до першого числа дуже гарну статтю «Дорогою віків» — ретроспективний погляд на минуле, що привело до відродження української нації» (Єфремов, 2011, с. 613). Підготовка першого числа українськомовної газети сприймалася в колективі як свято: «... Перше число було цікаве, змістовне» (Єфремов, 2011, с. 613). Після свят С. Єфремов отримав коректу випуску газети, йому хотілося «самому прокоректувати статті до першого числа» (Єфремов, 2011, с. 613), що він і зробив, і «справді перше число «Громадської Думки» таки вийшло 31 грудня» (Єфремов, 2011, с. 613), але вже без С. Єфремова. 29 грудня 1905 року його було заарештовано. Спогади містять епізод про підготовку номера, коли їхній автор перед арештом у себе вдома читав коректу першого числа «Громадської Думки». Зокрема, він ще встиг виправити власну вступну статтю, фейлетон В. Самійленка, статтю М. Грушевського і, навіть, «написав вступну на новорічне число» (Єфремов, 2011, с. 620). А коли ліг відпочивати, то прийшли жандарми й заарештували його. У в'язниці С. Єфремова помістили в камері для політичних в'язнів. Про своє перебування в тюрмі він написав оповідання «Під новий рік», яке передав до публікації в «Громадській Думці».

Знаходячись в ув'язненні, С. Єфремов активно працював, написавши декілька статей і фейлетонів до газети. Його охоплювала радість від виходу «Громадської Думки», але нервувало те, що перше число поліція конфіскувала, а «друге, з того страху, вийшло таке бліде, без статтів» (Єфремов, 2011, с. 626).

«Громадська Думка», до виходу якої мав безпосереднє відношення С. Єфремов, стала першою щоденною українськомовною громадсько-політичною й культурно-просвітницькою газетою, яка виходила в Києві з 31 грудня 1905 до 18 серпня 1906 року. Після чергового жандармського обшуку вона була заборонена тодішньою владою. Спадкоємницею «Громадської Думки» стала газета «Рада», яка виходила в Києві з 1906 до 1914 року. Її редактором був усе той же Ф. Матушевський. Поки С. Єфремов перебував в ув'язненні, вдалося налагодити випуск літературно-наукового місячника «Нова Громада». Він виходив у Києві протягом 1906 року (всього з'явилося 12 номерів). Серед редакторів поруч з В. Леонтовичем та Є. Чикаленком значилося й ім'я С. Єфремова.

Висновки

Революційні події 1905 року в Російській імперії призвели до радикалізації настроїв у середовищі української інтелігенції, додали оптимізму на появу рідного слова на підросійських землях України.

Одним із варіантів стала публіцистика українською мовою. С. Єфремов із великою гордістю згадував, що його перша публіцистична праця рідною мовою була надрукована на сторінках російськомовної газети «Киевские Отклики» й отримала схвальні відгуки не тільки в наддніпрянській Україні, а й на Галичині. Про неї позитивно відгукувався І. Франко. Однак це був лише перший крок, гостро постало питання створення газети українською мовою. На зібранні в оселі Є. Чикаленка було вирішено негайно взятися до підготовки видання такої газети. На це погодились і «демократи», і «радикали», між якими до цього існували незборимі протиріччя й суперечності. Учасники зібрань гадали розв'язати проблему видання газети українською мовою досить швидко. С. Єфремов повинен був стати майбутнім редактором видання. Йому доручили скласти кошторис газети, внести пропозиції щодо її назви, підшукати співробітників. Перебравши декілька варіантів, газету вирішили назвати «Громадське Слово». На пропозицію автора спогадів, паралельно з газетою вирішили видавати журнал «Нове Життя». Після дискусій домовилися, що С. Єфремов буде редактором місячника, а Ф. Матушевський стане редагувати газету. Автор мемуарів написав програму обох видань. Проте дозволу газету українською мовою та журнал не вдалося швидко отримати, оскільки в програмі цензура знайшла нібито заклики до зміни існуючого в державі ладу. Довелося звернутися вдруге, злегка змінивши назви періодичних видань на «Громадську Думку» та «Нову Громаду». Цього разу дозвіл було отримано. Підготовка першого числа українськомовної газети сприймалася в колективі неначе свято.

С. Єфремов сам прокоректував статті до першого числа газети, яка побачила світ 31 грудня 1905 року, коли автор мемуарів уже перебував в ув'язненні. «Громадська Думка», до виходу якої мав безпосереднє відношення С. Єфремов, стала першою щоденною українськомовною громадсько-політичною й культурно-просвітницькою газетою, яка виходила в Києві до 18 серпня 1906 року. Протягом 1906 року також вийшло 12 чисел журналу «Нова Громада», у яких були матеріали, написані С. Єфремовим у царській тюрмі. Спогади цього автора «Про дні минулі» суттєво доповнюють історію української журналістики початку ХХ століття, розкривають непростий процес створення перших українськомовних видань.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Галич, В. М. (2021). Співпраця Сергія Єфремова із західноукраїнською пресою: мемуарна рецепція. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, 49, 3–19.
- Галич, О. А. (1991). *Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, poetика* [Монографія]. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького.

- Галич, О. А. (2001). *Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи* [Монографія]. Знання.
- Галич, О. А. (2008). *У вимірах non fiction: щоденники українських письменників ХХ століття*. Знання.
- Галич, О. А. (2011). *Олесь Гончар у вимірах non fiction* [Монографія]. Книжковий світ.
- Галич, О. А. (2013а). *Документальна література та глобалізаційні процеси у світі* [Монографія]. Видавець В.С. Резніков.
- Галич, О. А. (2013b). *Fiction і non fiction у літературі: проблеми теорії та історії*. Видавець В.С. Резніков.
- Галич, О. А. (2015). *Глобалізація і квазідокументальна література* [Монографія]. Видавець О. Зень.
- Галич, О. А. (2020а). Громадсько-політичні та літературно-художні періодичні видання в юнацькому щоденнику С. Єфремова. *Український інформаційний простір*, 1(5), 163–178. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206118](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206118)
- Галич, О. А. (2020b). Журнал «Киевская Старина» в мемуарній рецепції С. Єфремова. *Український інформаційний простір*, 2(6), 102–118. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(6\).2020.219777](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(6).2020.219777)
- Галич, О. А. (2020c). Специфіка відтворення зовнішності та внутрішнього світу реальної особи в спогадах С. Єфремова. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*, 14, 27–36.
- Галич, О. А. (2021а). Періодика в дитячі, юнацькі та молоді роки С. Єфремова: мемуарний вимір. *Український інформаційний простір*, 1(7), 120–137. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233882](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233882)
- Галич, О. А. (2021b). Українське село кінця ХІХ століття в мемуарній рецепції С. Єфремова. В О. Г. Шостак (ред.), *Національна ідентичність в мові і культурі* (с. 51–56). Талком.
- Єфремов, С. (2011). *Щоденник. Про дні минулі: спогади*. Темпора.
- Меленчук, О. В. (2013). *Шевченкознавчий дискурс Сергія Єфремова в контексті українського літературознавства* [Монографія]. Чернівецький національний університет.
- Михайлин, І. Л. (2003). *Історія української журналістики ХІХ століття*. Центр навчальної літератури.

REFERENCES

- Halych, O. A. (1991). *Ukrainska pysmennytska memuarystyka: pryroda, evoliutsiia, poetyka* [Ukrainian Literary Memoirs: Nature, Evolution, Poetics] [Monograph]. Kyivskiy derzhavnyi pedahohichniy instytut imeni O. M. Horkoho [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2001). *Ukrainska dokumentalystyka na zlami tysyacholit: spetsyfika, heneza, perspektyvy* [Ukrainian Documentary at the Turn of the Millennium: Specifics, Genesis, Prospects] [Monograph]. Znannia [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2008). *U vymirakh non fiction: shchodennyky ukrainskykh pysmennykiv ХХ stolittia* [In the Dimensions of Non Fiction: Diaries of Ukrainian Writers of the 20th Century]. Znannia [in Ukrainian].

- Halych, O. A. (2011). *Oles Honchar u vymirakh non fiction* [Oles Honchar in the Dimensions of Non Fiction] [Monograph]. Knyzhkovyi svit [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2013a). *Dokumentalna literatura ta hlobalizatsiini protsesy u sviti* [Documentary Literature and Globalization Processes in the World] [Monograph]. Publisher V.S. Rieznikov [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2013b). *Fiction i non fiction u literaturi: problemy teorii ta istorii* [Fiction and Non Fiction in Literature: Problems of Theory and History]. Publisher V.S. Rieznikov [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2015). *Hlobalizatsiia i kvazidokumentalna literatura* [Globalization and Quasi-Documentary Literature] [Monograph]. Publisher O. Zen [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2020a). Hromadsko-politychni ta literaturno-khudozhni periodychni vydannia v yunatskomu shchodennyku S. Yefremova [Social-Political and Literary-Artistic Periodicals in S. Yefremov Youth Diary]. *Ukrainian Information Space*, 1(5), 163–178. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206118](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206118) [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2020b). Zhurnal «Kyevskaia Staryna» v memuaranii retseptsii S. Yefremova [«Kievskaya Starina» Magazine in S. Yefremov Memorial Reception]. *Ukrainian Information Space*, 2(6), 102–118 [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(6\).2020.219777](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(6).2020.219777) [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2020c). Spetsyfika vidtvorennia zovnishnosti ta vnutrishnoho svitu realnoi osoby v spohadakh S. Yefremova [Specification of Realization of External and Internal of Real Person's World in the Memoirs of S. Yefremov]. *Literatures of the World: Poetics, Mentality and Spirituality*, 14, 27–36 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2021a). Periodyka v dytiachi, yunatski ta molodi roky S. Yefremova: memuarnyi vymir [Periodicals in Childhood, Adolescence and Youth of S. Yefremov: Memoir Dimension]. *Ukrainian Information Space*, 1(7), 120–137. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233882](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233882) [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2021b). Ukrainske selo kintsia XIX stolittia v memuaranii retseptsii S. Yefremova [Ukrainian Village of the end of the XIX Century in the Memoir Reception of S. Yefremov]. In O. H. Shostak (Ed.), *Natsionalna identychnist v movi i kulturi* [National Identity in Language and Culture] (pp. 51–56). Talkom [in Ukrainian].
- Halych, V. M. (2021). Spivpratsia Serhiia Yefremova iz zakhidnoukraiinskoiu presoiu: memuarna retseptsiiia [Serhiy Yefremov's Collaboration with the Western Ukrainian Press: a Memoir Reception]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 49, 3–19 [in Ukrainian].
- Melenchuk, O. V. (2013). *Shevchenkoznachnyi dyskurs Serhiia Yefremova v konteksti ukrainskoho literaturoznavstva* [Serhiy Yefremov's Shevchenko Discourse in the Context of Ukrainian Literary Studies]. Chernivtsi National University [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. L. (2003). *Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky XIX stolittia* [History of Ukrainian Journalism of the XIX Century]. Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (2011). *Shchodennyk. Pro dni mynuli: spohady* [Diary. About the Past Days: Memories]. Tempora [in Ukrainian].

УДК 070.4:050:[341.344(438=161.2)](091)

Журнал інтернованих вояків армії УНР «Наша Зоря» у таборі Ланцут (Польща): джерельно-інформаційний потенціал

Ігор СРІБНЯК

д-р. іст. н., проф.

Київський університет

імені Бориса Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2,

04070, Київ, Україна

i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID ID 0000-0001-9750-4958

Марина ПАЛІЄНКО

д-р. іст. н., проф.

Київський національний

університет імені Тараса

Шевченка

вул. Володимирська, 60,

01033, Київ, Україна

mpaliienko@knu.ua

ORCID ID 0000-0002-9098-1142

© Срібняк І., Палієнко М., 2021

У статті відтворено особливості таборового повсякдення інтернованих вояків-українців у таборі Ланцут (Польща) протягом першої половини 1921 р. шляхом проведення фронтального аналізу матеріалів часопису «Наша Зоря», який видавався в згадуваному таборі. Із самого початку свого існування журнал зумів об'єднати навколо себе значну частину таборян, які не лише прочитували кожен із його номерів, але й дописували до редакції, пропонуючи свої матеріали до друку.

Разом із тим слід відзначити, що «Наша Зоря» зуміла вийти поза межі Ланцуту — частина її накладу потрапляла до інших таборів інтернованих Армії УНР, а також була доступною (через систему підписки) для всієї української політичної еміграції в Польщі. Відтак попри невеликий загальний наклад тижневик зумів здобути чисельну читачьку аудиторію серед таборян.

У зв'язку з тим, що редакція журналу не мала достатньо коштів для тиражування достатнього накладу «Нашої Зорі» — вона була змушена звертатися до своїх читачів із проханням про внесення пожертв до її пресового фонду. Цей заклик не залишався без відповіді — завдяки грошовим надходженням від таборян, українських емігрантських організацій у Польщі, а також окремих цивільних осіб редакція тижневика зуміла забезпечити досить регулярний вихід усіх його випусків.

Дуже важливим було й те, що остання повсякчасно дбала і про поліпшення поліграфічної якості журналу, зумівши перейти від напівкустарних способів (рукописне виготовлення обкладинки, роздрукування макету номеру на друкарській машинці, шапірограф) до типографського набору та тиражування журналу.

Протягом усієї початкової фази свого існування (грудень-липень 1921 р.) тижневик «Наша Зоря» залишався одним із небагатьох живильних джерел для інтернованих вояків Армії УНР у таборі Ланцут, укріплюючи їхню віру в завтрашній день і додаючи вояцтву сил та енергії для подальшої праці, здобуття знань, власного розвитку та духовно-національного зростання.

Ключові слова: інтерновані вояки-українці, табір, часопис, стаття, «Наша Зоря», Армія УНР, Польща.

JOURNAL OF INTERNED SOLDIERS OF THE UNR ARMY “NASHA ZORIA” IN ŁANCUT CAMP (POLAND): SOURCE AND INFORMATION POTENTIAL

Ihor Sribniak

Doctor of Sciences (History), Professor
Borys Grinchenko Kyiv University
18/2, Bulvarno-Kudryavska St., Kyiv, Ukraine, 04070
i.sribniak@kubg.edu.ua
ORCID ID 0000-0001-9750-4958

Maryna Paliienko

Doctor of Sciences (History), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine, 01033
mpaliienko@knu.ua
ORCID ID 0000-0002-9098-1142

The article reproduces the peculiarities of interned Ukrainian soldiers' everyday life in the Lancut camp (Poland) during the first half of 1921 by conducting a frontal analysis of the materials of the journal “Nasha Zoria” (“Our Dawn”), which was published in the above-mentioned camp. From the very beginning of its existence, the journal was able to unite a large part of the camp members, who not only read each of its issues but also wrote to the editorial office, offering their materials for publication.

At the same time, it should be noted that “Nasha Zoria” managed to go beyond Lancut — part of its edition went to other internment camps of the UNR Army and was also available (through the subscription system) for all Ukrainian political emigrants in Poland. Therefore, despite the small general circulation, the weekly managed to get a numerical readership among the campers.

Since the journal's editorial board did not have enough funds to distribute a sufficient circulation of “Nasha Zoria” — it was forced to appeal to its readers with a request for donations to its press fund. This appeal did not go unanswered — thanks to the cash revenues from campers, Ukrainian emigrant organizations in Poland, as well as individual civilians, the editors of the weekly, managed to ensure a fairly regular release of all its issues.

It was also significant that the latter constantly took care of improving the printing quality of the journal, being able to move from semi-artisanal methods (handwriting the cover, printing the layout of the issue on a typewriter, shapirograph) to the printing set and replication of the journal.

Throughout the initial phase of its existence (December-July 1921), the weekly “Nasha Zoria” remained one of the few nutritious sources for the interned soldiers of the UPR Army in the Lancut camp, strengthening their faith in the future and adding strength and energy to the army for further work, gain knowledge, own development, spiritual and national growth.

Keywords: interned Ukrainian soldiers, camp, journal, article, “Nasha Zoria”, Army of the Ukrainian People's Republic, Poland.

Актуальність теми зумовлена насамперед тим, що матеріали таборової преси є незамінним джерелом об'єктивної інформації при відтворенні життя й повсякдення вояків Армії УНР, які перебували в таборах інтернованих на теренах Польщі на початку 1920-х рр. Специфіка їх побуту в таборі Ланцут у першій половині 1921 р. вивчалася як польськими (Karpus, 1997; Szymanek, 1997), так і українськими дослідниками (Срібняк, 1997; Срібняк, 1999; Павленко, 1999), що дозволило ознайомити широкий загал істориків з історією цього табору. Одночасно відбувалася наукова розробка проблем функціонування газетно-журнальної періодики інтернованої Армії УНР, яка реалізувалася у появі кількох монографічних досліджень, де було нагромаджено значний обсяг фактологічного матеріалу і про таборіві видання Ланцуту (Сидоренко, 2000, с. 61–64; Wiszka, 2001; Вішка, 2002).

В останні роки процес вивчення різних аспектів життя й діяльності інтернованих вояків-українців у цьому таборі не втрачає своєї інтенсивності, свідченням чому став вихід у світ низки статей та узагальнюючої монографії (Срібняк, 2017; Срібняк, 2018; Sribniak, 2018). На окрему увагу (в контексті цієї статті) заслуговує ще одна розвідка, присвячена висвітленню внеску таборового часопису «Промінь» у зміцнення ідейних засад інтернованого вояцтва в Ланцуті (Срібняк, 2018). У цій публікації містилась коротка згадка про часопис «Наша Зоря», так само стислий аналіз специфіки видання цього тижневика та його змістового наповнення було здійснено в рамках ще однієї статті (Голубничка-Шленчак, 2020).

Але попри такий досить чисельний науковий доробок із різних аспектів функціонування табору все ще залишається недослідженою джерельна вартість матеріалів «Нашої Зорі». З цією метою авторами цієї статті було проведено фронтальний аналіз контенту згадуваного часопису, який стосувався життя та повсякдення інтернованих вояків-українців у Ланцуті. Для повнішого виявлення місця і значення матеріалів тижневика «Наша Зоря» були також залучені спогади таборянина О. Семмо, який діяльно долучався до їх редагування (Семмо, 1987, с. 236–237).

Мета дослідження полягає у відтворенні особливостей таборового повсякдення інтернованих вояків-українців у таборі Ланцут, *завданням статті* є встановлення джерельного потенціалу матеріалів часопису «Наша Зоря», який тиражувався протягом першої половини 1921 р. у згадуваному таборі.

Виклад основного матеріалу

Перший номер літературно-військового часопису «Наша Зоря» вийшов у таборі Ланцут 16 грудня 1920 р. Ініціаторами його заснування виступили Дем'ян Нестеренко (головний редактор), Григорій Сіманців (один із найактивніших членів редакції), Олександр Семмо

та ін. Зусиллями цього гурту однодумців була виготовлена рукописна матриця першого числа журналу та забезпечено її тиражування на шапірографі. Для виготовлення матриць наступних чотирьох номерів журналу вже використовувалася друкарська машинка, для виготовлення накладу — той самий шапірограф (Голубнича-Шленчак, 2020, с. 65).

Такий спосіб тиражування обумовлював досить низький рівень поліграфічного виконання перших чисел часопису, що спонукало редакцію висловити сподівання, що «шановні читачі до виконання технічного боку не віднесуться із суворою критикою» (Наша Зоря, 1920, с. 1). Але редакція весь час докладала зусиль до того, аби покращити поліграфічну якість «Нашої Зорі», що й було уможливлено стараннями Г. Сіманціва, який зумів роздобути «друкарські черенки (форми для складання типографських літер — *авт.*) та організував, хоч і примітивну, а все ж, друкарню (Семмо, 1987, с. 236–237).

З перших номерів редакцією була вироблена оптимальна структура журналу — як правило кожне його число відкривалося передовою статтею, яка мала настановний характер, далі уміщувались аналітичні статті на різні теми, фрагменти спогадів та художніх творів, звіти, сатиричні мініатюри, роздуми, замітки, оповідання і вірші, гумористичні нотатки. Часопис охоче вдавався до двосто-

ронньої комунікації зі своїми читачами, публікуючи їх звернення та листи до редакції (у витягах або повністю) (Сидоренко, 2000, с. 62–63).

Згідно з цією схемою третій номер журналу відкривала передова стаття, у якій повідомлялось про початок роботи Ради Республіки («тимчасовий законодавчий і вищий контрольний орган (передпарламент) в У.Н.Р.»). На думку редакції часопису, це була дуже значуща подія для всіх вояків Армії УНР, які «опинившись на чужій території, без виразних і ясно уявляемих перспектив[...] майбутнього[...] не тільки не розפורшилися й не згубили свого державного центра й державности», а навпаки стали «міцнійше, спаюючи во єдино наш національний фронт». Прагнучи внести в це і свою лепту, «Наша Зоря»

звернулася до таборян із закликem «Українці всіх напрямів, єднайтесь», який мав, на її думку, стати «провідною стежкою до здобуття нашому народові незалежності й у першу чергу звільнення його від Московського червоного імперіалізму». Редакція сподівалась, що «Рада Республіки, пам'ятаючи, що лишень армія, регулярна, дисциплінована й суто національна може бути головною підвалиною нашої державности, у першу чергу займеться справами свого війська, уділяючи йому максимум уваги, енергії й підтримки». Це було тим більш нагальним, що до складу Армії УНР, на думку редакції, «затесалося багато злодіїв, які провокують нашу справу і які в щент хочять розшматувати наш військовий організм» (Наша Зоря, 1921а, с. 1).

Останнє твердження не залишилося голослівним, і вже в цьому ж числі тижневика було повідомлено про факти негідної поведінки окремих старшин у таборі, зокрема — прокурора 2-ої Волинської дивізії полковника Янушкевича, який «одверто ганьбив і лаяв Українців» через свої українофобські переконання (після антиукраїнського демаршу він залишив дивізію та перейшов до загону осавула Яковлева); голови вищого суду при Штабі тилу хорунжого Трембовецького й сотника Шулаїва, які під час звільнення до міста «напилися п'яні і своєю поведінкою на улицах м. Ланцут дискредитували Українське Старшинство» («3 життя табору», 1921).

У рубриці «3 життя табору» знайшлося місце і для короткої замітки «позитивного змісту», яка власне стосувалася культурно-мистецького життя в таборі. У ній, зокрема, йшлося про проведення заходу ми хорунжого Цукорника першого концерту в таборі (у приміщенні «старшинського інтернату»), що відбувся 8 січня 1921 р. Як повідомляв часопис — на концерті була «присутня публіка стороння — місцева польська інтелігенція». Сам концерт відбувся «досить добре», «особливо подобалась присутнім гра на бандурі» («3 життя табору», 1921).

Але системне налагодження культурно-освітньої роботи зіштовхувалось у таборі з величезними труднощами, зумовленими майже повною відсутністю матеріальних ресурсів у інтернованих. У березні 1921 р. журнал (у рубриці «3 українського життя на чужині»), узагальнюючи ситуацію у всіх місцях інтернування Військ УНР, відзначав: «Культурно-просвітня праця в таборах не набрала, на жаль, того характеру інтенсивности, якого треба було би сподіватись, доцільно використовуючи для нашого війська період інтернування. Коли де яка праця й переводиться, то вона не має глибоких корнів, вогню й запалу. Усе обмежується концертами, виставами й далі цього не йде, не дивлячись на всі сприятливі для цього умови. Правда, відчувається деякий брак інтелектуальних сил, але в цьому винна виключно наша інтелігенція, не зайнята державною роботою, яка побоялась сісти за дроти разом із нами й полишила своє військо на власні сили» («В таборах», 1921).

Причиною цього були вкрай несприятливі умови перебування інтернованих вояків-українців, і зокрема в таборі Ланцут. Вони позначались не лише на культурно-мистецькій сфері, але й перешкоджали налагодженню освітнього процесу в Державній юнацькій школі Армії УНР, особовий склад якої перебував у цьому таборі. Особливо дошкуляла юнакам і «кепський харч», і неможливість організувати «муштрові» і «клясові» заняття. Між тим, на думку газети, командуванню табору та школи належалося подбати про регулярну роботу Юнацької школи аби час інтернування не було згаяно, і щоби її слухачі вже «на весну, вийшовши в частини, вони вже старшинами» могли би захищати свою Батьківщину. Але замість цього юнаки «ходять напівобдери, голодні, безпорадні, продають білизну, або торгують тютюном чи бутербродами. Декотрі не витримують і, кидаючи табор, простують на Україну, при чому багато ловиться й під військовою ескортою повертаються назад. І нема кому не тільки підтримати цей цвіт нашого інтелігентного юнацтва й ідейного вояцтва, а навіть подбати про поліпшення харчів, — бо правительством відповідні кошти на це були відпущені» («Рятуйте наше юнацтво», 1921).

Відтак редакція часопису не уникала уміщення на своїх шпальтах «гострих» тем, що дозволяло сподіватись на їх вирішення. До розряду непростих тем належало й «мовне» питання, при чому в силу того, що значне число старшин Армії УНР не володіло в достатній мірі українською мовою, і що найгірше — не докладало жодних зусиль аби покращити свій рівень володіння нею. Реакцією на такий стан речей стало заснування в Ланцуті «Спільки захисту рідної мови», до складу якої вписалось 250 таборян (здебільшого козаків). Як повідомляла «Наша Зоря», ланцутське відділення «Союзу Українок» і таборова культурно-освітня комісія підтримали згадувану Спільку тим, що приєднались до неї у своєму повному складі («В Ланцуті», 1921).

Із повідомлень, уміщених у цьому номері, привертає увагу інформація про діяльність Союзу Українок, заходами членів якого була облаштована «Хата козака» й дитячий садок, а також поліпшено становище інвалідів у таборі (для них було організовано видача цигарок та урізноманітнено раціон харчування. Із Союзом кооперувала свою роботу філія товариства Червоного Хреста, яка підтримувала контакти з представниками цієї організації в інших таборах та її головною управою («В Ланцуті», 1921).

Чергове (шосте) число «Нашої Зорі» було присвячено Т. Шевченкові, портрет якого прикрашав її обкладинку. Переважна більшість його матеріалів стосувалися життя та творчості Кобзаря, відзначався той колосальний вплив, які справили поезії Т.Шевченка на формування національного світогляду українців. У цьому номері також повідомлялось і про надходження до пресового фонду «Нашої Зорі» 4445

марок польських (м.п.), зазначалися прізвища її жертводавців (підполковник Гудима, заступник міністра внутрішніх справ Уряду УНР Літвіцький), які внесли 300 м.п. кожен (Наша Зоря, 1921с).

Найнагальнішою проблемою для таборян у березні 1921 р. був брак коштів для завершення облаштування таборового театру в одному з таборових бараків. З цим була пов'язана й затримка в проведенні Шевченківських днів. Лише завдяки внескам із дивізійних кас потрібна сума була нарешті зібрана, але й після цього ініціаторам його створення довелось, за зізнанням «Нашої Зорі», «вжити всіх[...] фізичних і моральних сил і навіть відривати шматок від власного рота, збираючи копійки на його будівлю». Найдіяльнішу участь у завершенні облаштування театру взяли полковник Бальме, хорунжий Василько, сотник Шулаїв; художники Харьків, Цимбал і Красицький (Наша Зоря, 1921d, с. 25).

Тільки 20 березня 1921 р. стало можливим провести в таборі вшанування пам'яті Кобзаря, яке розпочалося проведенням панахиди та параду військ на таборовій площі. Увечері того ж дня в урочисто відкритому таборовому театрі імені Т. Г. Шевченка відбувся святковий концерт. До його програми увійшли хорові співи, сольні номери на фортепіано (Арнали, Лотоцька) та скрипці (Швець), декламації (Титаренко, В. Далекий, Квітка, Верещака, Конашевич), гра на бандурі (М. Теліга). Справу ускладнювало те, що приміщення театру цілком не відповідало вимогам акустики. Також глядачам були представлені живі картини «Україна в неволі» і «Україна в славі». Інформуючи про проведення концерту тижневик відзначив, що найактивніше до його організації долучалися генерал-хорунжий О. Пилькевич та полковник Попсуй-Шапка («Спілка культурно-просвітних», 1921).

Журнал дбав про національне згуртування інтернованого вояцтва і шляхом розміщення інформації про діяльність «Комісії по улаштуванню померших у Ланцуті українських вояків», члени якої станом на середину березня 1921 р. віднайшли 408 могил, у т.ч. 206 могил галичан (Наша Зоря, 1921d, с. 25).

У цей час у центрі уваги журналу була й ініціатива зі скликання 20 березня ц.р. конференції діячів культурно-просвітньої справи в Армії УНР, що було ініційовано начальником культурно-просвітнього відділу 1-ої Кулеметної дивізії Климом Поліщуком та уповноваженим культурно-просвітньої комісії в Ланцуті хорунжим Г. Сіманцівим (Наша Зоря, 1921d).

Як зазначалося на шпальтах «Нашої Зорі» — її проведення було обумовлено потребою «координації роботи культурно-освітньої сил армії У.Н.Р. і пошукання нових принципів в організації серед війська культурно-просвітньої справи». З огляду на те, що до участі в роботі конференції прибули представники не всіх частин, дислокова-

них у Ланцуті, було вирішено вважати її «нарадою». Констатувавши, що «культурно-просвітна справа і праця по національному усвідомленню (освідомленню — *авт.*)» в армії стоїть не на відповідній висоті», учасники наради визнали необхідним «сконсолідувати всі культурно-просвітні сили в один об'єднуючий центр». Для цього був створений тимчасовий комітет «Спілки культурно-просвітних робітників Армії У.Н.Р.» у складі К. Поліщука, Г. Сіманціва, Г. Гордієнка, А. Сокало, І. Гончаренка й О. Пилькевича («Спілка культурно-просвітних», 1921).

Уже починаючи з квітня 1921 р. «Наша Зоря» досить регулярно висвітлювала роботу таборового театру, що дозволяє реконструювати його репертуар. Так, зокрема, 24 березня драмгуртком 1-ої Кулеметної дивізії була підготовлена вистава А. Кашенка «Зоря нового життя нашого рідного краю». У ній були задіяні таборові артисти — подружжя Касперт, Салівон, Штурко, Романович, Пікарчук, Юркевич, Шаманський та ін. За три дні гурток підготував ще дві п'єси («На перші гулі» і «Куди вітер віє»), які пройшли зі значним успіхом. 28 березня драмгурток Збірної станиці виставив п'єсу М. Кропивницького «Дай серцю волю, заведе в неволю», наступного дня гурток штабу тилу презентував два водевілі («Жінка з голосом» В. Товстоноса й «Куди вітер віє» С. Васильченка), які були підготовлені режисером Тупкало («Театр і мистецтво», 1921).

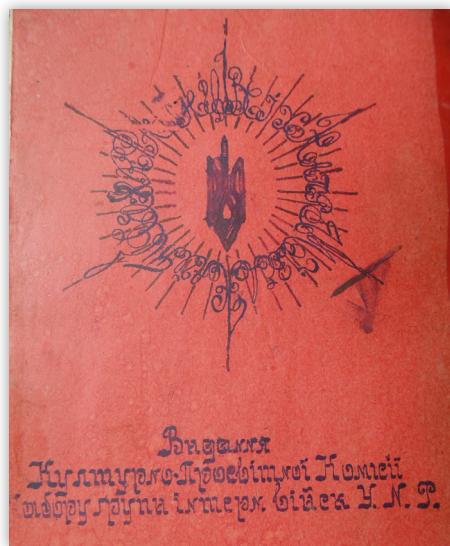
Одним зі своїх першочергових завдань редакція часопису вбачала протидію більшовицькій пропаганді, слушно вважаючи, що для послаблення єдності українського вояцтва ворог готовий застосувати будь-які провокації та не зупиниться ані перед чим. Відтак «Наша Зоря» закликала не вірити нашептам провокаторів: «вони мякенько стелють, коли-ж бо твердо на їх постелях спати». На думку журналу, «доки міцно з'єднані одною думкою й незломною волею дальшої боротьби та скупчені в організовану сім'ю військову» інтерновані уявляють поважну силу, з якою будуть змушені рахуватись їх вороги, але якщо ж «розпорошимося — і нас немає й нас ніхто не знає та і знати не захоче». У «Нашій Зорі» гостро картали тих з інтернованих, хто втікав із табору аби піти на поклон ворогові, бо це було не гідно честі вояка Армії УНР. Разом із тим, тут лунала критика й на адресу тих, хто намагався пробратися до ЧСР у пошуках «кращого життя». Кожен, хто вибрав для себе такий шлях — на думку газети — ставав на шлях «зради кривим і собі», і саме на таких полювали більшовицькі агітатори, сподіваючись у такий спосіб вбити клин у єдність українського вояцтва («Панове Браття», 1921).

Таборовий часопис повідомляв про всі значущі події в таборі, відтак його редакцій не міг оминати приїзд до табору Головного Отамана Військ УНР С. Петлюри. Ця подія відбулась 14 квітня 1921 р., і,

звичайно ж, — стала особливою в житті таборян. С. Петлюру (якого супроводжували військовий міністр уряду УНР генерал М. Омелянович-Павленко й голова Української військово-санітарної місії генерал В. Зелінський) зустрічав таборовий хор пісню «Гей ти, батьку-отамане», після чого на таборовому плацу відбувся військовий парад. Головний отаман обійшов усі бараки, у яких мешкали інтерновані, увечері того ж дня він виступив перед представниками військових частин з інформаціями про сучасний політичний стан, закликавши присутніх «до єдності і віри в майбутнє». Завершував програму перебування С. Петлюри «концерт-вистава», підготовлений силами таборових артистів («Приїзд п. Головного», 1921).

За кілька днів потому (20 квітня 1921 р.) у таборі відбувся з'їзд культурно-просвітніх працівників табору, у роботі якого взяли участь близько 30 представників від частин Армії УНР, які перебували в таборі. Першим на ньому виступив генерал М. Шаповал, який висловив побажання «більшої доцільності» тієї культурно-просвітницької праці, що провадилася дотепер різними гуртками та організаціями без жодної координації між ними («З'їзд культ[урно]-просвіт[ніх] робітників», 1921). Учасники з'їзду обговорили широке коло питань, які стосувались шляхів та перспектив розвитку культурно-освітньої роботи в Армії УНР. Після цього ними було ухвалено підсумкове положення, у якому містилася ціла низка пропозицій, реалізація яких вимагала відповідних організаційних рішень вищих органів Військ УНР (Військового міністерства й Генерального штабу). Одним із найважливіших завдань, на думку учасників з'їзду, було забезпечення «національного й демократичного змісту всієї культурно-освітньої праці в армії і виховання з козака — свідомого громадянина Республіки» («З'їзд культ[урно]-просвітніх робітників армії УНР», 1921).

Гуманітарний складник життя таборян регулярно висвітлювався на сторінках журналу в рубриці «Життя табору». У своєму квітневому випуску «Наша Зоря» повідомляла про діяльність Ланцутського відділу українського товариства Червоного Хреста, який узяв на себе забезпечення продуктами 98 дітей інтернованих у таборі. Крім того, він приходив на допомогу дітям і жінкам, купуючи для

них одяг та білизну. Відділ надавав матеріальну допомогу й редакції «Нашої Зорі», переказавши до її пресового фонду 1000 м.п. та подарувавши один пуд (16 кг) газетного паперу. Ця діяльність відділу стала можливою завдяки переданій йому грошовій допомозі від Республіканської капели О.Кошиця та Союзу українок у Відні («Життя табору», 1921).

У згадуваній рубриці була розміщена коротка замітка і про роботу Союзу Українок у таборі, заходами якого була заснована та провадилась таборова школа для дітей, де їх не тільки навчали грамоті, рисуванню та ліпленню, але й «перевиховували в національній душі». У цьому Союзу допомагали різні філантропічні організації та благодійні установи, крім того, на ці потреби призначався визначений відсоток із чистого прибутку, отриманих після проведення в таборі платних концертів та вистав. Також Союз отримував регулярну матеріальну допомогу від таборової філії YMCA (голова — міс Келінг) («Життя табору», 1921). У квітні 1921 р. до табору — з нагоди Великодніх свят — надійшло 175 тис. м.п. від Українського Горожанського Комітету, ще одна пожертва (40 тис. м.п.) — для дітей інтернованих у таборі — була отримана від папи римського (через проф. І. Огієнка) («Допомога інтернованим», 1921).

Редакція з вдячністю повідомляла про матеріальну допомогу, яку надавали журналу окремі особи та організації. Так, зокрема, Ланцутський відділ Українського Червоного Хреста передав на потреби часопису «Наша Зоря» 600 аркушів друкарського паперу і 1000 м.п., а драматичний гурток 1-ої Кулеметної дивізії на чолі із сотником В. Далеким передав до пресового фонду видання кошти (6991 м.п.), що були отримані за продаж вхідних квитків на виставу «Мартин Боруля» (діяльну участь в організації цієї вистави взяли полковник Попсуй-Шапка й таборянин Рифальський) («Від редакції», 1921). Завдяки цим надходженням станом на початок квітня в пресовому фонді було зібрано 15636 м.п. («На незалежну пресу», 1921а).

Як уже зазначалось, часопис уважно спостерігав за всіма подіями таборового життя, звертаючи особливу увагу на його культурно-мистецьку компоненту. З огляду на те, що в таборі діяло кілька театральних самодіяльних гуртків, «Наша Зоря» час від часу аналізувала мистецький рівень підготовлених ними вистав. Так, зокрема, у спеціальному додатку «Театральний листок» була подана інформація про постановку протягом 7–20 квітня 1921 р. драми «Жидівка вихрестка» (підготовлена драмгуртком під режисурою сотника Шулаїва), оперети «Наталка Полтавка» (драмгурток Штабу тилу), п'єс «Хазяїн» і «Батраки» та комедії «Мартин Боруля» (драмгурток Кулеметної дивізії), п'єси «Гаркуша» (драмгурток Збірної станиці) («Театральний листок», 1921).

Часом гострі докори, які висловлювались на адресу деяких режисерів та артистів-аматорів критиками, викликали і зворотну реакцію. Журнал розміщував на своїх шпальтах листи-відповіді — з не менш гострими спростуваннями суб'єктивних оцінок театральних критиків (Тупкало, 1921), а також і відповіді критиків на ці заперечення (Лесь, 1921).

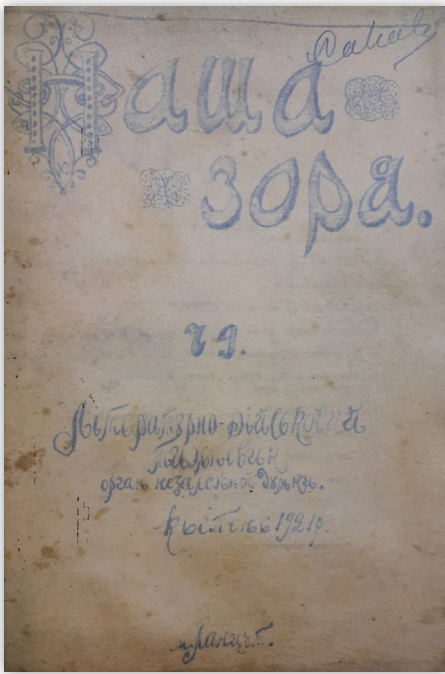
Конкуренція між кількома драмгуртками, яка мала місце в Ланцуті, і зокрема той поспіх, з яким готувалися до вистави деякі п'єси, а також відсутність у їх складі достатньої кількості артистів із відповідними мистецькими здібностями, спонукав «Одного з терпеливих глядачів» висловити думку про бажаність організації однієї «трупі з найкращих сил усіх гуртків під режисурою одного з ліпших режисерів». Такий крок, на його думку, дозволив би забезпечити «вишколення будучих артистів», коли молоді та недосвідчені аматори могли би «випрацьовувати із себе дійних артистів» — маючи можливість зблизька спостерігати за грою більш старших товаришів, дехто з яких мав професійний досвід виступів на сцені («У семи няньок», 1921). Проте ця пропозиція так і не була реалізована в силу неготовності таборових артистів до такого рівня кооперації зусиль.

Серед помітних подій мистецького життя табору — концерт хору Збірної станиці під орудою сотника Д. Котка, що відбувся 24 квітня 1921 р., отримавши схвальні відгуки його слухачів. І хоча за зізнанням таборового журналу запропоновані пісні вже неодноразово звучали в таборі, хор Д. Котка справив враження високим мистецьким рівнем виконання всіх номерів, що було обумовлено «вишколом, послухом і дисциплінованістю» всіх хористів, заслуга в чому належала їх диригенту («Концерт хору», 1921).

Майже цілковита відсутність якихось зручностей для проживання в таборі дуже обтяжувала побут вояцтва. Ще більше пригнічувала таборова дійсність жінок і дітей, що також перебували в Ланцуті, додаючи разом зі своїми чоловіками всі невгоди такого існування. Намагаючись привернути увагу таборового загалу до цієї проблеми невідомий кореспондент журналу повідомляв, що в таборі перебувало 83 дітей і підлітків (63 хлопці та 20 дівчат), з них до семи років — 28 дітей, від 7 до 16 років — 55 підлітків. З них 38 осіб були неграмотними й малограмотними, ще 14 скінчили народну школу, а дехто й 1–3 класи гімназії (реального училища). З цих останніх двоє перебували на навчанні в Спільній юнацькій школі. Близько 30 підлітків були сиротами («Діти в нашій армії», 1921, с. 11).

Автор цього допису замислювався: «коли нам дорослим людям, уже поломаним і пошматованим життям, тяжко жити за дротами», то наскільки ж неможливим було існування тут сиріт, які «обірвані босі, голодні, і холодні живуть[...] по різних бараках». Їх повсякдення це «бруд, лайка, наряди, навіть варта до грошової скриньки». Він конста-

тував, що навесні 1921 р. було дещо зроблено для поліпшення їхнього харчування, а також розпочато підготовчі заходи для заснування дитячого садку, школи та інтернату для дітей, проте через відсутність вільних приміщень у таборі реалізувати цього не вдалось. Між тим — на слушну думку дописувача журналу — «для успішного виховання цих дітей потрібно, щоби наш уряд і громадянство звернули на них [дітей] як найбільшу увагу», створивши для них майстерні, де би вони могли працювати, і за жодних обставин не залучати їх до виконання нарядів та служби, а також не використовувати у якості джур («Діти в нашій армії», 1921, с. 12).

У журналі друкувалися матеріали, що були покликані пробудити інтерес до вивчення української мови — у першу чергу таборовим жіноцтвом, бо попри існування в таборі філії Союзу Українок, значна частина жінок її не знала, та зрештою, і не хотіла її знати. У нарисі «Плекай жіноцтво, рідну мову!» таборянин М. Теліга розмірковував над тим, що могло би спонукати російськомовну жінку до вивчення української мови, і пропонував зацікавлювати її «рідною мовою. Вселити в неї любов до неї. Поставити перед нею українську мову в повній її красі. Щоб жінка зрозуміла, що мова є виразником душі людини[...]. Дати до зрозуміння, що то за сильна зброя в руках жінки — мова свого народу!». Автор допису був переконаний у тому, що до цього добре «спричиняється укр[аїнська] література та історія письменства»,

але «найкращим посередником між «зацікавленням» і жінкою є її чоловік. Незнання мови жінкою лежить на вині свідомого чоловіка», бо більшу частину свого часу «жінка проводить у дружнім житті зі своїм чоловіком», а «спільне життя народжує спільні інтереси й ідеї». З цього автор допису доходив висновку, що «в галузі національної свідомости і знання жінки свідомий чоловік» у стані чинити на неї найбільший вплив, а відтак має своїм моральним обов'язком прищепити їй любов до української мови. Ці зусилля мають доповнюватись також членами таборового осередку Союзу Українок, який є «душею й розумом нашого жіноцтва» (Теліга, 1921, с. 28).

Таборовий часопис регулярно повідомляв про всі важливі таборові події, до числа яких належав і вихід 13 травня 1921 р. першого номеру живої таборової газети «Промінь». У короткій замітці з цієї нагоди зазначалось, що її зміст був прочитаний акторами-аматорами зі складу драмгуртка 1-ої Кулеметної дивізії. Певно, що прагнучи зацікавити таборян матеріалами цього видання, «Наша Зоря» без жодних на те підстав відзначила, що «Промінь» «по розміру і змісту носить характер великих європейських газет». Також повідомлялось про запровадження для «Проміня» попередньої цензури, що також суперечило твердженню про «європейськість» цього таборового видання («Жива газета», 1921).

У цьому номері журналу було уміщено й кілька коротких заміток із різних царин життя таборян — про започаткування «гимназійних курсів» та старшинських курсів українознавства (Наша Зоря, 1921e, с. 28), лист до редакції, у якому йшлося про відсутність розроблених військових статутів, підручників, інструкцій українською мовою (Прохода, 1921, с. 35), «Звіт про матеріально-грошовий рух Ланцутського відділу Українського товариства Червоного Хреста з 27-1 по 15-V 1921 р.» з докладним розписом отриманих прибутків та здійснених видатків (Наша Зоря, 1921e, с. 39–40).

Опублікувала «Наша Зоря» і спростування (у вигляді «рапорту») інспектора піхоти Військ УНР генерал-хорунжого В. Петрива, яким він відреагував на не підписану замітку в журналі «Наша Зоря» (№ 5), де на його думку упереджено висвітлювався зміст його виступу в таборі (Наша Зоря, 1921e, с. 36). Редакція заперечила свою заангажованість у цьому, заявивши про відкриття справи щодо генерала «за безпідставне обвинувачення... [часопису] в клеветі і провокації» (Наша Зоря, 1921e, с. 37).

Повідомлялось у журналі і про проведення 23 травня 1921 р. у переповненій залі таборового театру «урочистого святкування дня ангела [ана] Головного Отамана Симона Петлюри. Під звуки духової оркестри і співів хору старшинство й козацтво поздоровляло свого Отамана гучними криками «Слава». Після доповіді про життя та діяльність С. Петлюри для козацтва відбулася вистава «Нахмарило» Б. Грінченка («День ангела», 1921). 24 і 25 травня 1921 р. у таборі перебував бандурист Д. Щербина, який дав два концерти, які пройшли «з колосальним успіхом» («Кобзар-бандурист», 1921). За деякий час часопис із вдячністю повідомляв про те, що виручені кошти за проведення одного з його концертів були передані на пресовий фонд «Нашої зорі» («На незалежну пресу», 1921b).

На початку літа відбулися важливі зрушення в системі організації просвіти для таборян, які приділяли все більше уваги власній освіті та самоосвіті. За повідомленнями таборового журналу, значне число

таборян Ланцуту зацікавились вивченням есперанто, намагаючись опанувати її самотужки. До цього їх підштовхнула лекція А. Чернявського «Міжнародна допомогова мова й есперанто». Проте всі спроби організувати гурток вивчення мови есперанто виявились неуспішними через брак фахових викладачів («Есперанто», 1921a, с. 34). Реалізувати це вдалось лише на початку липня 1921 р., коли в таборі постало товариство українських есперантистів, члени якого вирішили розпочати курси мови есперанто («Есперанто», 1921b, с. 19).

9 червня 1921 р. у таборі стало можливим відкрити Український народний університет (УНУ). Цього дня в приміщенні таборового театру було проведено зустріч майбутніх викладачів та слухачів УНУ, обрано деканів факультетів та його ректора. Для учасників цієї зустрічі було організовано обід та футбольний матч, після чого всі бажуючі мали можливість прослухати 8-ме число газети «Промінь», яке було присвячено цій події. Свято завершилось виставою п'єси «Кума Марта» в постановці драмгуртка 1-ої Кулеметної дивізії («Свято відкриття Університету», 1921). Такий супровід відкриття УНУ справив враження на інтернованих — до числа його слухачів записалось 196 таборян, переважна більшість яких уже мала завершену середню освіту. Водночас лекції відвідувало значно більше осіб (від 300 до 500). Відповідно до своїх зацікавлень вони могли обрати історико-філологічний, математично-природознавчий або економічний факультети («3 Університетського життя», 1921).

«Наша Зоря» повідомляла і про створення гімназії в Ланцуті, у якій навчалось 124 учня (у переважній більшості — дорослих). Передбачалось, що після почергового навчання у всіх 12 класах та складання іспитів за кожен клас учні будуть отримувати відповідні документи, завірені в міністерстві народної освіти УНР, що відкриватиме для випускників можливість для продовження навчання у вищих навчальних закладах різних європейських країн («Гімназія», 1921).

У червні 1921 р. група таборян об'єдналася в ініціативний гурток, який розробив та подав на затвердження командуванню групи Військ УНР статут «Товариства українських військових піонерів року 1917», яке мало об'єднати «всіх активних борців за ідею УНР від 1917 р.» та діяти задля «вшанування пам'яті загиблих товаришів» та «матеріального забезпечення й підтримки їх родин» («Нова організація», 1921). Безперечно, що сама ідея заснування такого товариства була цінною та своєчасною, проте його члени не диспонували жодними коштами, відтак не мали можливості виконати статутні завдання товариства.

У цьому ж номері редакція повідомила про ще одну громадську ініціативу частини таборян, які вважали необхідним відзначити 4-ту річницю прийняття 1-го Універсалу УЦР. З огляду на те, що команду-

вання групи інтернованих самоусунулось від організації будь-яких акцій, єдиною прикметною її подією стала лекція професора І. Біднова, яку він відчитав 23 червня 1921 р. з цієї нагоди («Свято 1-го Універсалу», 1921).

Життя таборян у червні 1921 р. було урізноманітнено проведенням першого шахового турніру, у якому взяли участь усі найсильніші гравці інтернованих у Ланцуті частин. Перемогу в турнірі здобув хорунжий А. Чернявський (Окремий корпус кордонної охорони) («Шахи», 1921).

Дехто з таборян шукав виходу з остогидлого табору будь-якою ціною, що спонукало їх до неоднозначних рішень. Одним із таких було зголошення (через польську владу) декого з числа українських старшин до вступу у Французький іноземний легіон, що на думку редакції вже поставило їх поза межами Армії УНР («Чергові кандидати», 1921).

Такі настрої в декого з інтернованих українських старшин спонукали редакцію звернутися до засадничих питань військового будівництва, розміщуючи на своїх шпальтах матеріали, у яких розглядалися можливі оптимальні шляхи розвитку армії. До їх числа належала стаття «Наша старшина (спроба характеристики)», автор якої дав своє розуміння процесів, що мали місце в старшинському корпусі Армії УНР. Увесь загал українського старшинства він поділив на дві категорії — тих, хто мав активну вдачу та індіферентних. Остання з них, на думку автора, теж була неоднорідна, маючи дві складові — «стисло національну, з усіма прикметами української національної вдачі» та «бувших російських офіцерів мирного часу і близьких їм по духу — часу воєнного». До першої категорії належали «діти села, наші хуторяни», які «по натурі своїй[...] флегматичні, важкі на підйом, але уперті й виносливі, як ішаки». Російська панівна міська культура так і не змогла їх денационалізувати, і після того як їх «мирне життя було порушено[...] революцією, вони прокинулись, забігали, навіть виголошували промови, а потім знову заснули» («Наша старшина», 1921, с. 5).

Ще одна складова «індіферентних» — це ті, які тихо собі існували, «як «вся служила кляса» в б[увшій] Росії: у політику не втручались, думали й читали зовсім мало, а більше гуляли в карти, виробляли «трюки», пиячили від безділля й менш усього чекали, що настане мент, який зтурбує [їх] непомітне животіння». Їх рішення приєднатись до Армії УНР було ситуативним, але прихід до влади гетьмана зміцнив їх «проукраїнську» мотивацію, проте в них ніколи не було бажання щиро служити Україні. Силою обставин більшість із них навіть вивчили українську мову, але послуговувались нею вони тільки на службі. Зрештою, на думку автора статті, вони тільки грали «ролю» українського старшини, й адаптувавшись достатньою мірою в цій іпостасі, вони «заспо-

коїлись і почали знову животіти, не змінивши в основі старого життя російського середнього офіцера: карти — коли є гроші, горілка, пльотки, вечірки з нахилом до дебошів і сяке таке виконання своїх безпосередніх обов'язків» («Наша старшина», 1921, с. 5–6).

Але попри такий спосіб життя, ледь не всі вони намагались зробити кар'єру в Армії УНР. За спостереженнями автора статті, особливо наполегливими в цьому були ті, хто не мав нічого спільного «з національною ідеєю, яка навіть часто ворожа їм», які навіть іноді просто не сприймали українців «всіма фібрами своєї душі, хоч із зовнішнього вигляду вдавали із себе самих щирих патріотів, борців за ідею». При тому — «будучи дуже обмеженими умово, як і всі кар'єристи, вони мали спільну для таких людей рису — це уміння сховати від других свою обмеженість і дійсне своє обличчя», і завдяки своєму вмінню вислужуватись — майже завжди позитивно атестувались своїм безпосереднім начальством («Наша старшина», 1921, с. 7).

Автор статті дав свою оцінку й тій категорії старшин, які займали активну життєву позицію та із самого початку долучилися до руйнування старої російської армії, аби «на розвалинах її збудувати собі опору для майбутньої державности. З цього елемента витворився кадр революційно національних ватажків і нервів армії, завданням яких було створити організовану реальну силу, проїняти її революційним запалом і направити її на боротьбу за національні ідеали[...]. Це був і тепер іще єсть той національно свідомий елемент, який Українство виносив

у своїм серці й силів (так у тексті — *авт.*) національну ідею зі своїм життям так, що власне життя і свій народ у нього щось ціле, неподільне». Власне вони, на думку невідомого автора статті, «утворили собою кадр національно-свідомої ідейної старшини», до якої пізніше «приєдналась ще і старшина[...] з Галичини, яка, не дивлячись на величезну різницю у вихованню, психології, розумінню часу, все-ж таки, дякуючи спільній ідеї, спільним бажанням, підперла й поповнила значно ряди цього українського свідомого старшинства» («Наша старшина», 1921, с. 8).

Ця категорія українського вояцтва «пережила й радісні часи перемоги й часи хвилевого занепаду, але весь час міцно трималася», бо за своєю природою не могла бути неактивною, проводячи працю «над

освідомленням елементу несвідомого, боротьбу з некорисними ворожими впливами в армії чи, нарешті, праця над удосконаленням самих себе — усе це є продукт лише активності і віри». Спільність їх поглядів була обумовлена вже тим, що Україна для них «зробилась частиною [їх] внутрішнього „я”», заклавши підвалини їх політичного й національного світогляду («Наша старшина», 1921, с. 9).

Ще одна складова національно свідомої старшини Армії УНР належала, на думку автора статті, до неофітів українського руху. Ця категорія до початку революційних подій 1917 р. навіть «не чула про Україну», і «національна боротьба захопила [їх] несподівано, стихійно». Перебуваючи в епіцентрі суспільних перетворень в Україні, ці старшини «повною мірою виявили свій активізм[...], вони перші підхвачували лозунги національних проводирів і несли їх у маси». Але через те, що «національна ідея була прийнята ними на віру», їхні переконання не були тривкими, тому «в період перемоги вони яскравіше і з погордою відчують свій патріотизм, зате під час національних невдач вони легко піддаються зневіррю». Вони найгостріше відчували «свою національну покривдженість», тому найбільше «відплачують своїм ворогам: ріжуть, б'ють, катують і знущаються. Це ті, які весь час проводять у полі, у боях, щиро б'ються за волю України, носять оселедці і шлики, з піною в роті проклинають кацапів, але ті-ж моменти з легкістю на серці часами співають: „Гей, яблучко, куди котися”» («Наша старшина», 1921, с. 9).

Але в Армії УНР не бракувало й «москалів по духу, з московським[и] і великодержавницькими традиціями, щирих сторонників „Единой недѣлимой Россіи”». І хоча після бойового протистояння з Добровольчою армією в 1919 р. їх кількість дуже суттєво зменшилась, ця категорія колишніх російських офіцерів усе ще була помітна в масі українського старшинства. Серед них були й «відверті москалі, порядні, чесні, які, хоч і не вірять у нашу справу, але працюють не за страх, а за совість, як фаховці. Вони одверто кажуть, що „України” вони не знають і знати не хочуть, попали в армію нашу (Армію УНР — *авт.*) випадково і, коли настане підходячий момент, вони її покинуть». Таких старшин насправді було зовсім небагато, натомість кількісно переважали такі, які поставили собі за мету послаблення внутрішньої єдності Військ УНР та «зрив із середини так ненависної їм „України”». При цьому «щоденна розкладова робота провадиться ними добровільно, у силу непримиримості їх із нашою національною справою» («Наша старшина», 1921, с. 10).

Завершувалася ця стаття докором на адресу уряду, який на думку автора статті, ставив перепони активній, національно-свідомій старшині в боротьбі зі злочинним елементом у лавах старшинського корпусу Армії УНР, що могло призвести до її денационалізації, та ката-

строфічно відбитися на всій українській визвольній справі («Наша старшина», 1921, с. 11).

Пропонуючи свої «рецепти» поліпшення таборового існування для інтернованих «Наша Зоря» розмістила допис про кооперативний рух у Ланцуті, у якому повідомляла про діяльність таборового кооперативу «Запорожець». Станом на 1 травня 1921 р. останній отримав 156682 м.п. чистого зиску, які були спрямовані на задоволення культурно-освітніх потреб усіх інтернованих у Ланцуті. На думку невідомого автора допису, це було «надзвичайним успіхом», та мало заохотити кооператорів до поширення їх досвіду шляхом розробки статуту для дивізійних кооперативів та організації курсів для підготовки працівників у військових кооперативах. Більше того, у статті містилась пропозиція покласти на кооперативи справу забезпечення Армії УНР з усіх сфер постачання, що було абсолютно нереалістичною в умовах інтернування ідеєю («Військова кооперація», 1921).

Зрештою, це розумів і сам автор статті (його справжнє ім'я було приховане під криптонімом «Мик. О. Л-ий» — *авт.*), і пропонував кооперативі обмежитись власне боротьбою з таборовим спекулянтом, а також подбати про ознайомлення вояцтва з різними способами ведення кооперативної справи, що могло би бути йому корисним уже після звільнення з таборів. Для цього, на його думку, належалося «улаштувати лекції, на яких-би вияснялася роль кооперації в економічному життю нації», а крім того — організувати «курси рахівників-діловодів, щоби при повероті на Україну наш козак-громадянин із таким-же завзяттям працював над відбудовою економічного життя своєї батьківщини, з яким він зараз бореться за свою політичну незалежність» («Військова кооперація», 1921).

У липні 1921 р. тижневик у якості післямови звернувся до проведеної в березні ц.р. у Ланцуті конференції («з'їзду») діячів культурно-просвітньої справи в Армії УНР. Автор допису, який напевно що приховав своє справжнє прізвище під псевдонімом «Вал'яник», вважав, що з'їзд «всебічно переглянув справу сучасного стану культурно-освітньої праці на місцях і констатував позитивні та негативні її сторони; заслухав доклади й інформації про постановку цього діла в інших арміях[...], розглянув і ухвалив зарані детально розроблений плян культурно-освітньої праці в нашій армії[...], намітив бажану конструкцію цілого апарату культурно-освітнього і яскраво накреслив зміст його діяльності, найбільше доцільний, пристосований до вимог життя й умов нашої визвольної боротьби» (Вал'яник, 1921, с. 15–16).

У підсумку з'їзд ухвалив свою резолюцію, у якій були сформульовані найважливіші принципи реформування культурно-освітньої роботи в Армії УНР. Ваги з'їзду додавало те, що на ньому були при-

сутні ті її організатори, хто «більшу частину своїх сил, особливо протягом останніх 4-х років, поклав переважно на справу національного усвідомлення широких кол вояцтва». До них долучились і відомі українські освітяни професори П. Холодний, І. Біднов, Чайківський та ін. Його учасники сподівались, що реалізація накреслених завдань закладе «міцні підвалини[...] державности[...] через національно-освітнє виховання» українського вояцтва, «даючи зі своїх рамен свідомих громадян Республіки, національних агітаторів, вірних синів свого народу» (Вал'яник, 1921, с. 15–16).

Але на думку автора статті вище військове командування так і не дослухалося порад (і зокрема про доцільність передання проведення культурно-освітньої роботи з відання Генерального штабу до військового міністерства). Автор не вважав доцільним і створення окремої керівної структури в Генштабі (4-го генерал-квартирмейстерства) спеціально для культурно-освітніх справ, бо був переконаний, що «не діло Генштаба учить нашого козака, як „любить батьківщину”, бо добра частина його потребує сама цієї науки». Також критично Гр. Вал'яник розцінив і реорганізацію Збірної станиці Армії УНР у культурно-освітній курінь (у складі резервних і місцевих військ УНР), вважаючи, що це є гіршим зразком «творчости штапованих фаховців, які мають за собою 25-літній стаж російської служби» (Вал'яник, 1921, с. 17–18).

Звичайно, у цій критиці напевно що було раціональне зерно, проте вважити висловлені зауваження зваженими та цілком безсторонніми немає достатніх підстав. Реорганізація культурно-освітньої роботи в частинах і з'єднаннях Армії УНР була проведена за виробленим Генеральним штабом планом, і його розробники з різних міркувань не врахували багатьох висловлених на з'їзді пропозицій. Реорганізація деяких підрозділів відбувалася за наказами головної команди Військ УНР, яка не вважала за доцільне вдаватись до попереднього обговорення своїх майбутніх кроків.

З числа важливих таборових новин, уміщених до рубрики «З життя табору» в липні 1921 р., слід згадати про урочисте відкриття військового факультету Народного університету, яке відбулось у таборовому

З М І С Т	
1. Мик. О. ЛІЙ. -- Військова кооперація та її завдання	1-3.
2. Ч-БЕЙ. -- Хто винен?	4-5.
3. Ч-ХА -- Наша старшина. (Спроба характеристки)	5-11.
4. А. ЛЕБЕДИНСЬКИЙ. -- Таки прийшла.	11.
5. Б. КОЛЕРТ. -- Еспезанто і його значіння для людства взагалі й для України зокрема.	12-15.
6. Гр. ВАЛЬДИЧК. -- Нації і життя.	15-18.
7. З життя табору	18.
8. Ріжне	19.
9. Бібліографія	20.
10. Листування з читачами	--
11. Від Редакції.	--
12. О г о л о ш е н н я	--

театрі в присутності голови ради Республіки І. Феценка-Чопівського й начальника Генерального штабу генерала В. Сальського 6 липня 1921 р. Деканом нововідкритого факультету був призначений генерал М. Юнаків, який був відсутній на відкритті через свою хворобу. Насамкінець журнал повідомляв, що «факультет обіцяє зацікавити собою широкі верстви нашого старшинства» («Заснування військового факультету», 1921), тим більше, що в таборі було достатньо бажаючих набути нових знань, та при нагоді спробувати здобути вищу освіту в Польщі.

Насамперед це стосувалося членів студентської громади табору, яка станом на липень 1921 р. мала у своєму складі 56 членів, 45 з яких виявляли бажання продовжувати навчання, маючи для цього всі відповідні документи. Цими студентами опікувалась управа української студентської організації в польській столиці, шукаючи можливостей для їх зарахування до складу студентів вищих шкіл Варшави, Кракова й Познані (Наша Зоря, 1921f, с. 19).

Висновки

Тринадцятий випуск журналу «Наша Зоря» виявився останнім, що вийшов у Ланцуті, бо протягом другої половини липня 1921 р. вояки-українці були переведені до табору Стшалково. Весь час свого функціонування «Наша Зоря» залишалась невід'ємною частинкою життя інтернованих вояків-українців, бо на її сторінках знаходили своє віддзеркалення актуальні для таборового загалу сюжети, які стосувались як міжнародної та громадсько-політичної тематики, так і таборового повсякдення.

Власне із самого початку свого існування журнал зумів об'єднати навколо себе значну частину таборян, які не лише прочитували кожен із його номерів, але й дописували до редакції, пропонуючи свої матеріали до друку. Разом із тим, слід зазначити, що «Наша Зоря» зуміла вийти поза межі Ланцуту — частина її накладу потрапляла до інших таборів інтернованих Армії УНР, а також була доступною (через систему підписки) для всієї української політичної еміграції в Польщі. Відтак попри невеликий загальний наклад тижневик зумів здобути чисельну читацьку аудиторію серед таборян.

Із самого початку «Наша Зоря» була дотаційним виданням, у силу чого її редакція була змушена звертатись до своїх читачів із проханням про внесення пожертв до її пресового фонду. Цей заклик не залишався від відповіді — завдяки грошовим надходженням від таборян, українських емігрантських організацій у Польщі, а також окремих цивільних осіб редакція тижневика зуміла забезпечити досить регулярний вихід усіх його випусків. Дуже важливим було й те, що остання повсякчасно дбала і про поліпшення поліграфічної якості журналу, зумівши перейти від напівкустарних способів (рукописне виготов-

лення обкладинки, роздрукування макету номеру на друкарській машинці, шапірограф) до типографського набору та тиражування журналу.

Протягом усієї початкової фази свого існування (грудень-липень 1921 р.) тижневик «Наша Зоря» залишався одним із небагатьох живильних джерел для інтернованих вояків Армії УНР у таборі Ланцут, адже на його шпальтах завжди були присутні суголосні їх думкам національно-патріотичні мотиви, поставали здавна знайомі інтернованим образи народних героїв, уміщувались найкращі зразки прозових та поетичних творів авторства самих таборян, — отже, усе те, що укріплювало віру вояцтва в завтрашній день і додавало йому сил та енергії для подальшої праці, здобуття знань, власного розвитку та духовно-національного зростання.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- В Ланцуті. (1921, березень). *Наша Зоря*, 5.
- В таборах. (1921, березень). *Наша Зоря*, 5.
- Вал'яник, Г. (1921, липень). Надії і життя. *Наша Зоря*, 13, 15–18.
- Від редакції. (1921, 15 квітня). *Наша Зоря*, 9, 20.
- Військова кооперація та її завдання. (1921, липень). *Наша Зоря*, 13, 3.
- Вішка, О. (2002). *Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.)*. Історико-бібліографічне дослідження. Львівська обласна друкарня.
- Голубнича-Шленчак, Ю. (2020, 29 жовтня). «Вона освітить темряву ночі й покаже правдиві шляхи»: видання таборового часопису «Наша Зоря» вояками інтернованої Армії УНР у таборах Ланцут-Стшалково-Каліш у Польщі (1921–1923 рр.). В *Україна ХХІ століття: тенденції та перспективи розвитку (новітні виклики)*, матеріали ХХІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (с. 65–68). Київ.
- Гімназія. (1921, червень). *Наша Зоря*, 12, 34.
- День ангела Головного Отамана в Ланцуті. (1921, 25 травня). *Наша Зоря*, 10–11, IV.
- Діти в нашій армії. (1921, 25 травня). *Наша Зоря*, 10–11, 11.
- Допомога інтернованим. (1921, 15 квітня). *Наша Зоря*, 9, 18.
- Есперанто. (1921b, липень). *Наша Зоря*, 13, 19.
- Есперанто. (1921a, червень). *Наша Зоря*, 12, 34.
- Жива газета. (1921, 25 травня). *Наша Зоря*, 10–11, 28.
- Життя табору. (1921, 15 квітня). *Наша Зоря*, 9, 17.
- З життя табору. (1921, 24 січня). *Наша Зоря*, 3.
- З Університетського життя. (1921, червень). *Наша Зоря*, 12, 34–35.
- З'їзд культ[урно]-просвіт[ніх] робітників. (1921, 15 квітня). *Наша Зоря*, 9, 18.
- З'їзд культ[урно]-просвіт[ніх] робітників армії УНР. (1921, 25 травня). *Наша Зоря*, 10–11, 26–27.

- Заснування військового факультету при Народньому Університеті. (1921, липень). *Наша Зоря*, 13, 18–19.
- Кобзар-бандурист Д. Щербина серед інтернованих. (1921, 25 травня). *Наша Зоря*, 10–11, IV.
- Концерт хору Збірної Станиці. (1921, 15 квітня). *Додаток до журналу «Наша Зоря»*, 9, 5.
- Лесь, О. (1921, 15 квітня). Відповідь на лист пана Тупкало. *Додаток до журналу «Наша Зоря»*, 9, 4–5.
- На незалежну пресу. (1921а, 15 квітня). *Наша Зоря*, 9.
- На незалежну пресу. (1921b, червень). *Наша Зоря*, 12, 36.
- Наша Зоря*. (1920, 16 грудня), 1, 1.
- Наша Зоря*. (1921а, 24 січня), 3, 1.
- Наша Зоря*. (1921b, березень), 5.
- Наша Зоря*. (1921с, 10 березня), 6.
- Наша Зоря*. (1921d, квітень), 7–8, 25.
- Наша Зоря*. (1921е, 25 травня), 10–11, 28.
- Наша Зоря*. (1921f, липень), 13, 19.
- Наша старшина (спроба характеристики). (1921, липень). *Наша Зоря*, 13, 5.
- Нова організація. (1921, червень). *Наша Зоря*, 12, 34.
- Павленко, М. І. (1999). *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умов перебування (1919–1924 рр.)*. Інститут історії України НАН України.
- Панове Браття, Вояки! (1921, 15 квітня). *Наша Зоря*, 9, 12–13.
- Приїзд п. Головного Отамана. (1921, 15 квітня). *Наша Зоря*, 9, 18.
- Прохода (хорунжий). (1921, 25 травня). Де нормальність? *Наша Зоря*, 10–11, 35.
- Рятуйте наше юнацтво! (1921, березень). *Наша Зоря*, 5.
- Свято 1-го Універсалу. (1921, червень). *Наша Зоря*, 12, 35.
- Свято відкриття Університету. (1921, червень). *Наша Зоря*, 12, 33.
- Семмо, О. (1987). *Хроніка*. Інститут дослідів Волині.
- Сидоренко, Н. М. (2000). *Національно-духовне самоствердження* (Ч. 2: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924). Дослідницький центр історії української преси.
- Спілка культурно-просвітних робітників в Армії УНР. (1921, квітень). *Наша Зоря*, 7–8, 23–24.
- Срібняк, І. (1997). *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)* [Монографія]. Видавництво імені Олени Теліги.
- Срібняк, І. (1999). Табір полонених та інтернованих вояків-українців у Ланцуті (Польща) у 1919–1921 рр. В *Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань* (с. 148–162). Поліфаст.
- Срібняк, І. (2017). Умови перебування та культурно-освітня діяльність інтернованих вояків-українців у таборі Ланцут, Польща (січень–серпень

1921) у світлі архівних документів. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, 3, 63–72.

Срібняк, І. (2018а). Мовно-охоронна та мобілізаційна місія української періодики у таборі інтернованих вояків-українців Ланцут, Польща (травень-червень 1921 р.) *Spheres of Culture. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*, 17, 348–359.

Срібняк, І. (2018б). «... Піти на зустріч всім покаліченим впливом чужої культури та допомогти їм засвоїти акорди рідної мови»: накази групі інтернованих Військ УНР як джерело для реконструкції повсякдення вояків-українців у таборі Ланцут (Польща), січень-травень 1921 р. *Етнічна історія народів Європи*, 56, 81–87.

Театр і мистецтво. (1921, квітень). *Наша Зоря*, 7–8, 25–27.

Театральний листок. (1921, 15 квітня). *Додаток до журналу «Наша Зоря»*, 9, 1–2.

Теліга, М. (1921, 25 травня). Плекай жіноцтво, рідну мову! *Наша Зоря*, 10–11, 29–31.

Тупкало (поручник). (1921, 15 квітня). Лист до редакції *Наша Зоря*. *Додаток до журналу «Наша Зоря»*, 9, 2–3.

У семи няньок — дитя без очей. (1921, 15 квітня). *Додаток до журналу «Наша Зоря»*, 9, 5–6.

Чергові кандидати в Домбію. (1921, червень). *Наша Зоря*, 12, 36.

Шахи. (1921, червень). *Наша Зоря*, 12, 35.

Karpus, Z. (1997). *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*. Toruń.

Sribniak, I. (2018c). *Encyklopedia jeniectwa: ukraiński Łańcut*. Centrum naukowo-wydawniczy im. O.Pritsaka.

Szymanek, A. (1997). Obóz jeńców i internowanych żołnierzy ukraińskich atamana Petlury w Łancucie. In *Łańcut: Studia i szkice z dziejów miasta*. Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*. Toruń.

REFERENCES

- Cherhovi kandydaty v Dombiiu [Regular Candidates for Dombia]. (1921, June). *Nasha zoria*, 12, 36 [in Ukrainian].
- Den anhela Holovnoho Otamana v Lantsuti [Angel Ataman's Day in Lancut]. (1921, May 25). *Nasha zoria*, 10–11, IV.
- Dity v nashii armii [Children in Our Army]. (1921, May 25). *Nasha zoria*, 10–11, 11 [in Ukrainian].
- Dopomoha internovanim [Assistance to Internees]. (1921, April 15). *Nasha zoria*, 9, 18 [in Ukrainian].
- Esperanto [Esperanto]. (1921b, July). *Nasha zoria*, 13, 19 [in Ukrainian].
- Esperanto [Esperanto]. (1921a, June). *Nasha zoria*, 12, 34 [in Ukrainian].
- Gimnaziia [Gymnasium]. (1921, June). *Nasha zoria*, 12, 34 [in Ukrainian].
- Holubnycha-Shlenchak, Yu. (2020, October 29). «Vona osvityt temriavu nochi y pokazhe pravdyvi shliakhy»: vydannia taborovoho chasopysu «Nasha zoria» voiakamy internovanoi Armii UNR u taborakh Lantsut-Stshalkovo-Kalish u

Polshchi (1921–1923 rr.) [«It Will Illuminate the Darkness of Night and Show the True Ways»]: Publication of the Camp Magazine «Nasha Zoria» by Soldiers of the Interned Army of the Ukrainian People's Republic in the Camps Lantsut-Strzalkowo-Kalisz in Poland (1921–1923)]. In *Ukraina XXI stolittia: tendentsii ta perspektyvy rozvytku (novitni vyklyky)* [Ukraine of the XXI Century: Tendencies and Prospects of Development (Latest Challenges)], Proceedings of the XXI All-Ukrainian Scientific-Practical Internet Conference (pp. 65–68). Kyiv [in Ukrainian].

Karpus, Z. (1997). *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924* [Jeńcy i Internowani Russian i Ukrainian on Terrail Poland in 1918–1924]. Toruń [in Polish].

Kobzar-banduryst D. Shcherbyna sered internovanykh [Kobzar-Bandurist D. Shcherbyna Among Internees]. (1921, May 25). *Nasha zoria*, 10–11, IV [in Ukrainian].

Kontsert khoru Zbirnoi Stanytsi [Concert of the Choir of the National Village]. (1921, April 15). *Dodatok do zhurnalu «Nasha Zoria»*, 9, 5 [in Ukrainian].

Les, O. (1921, 1921, April 15). Vidpovid na lyst pana Tupkalo [Reply to Mr. Tupkalo's Letter]. *Dodatok do zhurnalu «Nasha Zoria»*, 9, 4–5 [in Ukrainian].

Na nezalezhnu presu [To the Independent Press]. (1921a, April 15). *Nasha zoria*, 9 [in Ukrainian].

Na nezalezhnu presu [To the Independent Press]. (1921b, June). *Nasha zoria*, 12, 36 [in Ukrainian].

Nasha starshyna (sproba kharakterystyky) [Our Foreman (Attempt to Characterize)]. (1921, July). *Nasha zoria*, 13, 5 [in Ukrainian].

Nasha zoria. (1920, December 16), 1, 1 [in Ukrainian].

Nasha zoria. (1921a, January 24), 3, 1 [in Ukrainian].

Nasha zoria. (1921b, March), 5 [in Ukrainian].

Nasha zoria. (1921c, March 10), 6 [in Ukrainian].

Nasha zoria. (1921d, April), 7–8, 25 [in Ukrainian].

Nasha zoria. (1921e, May 25), 10–11, 28 [in Ukrainian].

Nasha zoria. (1921f, July), 13, 19 [in Ukrainian].

Nova orhanizatsiia [New Organization]. (June 1921). *Nasha zoria*, 12, 34 [in Ukrainian].

Panove Brattia, Voiaky! [Gentlemen Brothers, Soldiers!]. (1921, 15 April). *Nasha zoria*, 9, 12–13 [in Ukrainian].

Pavlenko, M. I. (1999). *Ukrainski viiskovopoloneni y internovani u taborakh Polshchi, Chekhoslovachchyny ta Rumunii: stavlennia vldy i umovy perebuвання (1919–1924 rr.)* [Ukrainian Prisoners of War and Internees in the Camps of Poland, Czechoslovakia and Romania: the Attitude of the Authorities and the Conditions of Stay (1919–1924)]. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Prokhoda (khorunzhyi). (1921, May 25). De normalnist? [Where is the Normality?]. *Nasha zoria*, 10–11, 35 [in Ukrainian].

Pryyid p. Holovnoho Otamana [Arrival of Mr. Chief Ataman]. (1921, April 15). *Nasha zoria*, 9, 18 [in Ukrainian].

Riatuite nashe yunatstvo! [Save Our Youth!]. (1921, March). *Nasha zoria*, 5 (postorinkova pahinatsiia vidsutnia) [in Ukrainian].

- Semmo, A. (1987). *Khronika* [Chronicles]. Instytut doslidiv Volyni [in Ukrainian].
- Shakhy [Chess]. (1921, June). *Nasha zoria*, 12, 35 [in Ukrainian].
- Spilka kulturno-prosvitnykh robotnykiv v Armii UNR [Union of Cultural and Educational Workers in the Army UNR]. (1921, April). *Nasha zoria*, 7–8, 23–24 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (1997). *Obezzbroiena, ale neskorena: Internovana Armii UNR u taborakh Polshchi y Rumunii (1921–1924 rr.)* [Disarmed, But Unconquered: The Interned Army of the Ukrainian People's Republic in the Camps of Poland and Romania (1921–1924)] [Monograph]. Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (1999). Tabir polonenykh ta internovanykh voiakiv-ukraintsiv u Lantsuti (Polshcha) u 1919–1921 rr. [Camp of Captured and Interned Ukrainian Soldiers in Lancut (Poland) in 1919–1921]. In *Symon Petliura u konteksti ukrainskykh natsionalno-vyzvolnykh zmahaniu* [Simon Petliura in the Context of Ukrainian National Liberation Struggles] (pp. 148–162). Polifast [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2017). Umovy perebuvannia ta kulturno-osvitnia diialnist internovanykh voiakiv-ukraintsiv u tabori Lantsut, Polshcha (sichen–serpen 1921) u svitli arkhivnykh dokumentiv [Conditions of Stay and Cultural and Educational Activities of Interned Ukrainian Soldiers in the Lantsut Camp, Poland (January–August 1921) in the Light of Archival Documents]. *Bulletin of the Cherkasy University. Series: Historical Sciences*, 3, 63–72 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2018a). Movno-okhoronna ta mobilizatsiina misiia ukrainskoi periodyky u tabori internovanykh voiakiv-ukraintsiv Lantsut, Polshcha (traven–cherven 1921 roku) [Linguistic Protection and Mobilization Mission of Ukrainian Periodicals in the Camp of Interned Ukrainian Soldiers Lancut, Poland (May–June 1921)]. *Spheres of Culture. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*, 17, 348–359 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2018b). «...Pity na zustrich vsim pokalichenym vplyvom chuzhoi kultury ta pomohty yim zasvoity akordy ridnoi movy»: nakazy hrupi internovanykh Viisk UNR yak dzherelo dlia rekonstruktsii povsiakdennia voiakiv-ukraintsiv u tabori Lantsut (Polshcha), sichen–traven 1921 roku [“... Meet all the Crippled Influences of Another Culture and Help them Learn the Chords of the Native Language»: Orders to a Group of Interned Troops of the UPR as a Source for the Reconstruction of Everyday Life of Ukrainian Soldiers in the Lantsut Camp (Poland), January–May 1921]. *Ethnic History of European Nations*, 56, 81–87 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2018c). *Encyklopedia jeniectwa: ukrainski Łancut* [Jenico Encyclopedia: Ukrainian Łancut]. Centrum naukowo-wydawniczy im. O.Pritsaka [in Polish].
- Sviato 1-ho Universalu [Holiday of the 1st Universal]. (1921, June). *Nasha zoria*, 12, 35 [in Ukrainian].
- Sviato vidkryttia Universytetu [Celebration of the Opening of the University]. (1921, June). *Nasha zoria*, 12, 33 [in Ukrainian].
- Sydorenko, N. M. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverdzhennia* [National-Spiritual Self-Affirmation] (Pt. 2: Presa internovanykh ukraintsiv ta tsyvilnoi emihratsii (Chekhii, Polshcha, Rumunii, Yehypet, 1919–1924) [The Press of Interned Ukrainians and Civil Emigration] (Czech Republic, Poland, Romania, Egypt, 1919–1924)]. *Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy* [in Ukrainian].
- Szymanek, A. (1997). Obóz jeńców i internowanych żołnierzy ukraińskich atamana Petlury w Łancucie [Camp of Prisoners and Interned Soldiers of Ukrainian Ataman Petlury in Love]. In *Łancut: Studia i szkice z dziejów miasta* [Łancut: Studies and

- Sketches from the History of the City]. Wyższej Szkoły Pedagogicznej [in Polish].
- Teatr i mystetstvo [Theater and Art]. (1921, April). *Nasha zoria*, 7–8, 25–27 [in Ukrainian].
- Teatralnyi lystok [Theatrical Leaflet]. (1921, April 15). *Dodatok do zhurnalu «Nasha zoria»*, 9, 1–2 [in Ukrainian].
- Teliha, M. (1921, May 25). Plekai zhinotstvo, ridnu movu! [Cherish Femininity, Native Language!]. *Nasha zoria*, 10–11, 29–31 [in Ukrainian].
- Tupkalo (poruchnyk). (1921, April 15). Lyst do redaktsii Nasha zoria [Letter to the Editors of Our Star]. *Dodatok do zhurnalu «Nasha Zoria»*, 9, 2–3 [in Ukrainian].
- U semy nianok — dytia bez ochei [Seven Nannies have a Child Without Eyes]. (1921, April 15). *Dodatok do zhurnalu «Nasha Zoria»*, 9, 5–6 [in Ukrainian].
- V Lantsuti [In Lancut]. (1921, March). *Nasha zoria*, 5 [in Ukrainian].
- V taborakh [In the Camps]. (1921, March). *Nasha zoria*, 5 [in Ukrainian].
- Valianyuk, H. (1921, July). Nadii i zhyttia [Hopes and Life]. *Nasha zoria*, 13, 15–16 [in Ukrainian].
- Vid redaktsii [From the Editors]. (1921, April 15). *Nasha zoria*, 9, 20 [in Ukrainian].
- Viiskova kooperatsiia ta yii zavdannia [Military Cooperation and Its Tasks]. (1921, July). *Nasha zoria*, 13, 3 [in Ukrainian].
- Vishka, O. (2002). *Prasa ukraïnskoi emihratsii v Polshchi (1920–1939 rr.): Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia* [Press of Ukrainian Emigration in Poland (1920–1939): Historical and Bibliographic Research]. Lvivska oblasna drukarnia [in Ukrainian].
- Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939* [Press Emigracjada Ukrainianskiego in Poland 1920–1939]. Toruń [in Polish].
- Z Universytetskoho zhyttia [From University Life]. (1921, June). *Nasha zoria*, 12, 34–35 [in Ukrainian].
- Z zhyttia taboru [From the Life of the Camp]. (1921, January 24). *Nasha zoria*, 3 [in Ukrainian].
- Zasnuvannia viiskovoho fakultetu pry Narodnomu Universyteti [Establishment of the Military Faculty at the People's University]. (1921, July). *Nasha zoria*, 13, 18–19 [in Ukrainian].
- Zhyttia taboru [Camp Life]. (1921, April 15). *Nasha zoria*, 9, 17 [in Ukrainian].
- Zhyva hazeta [Living Newspaper]. (1921, May 25). *Nasha zoria*, 10–11, 28 [in Ukrainian].
- Zizd kult[urno]-prosvit[nikh] robitnykiv [Congress of Cultural and Educational Workers]. (1921, April 15). *Nasha zoria*, 9, 18 [in Ukrainian].
- Zizd kult[urno]-prosvitnikh robitnykiv armii UNR [Congress of Cultural and Educational Workers of the Army UNR]. (1921, May 25). *Nasha zoria*, 10–11, 26–27 [in Ukrainian].

УДК 655.4/.5:327(477:497.2)(091)

Часописи посольства УНР в Софії: інструмент промоції України в Болгарії

Анна ТЕРТИЧНА
радник Посольства України
в Республіці Болгарія
© Тертична А., 2021

Стаття присвячена дослідженню часописів посольства УНР в Софії. Обґрунтовується теза про те, що для перших українських дипломатів важливою місією стало відокремлення у свідомості болгар України від Росії, до якої болгарський народ почував деякий сентимент через допомогу в боротьбі за незалежність. Таким чином, перед першими українськими дипломатами постало складне завдання: представити ідентичність молодій українській державі та забезпечення її розпізнавання на міжнародній арені.

У статті підкреслюється, що відчувачи потребу бути незалежними у своїй роботі від редакторської політики окремих болгарських видань та необхідності вчасного реагування на розвиток подій в Україні та навколо неї, українські дипломати вирішили видавати неперіодичний часопис «Украинско Слово», який передував появі двотижневого часопису «Украинско-български Преглед». Усі випуски часопису «Украинско Слово» публікували огляди останніх подій в Україні, повідомлення про найважливіші публікації іноземної преси на українську тему, новини з «дипломатичного життя», підтвердження визнання самостійності УНР іноземними урядами та ін.

Окреслено, що редакційний комітет часопису «Украинско-български Преглед» ставив за мету ґрунтовно інформувати болгар про історію, культуру та літературу України, поширення думки авторитетних болгарських поетів та письменників про українсько-болгарські зв'язки. Крім того, в умовах недостатньої уваги болгарських ЗМІ до українського питання збільшувався обсяг новинного блоку.

З'ясовано, що дипломати посольства УНР вдалися до ідеї видання власного часопису як способу масової комунікації з болгарським суспільством. «Украинско-български Преглед» можна вважати прототипом сучасних інтернет-сторінок дипломатичних представництв та акаунтів у мережі Фейсбук, враховуючи подібність цілей та завдань, які стоять перед сучасною публічною та культурною дипломатією як її складником.

Зроблено висновок про те, що часопис «Украинско-български Преглед» є унікальним джерелом для міждисциплінарних досліджень відносин між Українською Народною Республікою, яка боролася за утвердження своєї державності та Царством Болгарія, керівництво якого мало готовність підтримати молоду країну в умовах складної геополітичної ситуації в Європі після закінчення Першої світової війни. Глибокий аналіз змісту публікацій журналу дозволить сучасним дослідникам глибше зрозуміти цей період українсько-болгарських міжкультурних взаємин, а також витоків офіційної публічної дипломатії між Україною та Болгарією.

Ключові слова: часопис «Украинско-български Преглед», «Украинско Слово», українсько-болгарські зв'язки, УНР, Царство Болгарія.

MAGAZINES OF THE EMBASSY OF THE UNR IN SOFIA: TOOL OF UKRAINE'S PROMOTION IN BULGARIA

Anna Tertychna

Counselor of the Embassy of Ukraine in the
Republic of Bulgaria

The article is devoted to the study of magazines of the UNR embassy in Sofia. The thesis is substantiated that for the first Ukrainian diplomats, an important mission was the separation in the minds of the Bulgarians of Ukraine from Russia, to which the Bulgarian people felt some sentiment through assistance in the struggle for independence. Thus, the first Ukrainian diplomats faced a difficult task: to present the identity of the young Ukrainian state and ensure its recognition in the international arena.

The article emphasizes that feeling the need to be independent in their work from the editorial policy of some Bulgarian publications and the need to respond promptly to developments in and around Ukraine, Ukrainian diplomats decided to publish a non-periodic magazine "Ukrainsko Slovo" ("Ukrainian Word"), which preceded the biweekly magazine "Ukrainian-Bulgarian Review". All issues of "Ukrainsko Slovo" magazine published reviews of recent events in Ukraine, reports on the most important publications of the foreign press on Ukrainian topics, news on "diplomatic life", confirmation of the recognition of the UPR's independence by foreign governments, and others.

It was outlined that the editorial board of the "Ukrainian-Bulgarian Review" magazine aimed to thoroughly inform Bulgarians about the history, culture, and literature of Ukraine, to spread the opinion of authoritative Bulgarian poets and writers about Ukrainian-Bulgarian relations. In addition, in the conditions of insufficient attention of the Bulgarian mass media to the Ukrainian issue, the volume of the news block increased.

It turned out that the diplomats of the UPR embassy resorted to the idea of publishing their magazine as a way of mass communication with Bulgarian society. "Ukrainian-Bulgarian Review" can be considered a prototype of modern Internet pages of diplomatic missions and Facebook accounts, given the similarity of goals and objectives facing modern public and cultural diplomacy as part of it.

It is concluded that the magazine "Ukrainian-Bulgarian Review" is a unique source for interdisciplinary research on relations between the Ukrainian People's Republic, which fought for the establishment of its statehood, and the Kingdom of Bulgaria, whose leadership was ready to support the young country in a difficult geopolitical situation in Europe after the end of the First World War. An in-depth analysis of the magazine's publications content will allow modern researchers to better understand this period of Ukrainian-Bulgarian intercultural relations, as well as the origins of official public diplomacy between Ukraine and Bulgaria.

Keywords: magazine "Ukrainian-Bulgarian Review", "Ukrainsko Slovo" ("Ukrainian Word"), Ukrainian-Bulgarian relations, UPR, Kingdom of Bulgaria.

15 жовтня 1919 року в Софії вийшов друком часопис «Українсько-болгарський Огляд» як колективна праця перших українських дипломатів у Царстві Болгарія після започаткування діяльності Посольства Української Народної Республіки (УНР) у Софії 21 червня 1918 року. Листування першого посла УНР Олександра Шульгіна свідчить, що умови діяльності першого українського дипломатичного представництва не були простими, адже в тодішній Болгарії цікавилися українським життям, але болгарська інтелігенція навряд чи розуміла окреме й незалежне від Москви й Петербургу існування Української Народної Республіки. Тому для перших українських дипломатів важливою місією стало відокремлення у свідомості болгар України від Росії, до якої болгарський народ почував деякий сентимент через допомогу в боротьбі за незалежність. Таким чином, перед першими українськими дипломатами постало складне завдання: представити ідентичність молодій українській державі та забезпечення її розпізнавання на міжнародній арені.

Практичним і результативним шляхом досягнення такої цілі посол О. Шульгін бачив подальше зближення Болгарії та України. Фактично, діяльність посольства УНР у Софії на цьому напрямі заклала витоки офіційної публічної та культурної дипломатії України в дипломатичних відносинах із Царством Болгарія. Як вважають більшість українських істориків, саме посол О. Шульгін відіграв значну роль у появі українських видань диппредставництва в Софії болгарською мовою. Його організаторські здібності, авторитет слугували згуртуванню прошарку болгарської інтелігенції, які тісно співпрацювали з дипмісією. Зерна, посіяні О. Шульгіним, впали на благодатний ґрунт, підготовлений діяльністю видатного громадського діяча і вченого, професора Михайла Драгоманова, який жив та працював у Болгарії у 1889–1895 рр.

Для розуміння загальної політичної атмосфери в Царстві Болгарія, а також умов дипломатичної й інформаційної роботи перших українських дипломатів важливими є публікації Д. Шелудька в українській зарубіжній пресі. Так, він виділяв два основних аспекти просування української справи в Болгарії. Перший — це особливі й давні зв'язки Болгарії з російською політикою, а також залежність Болгарії від Росії в культурному відношенні. Така ситуація склалася ще до визволення царською армією Болгарії у 1877–1878 рр., оскільки болгарська інтелігенція другої половини XIX ст. виховувалася в надії на велику й сильну Росію та в душі обоювання могутності і слави Російської імперії. Ці настрої посилювалися після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. і стали домінуючими на тлі культурних впливів через т.зв. російських вихованців — вчителів, лікарів, священників, адвокатів, військовослужбовців. До заснування технічних та фахових шкіл у Болгарії мо-

лодь здобувала освіту в царській Росії, а на батьківщину поверталася русифікованою і русофілізованою. Болгарські інтелігенти, виховані в дусі великодержавної ідеї, не розуміючи проблеми міжнаціональних відносин в імперії, після революції 1917 р. продовжували стояти на позиції єдиної та неподільної Росії. До українського питання переважна більшість із них ставилася вороже або з пересторогою, сприймаючи його як шкідливу для ідеї могутньої російської держави.

Державна політика Царства Болгарія, як молодій балканській державі, базувалася на адаптивності, торговельній гнучкості і пристосованні до актуальної політичної ситуації в Європі. Це виявлялося в зміні настроїв болгарського політикуму й суспільства до України залежно від ситуації на українському фронті. Як свідчив Д. Шелудько, болгарська преса публікувала більш прихильні до України матеріали, коли війська Петлюри наближалися до Києва, та, навпаки, «успіхи» армії Денікіна влітку 1919 р. «викликали хвилю ворожечі і злоби проти самого українського руху». Водночас, за його спогадами, посольство після приїзду до Софії влітку 1918 р. не зустріло супротиву з боку офіційних кіл та громадськості. Міністерство закордонних справ та віросповідань Царства Болгарії вітало українське диппредставництво, оскільки держава мала дотримуватися спільної позиції з Центральними Силами, які визнали незалежність УНР. Втім, у широких колах болгарського суспільства побутували різні настрої щодо українського питання. Українські дипломати сегментували болгарську громадськість на дві основні групи за їхнім ставленням до українського питання й незалежності молодій державі. Велика частина болгар сприймали українську ідею через те, що вона могла стати фактором міжнародних відносин. Менша частина вітала українських дипломатів як перших представників із території Росії, сподіваючись на продовження добрих болгарсько-російських відносин та вбачаючи в Брест-Литовському мирному договорі шанс встановлення міждержавних відносин Царства Болгарії з Росією.

Відчуваючи потребу бути незалежними у своїй роботі від редакторської політики окремих болгарських видань та необхідності вчасного реагування на розвиток подій в Україні та навколо неї, українські дипломати вирішили видавати *неперіодичний часопис «Українско Слово»*, який передував появі двотижневого часопису «Українско-български Преглед». Перший випуск журналу побачив світ, ймовірно, у липні 1919 р. (дата не вказувалася). Він вийшов болгарською мовою «у форматі вісімки». Спочатку на 32 сторінках, згодом обсяг збільшився до 44 сторінок. Другий випуск побачив світ 1 серпня 1919 р., третій — 1 вересня, а останній, четвертий — 15 жовтня.

У передмові мета вісника пояснювалася так: «Гурт українців, натхненний привітним прийомом, який вони зустрічають із боку болгар-

ських громадян, надумали видавати час від часу спеціальний збірник статей, які матимуть на меті познайомити споріднених із ними болгар із воскресаючою зараз для нового життя Україною». Як згадував урядовець посольства УНР Ю. Налісник (2008), статті писали майже всі дипломати, але через брак джерел інформації їх рівень був не завжди високий. Однак, віденське видання української еміграції «Воля» позитивно характеризувало часопис за «чепурний вигляд», ознайомлення болгар з українською граматиною, історією, культурою, сучасною закордонною та внутрішньою політикою, визнаючи його корисним для популяризації України за кордоном.

Видавці журналу «Украинско Слово» висвітлювали найважливіші сторінки української історії, взаємовідносини УНР із Росією, а також актуальні проблеми буття українців як самостійної нації. Перші українські дипломати, розуміючи прихильність болгар до слов'янофільства та зважаючи на цільову аудиторію та способи «боротьби за симпатії», відповідним чином підбирали зміст та формулювали заголовки публікацій. «Украинско Слово» надсилалося до впливових на той час болгарських громадських та культурних діячів за вказівками Димитра Шишманова (1889–1945), сина Івана Шишманова (1862–1928) та Лідії Драгоманової (1866–1937).

Усі випуски часопису також публікували огляди останніх подій в Україні, повідомлення про найважливіші публікації іноземної преси на українську тему, новини з «дипломатичного життя», підтвердження визнання самостійності УНР іноземними урядами та ін.

Видавнича ініціатива українських дипломатів була прихильно сприйнята болгарськими читачами, які порадили посольству УНР зробити видання періодичним та урізноманітнити його за рахунок залучення матеріалів болгарських поетів, письменників та журналістів. Так народилася ідея видання нового періодичного журналу — «Украинско-български Преглед». Для підвищення якості і змістовного наповнення нового формату часопису українського дипломата Ю. Налісника відрядили з метою доставки потрібних матеріалів із Софії до Відня, оскільки саме там було достатньо видань та літератури українською мовою.

Перший випуск журналу «Украинско-български Преглед» датований 15 жовтня 1919 р., останній — 1 червня 1920 р. Усього було видано 17 чисел загальним обсягом 157 сторінок. Повне зібрання наявне у фондах Національної бібліотеки ім. Св. Кирила і Мефодія в Софії. У звітних документах посольства, що зберігаються в українських архівах, згадується видання 18-го числа в червні того ж року. Можливо припустити, що він не зберігся або нумерація сторінок змістилася через те, що 15 жовтня 1919 р. вийшли друком одночасно останній номер «Украинско Слово» та перший випуск журналу «Украинско-български

Преглед». Наклад останнього випуску становив 500 примірників. Річний абонемент вартував 10 болгарських левів, а один випуск 50 стотінок. Журнал спочатку друкувався у софійській друкарні С. М. Стайкова (за адресою: вул. «6 септември», 33). Із фінансового звіту установи за 1920 р. випливає, що в червні на інформацію та пресу було витрачено 1 550 левів, а на друк 17,16 та 18 чисел журналу «Украинско-български Преглед» — 3 800 левів. Окрім цього, у проекті кошторису на 1921 р. установа просила зберегти фінансування видання у розмірі 6 тис. левів.

Болгарські й українські дослідники певний час робили хибні припущення щодо упорядника та видавця часопису, помилково вважаючи його виданням української еміграції. Можливо, причиною такого висновку була публікація у віденському часописі «Воля», де «Украинско Слово» позначили як «неперіодичний орган української кольної в Болгарії». Але дипломат Ю. Налісник однозначно стверджував у своїх спогадах, що видання мало офіційний редакційний комітет, редагування текстів здійснювали дипломати під керівництвом урядовця посольства П. Сікори, який налагодив співпрацю з болгарськими письменниками та журналістами, залучивши їх до написання матеріалів. За редакцією П. Сікори вийшло й 10 номерів журналу «Украинско-български Преглед», а після його від'їзду останні 7 чисел укладав Ю. Налісник. До роботи активно долучався Д. Шелудько. Дописувачами були відомі болгарські літератори Д. Страшимиров, С. Чилингиров та Хр. Цанков-Дерижан, професори Ст. Младенов та І. Шишманов, молоді болгарські письменники Д. Шишманов та Н. Балабанов. Ціль видання була інформаційно-публіцистична, однак зміст двотижневика був значно ширшим, аніж в «Украинско Слово». Редакційний комітет ставив за мету ґрунтовне інформування болгар про історію, культуру та літературу України, поширення думки авторитетних болгарських поетів та письменників про українсько-болгарські зв'язки. Крім того, в умовах недостатньої уваги болгарських ЗМІ до українського питання збільшувався обсяг новинного блоку. Подавалися огляди останніх подій в Україні та ключові повідомлення зарубіжної преси про Україну. Редакційний колектив журналу «Украинско-български Преглед», розраховував на дві чітко визначені категорії читачів — інтелектуальну аристократію з «академічними вимогами» та читачів «живого і вразливого темпераменту», які надають перевагу актуальній політичній інформації.

У прагненні здобути симпатії болгарської читацької аудиторії, популяризуючи культуру і мистецтво України, упорядники шукали прагматичні аргументи для доброзичливого сприйняття нової інформації про УНР. У першому випуску журналу в публікації «Замість програми» редактори відзначили: «Якщо великі й майже все-

сильні народи на Заході невтомно вивчають та цікавляться близькими й далекими державами, для утворення індустріальних та інших матеріальних зв'язків на свою користь, ще більше малі, і ледь впевнені у своєму існуванні держави як Україна та Болгарія, можуть і мають прагнути знайомства та спільних точок дотику між собою в ім'я своїх численних потреб». Вони заявляли, що «якщо не враховувати вузьку берегову лінію коло гирла Дунаю, яка належить Румунії «Україна є найбільш близьким сусідом Болгарії, а розвиток відносин політично й економічно пов'язаних сусідів кваліфікують «як громадянський борг для політиків та суспільств».

З погляду міжкультурного обміну матеріали журналу створювали в читачів уяву про українців як народ із багатою літературою і фольклором, котрі заслуговують на увагу на рівні з польським, словацьким, сербським, румунським та чеським письменством. Важливими були роз'яснення термінів «Русь», «Малоросія» (Малая Русь) й «Україна» та природного зв'язку України з Давньоруською державою з центром у Києві. Тогочасним ключовим брендом молоді української держави в контексті представлення українсько-болгарських зв'язків було твердження, не позбавлене своєї актуальності й сьогодні: «Київ — провідник християнства і слов'янської писемності й освіти для східних слов'ян».

На сторінках журналу друкувалися твори Олександра Олеся, Івана Франка, Михайла Коцюбинського. В окремих рубриках розміщувалася інформація про життя українців у Європі — виступи Української республіканської капели О. Кошиця в Парижі та в Лондоні в 1919 р., появу 10 січня 1920 р. в Парижі нового українсько-французького вісника, презентацію 22 листопада 1919 р. у Римі реферату з історії українського мистецтва, відкриття в Італійській столиці вечірніх курсів української мови та ін. Публікувалися також оголошення про продаж софійським книговидавництвом «Слово» 8 номерів вибраних українських пісень (ціна 1 лев за примірник) та книги С. Єфремова «Українська література» в перекладі Д. Шишманова (ціна 6,50 лева). Періодично видавалися тематичні випуски журналу. Так, числа від 15 березня та 1 квітня 1920 р. були присвячені творчості Тараса Шевченка, його впливу на болгарську літературу та загальним болгарсько-українським літературним взаєминам. Велика частина 17-го випуску від 1 червня 1920 р. була тематичною і приуроченою до річниці М. Драгоманова, а також його впливу на формування наукової думки в Болгарії.

Дуже цікавою є замітка про політику Української держави до національних меншин. «Українська влада відновила дію закону... про персональну національну автономію. Лишень у самостійній Україні може встановитися по-справжньому демократичний порядок... Де-

нікінська «єдина і неподільна Росія», як большевицька «радянська республіка» не принесуть правдивого демократичного ладу, а лише підсилять жахи чорної реакції», — так презентував редакторський колектив ситуацію в Україні та застерігав від небезпеки, яку несли «большевики». Така оцінка стала фактично пророчою у відношенні політики радянської влади до національних меншин, від якої постраждали й етнічні болгари в Бессарабії та Таврії згодом, 1930-х рр. Оскільки тема прав болгарської національної меншини в Україні є предметом особливої уваги й займає поважне місце в розвитку українсько-болгарських відносин не можна не згадати тут інтерв'ю першого посла Царства Болгарії в Україні Івана Шишманова віснику Камбана від 13 квітня 1918 року. Коментуючи питання болгарських колоній в Україні проф. І. Шишманов зазначав, що «багатомільйонна держава немає потреби знеособлювати один порівняно малий процент свого населення задля збільшення загальної кількості громадян. Страждаючи сама від гніту безоглядної нищівної політики Україна безперечно буде толерантною до болгарських колоній» («Интервю на пълномощния», 1918).

Двотижневик «Украинско-български Преглед» перестав існувати 1 червня 1920 року через брак фінансування та знищення української державності внаслідок окупації українських земель більшовиками. Втім, незважаючи на недовготривалий період виходу у світ, журнал «Украинско-български Преглед» впливав на формування суспільної думки про Україну серед болгарської еліти, а також спричинив зростання інтересу місцевої преси до молоді Української держави.

Здійснена першими українськими дипломатами інформаційна робота заклала фундамент формування іміджу України, що знайшло продовження після ліквідації Посольства УНР у Софії товариством «Украинско-българско дружество» (1935) та осередками української громади в Болгарії протягом 1930–1940 рр. у співпраці з МЗС УНР та Українською головною еміграційною радою. Перервані традиції було продовжено після проголошення незалежності Україною 24 серпня 1991 р. та відновлення українсько-болгарських дипломатичних відносин 5 грудня 1991 р., коли Болгарія однією з перших визнала Українську державу.

Таким чином, дипломати посольства УНР вдалися до ідеї видання власного часопису як способу масової комунікації з болгарським суспільством. «Украинско-български Преглед» можна вважати прототипом сучасних інтернет-сторінок дипломатичних представництв та акаунтів у мережі Фейсбук, враховуючи подібність цілей та завдань, які стоять перед сучасною публічною та культурною дипломатією як її складником. Запорукою успішності цього видання як форми дипломатичної міжкультурної комунікації початку ХХ ст. стало

вдале поєднання кількох основних складників. По-перше, це змістовне формування культурного контенту, який планувалося представити болгарській аудиторії: підготовка тематичних публікацій, врахування наявного глибокого пласту українсько-болгарських зв'язків. По-друге, це розуміння запиту на нову інформацію про Україну та інтересу до неї як молодій держави. По-третє, врахування рекомендацій та порад болгарських друзів України як краще донести такі послання до місцевої громадськості. Й останнє, безперечно, це залучення поважних болгарських поетів, письменників і науковців до редакційної роботи «Українсько-болгарського Прегледу».

Загалом часопис «Українсько-български Преглед» є унікальним джерелом для міждисциплінарних досліджень відносин між Українською Народною Республікою, яка боролася за утвердження своєї державності та Царством Болгарія, керівництво якого мало готовність підтримати молоду країну в умовах складної геополітичної ситуації в Європі після закінчення Першої світової війни. Глибокий аналіз змісту публікацій журналу дозволить сучасним дослідникам глибше зрозуміти цей період українсько-болгарських міжкультурних взаємин, а також витоків офіційної публічної дипломатії між Україною та Болгарією.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Болгарська преса про Україну. (1919). *Воля*, 4, 3, 140–142.
- Власенко, В. (2017). Українська емігрантська преса міжвоєнного періоду в Болгарії. *Сумська старовина*, 51, 35–47.
- Інтерв'ю на пълномощния министър проф. Д-р Иван Д. Шишманов за Украйна. (1918). *Камбана*, 3139.
- Матяш, І. (2018). Роль дипломатичних установ у започаткуванні українсько-болгарських міждержавних відносин (1918–1921 рр.). *Український історичний журнал*, 2, 53–74.
- Налисник, Ю. (2008). Перше посольство Української Держави в Болгарії (Спогад з-перед 20-ти років). В І. М. Гнатишин, О. С. Кучерук, & О. О. Маврін (упоряд.), *Дипломатія УНР та Української Держави в документах та спогадах сучасників* (Т. 1). Український письменник.
- Павленко, В. В. (1992). Дипломатична місія Української Народної Республіки в Болгарії (1918–1920 рр.). *Український історичний журнал*, 12, 18–31.
- Фінансовий звіт посольства УНР в Софії. (1920). (Фонд 3696, опис 2, справа 194). Центральний архів органів виконавчої влади України, Київ.
- Хакова, Е., & Москаленко, В. (2016). Проф. Михайло Іванович Парашчук: українски скулптор и виден обществен деец (1878–1963). В *Сборник документи, снимки и публикации*. Парадигма.
- Шелудько, Д. (1920). Українська справа в Болгарії. *Воля*, 2, 3, 129–130.

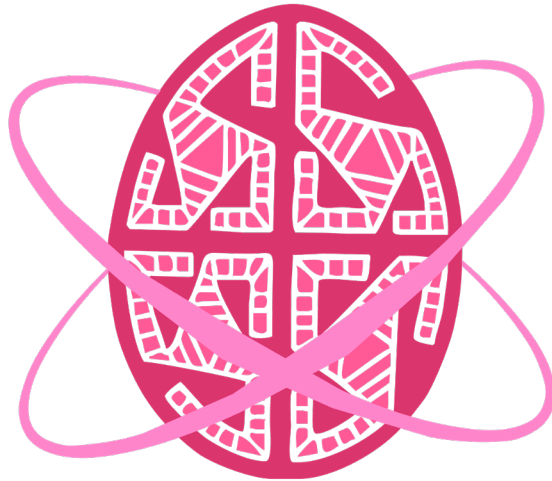
REFERENCES

- Bolharska presa pro Ukrainu [Bulgarian Press About Ukraine]. (1919). *Volia*, 4, 3, 140–142 [in Ukrainian].
- Finansovyi zvit posolstva UNR v Sofii [Financial report of the UPR embassy in Sofia]. (1920). (Fund 3696, Inventory 2, File 194). Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Intervyu na pŭlnomoshtniya ministŭr prof. D-r Ivan D. Shishmanov za Ukraina [Interview of the Minister Plenipotentiary Prof. Dr. Ivan D. Shishmanov for Ukraine]. (1918). *Kambana*, 3139 [in Bulgarian].
- Khakova, E., & Moskalenko, V. (2016). Prof. Mikhailo Ivanovich Parashchuk: ukrainski skulptor i viden obshtestven deets (1878–1963) [Prof. Mykhailo Ivanovych Parashchuk: Ukrainian sculptor and prominent public figure (1878–1963)]. In *Sbornik dokumenti, snimki i publikatsii* [Collection of documents, photos and publications]. Paradigma [in Bulgarian].
- Matias, I. (2018). Rol dyplomatychnykh ustanov u zapochatkuvanni ukrainsko-bolharskykh mizhderzhavnykh vidnosyn (1918–1921 rr.) [The Role of Diplomatic Missions in the Establishment of Ukrainian-Bulgarian Interstate Relations (1918–1921)]. *Ukrainian Historical Journal*, 2, 53–74 [in Ukrainian].
- Nalysnyk, Yu. (2008). Pershe posolstvo Ukrainskoi Derzhavy v Bolharii (Spohad z-pered 20-ty rokiv) [The First Embassy of the Ukrainian State in Bulgaria (Memories from 20 Years Ago)]. In I. M. Hnatyshyn, O. S. Kucheruk, & O. O. Mavrin (Comps.), *Dyplomatiia UNR ta Ukrainskoi Derzhavy v dokumentakh ta spohadakh suchasnykiv* [Diplomacy of the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian State in Documents and Memoirs of Contemporaries] (Vol. 1). *Ukrainskyi pysmennyk* [in Ukrainian].
- Pavlenko, V. V. (1992). Dyplomatychna misiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky v Bolharii (1918–1920 rr.) [Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic in Bulgaria (1918–1920)]. *Ukrainian Historical Journal*, 12, 18–31 [in Ukrainian].
- Sheludko, D. (1920). Ukrainaska sprava v Bolharii [Ukrainian Business in Bulgaria]. *Volia*, 2, 3, 129–130 [in Ukrainian].
- Vlasenko, V. (2017). Ukrainaska emihrantska presa mizhvoiennoho periodu v Bolharii [Ukrainian Emigrant Press of the Interwar Period in Bulgaria]. *Ancient Sumy Land*, 51, 35–47 [in Ukrainian].

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ТА РЕКЛАМА

PUBLIC RELATIONS
AND ADVERTISING

УДК 070+791.237.6(477.64–25)

Візуальна репрезентація міста Запоріжжя у кіновиробництві

Тетяна РОГОВА

канд. н. із соц. ком., ст. викл.

Микита ГАПОНОВ

магістр

Запорізький національний
університетвул. Жуковського 66а,
69600, Запоріжжя, Україна

Tata_Zahars@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–3615–2861

© Рогова Т., Гапонов М., 2021

У статті здійснено спробу історичного аналізу кінематографічних робіт, які знімалися на локаціях індустріального міста Запоріжжя та презентації думок істориків і кінокритиків, які аналізували обрані фільми. Візуальна репрезентація міста може проявлятися в постановочних та документальних сценах різножанрового матеріалу та мати різні форматні прояви залежно від сюжету та поставлених завдань перед режисерською групою. У часи гібридної війни із Росією грамотна інформаційна політика має включати представлення урбаністичних образів різних регіонів, у тому числі, для формування проукраїнської позиції серед численної аудиторії та підвищення інвестиційної привабливості регіону.

У процесі дослідження встановлено, що образ міста, репрезентований в екранних роботах, часто залежить від історичної епохи та актуального стану розвитку міста. Було з'ясовано, які саме об'єкти найчастіше демонструвалися в документальних, рідше в постановочних фільмах; описані нетипові та конфліктні ситуації під час зйомок та виходу екранних робіт у прокат. Завдяки історичному методу вдалося прослідкувати та описати конкретні фільми, вказати роки їх виходу, режисерську групу, описати візуальні засоби, що використовувались. Застосовуючи метод синтезу, описали типові історичні події, які можна презентувати в будь-який час завдяки постановочній ретроспективній зйомці, а за допомогою методу прогнозування окреслили, якими в подальшому можуть бути ключові візуальні об'єкти, що демонструватимуться у фільмах, відзнятих в індустріальному місті недалеко від зони ООС із багатоміською історією. Розвідка охоплює питання, що цікаві дослідникам сучасної журналістики та соціальних комунікацій, іміджології, мистецтва, кінематографії, архітектурного та історичного коду міста.

Ключові слова: візуальне мистецтво, кінематографія, журналістика, код міста, екранні засоби.

VISUAL REPRESENTATION OF ZAPORIZHZHIA CITY IN CINEMA PRODUCTION

Tetiana Rohova

PhD, Senior Lecturer of the Department
of Journalism

Mykyta Haponov

Master of Science of the Department of Journalism
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovskoho St., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine
Tata_zahars@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-3615-2861

The article attempts a historical analysis of cinematographic works shot at the locations of the industrial city of Zaporizhzhia and presents the historians' and film critics' opinions who had analyzed selected films. The visual representation of the city can be manifested in staged and documentary scenes of multi-genre material and have different format manifestations depending on the plot and the tasks set before the director's group. In the days of hybrid war with Russia, a competent information policy must include the presentation of different regions' urban images, including, to form a pro-Ukrainian position among a numerous audience and increase the investment attractiveness of the region.

In the research process, it was found that the image of the city, represented in the screen artworks, often depends on the historical epoch and the current state of the city development. It was found out which objects were more frequently shown in documentaries, less often in staged films, described atypical and conflict situations during the shooting and release of the screen work. Thanks to the historical method, it was possible to trace and describe specific films, indicate the years of their release, the director's group, and describe the visual means that were used. Using the synthesis method, they described typical, historical events that can be presented at any time thanks to staged retrospective shooting, and using the prediction method, they determined which can later be key visual objects that will be shown in films shot in an industrial city near the JFO zone with centuries-old history. The study covers issues of interest to researchers of modern journalism and social communications, imageology, art, cinematography, architectural and historical code of the city.

Keywords: visual art, cinematography, journalism, city code, screen means.

Актуальність проблеми

Природа візуальної умовності та сприймання концептуальних образів через світ речей стала невід'ємною частиною життя сучасного українця. На тлі карантинних обмежень, коли більшість людей мали залишитися вдома або перевести роботу/навчання в режим онлайн, стрімко зріс попит на продукти кіновиробництва та розважальний контент. Проте, більшість споживачів такої інформації, маємо визнати, користувались нею не на ліцензійних умовах, а завантажували файли без оформлення офіційної підписки. З іншого боку, в Україні, зокрема в Запоріжжі, не були введені обмеження на пересування вулицями міста, як це було в Іспанії, Португалії, Чехії та інших країнах із березня 2020 року, тому піші прогулянки містом, аудіо екскурсії були помітним явищем. Що стосується останніх, то доволі популярними були візити до місць, які стали відомими завдяки попереднім демонстраціям у різних екранних роботах, а не лише прогулянки в парках, скверах для відпочинку. Відтак, тема візуальної репрезентації рідного міста (чи міста проживання) стала однією з можливостей відволіктися від буденності, психологічно напруженої ситуації в країні та відкрити для себе нову інформацію. На сьогодні немає комплексного дослідження, яке б включало в об'єкт екранні роботи періоду від появи кіно до сучасності, враховувало локації Запоріжжя, та репрезентувало природні та/або штучно створенні локації окремого міста, яке в більшості асоціюється з індустріальним середовищем. Уже маємо позитивні зміни в погляді на Запоріжжя як на комфортне місто для життя з боку престижних українських ЗМІ. Видання «Фокус» 30 вересня 2020 року опублікувало рейтинг найбільш комфортних міст України для проживання. Запоріжжя посіло шосту сходинку, обігнавши Дніпро, Одесу, Харків та міста поменше («Как тебя не любить», 2020).

Постановка проблеми

Візуальний концепт індустріального міста в тих, хто не був у ньому, або не проживає там, здебільшого формується в негативній площині, адже часто локація асоціюється із промисловими будівлями, несприятливою екологічною ситуацією, складним соціальним становищем, відсутністю можливості для різнобічного розвитку людей різного віку. На підтвердження варто згадати приклад Детройту (штат Мічиган, США), який сформував приклад занедбаного постіндустріального міста після кризи автомобільної промисловості в 1973 році. Місто-побратим Запоріжжя Обергаузен (Німеччина, ЄС) на початку 90-х рр. ХХ ст. не пережив глобальну кризу металургійного, машинобудівного, вугільного та хімічного спрямування, й отримав усталений образ апокаліптичного міста, проте через десятиліття місто перетворилося на локацію з відомими індустріальними

парками та торгово-розважальними центрами, побудованими на місцях колишніх заводів та шахт. Водночас однією із можливостей зменшення подібного усталеного негативного впливу на формування іміджу територіальної одиниці можна вважати кінематографічний контент, який представляє її в позитивному світлі. Детройт є популярним містом у сфері американського кінематографу. Саме тут знімали знамениту трилогію фільмів про Робокіпа, який став одним із символів фантастичного жанру кінематографу загалом. Також у Детройті знімали «Восьму милю» (реж. Кертіс Хенсон) — оscarоносну стрічку з американським репером Емінемом у головній ролі. В Обергаузені, натомість, з 1954 року проводиться Oberhausen International Short Film Festival — Міжнародний фестиваль короткометражного кіно — найстаріший фестиваль короткого метру в Європі («Oberhausen International Short», n.d.).

Мета дослідження — проаналізувати та узагальнити наявні одно- та багатосерійні фільми українського та іноземного виробництва, у яких продемонстровано образ міста Запоріжжя, а також надати думки журналістів та кінокритиків про них.

Наукова розвідка стала можливою завдяки комплексному використанню авторами перевірених методів. Завдяки історичному методу (перегляд робіт на відкритому хостингу та у відеоархівах — прим. авт.) вдалося прослідкувати та описати конкретні фільми, вказати їхні роки виходу, режисерську групу, зазначити візуальні засоби, що використовувалися. Розширити наукову цінність вдалося завдяки опрацюванню архівних та історичних документів про стрічки, власної взаємодії із запорізьким краєзнавцем Романом Акбашем. Застосовуючи метод синтезу, описали типові історичні події, які можна відтворити завдяки постановочній ретроспективній зйомці — залучення споруд відповідного часу, костюмів, ландшафтних об'єктів, а за допомогою прогнозування окреслили, якими в подальшому можуть бути ключові візуальні об'єкти, що демонструються у фільмах, відзнятих в індустріальному місті з потужною історією, зокрема й тих, що територіально наближені до зони військових дій.

Стан вивчення проблеми

В українській науковій думці питанню вивчення кінематографу належать праці таких авторів: З. Алфьорова (2014), В. Бабенко (2013), Л. Брюховецька (2000), В. Горпенко (80-ті рр), Л. Госейко (2001), І. Зубавіна (2008), С. Марченко (2015), Г. Скрипник (2016), Р. Ширман (2008) та інші. Зарубіжні дослідники С. Хіт (1981), М. Хансен (2011), С. Куббіт (2005) приділяли увагу важливості та ефективності екранних образів, що створює та закріплює в пам'яті кінематограф, а Дж. Белтон (2013) детально аналізував розвиток кінострічок із виходом його на великі екрани публічних кінотеатрів. Важливими є розвідки в царині інфор-

маційної війни І. Бондаренко (2015), В. Іваненка (2020) та В. Даниленка (2020), адже саме імідж міст та територій у кіно можна розглядати як один з інструментів проведення грамотної політики в часи дестабілізації внутрішньої та геополітичної ситуації.

Виклад основного матеріалу

Процеси та події, які відбувалися й мають місце зараз на території міста, відтворюють на екранному полотні й досі, і що прикметно — не лише з позиції демонстрації промислової потужності регіону (заводи, фабрики, атомна електростанція) та його історичної цінності — Запорізька Січ та козака спадщина. Важливо наголосити на тому, що зона проведення ООС — у 200 км від Запоріжжя, і тому створення вдалого кінематографічного контенту може посприяти туристичній та інвестиційній привабливості регіону. Слушно зацитувати В. Даниленка, який стверджує: «українські фільми про війну на Донбасі роблять свій внесок в інформаційну війну з Росією» (Даниленко, 2020, с. 217). Дослідник В. Іваненко (2020) вказує на те, що саме однією з причин інформаційної війни стала «... дестабілізація ситуації в південно-східних областях України російською пропагандою (і агентурою), окупація Криму й війна на Донбасі», і до цього автор додає: «для цих викликів Україна не спромоглася створити потужний центр для налагодження системної й масованої контрпропаганди для протидії російській пропагандистській машині» (с. 245). Зазначимо, кінематографічні роботи є одним з ефективних інструментів у інформаційній війні.

Історія фільмів, де образ Запоріжжя є концептуальним і цілісним, а не лише представлений як простір для руху акторів та декорацій, бере свій початок ще понад століття тому. Здебільшого це були постановочні, неігрові роботи, які на думку Ш. Куббіта, можна назвати «протоколом залізничної подорожі, де... магію створює різний рух» (Cubitt, 2005, р. 36). Одним із перших українських повнометражних фільмів є німа кінокартина «Запорізька Січ» катеринославського (нині дніпровського — прим. авт.) режисера та оператора Данила Сахненка. Прем'єрний показ відбувся 12 січня 1912 року. Дослідники українського кіно подають різні назви стрічки: «Напад татар на Запорізьку Січ» і «Облога Запоріжжя». Ця екранна робота стала першою у відтворенні героїчної історії запорозького козацтва, боротьби загонів під проводом Івана Сірка з татарськими нападами (Слобода, 2017).

Фільм було відзнято у вересні 1911 року на території Лоцманської Кам'янки (сучасний мікрорайон міста Дніпра — прим. авт.). Хоча знімальний процес не проходив на території повітового Олександрівська (саме таку назву мало Запоріжжя до 1921 року — прим. авт.), але історичні події, які передували створенню фільму, відбувалися саме

на території острова Хортиця. Історичним консультантом для режисера виступив Дмитро Яворницький.

За інформацією краєзнавця Миколи Чабана, допомагав у створенні стрічки художник-самоук Єлисей Шаплик, який брав активну участь у діяльності всеукраїнського товариства «Просвіта». Харківський кінознавець Володимир Миславський, у свою чергу, розповідає, що музику для фільму написав композитор та хоровий диригент Олександр Векслер-Стрижевський (Слобода, 2017).

Прем'єру стрічки глядачі дивилися в приміщенні сінематографу «Художество» Ісая Спектора. Показ супроводжував живий виступ українського хору. Фільм розмножили на більш ніж 20 копій, які показували в губерніях Російської імперії. Можемо прослідкувати, що історії, пов'язані з козацьким минулим, цікавили кіномайстрів ще століття тому, але при цьому не втратили епохальної значущості й сьогодні.

У час активної електрифікації, у тому числі в сільській місцевості, відшукувалися нові форми пропаганди, на чому наголошує С. Марченко: «Вчені-атомники шукали для людства принципово нової дешевої енергії, кінематографісти — засобів впливу на глядача...» (цит. за: Міщенко, 2014, с. 49). Починаючи з 20-х років минулого століття, грандіозним явищем для Радянського Союзу та всього світу було будівництво Дніпровської гідроелектростанції. «Тільки-но вмикається кінокамера, починає утворюватися «інша реальність», повновладним господарем якої є автор. Його втручання у фактаж дійсності проявляється насамперед у відборі та компонуванні матеріалу, способах його подання (плановість, точки й ракурси зйомки, монтажний ритм тощо)» (Зубавіна, 2007, с. 24), — наголошує І. Зубавіна. Перша поява міста на кіноекранах пов'язана саме зі зведенням цього промислового об'єкту.

1928 рік — вихід документальної стрічки Дзиги Вертова «Одинадцять». Варто зазначити, що режисер є одним із плеяди засновників та теоретиків документального кіно, а ця стрічка є першою в кар'єрі митця, що була знята в Україні. Фільм хронометражем у 52 хвилини змонтований із кадрів радянської кінохроніки та наочно показує процеси індустріалізації в містах Української РСР. Режисер у своїй роботі показував процеси будівництва Дніпровської гідроелектростанції. Уже після прем'єри митець розказав, що знімав стрічку без сценарію та стверджував, що йому вдалося винайти чисту кінематографічну мову, де камера фіксує безпосередньо матерію життя («Фільм „Одинадцятий“», б.р.). У кадрі режисер показував кінохроніку здобування вугілля в шахтах, виплавки сталі на металургійному заводі. У цьому випадку безпосередня матерія життя — це показ буденних справ шахтарів та заводчан. Чиста кінематографічна мова в інтерпретації

автора — у її повній відсутності, тобто у відсутності вербальної лексики як такої. Уся ця тонка робота була повністю ідеалізована та мала намір показати курс на індустріалізацію та електрифікацію СРСР для простих громадян у вигляді кіно («Дзига Вертов», 2016). Відреставровану версію документального фільму в музичному супроводі Антона Байбакова представили 27 березня 2013 року на 10 Міжнародному фестивалі документального кіно про права людини в рамках проєкту «Коло Дзиги» («Одинадцятий. Фільм», б.р.).

Ще одним кінофільмом, де фігурує Запоріжжя, став «Іван» 1932 року випуску, знятий видатним українським режисером та знавцем кіно Олександром Довженком. Сюжет розповідає історію становлення звичайного хлопця з української глибинки Івана, який стає передовим робітником під час зведення найвеличнішої споруди соціалістичного індустріального будівництва — ДніпроГЕС (Scherbina, 2012). Варто зазначити, що це перший звуковий фільм митця. Створював цю роботу автор після подорожі Європою, де він набув досвіду у сфері капіталістичного «мовного» кіно та бажав по-новаторському застосувати його на Батьківщині (Рутковський, 2002). Особливу увагу режисер приділив саме греблі та зробив неживий об'єкт одним із головних героїв екранної роботи. Ідея автора була в тому, щоби показати: не лише люди будують Дніпрогес, а і Дніпрогес будує їх: ламає, змінює ставлення до соціалістичної та комуністичної систем, програмує та підкорює: «В «Івані» як «техноплуг» вод мав виступити Дніпрогес. А ось людському «матеріалу», що надійшов із села на будівництво століття, було призначено не лише «орати», а й бути «розореним»: недавні селюки будують ДніпроГЕС, а та будує їх. Але загалом: велика ідея комунізму підкоряє і велику ріку, і стихію архаїчного землеробства» (Рутковський, 2002). Попри негативну критику від кінознавців, стрічка отримала спеціальну нагороду від журі на Венеціанському кінофестивалі в 1934 році (Іван, 2017).

У 1943 році був змонтований документальний фільм «Товариші під знаком Едельвейсу» німецького військового оператора та учасника сходження на Ельбрус Вольфганга Гортера. Сюжет розповідає про дивізію німецьких гірських стрільців першої гірсько-піхотної дивізії, які мали підкорити найвищу точку Європи — Ельбрус. У фільмі, який триває півтори години, Запоріжжя з'являється на кадрах протягом 1 хвилини 31 секунди, у яких демонструється Дніпровська ГЕС та селище Робітниче, що в Дніпровському районі Запоріжжя (Бойко, 2016).

Відомою кінострічкою про Запоріжжя вважається знакова та культова «Весна на Зарічній вулиці» 1956 року. Робота стала однією з найпопулярніших під час «епохи відлиги» — за рік її подивилося більше 30 мільйонів людей («Півстоліття триває», 2007). Стрічка розповідає про непрості романтичні взаємини випускниці педагогічного інсти-

туту Тетяни та сталевара й учня вечірньої школи Олександра. Більша частина знімального процесу відбувалася в Запоріжжі. Майданчиками для зйомок стали заводи «Запоріжсталь» та «Дніпроспецсталь», парк «Дубовий гай», Палац культури Запорізького алюмінієвого комбінату (ДК ЗаЛК), сучасна Запорізька дитяча музична школа №4 імені Єгорія (Заводський район), сучасна середня школа №46 з поглибленим вивченням німецької мови (Заводський район).

Із прем'єрою фільму в самому місті відбулася низка культурних змін. У Дніпровському районі одну з вулиць назвали Зарічною, ця назва досі зберігається. У 2002 році тодішній очільник Запоріжжя Олександр Поляк ініціював зведення «Годиннику закоханих» на Бульварі Шевченка — своєрідного символу міста та місця для зустрічі. Довгий час годинник на початку кожної години програвав головну пісню кінофільму: «Когда придет весна, не знаю». Цей приклад є уособленням дифузійних процесів між візуальним екранним контентом та звуковим, а окрім того, й архітектонікою міста.

На сучасному проспекті Металургів 15 листопада 2013 року встановили пам'ятник Саші Савченку — герою Миколи Рибникова. На відкритті був присутній Григорій Пометун — запорізький сталевар, який вчив актора Сашу Савченка особливостям металургійної професії. Саме молодий спеціаліст Григорій Пометун є прототипом Олександра Савченка. Другий пам'ятник цьому ж персонажу встановили на Бульварі Шевченка 11 жовтня 2014 року разом із пам'ятником Тетяні Сергіївні — вчительці з кінороботи («В Запорожье открыли», 2014).

Показово: інформація про фільм міститься в бібліотеці Гарвардського університету в Кембриджі. Ось що написано в матеріалі про режисера стрічки Марлена Хуциева на офіційному сайті Harvard Film Archive: «In the cities of Zaporozhye and Odessa eponymous streets appeared and the film's theme song «When Springtime Comes» became a folk staple» (В містах Запоріжжя й Одесі з'явилися однойменні вулиці, а музична тема до фільму «Коли приходять весна» стала народною — переклад авторський) («Spring on Zarechnaya», 2016).

Можемо зробити висновок, що радянська кінострічка «Весна на Зарічній вулиці» зробила значний внесок у розвиток міста, популяризувала Запоріжжя за межами України та сформувала стійкий соціокультурний зв'язок між фільмами й локаціями, де його знімали. Ці об'єкти стали більш популярними для туристів, їхні зображення з'являлися на марках, листівках, картинах та сувенірній продукції про місто.

У проміжку з 1957 до 1986 році в Запоріжжі знімали понад 15 проєктів. Можливість перегляду у відкритому доступі на відеохостингу дозволив передивитися матеріал та окреслити, які локації, історичні місця, заклади фігурували в кінострічках.

Розвиток кінематографу в Запоріжжі на початку 20 століття тісно пов'язаний із персоналією М. В. Гоголя. Дві екранізації його твору «Тарас Бульба» дебютували у 2009 році, проте різняться за інтерпретацією історії.

Перший фільм, «Дума про Тараса Бульбу» (дата релізу: 29 квітня 2009 року), відзняв творчий тандем режисерів Петра Пінчука і Євгена Березняка. Концепція стрічки ідентична ландшафтному спектаклю, який неодноразово показували на острові Хортиця. Усе дійство ландшафтному спектаклю, на відміну від спектаклю в традиційному театрі, будинку культури або в концертній залі, відбувається на свіжому повітрі, зазвичай у парках, історичних або меморіальних комплексах. Участь у виставі брали актори Запорізького театру молоді (тодішній Запорізький академічний театр — прим. авт.), хор філармонії «Запорожці», клуб патріотичного виховання запорізьких єдинокорств «Спас», підрозділи «Беркуту» та кінний театр. За мотивами спектаклю режисери вирішили зняти повнометражне кіно (Скоркин, 2009). Головні ролі у фільмі виконали артисти Запорізького музично-драматичного театру імені Магара, також запрошені народні артисти України: Юрій Бакун, Ніна Шинкарук, Олександр Гапон. 4 грудня 2015 року фільм уперше показали в кінотеатрі українського фільму «Ліра» («Афіша кінотеатру», 2015).

Стрічка «Тарас Бульба», спільна робота України, Польщі та Росії, вийшла в кінотеатрах 2 квітня 2009 року. Частина зйомок проходила на острові Хортиця. Роль Тараса Бульби втілює нині покійний народний артист України Богдан Ступка. На відміну від роботи Петра Пінчука і Євгена Березняка, стрічка Володимира Бортко отримала більший резонанс. Низка українських політиків та журналістів назвали фільм провокативним і політизованим. Тодішній Міністр культури і туризму України В. Вовкун (2007 — 2010 рр.) заявив, що стрічка є російським політичним замовленням та дискредитує українську й польську сторони («Міністр культури», 2009). Український політик, голова політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода» О. Тягнибок заявив, що фільм є московською пропагандою та продуктом інформаційної війни проти України: «Україна нічого не може зробити у відповідь. Ми навіть не можемо створити такий самий продукт. Нам необхідно було самотужки — українським режисерам, акторам, за українські кошти зняти власний фільм «Тарас Бульба». А ми надали можливість росіянам закріпити комплекс неповноцінності в українців». («Тягнибок ответил», 2009). Влучно на подібних загрозах наголошує В. Іваненко: «Русифікація в таких масштабах, яких держава не знала за всі роки радянської влади, і монополізація інформаційного простору російськими і проросійськими суб'єктами — головна загроза інформаційному суверенітету країни» (Іваненко, 2020, с. 242).

Низка українських ЗМІ пов'язували «політизованість» цього фільму з конкретною редакцією твору М. Гоголя. Відомо, що книга має два видання. Перше вийшло 1835 року та не містить тез із другого видання 1842 року: «Русская земля», «Русский народ», «Русь», яке було обрано як першоджерело («Суперечки довкола», 2009). 22 грудня 2014 року Державне кіно України заборонили фільм до показу та продажу. За офіційною заявою, стрічка дискредитує українську національну ідею, є антиукраїнською й може нашкодити національним інтересам України («В Украине запретили», 2014).

У 2016 році на кінотеатральні та телеекрани вийшла політична комедія «Слуга народу-2», своєрідне повнометражне продовження відомого та популярного українського серіалу «Слуга народу» першого сезону. У фільмі можемо бачити сцени з такими міськими локаціями:

- мости через Хортицю (нині вони знаходяться в стані активного будівництва. Наприкінці квітня змонтували першу секцію вантового мосту, конструкція завдовжки 84 метри та важить 720 тонн. Міст буде найвищим вантовим мостом в Україні («Первая секция», 2021);
- залізничний вокзал «Запоріжжя-1»;
- площа імені Олександра Поляка;
- острів Хортиця;
- бульвар Шевченка.

У серпні 2019 року на острові Хортиця проходили зйомки дванадцятисерійного комедійного серіалу «Абсолютно брехлива історія» від режисера Олександра Березаня. Більшість кадрів відзняли на території історико-культурного комплексу «Запорозька Січ». На момент підготовки наукової статті це останній проект всеукраїнського масштабу, який знімали в Запоріжжі.

Висновки

1. Незважаючи на регіональний статус, Запоріжжя як індустріальний обласний центр, з'являється як локація для розвитку подій у одно- та багатосерійних фільмах.

2. Здійснивши аналіз, резюмуємо, які основні історичні події та епохи демонструвалися в стрічках, що були повністю або частково відзняті на території міста Запоріжжя, причому не лише українськими знімальними групами:

- існування Запорозької Січі;
- життя та побут козаків;
- процес Дніпробуду — зведення Дніпровської гідроелектростанції та селищ навколо;
- становлення міста як індустріального — поява потужних металургійних заводів;
- будівництво дорожніх об'єктів національного значення.

3. Запоріжжя та його краєвиди — острів Хортиця, промислова зона, вулиці, сквери, забудови використовувалися для зйомок у різножанрових проєктах: від документальної хроніки без сценарію до постановочного комедійного серіалу. Історичні події розвитку міста ставали першоосновою для сюжетів художніх та документальних стрічок.

4. Для покращення туристичного та інвестиційного клімату індустріальне місто можна демонструвати в кінематографічних роботах не лише як «потужний промисловий центр», або «колиска козацтва», але і як сучасний, комфортний для життя простір з інноваційними технологіями, цікавими місцями для відвідування, можливостями особистого та професійного розвитку. У подальшому це може стати об'єктом наукового обговорення, а також дискусій із практиками туризму, іміджології, архітектури та діями історії.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Афіша кінотеатру «Ліра» з 30 листопада до 22 грудня 2015 року. (2015, 27 листопада). Департамент культури виконавчого органу Київської міської ради. <https://dk.kyivcity.gov.ua/news/1152.html>

Бойко, П. (2016, 15 юня). *Товарищи под знаком Эдельвейса. Запорожье, Днепрогэс* [Видео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=esnepIZI-q8>

В Запорожье открыли памятник героям «Весны на Заречной улице». (2014, 13 жовтня). Телеканал Z. <https://zstv.zp.ua/v-zaporozhche-otkryili-pamyatnik-geroyam-vesnyi-na-zarechnoy-ulitse/>

В Украине запретили фильм «Тарас Бульба» с Богданом Ступкой. (2014, 22 декабрия). TSN.ua. <https://tsn.ua/ru/ukrayina/v-ukraine-zapretili-film-taras-bulba-s-bogdanom-stupkoy-402415.html>

Даниленко, В. (2020). Російсько-українська війна на Донбасі в українському кінематографі. *Український інформаційний простір*, 1(5), 208–218. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206129](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206129)

Дзига Вертов — «Одиннадцатый» (1928). (2016, 6 марта). Донецк: история, события, факты. <https://infodon.org.ua/video/dziga-vertov-odinnadcatyj-1928>

Зубавіна, І. Б. (2007). *Кінематограф незалежної України: тенденції, фільми, постаті*. ІПСМ АМУ; ФЕНІКС.

Іван. (2017, 31 липня). Довженко-Центр. <https://web.archive.org/web/20190428203640/http://www.dovzhenkocentre.org/film/183/>

Іваненко, В. (2020). Українізація інформаційного простору як фактор забезпечення суверенітету й посилення інформаційної безпеки України. *Український інформаційний простір*, 2(6). 240–246. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(4\).2019.187861](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(4).2019.187861)

Как тебя не любит, Хмельницкий мой. Рейтинг самых комфортных городов Украины. (2020, 30 сентября). Фокус. <https://focus.ua/rating/kak-tebia-ne-liubit-khmelnitskii-moi?fbclid=IwAR1o3Bqv8xibSyXsnZf1YSVDGI4NrHV5fNUV342zPOC69I8ILwjjmlPUTqk>

- Министр культуры Украины назвал фильм Тарас Бульба «заказным». (2009, 8 мая). Korrespondent.net. <https://korrespondent.net/showbiz/cinema/830089-ministr-kultury-ukrainy-nazval-film-taras-bulba-zakaznym>
- Мищенко, М. М. (2014). Документальний кінематограф України: між історичною реконструкцією та філософським осмисленням. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філософія. Філософські перипетії*, 1116(50), 47–51.
- Одинадцятий. Фільм Дзиги Вертова. (б.р.). Docudays UA. Взято 9 травня, 2021 з <https://docudays.ua/2013/movies/film-zakritya/odinadcyatyj/>
- Первая секция вантового моста через Днепр установлена в Запорожье – глава «Укравтодора». (2021, 26 апреля). Интерфакс-Украина. <https://interfax.com.ua/news/general/740045.html>
- Півстілття триває «Весна на Зарічній вулиці». (2007, 14 лютого). Голос України. <http://www.golos.com.ua/article/211334>
- Рутковський, О. (2002, 06 грудня). Івани на глобусі. Дзеркало тижня. https://dt.ua/CULTURE/ivani_na_globusi.html
- Скоркин, К. (2009, 23 квітня). Наш Бульба. Детектор медіа. <https://detector.media/withoutsection/article/45206/2009-04-23-nash-bulba/>
- Слобода, В. (2017, 14 січня). 105 років з дня прем'єри першого українського повнометражного фільму «Запорізька Січ». Національна спілка кінематографістів України. <http://www.ukrkino.com.ua/about/spilkanews/?id=6956>
- Суперечки довкола фільму Тарас Бульба. (2009, 11 квітня). BBC. https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2009/04/090411_taras_bulba_film_is
- Тягнибок ответил на вопросы читателей Кореспондент.net. (2009, 21 апреля). Korrespondent.net. <https://korrespondent.net/ukraine/politics/812034-tyagnibok-otvetil-na-voprosy-chitatelej-korrespondent-net>
- Фільм «Одинадцятий». (б.р.). Kino-teatr.ua. Взято 9 травня, 2021 з <https://kino-teatr.ua/uk/film/eleventh-year-46725.phtml>
- Cubitt, S. (2005). *The Cinema Effect*. MIT Press.
- Oberhausen International Short Film Festival. (n.d.). Festagent. Retrieved May 13, 2021, from <https://festagent.com/ru/festivals/oberhausen>
- Scherbina, M. (2012, 20 марта). Запорожье в советском кино: фильм Без году неделя [Видео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=fgq6-1hgGB8>
- Spring on Zarechnaya Street (Vesna na Zarechnoy ulitse). (2016, October 30). Harvard Film Archive. <https://harvardfilmarchive.org/calendar/spring-on-zarechnaya-street-2016-10>

REFERENCES

- Afisha kinoteatru «Lira» z 30 lystopada do 22 hrudnia 2015 roku* [Playbill of the «Lira» Cinema from November 30 to December 22, 2015]. (2015, November 27). Department kultury vykonavchoho orhanu Kyivskoi miskoi rady. <https://dk.kyivcity.gov.ua/news/1152.html> [in Ukrainian].
- Boiko, P. (2016, June 15). *Tovarishchi pod znakom Edel'veisa. Zaporozh'e, Dneproges* [Comrades Under the Sign of Edelweiss. Zaporozhye, Dneproges] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=esnepIZI-q8> [in Russian].

- Cubitt, S. (2005). *The Cinema Effect*. MIT Press [in English].
- Danylenko, V. (2020). *Rosiisko-ukrainska viina na Donbasi v ukrainskomu kinematohrafi* [Russian-Ukrainian War in the Donbass in Ukrainian Cinema]. *Ukrainian Information Space*, 1(5), 208–218. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206129](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206129) [in Ukrainian].
- Dziga Vertov — «Odinnadtsyati» (1928)* [Dziga Vertov — «The Eleventh»]. (2016, March 6). Donetsk: istoriya, sobytiya, fakty. <https://infodon.org.ua/video/dziga-vertov-odinnadcatyj-1928> [in Russian].
- Film «Odynadtsyati»* [The Film «Eleventh»]. (n.d.). Kino-teatr.ua. Retrieved May 9, 2021 from <https://kino-teatr.ua/uk/film/eleventh-year-46725.phtml> [in Ukrainian].
- Ivan*. (2017, July 31). Dovzhenko-Tsentr. <https://web.archive.org/web/20190428203640/http://www.dovzhenkocentre.org/film/183/> [in Ukrainian].
- Ivanenko, V. (2020). Ukrainizatsiia informatsiinoho prostoru yak faktor zabezpechennia suverenitetu y posylennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Ukrainization of the Information Space As a Factor in Ensuring the Sovereignty and Strengthening of Information Security of Ukraine]. *Ukrainian Information Space*, 2(6). 240–246. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(4\).2019.187861](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(4).2019.187861) [in Ukrainian].
- Kak tebya ne lyubit', Khmel'nitskii moi. Reiting samykh komfortnykh gorodov Ukrainy* [Rating of the Most Comfortable Cities in Ukraine]. (2020, September 30). Fokus. <https://fokus.ua/rating/kak-tebya-ne-liubit-khmelnitskii-moi?fbclid=IwAR1o3BqV8xibSyXsnZfIYSVDGI4NrHV5fNUV342zPOC69I8ILwjmlPUTqk> [in Russian].
- Ministr kul'tury Ukrainy nazval fil'm Taras Bul'ba «zakaznym»* [The Minister of Culture of Ukraine Called the Film Taras Bulba «Ordered»]. (2009, May 8). Korrespondent.net. <https://korrespondent.net/showbiz/cinema/830089-ministr-kul'tury-ukrainy-nazval-film-taras-bulba-zakaznym> [in Russian].
- Mishchenko, M. M. (2014). Dokumentalni kinematohraf Ukrainy: mizh istorichnoi rekonstruktsiieiu ta filosofskym osmyslenniam [Documentary Cinema of Ukraine: Between Historical Reconstruction and Philosophical Comprehension]. *Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series «Philosophy. Philosophical Peripeteias»*, 1116(50), 47–51 [in Ukrainian].
- Oberhausen International Short Film Festival*. (n.d.). Festagent. Retrieved May 13, 2020, from <https://festagent.com/ru/festivals/oberhausen> [in English].
- Odynadtsyati. Film Dzygy Vertova* [The Eleventh. Dzyga Vertov's Film]. (n.d.). Docudays UA. Retrieved May 9, 2021 from <https://docudays.ua/2013/movies/film-zakrittya/odinadcatyj/> [in Ukrainian].
- Pervaya sektsiya vantovogo mosta cherez Dnepr ustanovlena v Zaporozh'e — glava «Ukravtodora»* [The First Section of the Cable-Stayed Bridge Across the Dnieper was Installed in Zaporozhye — the Head of Ukravtodor]. (2021, April 26). Interfaks-Ukraina. <https://interfax.com.ua/news/general/740045.html> [in Russian].
- Pivstolittia tryvaie «Vesna na Zarichnii vulytsi»* [«Spring on Zarichna Street» Has Been Going on for Half a Century]. (2007, February 14). Holos Ukrainy. <http://www.golos.com.ua/article/211334> [in Ukrainian].
- Rutkovskiy, O. (2002, December 6). *Ivany na hlobusi* [Ivan on the Globe]. Dzerkalo tyzhnia. https://dt.ua/CULTURE/ivani_na_globusi.html [in Ukrainian].
- Scherbina, M. (2012, March 20). *Zaporozh'e v sovetskom kino: fil'm Bez godu nedelya* [Zaporozhye in Soviet Cinema: Film Without a Year a Week] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=fgq6-IhgGB8> [in Russian].

Skorkyn, K. (2009, April 23). *Nash Bulba* [Our Bulba]. Detektor media. <https://detector.media/withoutsection/article/45206/2009-04-23-nash-bulba/> [in Ukrainian].

Sloboda, V. (2017, January 14). *105 rokiv z dnia prem'iery pershoho ukrainskoho povnometrazhnoho filmu «Zaporizka Sich»* [105 Years Since the Premiere of the First Ukrainian Feature Film «Zaporizhzhya Sich»]. Natsionalna spilka kinematohrafistiv Ukrainy. <http://www.ukrkino.com.ua/about/spilkanews/?id=6956> [in Ukrainian].

Spring on Zarechnaya Street (Vesna na Zarechnoy ulitse). (2016, October 30). Harvard Film Archive. <https://harvardfilmarchive.org/calendar/spring-on-zarechnaya-street-2016-10> [in English].

Superechky dovkola filmu Taras Bulba [Disputes Over the Film Taras Bulba]. (2009, April 11). BBC. https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2009/04/090411_taras_bulba_film_is [in Ukrainian].

Tyagnibok otvetil na voprosy chitatelei Koresspondent.net [Tyagnibok Answered the Questions of Koresspondent.net Readers]. (2009, April 21). Korrespondent.net. <https://korrespondent.net/ukraine/politics/812034-tyagnibok-otvetil-na-voprosy-chitatelej-korrespondent-net> [in Russian].

V Ukraine zapretili fil'm «Taras Bul'ba» s Bogdanom Stupkoi [In Ukraine, the Film «Taras Bulba» with Bogdan Stupka was Banned]. (2014, December 22). TSN.ua. <https://tsn.ua/ru/ukrayina/v-ukraine-zapretili-film-taras-bulba-s-bogdanom-stupkoy-402415.html> [in Russian].

V Zaporozh'e otkryli pamyatnik geroyam «Vesny na Zarechnoi ulitse» [A Monument to the Heroes of «Spring on Zarechnaya Street» was Unveiled in Zaporozhye]. (2014, 13 October). Telekanal Z. <https://ztv.zp.ua/v-zaporozhe-otkryili-pamyatnik-geroyam-vesnyi-na-zarechnoy-ulitse/> [in Russian].

Zubavina, I. B. (2007). *Kinematohraf nezaleznoi Ukrainy: tendentsii, filmy, postati* [Cinema of Independent Ukraine: Trends, Films, Figures]. IPSM AMU; FENIKS [in Ukrainian].

УДК 659.1:[070+050.48](477.83/.86)«1919/1939»

Просвітницька місія реклами західноукраїнських газетно-журнальних видань (1919–1939 рр.)

Ірина НІРОНОВИЧ

асист.

Львівський національний
університет імені Івана Франкавул. Університетська 1, Львів,
Україна, 79000

nironovych@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–1700–7693

© Ніронович І., 2021

У статті розглянуто стратегічні і тактичні функції реклами, проаналізовано особливості рекламування у західноукраїнських газетно-журнальних виданнях, які виходили в умовах жорстокого поневолення українців шовіністичною владою Польщі (1919–1939 рр.). Держави Антанти 15 березня 1923 р. визнали право Польщі на Східну Галичину — Львівське, Станіславське і Тернопільське воєводства, які сформувалися ще у підавстрійський період, мали свою регіональну специфіку. Вона виражалася в активному українському національному русі, діяльності національних партій і товариств, розвитку національних пресових органів.

У міжвоєнний період у Галичині виходило майже 700 різних газет і журналів. У багатьох із них, зокрема, у «Ділі», «Центрореклямі», «Громадському Вістнику», «Свободі», «Громадському Голосі», «Ниві», «Вперед» та інших виданнях друкували рекламні повідомлення, які відображали суспільно-політичне, соціально-економічне, культурно-мистецьке життя західноукраїнського краю. Рекламодавці та працівники газет і журналів поглиблювати просвітницько-національну, концептуально-тематичну сутність реклами.

Наголошено, що рекламні повідомлення відповідали на три важливі запитання: що рекламуємо, для кого рекламуємо і як рекламуємо? Потужна просвітницько-національна реклама кооперативного руху під гаслом «Свій до свого по своє!» викликала протидію і негативну реакцію як польських, так і єврейських промисловців. Адже економічне зростання української кооперації сприяло підвищенню ролі українців у політичному житті Польщі, формуванню національної свідомості, незалежницьких державницьких переконань.

На основі аналізу різного виду газетних і рекламних повідомлень зроблено висновок, що реклама — активний політико-ідеологічний, соціально-економічний, мовно-культурний комунікатор. В сучасних умовах російсько-української війни, антиукраїнської інформаційно-психологічної агресії потрібно цілеспрямовано вивчати досвід рекламної комунікації західноукраїнських газетно-журнальних видань. Спираючись на цей досвід, поглиблювати емоційну та раціональну сутність рекламування, щоби формувати в українців національну гідність та соборну ідентичність, сприяти розвитку економіки, соціальних послуг, утвердженню морально-духовних цінностей.

Ключові слова: преса, реклама, комунікація, кооперативний рух, свідомість, національна гідність.

EDUCATIONAL MISSION OF ADVERTISING OF WESTERN UKRAINIAN NEWSPAPER AND MAGAZINE PUBLICATIONS (1919–1939)

Iryna Nironovych

Assistant

Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska St., 1, 79000, Lviv, Ukraine
nironovych@ukr.net
ORCID ID 0000–0002–1700–7693

The article considers the strategic and tactical functions of advertising, the peculiarities of advertising in Western Ukrainian newspapers and magazines are analyzed, which came out in the conditions of cruel enslavement of Ukrainians by the chauvinistic power of Poland (1919–1939). The Entente states on March 15, 1923, recognized the right of Poland to Eastern Galicia — Lviv, Stanislav, and Ternopil voivodeships, which were formed in the pre-Austrian period, had their regional specifics. It was expressed in the active Ukrainian national movement, the activities of national parties and societies, the development of national press authorities.

During the interwar period, almost 700 different newspapers and magazines were published in Galicia. In many of them, in particular, in “Dilo”, “Tsentroreklama”, “Hromadskyi Holos”, “Svoboda”, “Hromadskyi Visnyk”, “Nyva”, “Vpered” and other publications printed advertising messages which reflected the socio-political, socio-economic, cultural and artistic life of the western Ukrainian region. Advertisers and employees of newspapers and magazines deepened the educational and national, conceptual, and thematic essence of advertising.

The author emphasizes that advertising messages answered three questions: what do we advertise, for whom do we advertise and how do we advertise? Powerful educational and national advertising of the cooperative movement under the slogan “Birds of a feather” provoked opposition and a negative reaction from both Polish and Jewish industrialists. After all, the economic growth of Ukrainian cooperation has helped increase the role of Ukrainians in the political life of Poland and formed the national consciousness, independent state beliefs.

Based on the analysis of different types of newspaper advertising messages, the author concluded that advertising is an active political-ideological, socio-economic, linguistic and cultural communicator. In the current conditions of the Russian-Ukrainian war, anti-Ukrainian aggression, it is necessary to purposefully study the experience of advertising communication of Western Ukrainian editions. Based on this experience, to deepen the emotional and rational essence of advertising, to form in Ukrainians national dignity and to promote the development of economic and social services, the establishment of moral and spiritual values.

Keywords: *press, advertising, communication, cooperative movement, consciousness, national dignity.*

Актуальність теми

У глобалізаційних процесах, які не є ідеологічно нейтральними, суттєве місце займає реклама. «Реклама — будь-яке публічне повідомлення, спрямоване на сприяння продажу, покупці або оренді товару чи послуги, поширення ідеї чи поглядів або досягнення певного ефекту, бажаного для рекламодавців, і для якого в органі журналістики виділені площа чи ефірний час за плату від рекламодавця або іншої зацікавленої особи чи установи» (Михайлин, 2013, с. 235).

Спираючись на стратегічні і тактичні функції реклами, дослідники наголошують, що реклама є також своєрідним видом масової культури. «Мистецтво рекламної діяльності полягає у креативності та оригінальності викладу думки, у влучному відборі слів та художніх засобів, у прямому та опосередкованому впливові на масову свідомість» (Васьківський & Тихолаз, 2010, с. 294). Впливаючи на формування свідомості, реклама сприяє, по-перше, технічному прогресові, розвитку економіки, підвищенню продуктивності праці та ефективності виробництва, і, по-друге, поглиблює пізнавально-освітній рівень людей, прилучає їх до досягнень науки і культури, засвоєння світового суспільно-комунікаційного досвіду.

Тому дуже важливо, щоби різного типу рекламні повідомлення були насичені морально-естетичною, духовно-доброчинною енергією, допомагали у гострій конкурентній боротьбі (на жаль, не завжди добросовісній) утверджувати у свідомості споживачів високі національно-гуманістичні цінності. Адже «кожна нація живе не лише у собі і для своєї самобутності, а силою збереження самобутності творить множинність світу, — підкреслював доктор економічних наук Степан Вовканич. — Для виконання цієї широкої місії потрібні знання світових тенденцій розвитку сучасних інформаційно-комунікативних процесів та їхнього впливу на стан усіх націй і народностей, опрацювання на міждисциплінарній основі моральних і правових імперативів загальнолюдського виміру, які гарантують захист не лише окремій людині, а цілим націям і народностям» (Вовканич, 2021, с. 178).

Ці надзвичайно важливі думки професора С. Й. Вовканича (2021) також стосуються функціонування реклами в західноукраїнській пресі періоду Другої Речі Посполитої 1919–1939 рр. Мовиться про рекламу у пресових виданнях трьох східних воєводств — Львівського, Станіславського і Тернопільського, які цілісно формувалися ще у південно-східній частині імперії, мали свою регіональну специфіку, яка виражалася в активному українському національному русі, діяльності національних партій і товариства, розвитку національних пресових органів. Особливість рекламної тематики, жанрових форм інформування в західноукраїнській пресі впливають із соціально-економічного, політико-ідеологічного становища підневільного українсько-

го населення в межах відродженої Польщі. Акордом «приєднання» українських земель до складу польської держави стали вибори до Сейму і Сенату 1922 р., результати яких були сфабриковані, але це не завадило державам Антанти 15 березня 1923 р. визнати право Польщі на Східну Галичину.

Стан розробки проблеми

Різні аспекти історії, теорії і практики рекламної комунікації досліджували Ю. Васьківський (2003), Н. Войтович (2021), В. Георгієвська і Н. Сидоренко (2010), Н. Грицюта (2012), Ю. Грушевська, Н. Барбанова, О. Назаренко і Л. Писаренко (2019), В. Гупаловська (2010), М. Демченко (2010), І. Іванова (2016), І. Кіца (2014), Н. Лисиця (1999), Л. М'яснянкін (2016), Б. Обрисько (2002), Н. Подоляка (2015), О. Почапська-Красуцька (2013), О. Федоренко (2010), Л. Хавкіна (2010) та ін.

Про важливі психологічні правила забезпечення ефективного впливу рекламного тексту на читачів написав Г. Картер:

«1. Висловлюйтесь просто. Не ускладнюйте свої аргументації, використовуйте загальнозвичані слова та короткі речення, зміст яких зрозуміє кожна людина.

2. Висловлюйтесь цікаво. Намагайтеся розповідати захоплююче, щоб викликати у споживачів цікавість. Уникайте довгих, нудних переліків, екстравагантних тверджень. Споживачів цікавлять не стільки товари, скільки вигоди, що з ними пов'язані.

3. Висловлюйтесь прямо. Швидко переходьте до основних аргументів, економте речення. Намагайтеся уникати непотрібних слів, особливо прикметників.

4. Висловлюйтесь стверджувально. Заперечні речення краще замінити стверджувальними спонукальними реченнями.

5. Керуйтеся здоровим глуздом. Поставте собі питання, чи зрозуміє ваші твердження людина середніх розумових здібностей.

6. Викладайте факти. Не бажано, щоб реклама містила тільки узагальнення й абстракції.

7. Будьте лаконічними. Пишіть тільки про те, що абсолютно необхідно, а написавши, скорочуйте.

8. Будьте правдивими та благопристойними. Адже брехливі твердження спростовує практика, і це аж ніяк не сприяє збільшенню продажів.

9. Намагайтеся створити оригінальні тексти. Досягненню цього сприяють і заголовки, і ілюстрації, і слогани.

10. Повторюйте найважливіші комерційні аргументи. Більшість споживачів не читають увесь рекламний текст, і, щоб донести до читача основну інформацію, головні аргументи треба повторювати.

11. Намагайтеся привернути та втримати увагу. Це залежить від змісту повідомлення, від слів, що використані в рекламі, від довжини тексту, від запропонованих вигід.

12. Повідомте споживачеві, що він повинен зробити. У кожному рекламному оголошенні треба конкретно сказати, що повинен зробити читач, щоб скористатися товаром чи послугою. Треба дати споживачеві конкретні інструкції за допомогою фраз на кшталт: «Напишіть чи зателефонуйте сьогодні, щоб дізнатися про подробиці»; «Відправте купон прямо зараз».

13. Перевірте засіб реклами. Треба якнайточніше оцінити дієвість засобу, в якому друкується рекламне оголошення.

14. Перевірте ефективність тексту та композиції реклами.

15. Уникайте прямих порівнянь з конкурентами» (Картер, 1998, с. 34–39).

Однак досі належно не висвітлено умови розвитку та функціонування реклами в західноукраїнській пресі (1919–1939 рр.). Надзвичайно важливо у процесі дослідження української пресової реклами методологічно спиратися на «чинники, які впливають на становлення нації як державотворчої цілісної спільноти: матеріальний, духовно-культурний та інформаційно-комунікативний» (Вовканич, 2021, с. 79).

Мета статті

Проаналізувати, узагальнити досвід пресових видань, працівники яких в умовах цілеспрямованої полонізації українців, просвітницькими рекламними засобами також сприяли формуванню української національної свідомості.

Виклад основного матеріалу

З'ясуємо, що термін «Західна Україна» означає терени, які загальніми способами підпорядкувала собі Польська держава — Східну Галичину, Західну Волинь і Західне Полісся (Зашкільняк & Крикун, 2002, с. 458). Упосліджений статус українців спонукав їх не лише до громадської активності та політичної боротьби, а й до продуктивної участі в економічному житті. Виробничо-господарська діяльність була спрямована на те, щоби виділитися і утвердитися у протиборстві з економічними структурами не лише польського, а й загальноєвропейського капіталу. Реклама комунікація у конкурентному процесі відігравала одну з важливих ролей у виробництві та реалізації продукції українських виробників.

Тому «для створення ефективної реклами необхідна ідея, що втілюється при візуалізації або концептуалізації (Дурняк & Батюк, 2006, с. 27). Просвітницько-ідеологічна складова рекламної комунікації

була спрямована на те, щоби в межах допустимих нормативно-правових канонів Польщі розвивати і зміцнювати національну свідомість і громадянську гідність. Адже усі польські уряди після 1923 р. проводили стосовно українців політику асиміляції, хоч і з різною послідовністю (Каппелер, 2007, с. 179). Польські шовіністи не хотіли визнати українців самостійною нацією. Цілеспрямоване зросійщення українців тривало також в Радянському Союзі. Щоби зберегти свою національну автентичність, потрібно було різними способами і методами розвивати духовно-інформаційну мобільність української нації (Вовканич, 2021, с. 143).

Найважливішим комунікативним інструментом духовно-інформаційної мобільності нації було і є українське Слово. Національно-гуманістичний дух газетних публікацій на суспільно-політичні, соціально-економічні, літературно-мистецькі, культурно-спортивні теми доповнювали українські рекламні повідомлення. Перше рекламне оголошення у міжвоєнну добу було в газеті «Громадський Вістник», яка виходила у 1922–1923 рр. На останній сторінці часопису традиційно, окрім інших рубрик, розміщували «Оповідки» (оголошення українських організацій, товариств про концерти, загальні збори та ін.), а також «Надіслане» (оголошення і реклама, анонси українських книжкових і пресових видань). Різноманітну рекламу друкували газети «Діло», «Громадський Голос», «Свобода», «Нива», «Вперед» та ін.

У Галичині в міжвоєнний період, за підрахунками професорки Лідії Сніцарчук, виходило 15 щоденників, 5 дводенників, 6 півтижневиків, 126 тижневиків, 136 двотижневиків, 233 місячники, 13 двомісячників, 39 кварталників, 12 піврічників, 20 річників, 75 неперіодичних видань та 11 одноднівок (Сніцарчук, 2009, с. 18). Рекламні матеріали значної більшості цих видань різноманітно відображали суспільно-політичне, соціально-економічне, культурно-мистецьке життя західноукраїнського краю.

Рекламні повідомлення «Діла» і «Центрореклями», наприклад, відповідали на три важливі запитання: 1) рекламуємо: що?; 2) рекламуємо: для кого?; 3) рекламуємо: як? Французький дослідник реклами А. Дейан у наш час теоретично обґрунтував раціональну та емоційну насиченість цих запитань (Дейан та ін., 2003), від яких залежить ефективність рекламного впливу.

Рекламодавці та працівники газетно-журнальних видань поглиблювали просвітницько-національну, концептуально-тематичну сутність реклами. Наприклад, у журналі «Центрорекляма» зазначалося: «Найкраща реклама — це *власна розважність*. Від курних хат по львівські салони пам'ятаймо всі, що купуючи товар власного промислу даємо *доказ національного розуму*, вживаємо солідного продукту, розігріваємо хату і ставимо хліб на столі у нашого робітника, що в тім

промислі має працю. Застановімося над тим через хвилину, а зрозуміємо, що ніхто не має привілею про те забувати!» («Центрорекляма», 1937, с. 7). У січневому журналі «Центрорекляма» поміщено фотографію із сцени на «Вечорі живої реклами», яку провів гурток «Рідної школи» імені Ганни Барвінок у грудні 1936 р.

Ресторани, готелі і страхові фірми також рекламували за національною ознакою. Характерна особливість рекламних оголошень полягала в тому, що їх подавали українською мовою. Це сприяло поглибленню вивчення української мови, утвердженню її у життєвому середовищі, де функціонували польська і німецька мови. Водночас українці толерантно ставилися до мов інших націй і народностей. Приміром, під час рекламування швейної машинки «Zinger» назву фірми і виробу продавали лише німецькою мовою.

Чимало рекламних повідомлень починалося з прізвища людини-фахівця, а далі мовилося про діяльність цієї особи. Наприклад, «В. Кебузицький» і далі — «склад печей, кахлевих кухонь і будівельних матеріалів». Зазначали адресу «Тернопіль, вул. Бріккера (Валова)». У рекламному оголошенні кравецької майстерні «Василя Хомина» виділено шрифтом ім'я і прізвище власника, а про майстерню зазначено, що вона є «першорядною кравецькою робітнею». Повідомлення починалося із запитання: «Коли бажаєте елегантної світської чи священничої одежі...», а далі — звернення-переконання до споживача: «Замовляйте її тільки...». Вказано адресу кравецької майстерні: «Львів, вул. Домініканська, 11 — в партері». В рекламі однієї із львівських перукарень читаємо: «Першорядне українське заведення» (перукарський заклад. — І. Н.). Далі виділено прізвище власника та його адреса: «Теодозій Іванчук, вул. Шептицьких, 10». Головний наголос зроблено на словах — «першорядне, українське».

У гострому конкурентному протиставленні з польськими та західноєвропейськими виробництвами розвивалася українська кооперація. Вона мала двоєдину мету: зміцнення господарсько-економічних організацій і перетворення їх в осередки національного руху, які повинні були створити економічний фундамент для самостійного розвитку української нації, здатної піднятися на боротьбу з польськими поневолювачами за свободу і незалежність. Після реорганізації українських кооперативних організацій вони набули такого вигляду: «Центросоюз» — централі кооперативів сільськогосподарсько-торговельних закупів і збуту; «Маслосоюз» — централі молочарських кооперативів; «Народна торгівля» — централі міських споживчих кооперативів; «Центробанк» — централі кредитових кооперативів.

Потужна просвітницька реклама українського кооперативного руху під гаслом «Свій до свого по своє» викликала негативну реакцію і протидію як польських та єврейських промисловців, так і гро-

мадськості цих національностей. Адже економічне зростання української кооперації вело до підвищення ролі українців у політичному житті Польщі, формування національної свідомості, незалежницьких державницьких переконань, які ґрунтувалися на українських традиціях і новаціях.

Висновки

З висоти нинішнього наукового осмислення політико-ідеологічного, соціально-економічного розвитку української суспільності та важливої ролі у цьому процесі просвітницької рекламної комунікації можемо стверджувати, що на західноєвропейських землях під час польської окупації всупереч труднощам таки набирала сили і здійснювалася, цитуючи мудрі висловлювання професора С. Й. Вовканича, вертикальна та горизонтальна форми духовно-інформаційної мобільності української нації. За допомогою вертикальних форм (структур вертикальної передачі інформації від покоління до покоління) формуються правдива історична пам'ять, духовність, національна свідомість, гордість та ідентичність українців, базовий (ресурсний) рівень знань — національна освіта, культура, традиції, громадянська думка і виховний ідеал, норми поведінки, цінності, моральні орієнтації. За допомогою горизонтальних форм передачі (на рівні одного покоління чи особи) створюється інтелектуальна власність народу, наука, система національно-духовних цінностей, різні творчі та інноваційні організації. У вертикальному русі з формуванням суспільного інтелекту визначальна роль належить культурним традиціям, які передаються через сім'ю, школу, релігію тощо, а в горизонтальному — національній освіті, науці, різним формам естетичної творчості, адаптації до нових умов інтенсивності комунікації нації та особи (Вовканич, 2021, с. 143–144, 153).

Політико-ідеологічний аспект впливу реклами на читачів зумовлює врахування національно-психологічних особливостей кожного народу. В сучасних умовах інформаційно-психологічної і військової агресії Російської Федерації проти України доцільно глибше вивчити досвід рекламної комунікації західноєвропейських газетно-журнальних видань, які виходили в умовах жорстокого поневолення українців шовіністичною польською владою (1919–1939 рр.). Адже низькопробна реклама з використанням еротики, вульгаризації народних звичаїв, традицій, побуту принижує національну гідність українців, їхніх історико-культурних діячів. Нині реклама — активний комунікатор. В Україні потрібно поглиблювати емоційну та раціональну сутність рекламування, щоби викликати гордість за українську націю, формувати здорові естетичні смаки, морально-духовні цінності — головні передумови соціально-економічного розвитку, утвердження правової, демократичної, соборної української України.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Васьківський, Ю. (2003). Особливості фірмового стилю в оформленні й рекламуванні українських періодичних видань. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 23, 252–256.
- Васьківський, Ю., & Тихолаз, І. (2010). Криза реклами в медіах: соціокультурні наслідки. *Теле- та радіожурналістика*, 9(1), 294–298.
- Вовканич, С. Й. (2021). *Українська національна ідея та основи державотворення: публіцистика* (З. А. Вовканич, упоряд.; Т. 1). Сполом.
- Войтович, Н. (2021). *Правові, етичні та соціально-психологічні аспекти політичної реклами як складової соціальних комунікацій* [Автореферат дисертації кандидата наук із соціальних комунікацій]. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.
- Георгієвська, В., & Сидоренко, Н. (2010). *Історія української журналістики: становлення та розвиток рекламно-довідкової преси на території Східної України (XIX — початок XX століття)*. АДЕФ-Україна.
- Грицюта, Н. М. (2012). *Етика реклами як естимаційний орієнтир сучасного суспільства* [Монографія]. А. В. Паливода.
- Грушевська, Ю. А., Барабанова, Н. Р., Назаренко, О. М., & Писаренко, Л. М. (Уклад.). (2019). *Теорія та історія реклами*. Фенікс.
- Гупаловська, В. А. (2010). *Психологія реклами*. Видавничий центр Львівського національного університету імені І. Франка.
- Дейан, А., Троядек, А., & Троядек, Л. (2003). *Стимулирование сбыта* (С. Г. Божук, пер.; 9-е изд.). Нева.
- Демченко, М. (2010). Реклама як чинник формування мотивації споживання. *Діалог: медіа-студії*, 11, 37–45. <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2010.11.171408>
- Дурняк, Б. В., & Батюк, А. Є. (2006). *Розробка і дизайн рекламних видань*. Українська академія друкарства.
- Зашкільняк, Л., & Крикун, М. (2002). *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. Львівський національний університет імені І. Франка.
- Іванова, І. Б. (2016). *Історія української реклами: мовностилістичний аспект* [Монографія]. Юрайт.
- Каппелер, А. (2007). *Мала історія України* (О. Блащук, пер.). К. І. С.
- Картер, Г. (1998). *Эффективная реклама: Путеводитель для малого бизнеса* (Е. М. Пенькова, ред.). Бизнес-Информ.
- Кіца, М. (2014). Критерії та ознаки патогенної реклами в українських ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*, 13, 241–246.
- Лисиця, Н. М. (1999). *Реклама в сучасному суспільстві*. Основа.
- М'яснянкіна, Л. (2016). Критерії ефективності рекламного тексту. *Теле- та радіожурналістика*, 15, 189–194.
- Михайлин, І. Л. (Уклад.). (2013). *Журналістика: словник-довідник*. Академвидав.
- Обретько, Б. А. (2002). *Реклама і рекламна діяльність*. Міжрегіональна Академія управління персоналом.

- Подоляка, Н. С. (Уклад.). (2015). *Історія реклами*. Сумський державний університет.
- Почапська-Красуцька, О. (2013). Вибір без вибору: реклама як гра з масовою свідомістю у великий бізнес. *Теле- та радіожурналістика*, 12, 370–377.
- Сніцарчук, Л. В. (2009). *Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістичнознавчий дискурс* [Монографія]. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника.
- Федоренко, О. (2010). Емоційна ефективність рекламного повідомлення. *Теле- та радіожурналістика*, 9(1), 351–355.
- Хавкіна, Л. (2010). Сучасний український рекламний міф як сфера відображення й формування гендерних стереотипів. *Теле- та радіожурналістика*, 9(1), 346–350.
- Центрорекляма. (1937, січень). *Журнал української реклами*, 1.

REFERENCES

- Carter, H. (1998). *Effektivnaya reklama: Putevoditel' dlya malogo biznesa* [Effective Advertising: a Guide for Small Business] (E. M. Pen'kova, Ed.). *Biznes-Inform* [in Russian].
- Dayan, A., Troadec, A., & Troadec, L. (2003). *Stimulirovanie sbyta* [Sales Promotion] (S. G. Bozhuk, Trans.; 9th ed.). Neva [in Russian].
- Demchenko, M. (2010). Reklama yak chynnyk formuvannia motyvatsii spozhyvannia [Advertising as a Factor in Shaping the Motivation of Consumption]. *Dialog: media studios*, 11, 37–45. <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2010.11.171408> [in Ukrainian].
- Durniak, B. V., & Batiuk, A. Ye. (2006). *Rozrobka i dyzain reklamnykh vydan* [Development and Design of Advertising Publications]. Ukrainian Academy of Printing [in Ukrainian].
- Fedorenko, O. (2010). Emotsiina efektyvnist reklamnoho povidomlennia [Advertisement emotional effectiveness]. *TV and Radio Journalism*, 9(1), 351–355 [in Ukrainian].
- Heorhiievsk, V., & Sydorenko, N. (2010). *Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky: ctanovlennia ta rozvytok reklamno-dovidkovoï presy na terytorii Skhidnoi Ukrainy (XIX — pochatok XX stolittia)* [History of Ukrainian Journalism: Formation and Development of Advertising and Reference Press in the Territory of Eastern Ukraine (XIX — Early XX Century)]. ADEF-Ukraine [in Ukrainian].
- Hrushevska, Yu. A., Barabanova, N. R., Nazarenko, O. M., & Pysarenko, L. M. (Comps.). (2019). *Teoriia ta istoriia reklamy* [Theory and History of Advertising]. Feniks [in Ukrainian].
- Hrytsiuta, N. M. (2012). *Etyka reklamy yak estymatsiinyi oriientyr suchasnoho suspilstva* [Ethics of Advertising as an Estimation Landmark of Modern Society] [Monograph]. A. V. Palyvoda [in Ukrainian].
- Hupalovska, V. A. (2010). *Psykhohohiia reklamy* [Psychology of Advertising]. Vydavnychi tseñtr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni I. Franka [in Ukrainian].
- Ivanova, I. B. (2016). *Istoriia ukrainskoi reklamy: movnostylistychnyi aspekt* [History of Ukrainian Advertising: Linguistic and Stylistic Aspect] [Monograph]. Yurait [in Ukrainian].

Kappeler, A. (2007). *Mala istoriia Ukrainy* [Small History of Ukraine] (O. Blashchuk, Trans.). K. I. S [in Ukrainian].

Khavkina, L. (2010). Suchasnyi ukrainskyi reklamnyi mif yak sfera vidobrazhennia y formuvannia hendernykh stereotypiv [Modern Ukrainian Advertising Myth as a Sphere of Reflection and Formation of Gender Stereotypes]. *TV and Radio Journalism*, 9(1), 346–350 [in Ukrainian].

Kitsa, M. (2014). Kryterii ta oznaky patohennoi reklamy v ukrainskykh ZMI [The Criteria and Characteristics of Pathogenic Advertising in the Ukrainian Media]. *TV and Radio Journalism*, 13, 241–246 [in Ukrainian].

Lysytsia, N. M. (1999). *Reklama v suchasnomu suspilstvi* [Advertising in Modern Society]. Osnova [in Ukrainian].

Miasnianskina, L. (2016). Kryterii efektyvnosti reklamnoho tekstu [Criteria of Efficiency of the Advertising Text]. *TV and Radio Journalism*, 15, 189–194 [in Ukrainian].

Mykhailyn, I. L. (Comp.). (2013). *Zhurnalistyka: slovnyk-dovidnyk* [Journalism: a Dictionary-Reference Book]. Akademydav [in Ukrainian].

Obrytko, B. A. (2002). *Reklama i reklamna diialnist* [Advertising and Promotional Activities]. Academy of Personnel Management [in Ukrainian].

Pochapska-Krasutska, O. (2013). Vybir bez vyboru: reklama yak hra z masovoiu svidomistiu u velykyi biznes [The Choice Without the Choice: the Advertising as the Playing with Mass Consciousness Under the Business Purpose]. *TV and Radio Journalism*, 12, 370–377 [in Ukrainian].

Podoliaka, N. S. (Comp.). (2015). *Istoriia reklamy* [History of Advertising]. Sumy State University [in Ukrainian].

Snitsarchuk, L. V. (2009). *Ukrainska presa Halychyny (1919–1939 rr.) i zhurnalistykoznavchyi dyskurs* [Ukrainian Press of Galicia (1919–1939) and Journalistic Discourse] [Monograph]. Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv [in Ukrainian].

Tsentroreklama [Centroreklama]. (1937, January). *Zhurnal ukrainskoi reklami*, 1 [in Ukrainian].

Vaskivskyy, Yu. (2003). Osoblyvosti firmovoho styliu v oformlenni y reklamuvanni ukrainskykh periodychnykh vydan [Features of Corporate Style in the Design and Advertising of Ukrainian Periodicals]. *Visnyk of the Lviv University. Series: Journalism*, 23, 252–256 [in Ukrainian].

Vaskivskyy, Yu., & Tykholaz, I. (2010). Kryza reklamy v mediakh: sotsiokulturni naslidky [Advertising Crisis in the Media: Social and Cultural Consequences]. *TV and Radio Journalism*, 9(1), 294–298 [in Ukrainian].

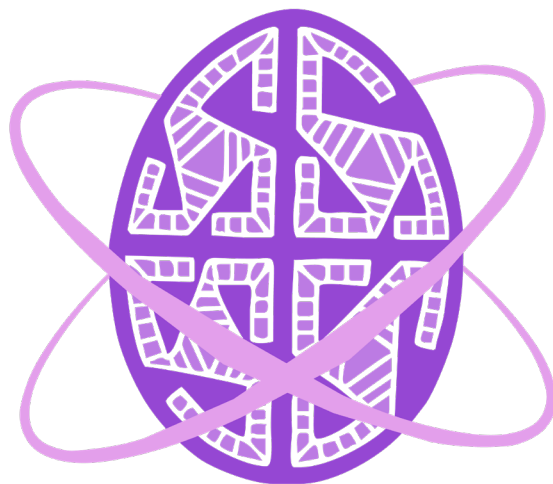
Voitovych, N. (2021). *Pravovi, etychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty politychnoi reklamy yak skladovoi sotsialnykh komunikatsii* [Legal, Ethical and Socio-Psychological Aspects of Political Advertising as a Component of Social Communications] [Abstract of PhD Dissertation]. Oles Honchar Dnipro National University [in Ukrainian].

Vovkanych, S. Y. (2021). *Ukrainska natsionalna ideia ta osnovy derzhavotvorennia: publitsystyka* [Ukrainian National Idea and Foundations of State Formation: Journalism] (Z. A. Vovkanych, Comp.; Vol. 1). Spolom [in Ukrainian].

Zashkilniak, L., & Krykun, M. (2002). *Istoriia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv* [History of Poland: From Ancient Times to the Present Day]. Lviv National University I. Franko [in Ukrainian].

РЕЦЕНЗІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

REVIEWS, MESSAGES

УДК 655.4/5:327(477:497.2)(091)(049.32)

«Українско Слово» та «Українско-български Преглед» через сто років

Віталій МОСКАЛЕНКОПосол України в Республіці
Болгарія

© Москаленко В., 2021

У столиці Болгарії Софії побачило світ унікальне видання — фоторепринтне видання усіх чисел часописів першого посольства Української Народної Республіки в Царстві Болгарія (1918–1920) і «Українско-български Преглед» — здійснено в рамках відзначення 100-річчя Української дипломатичної служби (1917–1921 рр.).

Деякий час українські та болгарські історики вважали часописи справою українських емігрантів в Болгарії міжвоєнного періоду. Втім, опубліковані в зарубіжних виданнях спогади перших українських дипломатів, як і фінансові звіти дипломатичної місії УНР в Софії, переконливо доводять — ці вісники створювалися з ініціативи дипломатів і за рахунок МЗС УНР. Їхньою основною метою було розповісти болгарській аудиторії якомога більше інформації про Україну, український народ, його культуру, історію, звичаї та літературу.

“UKRAINIAN WORD” AND “UKRAINIAN-BULGARIAN REVIEW” IN A HUNDRED YEARS

Vitalii Moskalenko

Ambassador of Ukraine to the Republic of Bulgaria

A unique edition was published in the Bulgarian capital Sofia. This photo-reprint edition of all issues of the magazines of the first embassy of the Ukrainian People's Republic in the Kingdom of Bulgaria (1918–1920) and “Ukrainian-Bulgarian Review” was made as part of the celebration of the 100th anniversary of the Ukrainian diplomatic service (1917–1921).

For some time, Ukrainian and Bulgarian historians considered the magazines to be the work of Ukrainian emigrants in interwar Bulgaria. However, the memoirs of the first Ukrainian diplomats published in foreign publications, as well as the financial reports of the UPR diplomatic mission in Sofia, convincingly prove that these newsletters were created on the initiative of diplomats and at the expense of the UPR Foreign Ministry. Their main goal was to tell the Bulgarian audience as much information as possible about Ukraine, the Ukrainian people, its culture, history, customs, and literature.

Мені надзвичайно приємно представити читачам наукового журналу «Український Інформаційний Простір» проєкт Посольства України в Республіці Болгарія, реалізований у співпраці з Інститутом літератури Болгарської академії наук та Національною бібліотекою ім. Св. Кирила і Мефодія. Фоторепринтне видання усіх чисел часописів першого посольства Української Народної Республіки в Царстві Болгарія (1918–1920) і «Украинско-български Преглед» здійснено в рамках відзначення 100-річчя Української дипломатичної служби (1917–1921 рр.).

Царство Болгарія одним із перших визнало незалежність Української Народної Республіки 12 лютого 1918 р. Діяльність перших посольств — болгарського в Києві на чолі з послом проф. Іваном Шишмановим та українського в Софії під керівництвом посла Олександра Шульгина тривалий час належали до заборонених наукових тем.

Відновлення історичної правди, ретельно приховуваної в радянський період, розпочалося після виявлення в Державному архіві Болгарії архівних документів про роботу посольства УНР. Уперше частина з них була опублікована у 1995 р. в «Інформаційному бюлетені Посольства України в Болгарії», до видання якого я мав честь бути залученим під час мого першого дипломатичного мандату в Болгарії.

Багато часу знадобилося для відновлення мозаїки українсько-болгарських дипломатичних взаємин початку ХХ ст. Значною мірою допомогло цьому й вивчення публікацій часописів «Украинско Слово» і «Украинско-български Преглед», які видавало дипломатичне представництво УНР упродовж 1919–1920 рр. Повне зібрання номерів «Украинско-български Преглед» збережене у фондах Національної бібліотеки ім. Св. Кирила і Мефодія. Перший випуск «Украинско Слово» віднайдено у Науковому ар-

хіві БАН, а решту чисел вдалося доукомплектувати за рахунок приватних архівів.

Деякий час українські та болгарські історики вважали часописи справою українських емігрантів в Болгарії міжвоєнного періоду. Втім опубліковані в зарубіжних виданнях спогади перших українських дипломатів, як і фінансові звіти дипломатичної місії УНР в Софії, переконливо доводять — ці вісники створювалися з ініціативи дипломатів і за рахунок МЗС УНР. Їхньою основною метою було розповісти болгарській аудиторії якомога більше інформації про Україну, український народ, його культуру, історію, звичаї та літературу.

Промоція країни є одним із ключових завдань у роботі дипломатів сучасності. Саме тому видання «Украинско Слово» та «Украинско-български Преглед» є свого роду унікальним прикладом першоснов публічної і культурної дипломатії, створення іміджу України та формування позитивного духу взаємин між українським і болгарськими народами.

Окрему вдячність висловлюю директорці Інституту літератури Болгарської Академії Наук доц. Елці Трайковій за співпрацю та втілення в життя цього цікавого проєкту, покликаного зберегти й популяризувати видання «Украинско Слово» та «Украинско-български Преглед».

УДК 070.42–055.2Таран(049.32)

Книга про журналістику реальну та ілюзорну*

Микола ТИМОШИК
д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

вул. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

nkin@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–7011–3022

© Тимошик М, 2021

Книга презентує кращу частину творчості відомої журналістки із Черкас Катерини Таран, яка передчасно пішла з життя. У січні 2019 року. Авторка книги толерувала світоглядну, а не продажну журналістику. Таку, якої сьогодні стає все менше, — з людським, чесним і чітко вираженим національним обличчям. Правдиві картинки життя простих українців зафіксовані тут талановитим пером, щирою душею і не фальшивим голосом.

У книзі йдеться також про те, як професіонал своєї справи і справжній патріот не на словах, а на ділі може боротися за поганьблену чиновниками та їх попихачами «з народу» Українську Правду.

Окремим розділом уміщені спогади однокурсників, колег і близьких авторки.

Для широкого кола читачів. Стане в пригоді, як навчальний посібник, студентам факультетів журналістики.

THE BOOK ABOUT REAL AND ILLUSORY JOURNALISM

Mykola Tymoshyk

Doctor of Philology, Professor

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine

nkin@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–7011–3022

The book presents the best part of the work of a famous journalist from Cherkasy Kateryna Taran, who died prematurely. In January 2019. The author of the book tolerated the worldview, not the bribery of journalism. One that is becoming less and less today: with a human, honest, and clearly expressed national face. True pictures of the ordinary Ukrainians life are fixed here with a talented pen, a sincere soul, and not a fake voice.

The book also tells about how a professional in his field and a true patriot can fight for Ukrainian Truth, disgraced by officials and their oppressors “from the people”, not in words but deeds.

A separate section contains the memories of classmates, colleagues, and relatives of the author.

For a wide range of readers. It will be useful as a coursebook for students of journalism faculties.

* Катерина Таран. Поміж реалій та ілюзій. Статті, есеї, інтерв'ю, спогади. Упоряд.: Г. Дацюк, О. Таран, М. Тимошик. Передм. М. Тимошика. Київ: Наша культура і наука, 2020. 298 с.

Поміж реалій та ілюзій

Кажуть, бажання тих, хто відійшов за небокрай, треба виконувати.

Неперевершена радіотелевізійна журналістка й невиправна оптимістка Катерина Пилипівна Таран, уперто змагаючись із хворобою, не встигла виконати одну із заповітних мрій. У своєму останньому інтерв'ю (черкаській газеті «Нова Доба») сказала про це бажання так: *«Мрію видати книжку за попередньою назвою «Поміж реалій та ілюзій». У ній — про мій життєвий досвід, роботу, плани й сподівання, радощі й випробування. Вона, власне, майже готова. Хотіла б іще видати захлавничок оповідок під призмю гумору...»*.

Це вона сказала за рік до смерти. Отож, до книжки її руки вже не дійшли.

Тепер ми, колишні однокурсники та однодумці, разом із її родиною, виконали це бажання. Восени 2020-го передали на руки читачам книгу Катерини Таран «Поміж реалій та ілюзій».

Підсумовуючи тривалу в часі роботу з відбору, систематизації та редагування значного за обсягом архіву журналістки Катерини Таран, вважаємо за необхідне навести таку цитату відомого публіциста Михайла Слабошпицького: «Наш час має невеселу особливість. У ньому швидко забувають тих, кого не стало. Треба знову і знову нагадувати про них. Щоб їхні імена не випадали з інформаційного простору».

Наш задум полягав у тому, щоб увічнити для історії те найкраще, що вийшло з-під пера, що прозвучало в радіо- та телевізійних сюжетах цієї непересічної особистості новочасної української журналістики.

Структурно творчість Катерини Таран розділили на шість розділів.

«Веселки над калюжами» представляють ту частину творчої спадщини, яка позначена іскрометним гумором, умінням авторки бачити небуденне в буденному, її здатністю оцінювати складні житейські колізії й факти крізь призму сміху. Сміх і жарт, до яких вона вдавалася, інколи через силу, допомагав їй виживати і тримати себе в тонусі.

Уміщені в розділі «Мої герої» кращі нариси презентують ту журналістику й публіцистику, яку толерувала Катерина Пилипівна — світоглядну, патріотичну, людяну, справедливу. Подібне характерне і для нарисів із її зарубіжного блокнота, що об'єднані в розділ «З доріг далеких».

Нотатки із численних записних книжок, які зазвичай системно веде кожен журналіст-професіонал, вмістилися в розділи «Сторінками журналістських блокнотів» та «Суб'єкт в об'єктиві». Здебільше це з почутого і прочитаного — неповторні думки, емоції, переживання, зафіксовані скорописом у момент першої хвилини їхнього сприйняття вразливим серцем. Вони б могли розчинитися в плінні часу, вивітритися з пам'яті, розгубитися на житейських дорогах. Та ці за-

писнички стають тепер документом доби і яскраво доповнюють багатогранність характеру й талану її авторки.

За своє коротке життя пані Катерина взяла й озвучила сотні інтерв'ю, як найпоширенішого жанру журналістики. Але давала інтерв'ю, тобто говорила про себе на люди, дуже мало. Тому до розділу «Інтерв'ю з Катериною Таран» потрапило лише три її розмови-зізнання.

І насамкінець останній розділ — «Спогади». Він полягав у тому, щоби «знайти час і написати спогад про Катю із того пам'ятного й цікавого, яке могло би бути корисним і для читачів, і для майбутніх журналістів — хто сторінку-дві, а хто — абзац-два; головне — щоб щиро і цікаво». Приємно вразили ті, від кого не сподівалися отримати такі щирі й цікаві відгуки. Рівно ж розчарували ті, на матеріали яких розраховували. Розчарували тому, що дружбою з такими дорожила свого часу сама Катерина Пилипівна. Але так є. І тут ні до кого — ніяких коментарів.

Час і обставини завжди викристалізовували справжнє і ситуативне, шире і кон'юнктурне.

І саме про це мають передусім знати ті, хто сьогодні приходить вчитися на «журналіста». Тому ця книга буде і для них.

Студентка із Сахнівки, де був телескоп

Ми познайомилися й відразу заприятелювали не в студентській аудиторії, де вже провчилися перші два тижні, а... на картоплі.

Так зване картопляне посвячення в реалії радянського життя проходив чи не кожний студент тієї пори. Цілими курсами зривали з лекцій, садили в автобуси, що організовано припарковувалися біля університету, і виїздили на «неозорі колгоспні лани». Бувало, що на день-два, а бувало — на місяць.

Комуно-більшовицька система, зігнавши насильно селян до колгоспів, щороку не могла дати раду щедрому ужинку від землі-годувальниці. І чи не половина того земного дару щороку мала пропада-

ти дорогою з поля до міської крамниці. Тоді керівна партія згадувала про студентів, наукових співробітників, військових. Часто таким авралом молоду дармову силу кидали залатувати управлінські дірки тієї системи, яка на пору так званого розвинутого соціалізму вже починала прогнивати й розвалюватися.

У деталях пам'ятаю те перше наше знайомство більш ніж 45-річної давності на теплому вересневому полі за броварськими Заворичами.

— Так оце ти той комсорг якогось чернігівського села, що розказував зі «Старшокласника» про школярів-дроворубів для одиноких бабусь? — ніби як відкриття гукнула на вітер у мій бік Катя, назвавшись, що вона із черкаської Сахнівки.

Почувши слово Сахнівка, відкриття для себе зробив уже я. Висипаючи до кагату наповнену бульбами корзину, вигукуючи їй у відповідь:

— А чи не ти ото так гарно розказувала по «Старшокласнику» про космос і зорі, які вам видно прямо з класу?

«Старшокласник» — це радіопередача тодішнього республіканського радіо, яка впродовж багатьох років щотижнево виходила в ефір щовівторка о вечірній порі й повторювалася щоп'ятниці о ранковій. Вона збирала мільйонні аудиторії, спонукала слухачів писати листи, готувати інформаційні добірки. Головними дійовими особами тієї легендарної на сьогодні радіопередачі були школярі старших класів з усієї України.

Інтерв'ю Галини Дмитрієнко із десятикласницею одного звенигородського села Катею Таран виявилось настільки цікавим, що запис його повторили ще раз, а сама школярка стала регулярно надсилати на ту передачу інші інформації про добрі справи в школі, які творилися під орудою їхнього дивного директора Захаренка. І чи не всі вони озвучувалися. Тому і звучала Сахнівка на всю Україну. Тому і згадалася вона мені та тому полі.

Щоби завершити сюжети зі «Старшокласником», які спочатку заочно, а згодом і наяву познайомили нас, варто наголосити й на такому факті. Провідна кореспондентка республіканського радіо Галина Дмитрієнко, голос якої й сьогодні пам'ятає старше покоління українських радіослухачів, відіграла чи не визначальну роль у професійному становленні Каті як талановитої радіо-, а згодом і тележурналістки.

Формування світогляду на залишках хрущовської відлиги

Коли першокурсників київського журфаку, незабаром після повернення «з картоплі», ділили на спеціалізації (газетна, радіо- і тележурналістика), Катерина Таран однозначно записалася в радіогрупу. Адже довідалася, що майстер-клас за цим напрямом нашої майбутньої професії вестиме саме Галина Дмитрієнко.

На радистів і телевізійників конкурс був найбільшим (із більш ніж ста студентів туди набирали лише по десять осіб). Вона пройшла без найменшої заминки. Передусім тому, що її відразу впізнала керівниця цієї спеціалізації, як юну й оригінальну співавторку свого інтерв'ю. Незабаром у групі радійників Таран почали називати зіркою і великою симпатією їхньої украї зіркової Дмитрієнко.

Від пори розподілу першого курсу на спеціалізації почалося справжнє навчання омріяної нами ще зі шкільної пори журналістики.

У ті часи конкурси на факультети журналістики, яких в Україні було лише два — у Київському та Львівському університетах (не порівняти з нинішніми 60-ма), були справді жахаючими. У рік нашого вступу (1973) — понад 25 осіб на місце. Певною мірою, авторитету професії сприяла двосерійна мосфільмівська кінострічка «Журналіст». Вона вийшла на екрани наприкінці 60-х, а на початку 70-х років дійшла й до сільських глибинок — демонструвалася навіть у сільбуді нашої загубленої й забутої Богом Данини. Романтикою нових доріг, цікавих зустрічей і драматичних колізій сповнене життя головного героя цього фільму, у позиції й діях якого глядач вбачав уособлення правдошукача і правдолюбця, захисника несправедливо скривджених і грози для знахабнелих начальників на місцях. Принаймні, таким сприймався носій цієї професії в моїй уяві після перегляду фільму.

Силу й авторитет слова, надрукованого в будь-якій газеті, тоді відчували мільйони простих радянських людей. Залишки такої сили ще дихали зі шпальт і центральної, і місцевої преси наприкінці короткої в часі хрущовської відлиги. Ця обставина на багато літ зробила професію журналіста і престижною та романтичною, і складною та відповідальною. Тому вступ на факультет журналістики був заповітною мрією сотень і тисяч радянських юнаків та дівчат.

А чи мали шанс, за умов такого шаленого конкурсу, вступити «на журналіста» вихідці із сільської глибинки? Такої, де в бібліотеці замість творів Дікенса чи Бальзака переважали класики марксизму-ленінізму та інший ідеологічний мотлох; де іноземну мову нерідко викладали вчительки, які мали первинний фах математика чи фізика; де про платне репетиторство нічого й не чули?

Відповідь моя однозначна: мали й могли. Адже критерієм вступу були тоді не батькові гроші чи його зв'язки із сильними світу того (це ганебне хабарництво обперезає масштабними метастазами усю міністерсько-ректорсько-деканатську вертикаль вищої української школи незабаром), а інші чесноти й набутки абітурієнта. Передусім такі, як любов до слова, талант і перший творчий доробок, якого ти міг набути в районній чи обласній пресі. Або на радіо.

Звісно, що при відборі на факультети журналістики перевага надавалася абітурієнтам-виробничникам. «Журналістика — це життя», —

любили повторювати тодішні навчителі, цілком справедливо нагадуючи нам, що описувати це життя має право лише той, хто пізнав його, хто щось уже пережив, переосмислив, хто здатний не лише переповідати почуте чи побачене, а і глибоко, переконливо аналізувати факти, явища.

Утім, перевага товариству так званих робітфаківців (а ми, вчорашні десятикласники, не раз доброзичливо і з любов'ю до своїх старших однокурсників називали те товариство «перестарілим») не означала, що вчорашніх школярів на факультет брали неохоче. Брили й охоче. Але за умови, що їхній творчий доробок, опублікований у будь-якій газеті чи журналі до закінчення школи, мав справити на приймальню комісію неабияке враження.

Творчий доробок Каті Таран ще до закінчення школи був саме таким.

Місс Кет обрала Черкаси

У розбурханому й різнохарактерному студентському середовищі важко знайти таких, кого б любив чи ким би захоплювався увесь курс. А нас, на першому журналістському курсі набору 1973 року, було аж 108. Але ця моя однокурсниця відразу потрапила до незначного числа тих, з ким кожному було легко, просто, надійно і весело.

Своєю життєрадісністю, винахідливістю, незмінною загадковою посмішкою, здатністю миттєвого відшукування потрібного слова навіть у довгій кишені могла нейтралізувати найзатятішого диспутанта чи найвимогливішого викладача. Такого, наприклад, як «англічанка» Валентина Альфонсівна. Ця рафінована киянка славилася в університеті тим, що не любила вихідців із села й завжди занижувала їм оцінки. Лиш одну Катю, яка також була в розумінні цієї викладачки «селючкою», таки визнала за осібну. При всіх називала по-шляхетному — Місс Кет. Так і ми в групі, у якій училися разом п'ять літ, зверталися до своєї осібної однокурсниці.

Вона завжди марила романтикою доріг, на які такою щедрою є наша журналістська професія. Тому й подалася на три місяці на переддипломну практику в російську глухомань — на Тюменщину. Кажала, що хотіла глибше пізнати загадкову сибірську тайгу й людські характери, які та гартує.

Об'їхала (потягами, повоєнними полуторками, бульдозерами), облітала (гвинтокрилами), проплила (військовими катерами і звичайними саморобними човнами) чи не увесь той непрохідний Сибір із таки важкезним на ту пору переносним радійним апаратом для запису живих голосів.

Її голос уже пізнавали в найвіддаленіших закутках тайги. Щирі й доброзичливі радіослухачі писали в Тюмень схвальні відгуки та по-

дяки на адресу молодшої оригінальної журналістки. Надто ж земляки-українці, яких у тих краях були сотні тисяч і які в ту пору ще не боялися признаватися про свої національні корені-витоки. А тюменські радійні начальники й на роботу переконливо запрошували, обіцяли житло і швидкий кар'єрний ріст.

Але місцем другої, уже самостійної, життєвської пристані вона свідомо обрала рідні Черкаси. Там зазнала і злетів, і падінь — у нашій професії вони зазвичай незмінно сусідять.

Її журналістське кредо і її герої

Професійна і громадянська зрілість покоління журналістів, про яке пишу, припала на часи, коли стара компартійно-тоталітарна система, якій ми первинно покликані були служити, як слухняні гвинтики єдиного механізму, ламалася на очах.

На уламках цієї системи творилася нова держава й нова українська журналістика покликана була стати попереду цього непростого, оміряного сотнями років нашими попередниками, творення нової України й нового українця.

Катерина Пилипівна належала до когорти тих, далеко не багатьох, журналістів, які зі щирим переконанням і незборимою ніким відданістю ідеї українського національного відродження стала в ряди творців такої журналістики.

То мала бути передусім журналістика світоглядна, з людським обличчям і толерованими Етичними Кодексами різних журналістських спільнот різних часів і народів. Такими передусім є точність і правдивість факту, недопущення оприлюднення факту внаслідок підкупу чи власної вигоди, несумісність наклепу або ж плагіату з професією.

До цих чеснот світової якісної журналістики справжні українські журналісти-професіонали додавали ще й патріотизм, чітко виражену україноцентричну позицію. Такі не приймали нав'язуваних новочасними теоретиками-комунікаторами стандартів щодо так званого балансу новин. Бо глибоко розуміли, що за умов штучно підрізаного генетичного коду нації нова журналістика, як свого часу й література, має виконувати місію націєтворця й державотворця. Надто ж коли на верхніх щаблях влади — від району до центру — опинялися національно кастровані та безмовні боягузи-кар'єристи.

Погляньмо на героїв її радіо та телепередач, також численних нарисів та інтерв'ю в пресі: поет і журналіст Василь Симоненко та його біль за долю українського в Україні; родина митців Нарбутів, у творах яких ніби відкриваєш національний код нації; композитор Анатолій Пашкевич та його «Степом, степом...», що викликає очищувальні сльози; правдолюбець і патріот Олександр Кулинич, в'язень двох концтаборів — радянського ГУЛАГу та німецького Дахау, який

не побоявся на камеру правдивої журналістки пояснити, чому полон у німців йому був легшим, ніж у росіян...

Кожний такий матеріал спонукає думати, аналізувати, наслідувати. Він людяний і сердечний. Він стверджує правду й закликає за неї боротися.

Із закономірного бажання захистити, ствердити саме таку журналістику ми з Галиною Дацюк думали були наприкінці десятих років написати своєрідний посібник для молодих журналістів. Шукали, кого ще з однокурсників можна було б «підпрягти» до цієї доброї справи. Зголосилася Катя Таран із Черкас.

Тексти Каті в цій книжці (а йдеться про «Історію одного журналістського курсу» виділені у два окремі розділи: «Наш журфак — подарунок долі» та «Суб'єкт в об'єктиві». Останній складають її мініатюри, які вона прагнула пізніше видати окремою книжкою. У її розділах — низка промовистих роздумів, посилів, коментарів, мотто. Вони найкраще характеризують не поцінований достойно талант, не пізнану сповна Особистість, яку ми сьогодні втратили.

Її опоненти

Вона мала осібний характер, гартований долями не одного покоління її гордого і невпокореного ніким хліборобського роду. Такі не прогинаються, не «танцюють» перед начальством, не випрошують нагород. Такі завжди мають свою думку, і не бояться її відстоювати. Такі обирають правдолюбство і честь. І таких не люблять. До пори до часу їх терплять, але шукають нагоди позбутися.

Журналістку високої професійної проби витіснили з Черкаського обласного телебачення — довго, підступно, уперто. Різних пережила начальників, але найболючіші удари переносила від тих, хто мало тямив у професії, але вмів дружити з владою, догоджати їй і «капати» на неугодних. І таких, як відомо, у нашому цеху надто багато.

Її телепередачі та документальні фільми стали показували у світовій телевізійній мережі, її неодноразово запрошували на журналістські майстер-класи та форуми до США й Китаю. А в себе в Черкасах вона виявилася не потрібною. Точніше, невгодною. Тут на правду як за Біблією: «Не буває пророка без честі, хіба тільки на батьківщині своїй...».

Пробувала виживати самостійно. Створила, привнесла «свіжу кров» у новостворену телестудію «Рось». Створила потужні авторські програми, запровадила прямі ефіри, запрошувала в студії людей мислячих, патріотичних, які не боялися говорити правду. Втім, дилетанти й не патріоти незабаром і тут зробили свою чорну справу: Катерина Пилипівна змушена була залишити своє найкраще творче дітище.

Із головою кинулася викладати фахові предмети на спеціальності «Журналістика», яку відкрили в Черкаському університеті. Зуміла швидко влюбити в себе студентів. Її там називали не інакше, як легендою сучасної журналістики. І «доторкнутися до легенди» стало честю кожного черкаського студента-журналіста.

Втім, те було коротко, «певний час». Знаю, що й там така відносилася до категорії «не прижилася». У журналістську науку від середини 10-х років на місце журналістикознавців — вихідців із практичної журналістики прийшли вихованці «комунікаційно-каналізаційних» технологій, піарники і рекламними. Такі встигли вже замінити науку про журналістику соціальними комунікаціями. Таким професійна, порядна, патріотична журналістика українки за кров'ю і станом душі, мораллю непокороного нашого села Катерини Таран була чужою, незрозумілою, непотрібною.

На традиційні щоп'ятирічні зустрічі з однокурсниками (а від 1999 року вони вже проходили не в нашому жовтому корпусі, а в казенному приміщенні вищої партшколи на колишній вулиці Мельникова) вона перестала їздити від 2008-го. Тоді припадало 30-річчя нашому випускові. Фраза, яку сказала на моє запитання про причину такого її рішення, зафіксована в нашій спільній книжці: «Відчуваю себе білою вороною в чорному пір'ї на чужому святі. Бо це шоу для піарників, рекламистів, близьких до влади людей, які пишуть, переважно осанну. Справжні ж літописці тут ні до чого».

Прощання по-російському

У січні 2019-го їй уже не судилося поїхати на Різдво до своєї 90-літньої матері в рідну корсунь-шевченківську Сахнівку. Туди, до своїх витоків, мрій і натхнень, до своєї першої житейської пристані, саме в цей день вона щоразу поспішала ще від студентських літ. Хоч тоді це було непросто. Хто вчився в університетах радянської доби, добре знав, що перший екзамен зимової сесії завжди припадав на передріздвяну пору або й на самий день Святвечора. Так придумала влада. Щоби студенти не переймалися «пережитками минулого».

Початок нового, 64-го, року свого життя вона прожила всього лише три дні... Її серце перестало битися 5 січня, за добу до чи не найбільшого в християнському світі свята — Різдва Христового.

Прощалися із Заслуженою журналісткою України Катериною Таран 8 січня 2019 року в спеціально спорудженому українською владою для таких церемоній приміщенні — Черкаському будинку трауру.

Ті близькі і друзі, хто їхав на цей похорон до Черкас із Києва чи інших країв, сподівалися, що міська й обласна влади бодай у якийсь спосіб відреагують на цю печальну подію, віддадуть останню шану людині, яка впродовж десятків років вірою і правдою служила рідно-

му краєві; яка потужно прославляла його на різноманітних всеукраїнських і світових ефірах; яка так професійно долучилася до оновлення інформаційного поля дорогого кожному українцеві Шевченкового краю, до втілення сокровених заповітів Кобзаря.

Однак тодішня черкаська влада знехтувала й цією давньою українською традицією. Не прийшла, не пошанувала, не вважала за потрібне прислати від імені себе бодай якого клерка з відділу преси обласної чи міської адміністрації.

Промовляла одна людина — представниця похоронного бюро. Сухим, безстороннім і монотонним голосом вона зачитала коротку біографію, а далі, на цілий аркуш, стала перелічувати публічно діагнози покійної, від яких, вона, мовляв, і померла. Нечувано, по-дикунськи. Такого жахіття ніде не довелося чути й бачити.

Не знайшлося в тій залі нікого з черкаських журналістів чи колег, хто добре знав її, у кого на очах відбувалося оте фарисейство з її витісненням із професії, хто б сказав громаді прямо й чесно: Катерина Пилипівна померла не від діагнозів; укоротили їй віку прямі й приховані опоненти та заздрісники, також і байдужість близького оточення.

І це — гірка правда нашого буття в професії. Якщо для тебе Журналістика — не ремесло, а покликання. І стан душі. І група крові...

Найболючіше і найнесправедливіше в тій дивній офіційній тризні було те, що офіційна представниця похоронного бюро українського міста Черкаси зачитувала той сухий і примітивний текст... російською мовою. Мовою держави-окупанта, яка на момент похорону вже п'ятий рік вела проти України й української мови неоголошену війну.

Колеги про колегу

Галина Дацюк:

Вона впустила журналістику, як свою найбільшу любов, у власне серце, матиме з нею спільну групу крові і спільну на двох кардіограму. І житиме доти, поки відчуватиме пульс професії, її дотик, трепет, хвилювання. А коли її силоміць позбавлять найбільшої любові, то просто не виживе, її кардіограма стане суцільною лінією в безкінечність.

Вона не лише житиме журналістикою, а й завжди говоритиме про неї, про що б не заходила мова. Вона на все матиме власну думку і здаватиметься мені дорослою і мудрою. Від найпершої нашої зустрічі, ще як здавали документи на факультет журналістики, Катя вразить ерудицією. Вона по-справжньому налякає своїми заслугами, перед якими зніжкують мої дописи у райгазеті й листи з «Зірки».

Ізоляція її не зламала, лише знизила больовий поріг. Ми були десь поруч, нас було багато, а Катя, насправді, одна. Вона телефонувала

і розповідала цікаві історії й сюжети, які створювали видимість причетності до професії. Вона ділилася невідзнятими телекадрами і незмонтованими радіопередачами лише з близькими людьми, а хотіла поділитися з цілим світом! «Шкодную, що примітивні люди віддячили мені «сповна» за те, що прикрашала їх у передачах».

Вона щодня долала гравітацію, як дивна жінка з Гуцулії Параска Плитка-Горицвіт. Замість Карпат, піднімалася для польоту над Дніпром. Писала, скільки могла, бо жила за Олешею: жодного дня — без рядка! «Нехай на тебе всіх собак вішають, а ти їх струшуй і біжи далі!»

Віталій Ковач:

Катерина Пилипівна — боєць. Вміє відстоювати свою точку зору. Для неї існують лише професійні й моральні авторитети. Бездарів, невігласів, різних шарлатанів від професії — ганяла нещадно, незважаючи на посади, звання і крісла. За це її й не любило начальство, намагалася і намагається затерти і позбавити можливості нормально працювати. Шкода, що вдалося. Бо, якби Катерина Пилипівна залишалася головним редактором телебачення, то «Рось» була б сьогодні іншою.

Оксана Трухан:

Унікальність цієї особистості у здатності зберігати дитячу мрійливість, бачити прекрасне і казкове в достатньо жорсткому сучасному світі. Її професійна пластичність, з однієї сторони, дозволяє створювати телевізійний продукт, що відповідає вимогам аудиторії, з іншої — розвиває її. Запорукою професійного успіху Таран-ведучої, безперечно, є вміння обирати людей і теми своїх репортажів.

Сергій Носань:

Є в Катерини Пилипівни ще одна вельми приваблива характерна творча риса, про яку мало хто знає і якою не густо наділені журналісти. Це рідкісна риса — сказати і написати дотепне і влучно-веселе гумористичне слово, часом дошкульно-сатиричне, з підтекстом, але завжди позначене любов'ю до життя, до людей, вірою в них. Її гумор та іронія — місткі, короткі, точні.

Якщо ти робиш добро...

В одному зі своїх інтерв'ю (в цій книжці також поміщене) на запитання «Чим керуєтеся в складних життєвських обставинах?» Катерина Пилипівна зізналася: заповідями черниці Терези. І навела одну з них: «Якщо ти робиш добро, люди звинуватять тебе в потаємній корисливості і себелюбстві. І все ж — твори добро!»

Вона толерувала журналістику світоглядну — з людським, чесним, правдивим і чітко вираженим національним обличчям. Саме така

журналістика в нас сьогодні цілеспрямовано й методично витравлюється, вихолощується чисеюь «невидимою вказівкою». Натомість усе більше стає журналістики продажної, піарно-фейкової, яка знахабніло насаджується суспільству олігархами-власниками ЗМІ.

Катерина Пилипівна Таран усе своє свідоме життя вперто і наполегливо творила Добро. Вона малювала правдиві картинки життя правдивих українців талановитим пером, щирою душею і не фальшивим голосом.

Як справжня журналістка і патріотка, не на словах, а на ділі боролася за поганьблену чиновниками та їх попихачами «з народу» Українську Правду.

Таких журналістів у нас тепер стає все менше...

УДК 821.581(049.32)

Шовковий шлях літературного Китаю: погляд із України*

Михайло ЖАЙВОРОН
член Національної спілки
письменників України
та Національної спілки
журналістів, заслужений
журналіст України, почесний
професор Житомирського
державного інституту
культури і мистецтв
Житомир, Україна
zhayvoron@ukr.net
© Жайворон М., 2021

Китай — далека й незвичайна країна, яка належить до стародавньої цивілізації, чия історія ніколи не переривалася. Відносини між Україною та Китаєм почали зароджуватися ще за часів Київської Русі завдяки Великому шовковому шляху, що заходив на територію сучасної України — анексованого Криму. Країна Східної Азії є однією із найбільших інвесторів світу, що зробила величезний внесок у розвиток світового мистецтва, науки та культури. 2019-й був роком Китаю в Україні — зрозумілий і символічний жест нашої держави. У недавно прийнятій Кабміном Стратегії зовнішньополітичної діяльності України на найближчі три роки після північноамериканських та європейських ключових стратегічних партнерів визначено й Китай, що, безумовно, є новацією на тлі боротьби за світове лідерство.

Але наразі мова не про політику, а про літературу в Китаї, що повсякчас відігравала значну роль у різноманітних сферах культурного життя: Конфуцій, Цао Сюецінь, Лу Цін, Лю Чженьюнь і, звичайно, наш сучасник — Мо Янь. У статті йдеться, зокрема, про колективну монографію «Тенденції китайської літератури та творчість Мо Яня», упорядковану доктором наук із соціальних комунікацій, професором кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка, письменником Ігорем Павлюком за сприяння Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

Зроблено короткий огляд монографії про далеку минувшину та сьогодення літературного Китаю з допомогою досліджень співробітників Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (М. М. Сулима, І. З. Павлюк, Д. І. Дроздовський) та науковців із провідних університетів України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Київський національний університет культури і мистецтв та ін.).

Ключові слова: китайська література, міжнародні відносини, література пошуків коріння, Ігор Павлюк, Мо Янь.

* Рецензія на книгу: Тенденції китайської літератури та творчість Мо Яня: колект. монографія / упоряд. І. З. Павлюк. Одеса: Гельветика, 2021. 272 с.

THE SILK WAY OF LITERARY CHINA: VIEW FROM UKRAINE*

Mykhailo Zhaivoron

Member of The National Writers' Union of Ukraine
and member of the National Union of Journalists
of Ukraine, Honored Journalist of Ukraine,
Honorary Professor of the Zhytomyr State Institute
of Culture and Arts, Merited Professor of Zhytomyr
State Institute of Culture and Arts

Zhytomyr, Ukraine
zhayvoron@ukr.net

China is a distant and unusual country specifically known as the oldest extant civilization in the world. Relations between Ukraine and China originated in the days of the Kyivan Rus as the trade routes of the Silk Road branched over the territory of modern Ukraine, precisely the annexed Crimea. The country of East Asia is one of the largest investors in the world and has made an enormous contribution to the world's development of art, science, and culture. In Ukraine, the year 2019 was recognized as a year of a particularly active partnership between China and Ukraine. It was a reasonable and symbolic gesture on Ukraine's part. The Strategy of Ukraine's foreign policy for 2021–2024 identified China as one of its key strategic partners. It certainly is a novelty considering the global competition for the world's leadership.

The conversation, however, is not about politics but literature in China. Chinese literature has always played a significant role in various spheres of cultural life: Confucius, Cao Xueqin, Lu Xun, Liu Zhenyun, and, of course, our contemporary writer — Mo Yan. In fact, this article gives a review of the collective monograph “The Tendencies in Chinese literature and the literary work of Mo Yan”, edited by Ihor Pavliuk (2021), a writer, Doctor of Social Communication, professor of Ukrainian media at Ivan Franko National University of Lviv, with the assistance of the Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The article is a brief overview of the distant past and present of literary China based on the extensive research made by employees of the Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (M. Sulyma, I. Pavliuk, D. Drozdovskyi) and researchers from the leading universities of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ivan Franko National University of Lviv, Oles Honchar Dnipro National University, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Bogomolets National Medical University, Kyiv National University of Culture and Arts, etc.).

Key words: *Chinese literature, international relations, literature of “searching for roots”, Ihor Pavliuk, Mo Yan.*

---

* Book review: Trends in Chinese literature and Mo Yan's work: a collective monograph

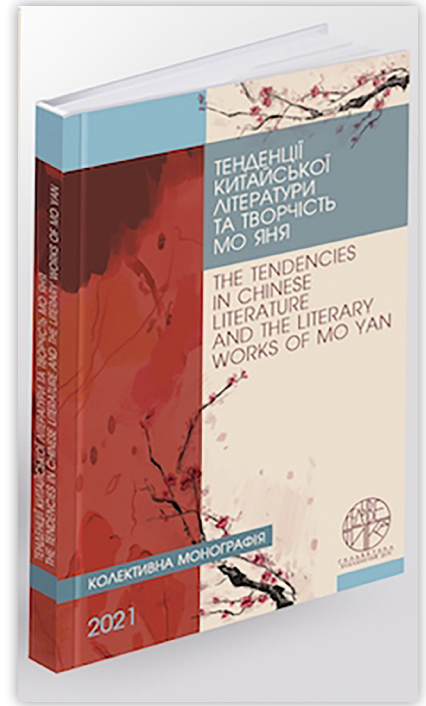
Останнім часом усе більше українських науковців та читачів звертає увагу на китайську літературу, особливо після того, як у 2012 році письменник Мо Янь став лавреатом Нобелівської премії. У цьому контексті не можна не згадати восьмирічну творчу співпрацю головного редактора журналу «Всесвіт», відомого літературознавця Дмитра Дроздовського та знаного в Україні і світі поета, перекладача й науковця Ігоря Павлюка. Письменницька і людська дружба з Мо Янем, задокументована в багатьох статтях, виступах, численних листах, — яскраве тому підтвердження і є досить унікальним в історії літератури.

Деякі твори китайського письменника українською мовою вперше були надруковані саме на сторінках «Всесвіту». У своєму слові до українських читачів Нобелівський лавреат зазначив: «Я знаю, що зараз є багато болю в Україні. І мені здається, що це відповідальність письменника допомагати людям розуміти, що нам не потрібні пункти розходження, але потрібні пункти розуміння без агресії».

На обкладинці цього поважного видання було вміщено один із фрагментів роману Мо Яня «Жаба» в перекладі Ігоря Павлюка та видруковано послання китайського письменника: «З моїм серцем до України, яка повинна перемогти! Моє серце з вами на цій війні!».

Самобутня культура Китаю наразі стає все ближчою і більш зрозумілою з появою монографії «Тенденції китайської літератури та творчість Мо Яня», що упорядкована Ігорем Павлюком за сприяння Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України і видрукована нещодавно видрукована одеським видавничим домом «Гельветика» (Павлюк, 2021).

Треба зауважити: це колективна монографія українських науковців, де представлено широкий спектр літературознавчих проблем, що стосуються китайської літератури, яскравим представником якої наразі є Нобелівський лавреат Мо Янь. У ній розглянуто не лише деякі твори давньої китайської літератури, зокрема китайських поетес династії Тан, а й сучасних авторів, зроблено вагомий внесок у дослідження літературних течій Китаю нової доби.

Літературна творчість китайського автора опиняється в центрі уваги дослідників, які розглядають її в різних аспектах — філософсько-герменевтичних, теоретико-літературознавчих та компаративістичних. Автори низки статей висвітлюють форми сучасної наукової та художньої рецепції Мо Яня в Україні, виявляють, зокрема, споріднені риси та творчу взаємодію між письменниками (Мо Янь та Іван Франко, Мо Янь та Ігор Павлюк тощо). У фокусі їхньої дослідницької уваги опиняються романи «Червоний гаолян: історія одного роду», «Стражденні перевтілення Сімень Нао», оповідання «Геній» та інші твори.

До монографії увійшли дослідження співробітників Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України (М. М. Сулима, І. З. Павлюк, Д. І. Дроздовський), а також інших авторитетних науковців із провідних університетів України.

Значною мірою монографія «Тенденції китайської літератури та творчість Мо Яня» — не лише для китаїстів, дослідників сучасного літературного процесу, викладачів і студентів філологічних спеціальностей, як зазначено в анотації. Вона цілком заслуговує більш широкої читацької аудиторії, позаяк інтерес до Китаю як однієї із найбільших економік світу та найдревнішої культури неухильно зростає. Це природно. Як і природно те, що китайська література вже має двох Нобелівських лавреатів — Гао Сінцзянь (2000 рік, який із 1997 року є громадянином Франції й мешкає в Парижі) та згадуваний нами Мо Янь (2012). Прикро, що українська література досі не має свого Нобелівського лавреата, хоча достойні письменники були у всі часи. Тим паче, наразі, коли Україна так важко виборює свою відновлену незалежність у протистоянні із російським агресором і фактично прикриває собою усю Європу, Нобелівський комітет мав би звернути свій погляд на Україну.

Пізнавальне та подекуди навіть захоплююче для читача дослідження китайської літератури робить відомий письменник, доктор наук із соціальних комунікацій, провідний науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, професор кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка **Ігор Павлюк**. У статті, що умовно має есеїстичну та науково-академічну частини, він аналізує авторську парадигму сприйняття давнього та сучасного Китаю крізь призму історії його культури та однієї із найдревніших літератур світу, історія якої налічує більше трьох тисяч років. Зазвичай, вивчають її двома найпоширенішими способами: за жанровим поділом та хронологічними межами династій. Принагідно український письменник та науковець презентує свій досвід особистого співтворчого спілкування автора із сучасним китайським письменником та Нобелівським лавреатом Мо

Янем, творчість якого вже вивчають в українських школах у програмі зарубіжної літератури через багатотомний епістолярій, чинні фактологічні, бібліографічні позиції. У цій низці — і передмови Мо Яня до книг поезій Ігоря Павлюка англійською мовою, що видані в Англії та Сполучених Штатах Америки, численні рецензії та відгуки українського поета на твори китайського колеги, переклади його окремих текстів українською мовою та публікації в українських літературно-мистецьких часописах, співорганізація різноманітних міжнародних літературно-мистецьких акцій, серед яких — і пресконференції в УНІАН, інформаційним приводом для якої був вихід у Польщі збірки поезій Ігоря Павлюка польською мовою «Męskie wróżby». Тоді було оголошено текст офіційного листа Мо Яня зі словами підтримки українського поета й порівняння його поетичної творчості із творчістю Шеймаса Гіні. Не можна оминати увагою й «Нічні читання» в Національній спілці письменників України, переклад і публікація віршів та прози Ігоря Павлюка в китайських літературно-мистецьких журналах тощо.

В академічній частині наукового дослідження українського письменника й науковця йдеться про магічно-натуралістичну, з деякими елементами гумору й сатири, творчість Мо Яня, яку літературознавці вже маркують як «літературу пошуків коріння», «галюциногенний реалізм». Мова, ясна річ, про знаковий і широко відомий у світі роман Мо Яня «Червоний гаолян: історія одного роду», у сюжетній основі якого, — охудожена історія роду ліричного героя, який народився і виріс у північно-східному китайському селищі, а дія відбувається під час антияпонської війни, з кінця 1939-го. Це селище вже весною 1940-го перетворилося в «холодне й голодне пустирище з людьми-тарганями» (Мо Янь, 2015).

У престижному видавництві США «Dorrance Publishing Co.» не так давно вийшла друком нова книга віршів Ігоря Павлюка «Arthania» англійською мовою. Розлогу передмову до неї під назвою «Література Ігоря Павлюка не просто для розваги» написав Мо Янь. «Ігор — ніби моє українське обличчя, — зазначає Нобелівський лавреат. — Немає жодного протиріччя з моєю політичною думкою, коли я жорстоко критикую партійних чиновників у своїх книгах. Я неодноразово підкреслював, що пишу від імені народу, а не від партії. Я ненавиджу корумпованих чиновників. Ігор також пише від імені народу своєї країни. І я дуже пишаюся ним. Він не поважає офіційних церемоній і президентських обрядів, він вільний від волі свого президента і він є потужним поетом. Хотілося б, щоби Ігор був частково китайцем або просто мав китайське серце».

До речі, цьогогоріч Ігор Павлюк за книгу «Arthania» став лавреатом нової грандіозної «Швейцарської літературної премії 2021», створе-

ної «для об'єднання людей з усього світу, обміну емоціями та вдосконалення мовної культури».

Відомі українські літературознавці в монографії «Тенденції китайської літератури та творчість Мо Яня» осмислюють, передусім, феномен видатного китайського письменника, зіставляючи його творчість із художнім доробком українських літераторів. Це явище наразі рідкісне та унікальне. І мову в ній ведуть не лише про Мо Яня в різних наукових варіаціях, а узагальнюють домінуючі тенденції в сучасній китайській літературі, досліджують трансформацію давніх традицій, самотність прози й поезії. Іншими словами, монографія не обмежена якимись рамками того чи іншого профілю, а пропонує панорамний огляд китайської літератури. У своїх творчих пошуках вона іноді нагадує схожі пошуки в українській літературі, що само собою актуалізує статті не лише про китайське, а і про українське письменство.

Візьмемо, для прикладу, статтю доктора філологічних наук, відомого в Україні професора-медієвіста із Житомира **Петра Білоуса**, який поставив поряд два романи «Червоний гаолян: історія одного роду» (红高粱家族) Мо Яня (2015) та «Мезозой» Ігоря Павлюка (2018). Автор дослідження вдається не до традиційного порівняльного аналізу, а всю увагу акцентує на зіставно-типологічній інтерпретації обох творів, виділяючи при цьому ті ідейно-художні домінанти, що притаманні роману передусім як епічному жанру. Тож у його поле зору потрапляє зіставлення історичного тла розповіді, хронотоп, композиційні прийоми, нарративні стратегії, символіка, а над усе — актуалізація теми, проблематика, пов'язана із різними долями багатьох людей, їхніми мріями й пориваннями, перемогами і втратами. А це властиво не лише для китайської людини, а й української, бо в обох розповідях є визначальне — прагнення до індивідуальної та соціальної свободи. Отже, виходить, що й китайський, й український письменники, незалежно один від одного, ведуть мову про загальнолюдські цінності, що об'єднують людей, незалежно від кольору шкіри, мови, політичних переконань, віросповідання тощо. Таким чином, Петро Білоус вказує на схожі творчі прагнення, які кожен з авторів реалізує по-своєму, незважаючи на часові та локаційні відстані.

На прикладі роману Мо Яня «Червоний гаолян: історія одного роду» відстежується особливість творчого методу письменника — звернення до історії задля пробудження національної пам'яті. На цьому акцентує увагу викладачка-методистка філологічних дисциплін педагогічного фахового коледжу КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія Запорізької обласної ради» **Ольга Гужва**. Вона послідовно розкриває образ червоного гаоляну, що в романі має символічне значення. Власне, гаолян — це злакова культура, яку традиційно вирощують на північному сході Китаю, де пе-

реважають суворі кліматичні умови. На даній місцевості ця рослина здавна є продуктом харчування, з неї виготовляли горілку, а також плели усілякі вироби. Гаолян мав надважливе значення в тогочасному житті селянства. Не випадково він змальований так метафорично і яскраво, йому надано то людських якостей, то порівнюється із кривавим морем: «Усі односельці мого батька, які мешкали на цьому клаптику землі, харчувалися гаоляном, тож щороку висівали його у великій кількості. Глибокої осені, на 8-му місяці, безмежні гаолянові поля червоніли, перетворюючись неначе на неосяжне море крові, гаолян то щільною стіною блищав на сонці, то схилив свої стебла. Між стеблами гаоляну сновигали купками люди з обличчями блідо-червоного кольору, і десятки років для них минали, мов один день» (Мо Янь, 2015).

У монографії досліджується також роль синтезу прийомів у оповідній матриці та творенні художнього світу Мо Янем (стаття кандидата філології, старшого викладача кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету **Антоніни Царук**). Її висновок про домінуючу рису художнього світу Мо Яня — сугерований образ моральної чистоти на тлі жорстокої боротьби далеко не ідеальних персонажів.

Як відомо, Мо Янь здобув Нобелівську премію з літератури за «галюциногенний реалізм, що поєднується з народними казками, історією та сучасністю». Чому Нобелівський комітет вдався до такого метафоричного формулювання? Пошуки відповідей на це запитання спонукали кандидата філологічних наук, наукового співробітника відділу зарубіжних і слов'янських літератур Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України **Дмитра Дроздовського** дослідити прозу Мо Яня в аспекті виявлення поетологічних рис «галюциногенного реалізму». На прикладі роману «Червоний гаолян» він робить несподіваний висновок: оповідач зіставляє конкретне із загальним, розкриваючи історичну динаміку цивілізаційних змін як параболічний процес, якому властиві детермінізм, циклічність, повторюваність певних ситуацій тощо. У такий спосіб досягається максимальна візуалізація оповіді та створюється відповідна сюжетна напруга.

Доктор філологічних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка **Андрій Печарський**, між тим, робить екзистенційні пошуки літературного діалогу «Мо Янь — Іван Франко». Своє компаративістичне дослідження він присвятив розкриттю «галюцинаторного реалізму» Мо Яня та «наукового й ідеального реалізму» Івана Франка. Опираючись на фактичний художній матеріал, він розглядає передусім естетично-філософські аспекти видатного українського та китайського письменників. Автор стат-

ті звертає увагу на те, що у їхніх сюжетотворчих мотивах головним героєм є, зазвичай, homo viator (людина-мандрівник). Таким чином, різномірні етнокультурні парадигми митців Заходу і Сходу зливаються в осмислене ціле, оминаючи межі ментального хронотопу. Попри те, що екзистенційні пошуки літературного діалогу Мо Яня та Івана Франка розділяє майже століття різних етнокультур і віросповідань, їх зближує ідея пізнання істинної любові, добра та справедливості, «вселенського порядку» й «подолання хаосу», що стало поштовхом до появи безлічі спільних лейтмотивів у творчості китайського та українського митців слова.

У статті доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка **Петра Іванишина** окреслено чітку парадигму трактувань поняття «геній» у західній традиції як сутнісно і глибинно національної творчої особистості. Поряд із цим, зроблено спробу герменевтичного тлумачення філософського оповідання Мо Яня «Геній».

Хоча Нобелівський лавреат так чи інакше згадується в більшості статей колективної монографії, чільне місце в дослідженнях має творчість інших літераторів як минулого, так і сьогодення. Приміром, кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної філології східних та англомовних країн Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара **Ганна Дащенко** розглядає особливості життя та творчості «Чотирьох великих поетес династії Тан у жанрі ши», «дорогоцінних поетичних перлин» — Лі Є (732–784), Сюе Тао (768–832), Лю Цайчунь (IX ст.) та Юй Сюаньцзі (844–871). Усі представлені ши «золотої доби китайської класичної поезії» вперше перекладено українською мовою.

Між тим, танське красне письменство належить часові, коли художня словесність виконувала роль філософської та літературознавчої думки, ставши ареалом нових відкриттів у пізнанні світу, художньому його освоєнні, у розумінні цінності людини й була джерелом розвитку літературної естетики в сунській державі (960–1279). Літературні й поетологічні акценти цієї епохи означено в статті доктора філологічних наук, професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника **Наталії Мафтин** та кандидата філологічних наук, заслуженого працівника освіти **Олега Пилип'юка**. Цьому періоду розвитку китайського мистецтва характерні тенденції до демократизації творчості, популяризації нормативної освіченості. А це, у свою чергу, виразно позначилося й на мистецтві слова. Більше того, аби посісти ту чи іншу чиновницьку посаду, претендент згідно з законом мав здати іспит на володіння мистецтвом написання віршів (крім цього, також — мистецтвом каліграфії). Схожі тенден-

ції поглиблюються в епоху Сун — саме тоді в Китаї винаходять книгодрукування.

Привертає увагу порівняльне дослідження творчості Ігоря Павлюка та відомого китайського письменника, публіциста, філолога-дослідника Лю Шахе, якого відносять до періоду розвитку новітньої китайської літератури (починаючи від 1949 року). У цьому аспекті кандидати філологічних наук, старші викладачі кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського **Ірина Зелененька** та **Віктор Крупка** сприймають цю парадигму дещо сенсаційно, начебто це досі непомічена наукова цілина, що неодмінно веде до широкого дискурсу.

Обидва автори статті наголошують: й Ігор Павлюк, і Лю Шахе свого часу чинили певний спротив тоталітарній системі, замолоду зазнали переслідувань із боку влади, однак стали помітними постатями в літературі своїх країн, знаними у світі завдяки ґрунтовній освіті, величезному життєвому досвіду, науковій та художній практиці. Екзистенційний досвід як протест, символізація буття, внутрішня ідейність дали можливість уніфікувати особливості їхнього письма. А це справді цікаво досліджувати, повчально пізнавати конфуціанство, етнофілософію, заглиблюватися в жанрове розмаїття.

Разом із тим, китайська епіка може видатися українському читачеві екзотичною, невідповідною епічним канонам, надто сучасною. На цю тему розмірковує, зокрема, доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Юрій Ковалів** у статті «Життєві візії малої прози Іцзінь Ван (JoAnna) в аспекті фемінного письма».

Іцзінь Ван — прихильниця прози, сповненої інтриг, несподіваних крутих поворотів, заплутаних сюжетних ліній, хитромудрих пасток, у які потрапляють персонажі, не маючи всієї інформації про події, що перетікають довкола них. Автор мимоволі захоплює читача в композиційний вир із несподіваним фіналом, котрий, безумовно, був наперед задуманий, але прихований від нього.

Колективна монографія «Тенденції китайської літератури та творчість Мо Яня» не була б такою повною без статей інших відомих вчених. Зокрема, доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії наук України, заступник директора Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України **Микола Сулима** повідав читачам про мандрі до Китаю Єгора Тимківського (Тимковського; 1790–1875).

Доктор філологічних наук, професор катедри журналістики Київського національного університету культури і мистецтв **Микола Тимошик** написав свій розділ на основі результатів наукового стажування в китайській провінції Цзянсу в ході підготовки навчаль-

ного посібника «Вчимося говорити китайською». Його здійснили видавництво при Київському університеті та Народне видавництво Провінції Цзянсу. Під час стажування автор мав неодноразові зустрічі в місті Нанкін із китайським перекладачем «Кобзаря» Тараса Шевченка, професором Китайського інституту зарубіжної літератури Ге Баоцюанем, а також брав участь і виступив на першій презентації цього «Кобзаря» в Нанкінському університеті.

Огляд розвитку китайської літератури другої половини 70-х — середини 80-х років зробили академік НАН Вищої освіти України, віцепрезидент відділення природничих фахових наук НАВО України, доктор медичних наук, професор Національного медичного університету імені О. О. Богомольця **Валентина Мойсеєнко**, кандидат медичних наук, лікар-терапевт вищої категорії, викладач цього ж університету **Інна Тарченко** та журналістка **Наталя Тарченко**. Вони виділили найбільш знакові, з їх погляду, приклади творів, які дали назви новим літературним течіям, охарактеризували, зокрема, зміст оповідання письменника Лу Сінхуа «Шрами», що започаткував напрямок «Література шрамів», коротко проаналізували також течію «Література дум про минуле». У статті описується знаковий документальний твір Фен Цзицяя «Десять років у сотнях долей», виданий у 1987 році. Окремо визначаються прийоми автора, якими він спонукає читачів замислитися, чи може, скажімо, трагедія минулого повторитися.

Висновки

Колективна монографія провідних українських вчених під загальною назвою «Тенденції китайської літератури та творчість Мо Яня» є вагомим внеском у скарбницю наукових досліджень найдавнішої літератури світу та її впливу, зокрема, на українську культуру. Зроблено своєрідний науковий зріз далекої минувшини та сьогодення літературного Китаю, осмислено цікаві думки та тлумачення цілого ряду китайських письменників різних епох і стилів, зокрема Нобелівського лауреата Мо Яня, актуалізовано класичну конфуціанську традицію, що має сенс не лише для новітнього китайського суспільства й літератури, а й допомагає кожному в наш цинічний і нігілістичний час осягнути вагомні аспекти жень — людяності. Саме тому, вдумливо читаючи твори китайських авторів, ми краще пізнаємо Китай і китайців, але інколи несподівано для себе, — Україну й українців.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Мо Янь. (2015). *Червоний гаолян: історія одного роду* (Н. Кірносова, пер.). Фоліо.
- Павлюк, І. З. (2018). *Мезозой*. Золота Пектораль.
- Павлюк, І. З. (Упоряд.). (2021). *Тенденції китайської літератури та творчість Мо Яня*. Гельветика.

REFERENCES

- Mo Yan. (2015). *Chervonyi gaolian: istoriia odnogo rodu* [Red Sorghum] (N. Kirnosova, Trans.). Folio [in Ukrainian].
- Pavliuk, I. Z. (2018). *Mezozoi* [Mesozoic]. Zolota Pektoral [in Ukrainian].
- Pavliuk, I. Z. (Comp.). (2021). *Tendentsii kytaiskoi literatury ta tvorchist Mo Yan* [The Tendencies in Chinese Literature and the Literature Work of Mo Yan]. Helvetica [in Ukrainian].

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Науковий журнал
Число 2 (8) за рік 2021

Засновник і видавець —
Київський національний університет культури і мистецтв

Виходить із 2018 р.

Редагування та коректура	<i>Оксана Гарачковська</i>
Редакторка англomовних текстів	<i>Марина Антонівська</i>
Технічне редагування та комп'ютерна верстка	<i>Сергій Шашенко</i>

Підписано до друку 15.11.2021. Формат видання 70×100/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif.
Ум-друк. арк. 19,6. Обл.-вид. арк. 20,6
Наклад 300 прим.
Зам. №4782

Віддруковано з оригінал-макету на видавничо-поліграфічній базі КНУКіМ
м. Київ, вул. Чигоріна, 14.

Свідоцтво про внесення суб'єкта до державного реєстру видавців,
виготовників, розповсюджувачів видавничої
продукції серія ДК № 4776 від 09.10.2014